

ISSN 2413-2004

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

МАҚАЛЛАИ ИЛМӢ-НАЗАРИЯВИИ
«АХБОРИ ДДҲБСТ»

Силсилаи илмҳои гуманитарӣ

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
«ВЕСТНИК ТГУПБП»

Серия гуманитарных наук

EDUCATION AND SCIENCE MINISTRY OF TAJIKISTAN REPUBLIC
Tajik State University of Law, Business and Politics

SCIENTIFIC-THEORETICAL JOURNAL
“BULLETIN OF TSULBP”

Series of Humanitarian Sciences

№4 (85), 2020

Хуҷанд – Khujand

Маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ» аз соли 2000 на кам аз 4 маротиба дар як сол бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст (Шаҳодатномаи № 065/МҶ-97 аз 31.05.2018).

Маҷалла ба Рӯйхати маҷаллаҳо ва нашрияҳои илмии пешбари КОА-и ВМ ва ИФР (аз июни соли 2011; бознависӣ дар моҳи июни соли 2016) ва КОА-и назди Президенти ҚТ (аз ноябри соли 2018), ки чопи муҳимтарин дастовардҳои илмии рисолаҳо барои дарёфти унвонҳои номзад ва докторони илм дар онҳо ҳатмӣ мебошад, дохил шудааст.

Маҷалла ба Индекси иқтибоси илмии Русия (РИНЦ) ворид аст.

ҲАЙАТИ ТАҲРИР

Сармуҳаррир: Шокиров Т.С., доктори илмҳои филология, профессор
Азимова М.Н., доктори илмҳои филология, профессор; Бобоҷонова Р., доктори илмҳои филология, профессор; Ғиёсов Н.И., номзади илмҳои филология, дотсент; Дубовитский В.В., доктори илмҳои таърих, профессор; Зоҳидӣ Н.Ш., доктори илмҳои филология, профессор; Исомитдинов Ҷ.Б., номзади илмҳои таърих, дотсент; Катсев А.С., доктори илмҳои филология, профессор; Мирбобоев А.К., доктори илмҳои таърих, профессор; Мирзоев Н.М., доктори илмҳои таърих, профессор; Мирзоюнус М., доктори илмҳои филология, профессор; Муқимов М.А., доктори илмҳои филология, профессор; Нағзибекова М.Б., доктори илмҳои филология, профессор; Насриддинов Ф.А., доктори илмҳои филология, профессор; Раҳимов М.А., доктори илмҳои таърих, профессор; Ҳакимова Б.Н., номзади илмҳои филология, дотсент (котиби масъул); Ҳасанов А.А., доктори илмҳои филология, профессор; Пирумишов Х.П., доктори илмҳои таърих, профессор; Раҳимов Н.Т., доктори илмҳои таърих, профессор; Салимов Р.Д., доктори илмҳои филология, профессор; Яъқубов Ю.Ё., доктори илмҳои таърих, профессор.

Журнал «Вестник ТГУПБП» основан в 2000 году, выходит не менее четырёх раз в год на таджикском, русском и английском языках

*Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан
(Свидетельство № 065/МЪ-97 от 31.05.2018)*

Журнал входит в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий ВАК МОН РФ (с июня 2011 года; перерегистрирован в июне 2016 г.) и в Перечень изданий ВАК при Президенте Республики Таджикистан (с ноября 2018 г.), в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата и доктора наук

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор: Шокиров Т.С., доктор филологических наук, профессор

Азимова М.Н., доктор филологических наук, профессор; Бабаджанова Р., доктор филологических наук, профессор; Гиясов Н.И., кандидат филологических наук, доцент; Дубовицкий В.В., доктор исторических наук, профессор; Захиди Н.Ш., доктор филологических наук, профессор; Исомитдинов Ж. Б., кандидат исторических наук, доцент; Кацев А.С., доктор филологических наук, профессор; Мирбобоев А.К., доктор исторических наук, профессор; Мирзоев Н.М., доктор исторических наук, профессор; Мирзоюнус М., доктор филологических наук, профессор; Мукимов М.А., доктор филологических наук, профессор; Назибекова М.Б., доктор филологических наук, профессор; Насриддинов Ф.А., доктор филологических наук, профессор; Пирумишоев Х.П., доктор исторических наук, профессор; Рахимов Н.Т., доктор исторических наук, профессор; Рахимов М.А., доктор исторических наук, профессор; Салимов Р.Д., доктор филологических наук, профессор; Хакимова Б.Н., кандидат филологических наук, доцент (ответственный секретарь); Хасанов А.А., доктор филологических наук, профессор; Якубов Ю.Ё., доктор исторических наук, профессор.

The journal "Bulletin of TSULBP" based in 2000 is issued no less than 4 times a year in Tajik, Russian and English

*The journal is registered in the Ministry of Culture of Tajikistan Republic
(Licence №065/ MJ-97 from 31.05.2018)*

The journal is included into the Inventory of leading scientific journals and editions being under the auspices of Russian Federation Ministry of Education of Science supervising the Higher Attestation Commission (since June 2011, reregistered in June 2016); the edition being included also into the Inventory of HAC publications under the auspices of Tajikistan Republic President (since November 2018) major scientific results presented in dissertations challenging for Doctor's of Candidate's degree being bound to be published in the present periodical.

The journal is included into the Russian index of scientific citing (RISC)

EDITORIAL BOARD

Editor-in-chief: Shokirov T.S., Dr. of Philology, Professor

Azimova M. N., Dr. of Philology, Professor; Babadjanova R., Dr. of Philology, Professor; Ghiyasov N.I., candidate of philological sciences, Associate Professor; Dubovitskiy V. V., Dr. of History, Professor; Yokubov Yu. Yo., Dr. of History, Professor; Zokhidi N. SH., Dr. of Philology, Professor; Isomiddinov Dj. B., candidate of historical sciences, Associate Professor; Kateyev A. S., Dr. of Philology, Professor; Mirboboyev A. K., Dr. of History, Professor; Mirzoyev N. M., Dr. of History, Professor; Mirzoyunus M., Dr. of Philology, Professor; Mukimov M. A., Dr. of Philology, Professor; Nagzibekova M. B., Dr. of Philology, Professor; Nasriddinov F. A., Dr. of Philology, Professor; Rakhimov M. A., Dr. of History, Professor; Rakhimov N. T., Dr. of History, Professor; Hakimova B.N., candidate of philological sciences, Associate Professor (Responsible Secretary); Hasanov A. A., Dr. of Philology, Professor; Pirumshoyev Kh. P., Dr. of History, Professor; Salimov R. D., Dr. of Philology, Professor.

07 00 00 ИЛМҶОИ ТАЪРИХ ва АРХЕОЛОГИЯ
07 00 00 ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ и АРХЕОЛОГИЯ
07 00 00 HISTORICAL SCIENCES and ARCHEOLOGY

07 00 02 ОТЕЧЕСТВЕННАЯ ИСТОРИЯ
07 00 02 HOME HISTORY

УДК 910.1:930.2
ББК 63.218

ЧУҶРОФИЯИ ТАЪРИХӢ ВА
ТОПОНИМИКАИ МАҲАЛҶОИ
ҚАДИМИ НОҶИЯИ
ДЕВАШТИЧ

Аюбов Абдусалом Рауфович, номзади
илмҳои таърих, мудири кафедраи
таърихи умумии МДТ «ДДХ
ба номи акад. Б.Гафуров» (Хучанд, Тоҷикистон)

ИСТОРИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ
И ТОПОНИМИКА
ДРЕВНИХ ПОСЕЛЕНИЙ
ДЕВАШТИЧСКОГО РАЙОНА

Аюбов Абдусалом Рауфович, канд.
ист. наук., заведующий кафедрой
общей истории ГОУ “ХГУ имени
акад. Б.Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)

HISTORICAL GEOGRAPHY
AND TOPONYMY
OF ANCIENT
SETTLEMENTS OF
DEVASHTICH DISTRICT

Ayubov, Abdusalom Raufovich, candidate of historical
sciences, chief of the department of universal history
under the State Educational Institution (SEI)
“Khujand State University named after acad. B.
Gafurov (Khujand, Tajikistan),
E-MAIL: abdusalom-1@mail.ru

Калидвожаҳо: *топонимика, номгузорӣ, истилоҳоти сугдӣ, манбаъҳои таърихӣ, чуғрофияи таърихӣ, Сугд, Уструшана, Марсманда, Даҳкат*

Масъалаи чуғрофия ва топонимикаи бошишгоҳҳои қадимаи Уструшана, ки яке аз марказҳои калони сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Мовароуннаҳр буда, дар рушди ин минтақа саҳми калон гузоштааст, мавриди бӯаррасӣ қарор гирифтааст. Ноҳияи Деваштич, яке аз қисматҳои таркибии Уструшана ба ҳисоб меравад. Муайян карда шудааст, ки дар бораи ин маҳалҳо аввалин маълумоти манбаҳои хаттӣ ба муаррихони юнонӣ мансуб аст. Дар асрҳои миёна муаррихону чуғрофидонони арабу форсзабон дар бораи ин маҳалҳо маълумоти ҷолиби диққат додаанд. Маҳалли ҷойгиришавии қисме аз ин шаҳракҳои қадима мавзӯи баҳси олимони таърихшинос дар давраҳои мухталиф, махсусан замони шӯравӣ ғайтааст. Муайян гардидааст, ки аскарияти номҳои маҳалҳои Деваштич дар асоси меъёрҳои забонҳои шарқиронӣ, махсусан забони сугдӣ тартиб дода шудаанд. Дар ин минтақа ҳамчунин топонимҳои арабӣ ва туркӣ низ мавҷуданд.

Ключевые слова: *топонимика, номинация, согдийские термины, исторические источники, историческая география, Согд, Уструшана, Марсманда, Дахкат*

Разрабатываются проблемы исторической географии и топонимики древних поселений Уструшаны, поскольку Уструшана – один из значимых политических, экономических и культурных центров Мавераннахра, который оставил большой след в развитии этого региона. Составная часть Уструшаны - современный Деваштичский район. Выявлено, что первые письменные источники об этих поселениях принадлежат

греческим историкам. По средним векам заслуживают внимания исторические и географические сведения арабо-персидских историков и географов. Локализация некоторых из этих поселений стала дискуссионной темой у историков различных времен, в особенности Советского периода. Определено, что большая часть названий поселений Деваштического района составлена на основе норм восточноиранских языков, и особенно согдийского. В этом регионе существуют также арабские и тюркские топонимы.

Key-words: *toponymy, nomination, Sughdian terms, historical sources, historical geography, Sughd, Ustrushana, Marsmanda, Dakhkat*

The article dwells on the elaboration of the problems related to historical geography and toponymy of ancient settlements of Ustrushana as it was one of considerable political, economic and cultural centers of Maverannahr which left a big trace in the development of the region in question. The part and parcel of Ustrushana is today's Devashtich nokhiya. It is elicited that the first written origins about these settlements belong to Greek historians. As for Middle Ages, those historical and geographical data which pertain to Arab-Persian historians and geographers deserve our attention. Localization of the settlements in question turned into a debatable theme among the historians of different times; the Soviet period being bound to be singled out especially. It is stated that the names of the most part of settlements which existed on the territory of today's Devashtich nokhiya were composed on the normative basis of Eastern-Iranian languages; Sughdian being in the vanguard. There are also Arabic and Turkic toponyms in this area.

Чуғрофияи таърихӣ чун як чузъи илми таърих сарҳади чуғрофӣ ва сиёсии вилоятҳои таърихӣ-фарҳангӣ, хусусиятҳои тағйирёбии онҳоро меомӯзад. Ҷойгузориҳои шаҳру маҳалҳо, тавозуни рушд ва дараҷаи маскуншавии аҳоли дар онҳо, муайян кардани самтҳои роҳҳои тичоратӣ аз вазифаҳои асосии чуғрофияи таърихӣ мебошанд.

Манбаҳои чуғрофияи таърихӣ асарҳои чуғрофии ягон давраи муайяни таърихӣ, аз ҷумла давраи қадим ва асрҳои миёна, адабиёти таърихӣ мебошанд, ки дар онҳо тафсири умумии вилоятҳои муайян, махсусан дар давраҳои ҷангҳои истилогарона гирд оварда шудаанд. Чуғрофияи таърихӣ бо топонимика – илм дар бораи номҳои чуғрофӣ робитаи зич дорад. Дар ҳамаи замина, бояд қайд намуд, ки бе дониستاني чуғрофияи таърихӣ мавқеи номҳои чуғрофиро муайян намудан душвор аст.

Номҳои чуғрофӣ шоҳиди шароитҳои мухталифи таърихӣ ва ҳодисаю воқеаҳои мебошанд, ки дар рафти онҳо офарида шудаанд. Онҳо асрҳои тӯлонӣ боқӣ монда, аз забон ва офарандагонӣ худ умри дарозтар мебинанд. Пайдоиши номҳои чуғрофӣ на раванди одӣ, балки натиҷаи таҷрибаи бисёрасраи ҳаётии аҷдоди мо мебошад.

Уструшана дар аҳди қадим қисми ҷудонашавандаи Суғд буд. Академик Нӯъмон Неъматов дар бораи вилояти таърихӣ-фарҳангии Уструшана чунин навиштааст: «Уструшана дар аҳди қадим – ба маънои томаш, чузъи таркибии Суғд мебошад. Аҳолии он ба забони суғдӣ, ки лаҳҷаҳои худро дошт, гуфтугӯ мекард. Уструшанаи аҳди қадимро аз ҷиҳати сиёсӣ ва иқтисодӣ аз Суғд ҷудо кардан мушкил аст. Аммо оҳиста-оҳиста бо тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда – кишоварзии бисёрсоҳа, болоравии шаҳрҳо, аҳолии шаҳрӣ, истеҳсолоти хунармандӣ ва дар шароити аз ҷиҳати чуғрофӣ ҷудо будани ин қисмати Суғд, заминаҳо барои тараққиёти мустақилонаи ин марз ба вучуд омаданд. Муттаҳидшавии ин вилоят дар охири замони ҳукмронии Кушонӣён ба охир расида истода буд ва бо шикасти империяи Кушонӣён, ки Суғд дар ҳайати он буд, Уструшана ба мулки алоҳида табдил ёфт» [17, с.77].

Ин сарзамин маҳалҳои дорад, ки имрӯз номи онон ҷӣ аз ҷиҳати таърихӣ ва ҷӣ аз ҷиҳати чуғрофӣ муаммои сарбастанд ва ҳалли ин масъала метавонад боз як саҳифаи таърихро барои насли имрӯза бозгӯ намояд.

Яке аз қисматҳои вилояти Уструшана марзи ноҳияи имрӯзаи Деваштич мебошад. Дар худуди ин ноҳия якчанд шаҳру маҳалҳои қадим мавҷуд буданд, ки бозмондаҳои онҳо ба шарофати дастовардҳои илмҳои бостоншиносӣ ва манбаҳои ҳатти маълуманд. Яке аз онҳо шаҳри Ғаза (Ғазак) мебошад. Дар байни истгоҳҳои ҳарбии Искандари Мақдунӣ дар соҳили Сирдарё ва Шаҳристон панҷ шаҳр мавҷуд буд. Яке аз онҳо ҳамон Ғаза буд, ки дар сари роҳи Шаҳристон-Хучанд меистод ва онро ҷуғрофидонону сайёҳони асримиёнагии арабу форсабон, аз ҷумла муаллифи «Худуд-ул-олам» бо номи Ғазак ёдрас кардаанд [25, с.73].

Ғаза яке аз шаҳрҳои буд, ки ба истилоғарони мақдунӣ муқобилати саҳт нишон додааст. Ин ҷо овардани маълумоти муаллифони Юнони қадим мақбул аст. Аз ҷумла, Арриан менависад: «Худи ӯ (Искандари Мақдунӣ - А.А.) ба сӯи шаҳри Ғаза, ки ба яке аз истгоҳҳои ҳарбии ӯ наздик буд, ҳаракат кард. Гуфтанд, ки барбарон аз гирду атрофи ҳафт шаҳр ҷамъ шуданд. Ӯ сарлашқари худ Кратерро ба Киропол (Куруката) фиристод, ки дар он ҷо барбарони бисёр ҷамъ омада буданд. Худ бошад, ба Ғаза наздик омада, фармон дод, ки бо як ҳаракат шаҳрро ишғол намоянд. Пешакӣ ба деворҳои на он қадар баланди аз гил сохташудаи шаҳр норбонҳои махсусро рост карданд. Аҳолии Ғаза гарчанд шаҳр ишғол шуда бошад ҳам, муборизаро давом медод, ҳар яке дар ҷои истодаи худ ҳалок мешуд. Искандар ба шаҳр аз гирду атроф одамонро кӯчонда овард; шаҳр барои ӯ дар шароити ҷанг ба қалъа табдил ёфт» [3, с.141]. Бояд гуфт, ки юнониён аҳолии маҳаллиро барбарон мегуфтанд. Муаллифи дигари юнонӣ - Полибий навишта буд: «Аз рӯи адолат ва ҳам қарз мебояд, ҳамду сано ба мардуми Ғаза хонем. Бо омадани Искандар, вақте ки ҳамаи шаҳрҳои дигар ба ӯ мутеъ шуданд, онҳо пеши истилоғар сар ҳам накарданд» [19, с.272].

Дар бораи мавқеи шаҳри қадимаи Ғаза байни муаррихон ақидаҳои мухталиф ҷой доранд. В.В.Григорьев менависад, ки «...шояд Ғазаи Арриан ба ин Ғазак барои он нисбат дода мешавад, ки вай аз Хучанд дар масофаи дуртар, тақрибан 6 фарсах ҷойгир буд. Искандари Мақдунӣ дар соҳили Сирдарё, наздикии Хучанд қарор дошт. Ғаза бошад, шаҳри шӯришбардоштаи ба ӯрдугоҳи ӯ наздиктарин буд» [10, с.34]. Ин ақидаи ӯро А.И. Макшеев қонибдорӣ кардааст [13, с.56]. Баъзе муҳаққиқон Ғазаро дар марзи ноҳияи имрӯзаи Спитамен ҷойгир кардаанд [24, с.24].

Муаррихони номӣ аз қабиле В.В.Бартолд ақида доштанд, ки Ғаза дар марзи имрӯзаи деҳаи Ғазантарак ҷойгир шуда буд [6, с.224]. Ин ақида аз ду ҷиҳат қобили қабул аст. Аввалан, ба ҳам наздик омадани номи шаҳри қухан ва деҳаи кунунӣ; сониян, бозёфтҳои бостоншиносӣ гувоҳӣ медиҳанд. Наздикии Ғазантарак бозмондаи шаҳраки қадима бо номи Қалъаи Кӯҳна вучуд дорад. Дар бораи Қалъаи Кӯҳна академик Н.Н. Неъматов навишта буд: «... тақрибан ду ҳазор сол пеш дар ин ҷо маҳали аҳолинишини дорои қалъа зери номи Ғаза ҷойгир буд. Сокинони ин қалъа якҷоя бо аҳолии маҳалҳои гирду атроф бо ҷанговарони Искандари Мақдунӣ муборизаи катъию нобаробар бурдаанд. Ҳазор сол пештар дар ин ҷо шаҳраки хурд воқеъ буд. Шаҳраки Қалъаи Кӯҳна вориси ин шаҳри Ғазак мебошад» [16, с.125].

Ҳафрияи бостоншиносӣ нишон доданд, ки шаҳрак бо девор ихота шуда буд, бозмондаи онро ҷо-ҷо пай бурдан мумкин аст. Масоҳати он тақрибан 5-6 гектарро ташкил медод. Майдон ҳарчанд имрӯз зери кишукор қарор дошта бошад ҳам, дар рӯи он сафолпораҳои шикастаи кӯзаю дигар асбобҳои рӯзгорро пайдо кардан мумкин аст. Шаҳрак байни ду сой қарор дошта, ба таври табиӣ ҳимоя мешуд. Қалъаи Кӯҳна, ки бозмондаи Ғазаи қадима аст, метавон гуфт, ки Ғазантарак имрӯза вориси ин шаҳри қухан аст.

Ин чо мехостем чанд андешаи худро оид ба номи шаҳри қадимаю деҳаи имрӯза баён созем. Бояд гуфт, ки ривоятҳои халқӣ дар бораи номи Ғазантарак, ки гуё аз истилоҳи «қазон» (дег) ва «терак» (сафедор) пайдо шудааст, асос надорад. Номи он аз истилоҳи қадимаи «ғаз» бармеояд, маънои «қалъа»-ро дорад. Шакли аслии Ғазантарак «ғазандарак» аст, ки маънояш «қалъаи хурди дохилӣ» мебошад ва бо ҳамон Қалъаи Кӯҳна алоқамандӣ дорад.

Гуфтаҳои боло гувоҳӣ медиҳанд, ки Ғазантарак таърихи зиёда аз ду ҳазорсола дорад ва боиси ифтихор аст, ки аҷдоди мардуми деҳа ҳама мардони часур ва далеру тавоно буданд.

Дар болооби дарёи Басмандасой яке аз деҳаҳои калонтарини минтақа – Басманда ҷойгир шудааст. Мутобиқи маълумотҳо то инқилоб деҳа Қалъаи Миразиз низ ном дошт. Аз деҳа роҳе мегузашт, ки ба сӯи ағбаи Оббурдон ва Камодон мебард, ки ба воситаи онҳо ба Кӯҳистони Мастҷоҳ гузаштан мумкин буд.

Дар маъхазҳои хаттии таърихӣ омадааст, ки дар наздикии русто (ноҳия)-и вилояти таърихии Уструшана шаҳри Марсманда қарор дошт. Ҷуғрофидонони арабзабон шаҳри Марсмандро рустои алоҳида намеҳисобиданд. Аз ин бармеояд, ки ин шаҳр ба ҳайати рустои Минк дохил мешуд. Ҷуғрофидони араб Ибни Ҳавқал навиштааст, ки дар наздикии шаҳри Марсманда ва рустои Минк оҳан истехсол мекарданд. Махсули ин кон на танҳо Уструшанаю Фарғонаро таъмин мекард, балки онро ба Хуросон ва Ироқ низ мебарданд. Мутобиқи андешаи академик Нуъмон Неъматов шаҳри Марсманда дар соҳили дарёе ҷойгир буд, ки оби он зимистон ях мебаст [18, с.44]. Бо вучуди аз об танқисӣ надоштаниш, иқлими сарди шаҳр барои боғдорӣ ва тоқпарварӣ номусоид буд. Аммо сахрою марғзорҳои фаровон барои чорводорӣ шароити хуб муҳайё сохта буданд.

Дар масъалаи ҷойгиршавии шаҳри Марсманда дар байни олимони ақидаҳои гуногун мавҷуданд. Академик В.В.Бартолд онро дар болооби Зарафшон ҷойгир кардааст [6, с.225]. М.Е.Массон зери номи Марсманда шакли вайроншудаи истилоҳи Варзмандаро дар назар дорад. Бо ин ӯ ба деҳаи имрӯзаи Варзминори ноҳияи Айнӣ ишора мекунад [14, с.53].

Аз рӯи ақидаи П.Г. Иванов, ки таърихи истехсоли маъданҳои кӯҳии Осиёи Миёнаро таҳқиқ кардааст, Марсманда дар шимоли қаторкӯҳи Туркистон дар ҳамсоғӣ бо Фарғона ҷойгир шуда буд [11, с.23]. Ӯ фикри худро бо истехсоли маъдан дар ин минтақа асоснок кардааст ва дар болооби Зарафшон қарор доштани ин шаҳрро нодуруст мешуморад. Ҷуғрофидонони араб дар бораи истехсоли маъдан дар болооби Зарафшон ягон хел маълумот надодаанд.

Дар охири асри ХХ дар ду ёдгории бостоншиносии Уструшана – Қалъаи Мик дар болооби Зоминсу ва шаҳраки Қалъаи Кофари Даҳқат қорҳои тадқиқотӣ оғоз ёфтанд. Бозмондаҳои шаҳри Марсманда дар ин минтақа ҳанӯз соли 1950 кашф гардида, ба асрҳои X-XII нисбат дода шудаанд. Соли 1984 бошад, қорҳои омӯзиши ин ёдгорӣ идома ёфтанд. Дар натиҷа маълум шуд, ки шаҳраки калони ёфтшуда на ин ки Қалъаи Барбар, чуноне ки О.И.Смирнова қайд кардааст, балки Қалъаи Кофар ном дорад [21, с.220]. Қалъаи Барбар бошад, дар соҳили дигари сой ҷойгир шудааст [20, с.70]. Дар ин чо бозмондаҳои қаср ва ибодатхонаи оташпарастон ёфт шуданд.

Дар наздикии деҳаи Метк, чанубтар аз ёдгории Қалъаи Кофар, дар пастхамии кӯҳ ҷои истехсоли маъдан бо номи Кони Оҳан ёфт шудааст. Ёдгориҳои бостоншиносии бадастомада имкон доданд, то дар бораи дар Қалъаи Кофар ҷой додани шаҳри Марсманда ва дар минтақаи Даҳқат ҷой додани рустои Минк хулоса бароварда шавад. Бостоншиносии тоҷикзабони Русия Даврон Абдуллоев, ки

муаллифи ин сатрҳо ҳамроҳи ӯ муддати се сол дар шаҳри Санкт-Петербург ҳамкорию илмӣ дошт, шаҳри Марсмандро дар ҳамин минтақа ҷой додааст [1, с.122].

Агар ба харитаи асримиёнагии Уструшана нигарем, дар он мавқеи ҷойгиршавии шаҳри Марсманда ба таври аниқ нишон дода шудааст. Аз ин бармеояд, ки шаҳри асримиёнагии Марсманда ва деҳаи имрӯзаи Басманда аз ду ҷиҳат бо ҳам шабоҳат доранд. Аввалан, бо ҳам наздик будан ва монандӣ доштани номҳо ва сониян мавқеи ҷойгиршавии он дар соҳили сой.

Муаллифи ин сатрҳо дар асоси маълумоти халқӣ роҷеъ ба таърихи Басмандаи қадим мақола ҷоп карда буд. Аммо тадқиқоти вақтҳои охир нишон медиҳад, ки маънии аслии номи Марсмандаи қадим-Басмандаи имрӯза дар ҷои дигар ниҳон аст. Бояд гуфт, ки номи қадимаи Басманда низ дар шакли Марсманда бо тақвими суғдӣ ва мавқеи ҷойгиршавии он пайваста аст. Ёдрас кардан ҷоиз аст, ки бо рӯзҳои тақвими суғдӣ бисёр маҳалҳо номгузорӣ шудаанд. Аз ҷумла, номи қадимаи Уструшана дар шаклҳои Усрушана, Осурушана бо рӯзи 18-уми тақвими суғдӣ вобаста аст [26, р.410]. Ин рӯз «расн», «рашн», «рашан» ном дошта, маънии «фаришта», саҳеҳтараш «фариштаи боадолат»-ро медиҳад [15, с.446].

Яке аз воситаҳои номгузории маҳалҳои Осиёи Миёна дар аҳди қадим ва махсусан асрҳои миёна додани номи рӯзҳои баргузории бозор буд: Душанбе, Чоршанбе, Панҷшанбе, Ҷумъа. Чунин таҷриба ба замони суқунати суғдиёни қадим рафта мерасад. Абурайҳон Берунӣ менависад, ки суғдиён ҷашнҳои худро дар рӯзҳои мегузaronиданд, ки дар ҳар моҳ номи якхела доштанд. Ӯ ҳамчунин номи рӯзҳои бозориро, ки мутобиқи тақвими суғдӣ номи махсус доштаанд, овардааст [7, с.74]. Аз ҷумла чунин рӯз дар Марсманда ба рӯзи 29-уми моҳ бо номи «марспант» рост меомад. Дар бораи доир гаштани бозор дар ин рӯз бисёр сарчашмаҳои таърихӣ, аз ҷумла муаллифи «Худуд-ул-олам» маълумот медиҳанд [25, с.73].

Бояд гуфт, ки амшоспандон («муқаддас», «ҷовидон»)и Авасто низ дар рӯзи 29-уми тақвими суғдӣ дар шакли «марспант», «марспанд» зикр ёфтаанд. Асоси ин номро истилоҳи қадимизронии «асман» ташкил медиҳад, ки маънии «осмон», «санг», «саҳт»-ро дорад. Ин имкон медиҳад, ки дар бораи ҷойгиршавии шаҳри Марсманда дар минтақаи кӯҳӣ ва вориси он будани деҳаи Басманда изҳори ақида шавад.

Аз тарафи рости Басмандасой рӯди Оксу ҷорӣ мешавад. Қисми аввали он Даҳкатсой ном дошта, дар натиҷаи бо ҳам пайваст шудани рӯдҳои хурди Ровутҷӣ ва Ровутан ташкил ёфтааст. Дар соҳили чапи поёноби ин сой деҳаи Даҳкат ҷойгир шудааст. Атрофи деҳаро дашту тепҳои Шахи Лолазор, Шахи сари тахт, Зиндонак, Сурхӣ, Пшодун ихота кардаанд. Деҳа аз ду кӯча иборат буд, ки Рост ва Чап номгузорӣ шудаанд. Аҳолии деҳаро гурӯҳҳои ҳамхун ва ҳамзабони тоқикон бо сарвари Бобозликбошӣ, Зайналбобо, Муллобой, Одинабой, Шодимаҳмад ва Бободил бобо ташкил додаанд.

Даҳкат яке аз маҳалҳои кӯҳнаи Уструшана ба шумор меравад. Дар ин бора сарчашмаҳои хаттӣ ва маводҳои бостоншиносӣ маълумот медиҳанд. Бостоншинос А.Билолов хангоми тадқиқот дар канори деҳа ёдгории асримиёнагиро дарёфт карда буд [8, с.71]. Дар «Бобурнома»-и Заҳриддин Муҳаммад Бобур номи деҳаи Даҳкат якҷанд маротиба ёдовар шудааст [5, с.86].

Номи деҳаи Даҳкат бо истилоҳоти суғдӣ сохта шудааст. Вай аз қисмҳои «дах» ва «кат» таркиб ёфтааст. Истилоҳи «кат» маънои «хона», «ҳавлӣ», «маҳал»-ро медиҳад [26, р.197]. Ҳамчунин қайд бояд кард, ки истилоҳи «дах» дар ибтидои маънои «дег»-ро дошт ва чун истилоҳи суғдӣ «кат» дар зерин он як оила, ки як хочиро пеш бурда, соҳиби як хона буд, дар назар дошта мешуд. Истилоҳи «кат» дар Осиёи Миёна ҳамчун воситаи

пахншудаи калимасозӣ ба ҳисоб мерафт. Аз ин хотир, эҳтимол аст, ки чунин даҳ оилаи хочагидор ташкилкунандаи ин деҳа ба ҳисоб мераванд.

Дар ин минтақа ҳамчунин деҳаи Хшекат ҷойгир шуда буд. Деҳа ба ду гузар – Ҷангал ва Хишекат тақсим шудааст. Роҳе, ки деҳаҳои поён ва болои Деҳкатсойро бо ҳам пайваст мекунад, аз ҳамин ҷо гузаштааст. Дар деҳаи Хишекат авлоди тоҷикон бо сарварии Шодӣ, Гадоӣбой, Шарифбозӣ аз деҳаи Ғузни Мастҷоҳ ва Чоркӯҳи Исфара омадаанд. Туркҳо бошанд бо роҳбарии Мулло Эшбой, Қурбон Муҳаммад аз Мӯрияк ва дигар деҳоти аҳолиаш туркзбони Истаравшан омадаанд.

Донандагони таърихи маҳал чунин меҳисобанд, ки маънии истилоҳи «хшекат» «қушбеги» аст. Қушбеги – вазифаи махсус дар дарбори ҳоким буда, ин мафҳум аз забони туркӣ баромадааст. Дар аморати Бухоро бо ин истилоҳ сарвазир, дар хонигарии Қўқанд сарфармондеҳи ҳарбӣ, дар хонигарии Хива ҳокими қисмати шимолии давлатро меномиданд. Ҳамчунин, ташкилкунандаи шикорҳои шоҳонро «қушбеги» мегуфтанд. Аммо, ин топоними «хшекат» бо «қушбеги»-и туркӣ алоқаманд набуда, ба яке аз шеваҳои забонҳои эронии шарқӣ қадим ва сугдӣ тааллуқ дорад. Дар ҳуҷҷатҳои сугдӣ кӯҳи Муғ ин истилоҳ шакли «хшекат»-ро дорад [12, с.144].

Топоними «хшекат» дар таркиби худ истилоҳи «кат»-ро дорад ва аз ин хотир, онро танҳо дар асоси забони сугдӣ маънидод кардан мумкин аст. Бо ин ном дар роҳи ағбаи Шахристон маҳале мавҷуд аст. Номе он дар асрҳои миёна дар шакли «Ишката» баён меёфт [22, с.30]. Ин ном маънии «шаҳри сафед»-ро дорад ва бо деҳаи Ишкатаи Фарғона баромади ягона дорад. Деҳаи мазкур дар асрҳои миёна ва давраи нав ҳамчун Аҳси (Ахсикат) маълум аст. Ин ақидаро В.И.Бушков дастгирӣ кардааст [9, с.60]. Шояд номи деҳа бо шароити табиӣ он алоқамандӣ дошта бошад.

Дар навоҳии наздикӯҳии қисми ҷанубу шарқии вилояти Истаравшан деҳаҳои Ростровут ва Качровут ҷойгир шуда, номи онҳо бо истилоҳи сугдӣ «ровут» сохта шудаанд. Ҳуҷҷатҳои сугдӣ кӯҳи Муғ мафҳуми «овут»-ро ёдрас мекунанд, ки маънои «ҷой»-ро дорад. «Ровут»-и номи ин ду деҳот аз «овут»-и сугдӣ баромадааст [22, с.19].

Дар забони қадимаи шарқӣ эронӣ мафҳуми «ровут» (gāvana) маънои «истгоҳ»-ро дорад. Аз нуқтаи назари А.Абдунабиев форманти «ровут» (робут) ба истилоҳи форсии gāvad – «марғзор» < эронии gāvana ҳаммаъно буда, асоси ҳиндуавропоии он gēwa – «ҷои қушод, муҳит» мебошад [2, с.6]. Дар фарҳанги забони тоҷикӣ омадааст, ки ровод «ҷое, ки марғзор, обҳои раван ва пуштаҳо дорад» [23, с.67]. Дар луғати Асадии Тўсӣ низ ҳамин хел омадааст: «Ровад – ҷое бошад пуштаву сабза бар ӯ руста» [4, с.119]. Одатан ин гуна истгоҳҳо дар сари роҳҳои корвонгузар қарор доштанд.

Топоними «ростровут» аз ду қисм: «рост» ва «ровут» - истгоҳ таркиб ёфтааст. Деҳаи Ростровут дар қадими роҳи тичоратии Ўротепша – Испонӣ ҷойгир буд ва аз ин хотир номи «ростровут»-ро гирифтааст ва маънои он «истгоҳи қадими роҳи тичоратӣ» мебошад.

Ҷӣ тавре аз навиштаҳои боло бармеояд, дар сарчашмаҳои хаттии таърихӣ номи чанд шаҳру маҳалҳои қадимае омадаанд, ки дар марзи ноҳияи кунунии Деваштӣ ҷойгир буданд. Шаҳрҳои деҳоти Ғазак, Марсманда, Минк, Хшекат, Ростровут, Даҳкат ва чанде дигар аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Дар байни топонимҳои ноҳия номҳои сугдӣ, тоҷикӣ, туркӣ бештар ба назар мерасанд.

Пайнавишт:

1. Абдуллаев Д. Сведения таджикского анонимного автора (X в.) о городах и селениях Уструшаны // Роль Истаравшана в истории цивилизации народов Центральной Азии. - Душанбе, 2002. – С. 121-123.
2. Абдунабиев А.А. Лингвистический анализ топонимии региона Ура-Тюбе: автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.02.22. - Душанбе, 1992. – 24 с.

3. Арриан, Квинт Эптий Флавий. *Поход Александра (Анабасис Александра)*. - СПб.: Алетейя, 1993. — 368 с.
4. Асади Тӯсӣ. *Лугати Форс*. - Хучанд: Нури маърифат, 2015. - 452 с.
5. *Бабур-наме: Записки Бабур*. - Ташкент: Гл. ред. энциклопедий, 1993. - 463 с.
6. Бартольд В.В. *История культурной жизни Таджикистана*. Соч. Т. II. Ч. I. - М., 1963. - С.169-433
7. Берунӣ Абурайҳон. *Осор-ул-боқия*. - Душанбе: Ирфон, 1990. - 432 С.
8. Билалов А.И. *Из истории ирригации Уструшаны*. - Душанбе: Донши, 1980. - 192 с.
9. Бушков В.И. *К проблеме топонимии авестийских гимнов // ЭО*. - 1998. - №1. - С.60-69.
10. Григорьев В.А. *Поход Александра Великого в Западный Туркестан // Журнал Министерства народного просвещения. Часть ССХVII*. - СПб.: Типография В.С. Балашев и Ко, 1881. - 84 с.
11. Иванов П.П. *К истории развития горного промысла в Средней Азии*. - М. - Л.: Государственное научно-техническое геолого-разведочное издательство, 1932. - 81 с.
12. Караев С.К. *Древние топонимы в согдийских документах с горы Муг // Ономастика Средней Азии*. - Фрунзе: Илим, 1980. - С.141-149.
13. Макшеев А.И. *Географические, этнографические и статистические материалы о Туркестанском крае, с картою. // «Записки Географического Общества», Т. II, 1871 г.* - 60 с.
14. Массон М.Е. *Из истории горной промышленности Таджикистана. Былая разработка полезных ископаемых. Таджико-Памирская экспедиция 1933 г., материалы экспедиции*. - Вып. 20. - Л., 1934. - 108 с.
15. Мирбабаев А.К. *Дахмаки Курката: раскопки и исследования // Древняя Уструшана: города, их локализация и хронология. Вып. 7*. - Душанбе, 2003 - С.267-562.
16. Негматов Н.Н. *Древняя и раннесредневековая Уструшана // Археологи рассказывают*. - Сталинабад, 1959. - С.114-134.
17. Негматов Н.Н. *Таджикский феномен: история и теория*. - Душанбе, 1997. - 448 с.
18. Негматов Н.Н. *Уструшана в древности и раннем средневековье // Труды Отделения общественных наук АН Таджикской ССР*. - Т.55. - Сталинабад: Изд-во АН Тадж. ССР, 1957. - 160 с.
19. Полибий. *Всеобщая история. Т. II*. - М.: ООО «Издательство АСТ», 2004. - 765 с.
20. Рахимов Н.Т. *Очерки средневековой истории Вагката-Ура-Тюбе (X-XVI вв.)*. - Худжанд: Нури маърифат, 2004. - 122 с.
21. Смирнова О.И. *Археологические разведки в Уструшане в 1950 г. // Материалы и исследования по археологии СССР*. - 1953. - №37. - С.189-230.
22. *Соغدийские документы с горы Муг. Вып. III. Хозяйственные документы Чтение, перевод и комментарии М.Н. Боголюбова, О.И. Смирновой*. - М.: Изд-во восточной литературы, 1963. - 132 с.
23. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. Ч.2. - Душанбе, 2008. - 945 с.
24. Шварц Ф. *Александр Македонский в Туркестане // Туркестанские ведомости*. - 1894. - №56.
25. *Худуд-ул-олам*. - Душанбе: Адиб, 2008. - 128 с.
26. *Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English) by B. Gharib*. - Tehran: Farhangian Publication, 1995. - 644 p.

Reference Literature:

1. Abdullaev D. *Information of Tajik Anonymous Author (X century) about the Cities and Villages of Ustrushana // The Role of Istaravshan in the History of the Civilization of the Peoples of Central Asia*. - Dushanbe, 2002. - pp. 121 – 123.

Ayubov A.R. Historical Geography and Toponymy of Ancient Settlements of Devashtich District

2. Abdunabiev A.A. *Linguistic Analysis of the Toponymy of Ura-Tyube Region: synopsis of candidate dissertation in history: 10.02.22.* - Dushanbe, 1992. - 24 pp.
3. Arrian *Quintus Eppius Flavius. Alexander's March (Anabasis Alexander).* - SPb.: Aleteya, 1993. - 368 pp.
4. Tusi, Asad. *Persian Dictionary.* - Khujand: Light of Enlightenment, 2015. - 452 pp.
5. *Babur-Name: Babur`s Notes.* - Tashkent: Central Editorial Board of Encyclopedias, 1993. - 463 pp.
6. Bartold V.V. *The History of Cultural Life of Tajikistan. Compositions. V. II. Part I.* - M., 1963. - pp. 169 – 433.
7. Beruni, Aburaghon. *Osor-ul-bokiya.* - Dushanbe: Cogntion, 1990. – 432 pp.
8. Bilalov A.I. *From the History of Irrigation of Ustrushana.* - Dushanbe: Knowledge, 1980. - 192 pp.
9. Bushkov V.I. *To the Problem of the Toponymy of Avestian Hymns // EO.* - 1998. - No. 1. – pp. 60 - 69.
10. Grigoriev V.A. *The Great Alexander`s March to West Turkestan // Journal of the Ministry of People`s Enlightenment. Part CCXVII.* - SPb.: V.S. Balashev and Co., 1881. - 84 pp.
11. Ivanov P.P. *On the History of the Development of Mining in Central Asia.* - M.-L.: State scientifico-technical geological exploratory publishing house, 1932. - 81 pp.
12. Karaev S.K. *Ancient Toponyms in Sughdian Documents from the Mount of Mug // Onomastics of Central Asia.* - Frunze: Science, 1980. – pp. 141 – 149.
13. Maksheev A.I. *Geographic, Ethnographic and Statistical Materials about Turkestan Region Provided with a Map// Notes of the Geographical Society.* -V. II., 1871 - 60 pp.
14. Masson M.Ye. *From the History of the Mining Industry of Tajikistan. Former Mining of Minerals. Tajik-Pamirs Expedition of 1933, Materials of the Expedition.* - Issue. 20. - L., 1934. - 108 pp.
15. Mirbabaev A.K. *Dahmaki Kurkata. Excavations and Researches // Ancient Ustrushana: Cities, Their Localization and Chronology.* Issue 7. - Dushanbe, 2003 - pp. 267 - 562.
16. Negmatov N.N. *Ancient and Early Medieval Ustrushana // Archaeologists Retell.* - Stalinabad, 1959. - pp. 114 – 134.
17. Negmatov N.N. *Tajik Phenomenon: History and Theory.* - Dushanbe, 1997. – 448 pp.
18. Negmatov N.N. *Ustrushana in Antiquity and Early Middle Ages // Proceedings of the Department of Social Sciences under the Academy of Sciences of the Tajik SSR.* - V.55. - Stalinabad: Publishing-house of the Academy of Sciences of the Tajik SSR, 1957. - 160 pp.
19. Polybius. *General History.* - V.II. - M.: Assoc. Ltd. “AST Publishing-House”, 2004. - 765 pp.
20. Rakhimov N.T. *Essays on the Medieval History of Vagkat-Ura-Tyube (X-XVI centuries).* - Khujand: Light of Enlightenment, 2004. - 122 pp.
21. Smirnova O.I. *Archaeological Explorations in Ustrushana in 1950 // Materials and Researches on Archeology of the USSR.* 1953, - No. 37. - pp. 189 – 230.
22. *Sughdian Documents from “The Mount of Mug”. Issue III. Household Documents. Reading, Translation and Comments by M.N. Bogolyubova, O.I. Smirnova.* - M.: Publishing-House of Oriental Literature, 1963. - 132 pp.
23. *Interpretation Dictionary of the Tajik Language. Volume 2.* - Dushanbe, 2008. - 945 pp.
24. Schwartz F. *Alexander the Macedonian in Turkestan // Turkestan Tidings.* - 1894. - No. 56.
25. *World Borders.* - Dushanbe: Man-of-Letters, 2008. - 128 pp.
26. *Sughdian Dictionary (Sughdian-Persian-English) by B.Gharib.* - Tehran: Farhangan Publication, 1995. – 644 pp.

УДК 8
ББК 63.57

БАЪЗЕ АНДЕШАҲО ОИД БА ҶАНБАҲОИ ТАЪРИХНИГОРИИ ЭҶОДИЁТИ САДРИДДИН АЙНИ	Каримзода Осим Косими (Каримов Осим Косимович) , д.и.таърих., профессор, сардори раёсати маорифи вилояти Суғд (Тоҷикистон, Хучанд).
НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ ОБ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ ТВОРЧЕСТВА САДРИДИНА АЙНИ	Каримзода Осим Косими (Каримов Осим Косимович) , д-р ист.наук., профессор, начальник Управления образования Согдийской области (Таджикистан, Худжанд)
SOME CONSIDERATIONS ON HISTORIOGRAPHICAL ASPECTS OF SADRIDDIN AINI'S CREATION	Karimzoda Osim Kosimi (Karimov, Osim Kosimovich) , Dr. of History, Professor, chief of education managerial office of Sughd Viloyat (Tajikistan, Khujand) E-MAIL: osimkosimi@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: Садриддин Айни, таърихият, таърихнигорӣ, сарчашмашиносии таърихӣ, аморати Бухоро, амирони мангития, Аҳмади Дониш, «Ёддоштҳо», айнишиносӣ

Дар мақола масъалаи таърихияти насри тоҷик дар мисоли рисолаҳои таърихӣ ва дигар асарҳои илмию адабии саромади адабиёти муосири тоҷик, таърихнигор, Қаҳрамони Тоҷикистон, академик Садриддин Айни мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Таҳқиқи ҷанбаҳои таърихият дар наср ва проблемаи марҷаъишиносии таърихӣ аз унсурҳои мубрами таърихнигорӣ ва илми таърихшиносӣ ба ҳисоб рафта, махсусиятҳои худро дорост. Дар мақола ҷанбаи марҷаъишиносии таҳқиқоти таърихии Садриддин Айни аз нигоҳи ташаккули илми таърихнигории шӯравӣ баррасӣ ва таҳқиқ шудааст. Таҳқиқи таърихи пургановати халқи тоҷик дар асрҳои XIX ва ибтидои асри XX барои таълифи осори дигари илмию адабии С.Айни заминаи устувор муҳайё намуда, омӯзиши махсусиятҳои рисолаҳои таърихии ӯ дар илми таърихнигории навини тоҷик саҳифаҳои тозаро боз менамояд.

Ключевые слова: Садриддин Айни, историзм, историография, историческое источниковедение, Бухарский эмират, мангитские эмиры, Ахмад Дониш, «Воспоминания» С. Айни, айниведение

Анализируются проблемы историзма таджикской прозы на примере исторических трактатов и других научно-литературных произведений основоположника современной таджикской литературы, академика Садриддина Айни. Исследование аспектов историзма в прозе и проблемы исторического источниковедения являются актуальными элементами историографии и исторической науки и имеют специфические особенности. Источниковедческий аспект исторических изысканий Садриддина Айни исследован в плане формирования советской историографической науки. Утверждается, что исследование богатой истории таджикского народа в XIX и в начале XX века создало благоприятные предпосылки для появления других научных и литературных произведений С. Айни. Исследование особенностей исторических трудов С. Айни открывает новую страницу в таджикской историографии.

Key-words: Sadriddin Aini, historism, historiography, historical origins knowledge, Bukhara emirate, Manghyt emirs, Ahmad Donish, "Reminiscences" by S.Aini, Aini studies

The article dwells on the problems of historicism of the Tajik prose. The author designs on the premise of historical treatises and other scientific-literary productions written by the founder of modern Tajik literature, academician Sadriddin Aini. The exploration of the aspects of historicism in prose and the problems of historical origins knowledge are actual elements of historiography and historical science having peculiar specificities. Source study aspect of historical researches of Sadriddin Aini is explored in the plane of Soviet historiographic science formation. It is asserted that the exploration of the Tajik nation's rich history in the XIX-th and the beginning of the XX-th centuries created propitious prerequisites for upspringing of other scientific and literary works by S.Aini. Familiarization with the peculiarities of Aini's historical productions opens a new page in Tajik historiography.

Қаҳрамони Тоҷикистон, саромади адабиёти муосири тоҷик устод Садриддин Айнӣ дар раванди таҳаввулоти маданияи Осиёи Миёна, махсусан кишварҳои Тоҷикистон ва Ўзбекистон нақши муассир гузоштааст. Ташаббусҳои Устод ҳамчун як нафар равшанфикри замонаш ҳанӯз дар ибтидои ташаккули ҳокимияти нави Шӯравӣ дар Туркистон дар самти таҳқиқи таъриху фарҳанг, забону адабиёт ва умуман тамаддуни тоҷикон, инъикоси ҷанбаҳои муҳталифи муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва маҷмӯан тасвири вазъи мураккабу соярушани таърихи халқи тоҷик ва мардуми Осиёи Миёна ба зоти худ беназир арзёбӣ мешавад.

Маҳз бо ташаббуси ӯ ташкил ва таъсис ёфтани маҷаллаи «Шӯълаи инқилоб», ки солҳои 1919-1921 ба забони тоҷикӣ дар Самарқанд ба нашр расид, ва рӯзномаи «Меҳнаткашлар товуши» намунаи равшани иқдомҳои барҷастаи ин равшанфикри тоҷик мебошад. Тавре Устод Айнӣ дар «Муҳтасари тарҷумаи ҳоли худам» менависад, қисмати муҳими маводи ин нашрия аз ҷониби ӯ бо таҳаллуқҳои муҳталиф ба нашр расида, новобаста аз мушкилиҳои ташкилӣ ва молиявӣ дар фаъолияти муназзам ва пурмахсули ҳайати таҳриру эҷодии он Устод Айнӣ фидокорона заҳмат кашидааст. Шумораи аввалини нашрияи «Шӯълаи инқилоб» соли 1919 дар таърихи 10 апрел ба нашр расида, фаъолияти ин нашрия дар ташаккули риштаи таъриху таърихнигорӣ ва таҳқику тарғиби забону адабиёти тоҷик ба забони модарӣ дар замони нав таҳкурсии мустақкам гузошт.

Дар яке аз навиштаҳои худ Устод ибраз медорад, ки дар ҳаёти худ бисёр асар таълиф намуд ва ҳамаи онҳо ба як мавзӯи муҳим бахшида шуда, аз як манбаъ сарчашма гирифтаанд. Ҳамаи ин асарҳо дар бораи тоҷикон ва Тоҷикистон, дар бораи ватани қӯхсори ӯ, ки ба ҷаҳон қуллаҳои Помираш сарфарозӣ бахшидаанд, дар бораи зимини муқаддас, ки дар гузашта лашкарҳои бешумори аҷнабиён зеро по намудаанд, дар бораи фарзанди ин диёр, ки ҳанӯз дар асри VIII бо номи «тоҷик» ба некӣ ном гузоштаанд, бахшида шудаанд (3,с.7).

Тӯли ин солҳо дар нашрияи мазкур силсилаи мақолаҳои хусусияти илмӣ ва публицистӣ доштаи Айнӣ ба таъҷ расидаанд, ки дар байни онҳо мақолаҳои монанди «Масъалаҳои Шарқ» (№26, 1919), «Ҳокимияти Шӯравии Туркистон ва масъалаҳои Шарқ» (№29, 1920), «Ғалабаи инқилоб дар Шарқ» (№38, 1920), «Инқилоби Бухоро» (№49, 1920), «Ҷанг ва ислом» (№32, 1920), «Дар Туркия» (№46, 1920), «Эрон ва инқилоб дар Шарқ» (№76, 1921) ва ғайраро махсус қайд намудан мумкин аст. Бар замми ин, байни солҳои 1920-1921 дар нашрияи мазкур (шурӯъ аз №50-53 то 87-90) 27 очерки таърихӣ устод Айнӣ дар бораи таърихи амирони манғитияи Бухоро қисм - қисм ба нашр расиданд. Ин нахустин асари таърихӣ Устод Айнӣ буд, ки бунёди устувори илми таърихшиносии шӯравии тоҷикро гузошт. Баъдан асари мазкур дар намуди китоби алоҳида ба нашр расид (6,287).

Асари дигари таърихии ӯ «Бухоро инқилоби таърихи учун материаллар» (Материалҳо оид ба таърихи инқилоби Бухоро) ба ҳисоб меравад, ки соли 1926 дар Маскав дар нашрияи марказии халқҳои ИҶШС ба нашр расидааст. Дар ин ду асар, ки бо фосилаи начандон зиёд рӯи ҷопро дидаанд, муаллиф ҳаёти халқи тоҷикро, ки солиёни зиёди ҳукмронии феодалҳои манғит (1747-1920) дар асорат ва зери тозиёнаи ҷабру зулм қарор дошт, ба таври равшан ба тасвир гирифта, нақш ва мавқеи иродаи оммаи халқро дар раванди инкишофи воқеаҳои таърихии инқилоби халқии демократии Бухоро (соли 1920) нишон медиҳад. Тавре маълум аст ва хонандагони гиромӣ медонанд, китоб таърихи ин хонадонро аз интиҳои асри XVIII то давраи аз ҳокимият дур намудани охири намояндаи ин хонадон ба риштаи тасвир кашида, фарогири асноди фаровони воқеа ва таърихи мебошад. Ғояи асосӣ ва ҳадафи муаллиф дар ин асарҳо аз воқунишу фашнамоии воқеияти таърихии истибдоди ин хонадон то ба тарғиби оммаи васеи мардум барои ҷалбшавӣ ба сохтмони ҳаёти нав буд. Тавре аз сарчашаҳои таърихи бамеояд, дар солҳои бистуми асри гузашта фаъолияти равшанфикорони тоҷик торафт бештар тақвият ёфта, масъалаҳои таъриху забон, фарҳангу маданияти миллӣ ва баррасии заминаҳои таърихии рушди маданияти миллӣ торафт бештар ба майдони баҳсу мунозираҳои оммавӣ ва илмӣ кашида мешуданд. Ба итмом расидани асари пунарзиши илмӣ «Намунаи адабиёти тоҷик», нашри он ба ҳатти арабиасоси тоҷикӣ дар шаҳри Москва (1926) ва пас аз нашри он вусъат гирифтани муборизаи шадиди идеологӣ намунаи равшани ин гуфтаҳои Абдулқосим Лоҳутӣ, ки моҳи сентябри соли 1925 дар Самарқанд бо Устод дар ҳуҷраи кориаш вохӯрдааст, дар баробари тасвири муҳтасари ҳолати кори Айни ҳамзамон ба ҳайси муҳимтарин намунаи адабиёти рушдбандаи шуравии тоҷик хизмат намудани ин асари нависандаро таъкид менамояд. Душманони миллат бо ҳар роҳу баҳона ба мақсади худ ноил гардиданд ва дар натиҷа ин асари бебаҳоро соли 1930 аз муомилот бароварданд. Дар ин айбдоркунии ночоя, душманони миллат ҳатто аз қасидаи машҳури Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ «Ҷӯи Мулиён» низ ба қор гирифтанд ва ҷунун шарҳу тавзеҳ бахшиданд, ки гӯё дар замони пешравию навшавӣ Айни бо ин кори худ ба як ҳазорсола ақиб рафтагӣ ташвиқ мекунад (8,27). Дар баробари душманони миллат тарафдорони Айни низ дар дохил ва хориҷ аз ИҶШС кам набуданд. Масалан, дар рӯзномаи «Шафақи сурх» дар таърихи 3 марти 1927 адабиётшинос ва шарқшиноси маъруфи Эрон Саид Нафисӣ навишта буд, ки китоби мазкурро дар идораи нашрияи зикршуда дида, хеле мутаассир гардидааст ва ин асари арзишманд шомилӣ 220 шоиру нависандаи марду занро, ки дар ин минтақаи бошарофат ибтидо аз шоирони нахустин – падари назми форсӣ Рӯдакӣ ва интиҳо то охири муосирони мо тавлид шуда, эҷод намудаанд, фаро мегирад ва доштани китобе ҷунун барои ҳар як нафар алоқамандони адабиёт муҳим аст.

Ба нашр расидани ду мақолаи дигари Айни «Аз ёддоштҳои Инқилоби Бухоро» ва «Аз хотираи гузашта» дар соли 1930 дар ташаккули жанри ёддошти таърихнигории ватанӣ дар замони шӯравӣ асоси мустақкам гузоштанд. То ин муддат як силсила мақолаҳои ӯ ба монанди «Китобҳои тоҷикӣ» («Овози тоҷик», 1926), «Адабиёти Сурх» (1926), «Дарсҳои табиӣ, қисми аввал», «Раҳнамои сиёсӣ. Ҳиссаи панҷум ва шашум», «Сарфу наҳви забони тоҷикӣ», «Дунёи нав ва алифбои нав» («Овози тоҷик», 1927), «Дар атрофи забони форсӣ ва тоҷикӣ» (1928), «Масъалаи таърихи дар гирди алифбои нави тоҷикӣ» («Раҳбари дониш», 1928), «Забони тоҷикӣ» («Раҳбари дониш» 1928) ба нашр расида, муаллиф тавассути онҳо роҷеъ ба масъалаҳои мубрами ҳифзу гиромидошти асолати миллӣ, яъне забон баҳсу талош намудааст (4,335-385).

Ба ҳамин минвол таълифоти дигари Устод ба монанди очерки таърихии «Тирози чахон» (маҷаллаи «Барои адабиёти сотсиалистӣ», 1937), «Шайхурраис Абуалӣ Ибни Сино» (1939), «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» ва «Исёни Муқаннаъ» (1944) ба нашр расиданд. Махсусияти пажӯҳишоти таърихӣ ва таълифоти илмии Устод Айниро ҳамчунон дарёфт ва таҳқиқи омӯзиши сарчашмаҳои умдаи илмию адабӣ ва таърихӣ, махсусан нусхаҳои нодиру муътабари каламии тазкираҳо ва таърихномаҳо ташкил додаанд, ки хочат ба тавзеҳоти зиёдатӣ надорад. Масалан, дар таълифи очерки адабию таърихии «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик» Айни сарчашмаҳои мутааддидеро ба монанди «Равзат – ус - сафо», «Қомус-ул-аълум»-и туркӣ, «Мачмаъ-ул-булдон»-и Ёқути Ҳамавӣ, «Китоб-ул-милали в ан-нихал»-и Муҳаммади Шаҳристонӣ, «Зафарнома» фаро гирифта, маълумоти онҳоро таҳлилу ҷамъбаст намудааст. Дар таълифи очерки таърихии «Исёни Муқаннаъ» сарчашмаҳои «Таърихи Наршаҳӣ», «Равзат-ус-сафо», «Таърихи Табарӣ», луғатномаҳои «Ғиёс-ул-луғот», «Бурҳони қотеъ» ва дигарон истифода шудаанд (5). Тавре духтари Устод Х.С. Айни нақл мекунад, баҳори соли 1944 Устод аз бошандагони деҳаҳои ноҳияи Шаҳринав ва атрофи Қаратоғ дар бораи шӯришҳои маҳаллӣ мавод ҷамъ менамуд. Таълифи ин ду асар, ки ба масъалаи мубрами талошу ҷонбозиҳои халқ баҳри озодӣ бахшида шуда буданд, дар солҳои ҚБВ маҳз ба хотири боло бардоштани руҳияи шикастнопазири халқи тоҷик бар зидди истилогарони фашистӣ равона гардида буд.

Дар маҷмӯъ, мухтассоти таърихӣ дар таърихи наср ва ҳатто назми классикии тоҷику форс мақоми махсус дошта, дар осори мондагори барҷастатарин намояндагони адабиёт – Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Носири Хусраву Ҷомӣ, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Аҳмади Дониш ва дигарон ин равишро ба хубӣ метавонем ба мушоҳида гирем. Махсусияти равиши мазкур низ дар асоснокӣ, мустанадӣ ва воқеиятнокии тасвири андешаҳои ироашаванда инъикос меёбад. Дар намунаи осори Устод Айни, махсусан таълифоти солҳои 20-30 ва минбаъд низ ин равиш равшан ба назар расида, масъалаи таҳқиқи амиқ ва фарогири паҳлуҳои падидаи мазкур дар илми таърихнигорӣ муосир ҳанӯз муҳаққиқони тозақори ҳудро интизор аст. Зеро шурӯъ аз Устод Айни то ба таълифоти барҷастатарин намояндагони адабиёти тоҷик аз жанри мазкур, яъне рӯҳияи историзм қавӣ бархурдоранд. Устод Айни дар равиши қори худ бо коркарди илмии як силсила масъала ва муаммоҳои ҳоси пажӯҳиши таърихи қуҳан ва пурғановати миллати тоҷик дар илми таърихнигорӣ миллӣ таҳаввулоти хосаро бунёд гузоштааст. Дар таълифоти илмию бадеии Айни, осори публицистӣ, адабӣ ва дигар намудҳои он масъалаҳои ҳамроҳшавии Осиёи Миёна ба Русия, фарҳангу маданияти моддӣ маънавии халқи тоҷик, ҷаҳоншиносии миллӣ ва анғезаҳои таърихии он дар асрҳои миёна бо таҳаввулоти маданияи асрҳои XIX ва XX пайванди қавӣ ёфтаанд. Вобаста ба маъалагузорӣ мазкур осори Айниро ба се даста табақабандӣ намудан мумкин аст: Ба дастаи аввал осори таърихии муаллиф ба монанди «Таърихи амирони манғитияи Бухоро», «Бухоро инқилоби таърихи учун материаллар» ё «Таърихи инқилоби Бухоро», «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик», «Исёни Муқаннаъ», «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам»-ро дохил намудан мумкин аст. Ба дастаи дуюм осори таҳқиқии муаллифро, ки ба масъалаҳои таҳқиқи таърихи адабиёт, ба пажӯҳиши ҳаёту ғайриҷаҳонӣ ва осору рӯзгори шахсиятҳо ва бузургтарин ҷаҳраҳои илму адаб ва назму насри оламгирӣ асримиёнагии тоҷику форс ба монанди Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Саъдӣ, Навоӣ, Бедил, Восифӣ ва ғайра бахшида шудаанд, метавон шомил намуд. Дастаи дигар, ин осори мондагори адабии муаллиф ба монанди «Одина», «Ғулмон», «Дохунда», «Марги судхӯр», «Мақтаби кӯҳна» ва дигарон

мебошанд. Тазкираи «Намунаи адабиёти тоҷик» ва «Ёддоштҳо» ба зоти худ дастан чоруми мероси илмии муаллифро ташкил дода метавонанд.

Дар таълифи асари «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» ба Айни таъсири «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития»-и Аҳмад Махдуми Дониш басо амиқ аст. Инчунин нависанда китоби «Таърихи салотини манғития»-и Мирзо Азими Сомиро дар таълифи рисолаи таърихӣ худ аз назари танқидӣ истифода бурда, ҷанбаҳои мухталифи вазъи нуговори иҷтимоию сиёсии аморати Бухорои асри XIX-ро ба риштаи таҳқиқ ва танқид мегирад ва хусну кубҳ ё норасоҳои ҷиддии асари Сомиро ба қайд мегирад (6,297). Муаллиф сабабгори асосии забти Бухоро ва минбаъд мағлубияти аморатро дар ҷанги Русияи подшоҳӣ маҳз аз якравии нодуруст баҳодиҳии амир Музаффар ба вазъи сиёсии давр, кӯтоҳназарӣ дар муносибатҳои дипломатӣ, умуман номусоидӣ ва носозгории муносибатҳои дипломатии аморат дар самти ташкилу таҳкими муносибатҳои нав бо Русия, ноустувории иҷтимоии вазъи дарбори амирони манғит ва монанди инҳо маънидод намудааст. Дар баробари истифода аз манобеи мухталиф, махсусан маъхази таърихӣ дар боло зикршуда Айни таъкид менамояд, ки давраи аморати ду амирони охири манғит – Абдулаҳад ва Олимхон асосан аз мушоҳидаҳои шахсиаш тасвир ва инъикосу баррасӣ шудаанд (7,227). Дар рафти таҳлилу таҳқиқи осори безаволи Айни аз ҳар ҷиҳат мавқеи равшан ва устувори равшанфикрии ӯро ба қайд гирифтани мумкин аст. Дар осори ӯ дар хусуси табақаҳои мухталифи ҷомеаи тоинқилобӣ, аз раису амлоқдор то ба амир, аз табақаҳои миёнаи диндорон то ба тоифаҳои болонишини онҳо, соҳибмансабони вақт, пешхизматону тоҷирон, хизматгору ғулом, косибу деҳқон ва ғайра метавон маълумоти бои таърихӣ ва тасвиrotи пуробуранги бадеӣ дарёфт намуд. Тасвирҳои бадеии муаллиф низ ба зоти худ нодиру нотакрор буда, бешубҳа аз воқеияти иҷтимоӣ маншаъ ва сарчашма гирифтаанд.

Бо яд қайд намуд, ки дар масъалаи тарғибу ташаккули маорифпарварӣ ва равшанфикрӣ ба Айни таъсири бевоситаи равшанфикрони пешин, махсусан маорифпарвари бузурги машриқшавин ва муосири Айни Аҳмади Дониш (1827-1897) басо калон аст. Тавре дар «Ёддоштҳо» зикр менамояд, Айни дар овони ҷавонӣ, ҳанӯз солҳои таҳсили мадрасаҳои Бухоро ба хонаи Аҳмад Махдуми Дониш иртибот пайдо намудааст. Вобаста ба ин, Айни дар ин асари худ дар бораи шахсиятҳои фарҳангӣ ва аҳли адаби Бухоро ба монанди Гулшанӣ, Савдо, Зӯфунун, Таҳсин, Офарин, Саҳбо, Шоҳин, Ҳайрат ва дигарон ба неқӣ ёд намуда, таваҷҷуҳи хосаи худро ба ин тоифа равшанфикрон равшан изҳор мекорад. Табиист, ки ин муносибатҳо дар ташаккули ҷаҳонбинии нав ба Айнии ҷавон заминаҳои амиқро муҳайё намудаанд. Дар байни онҳо шахсияте нотакрор ба монанди Аҳмади Дониш мавқеи хоса дорад. Муаллиф дар «Ёддоштҳо» ҷараёни пас аз марги Дониш воқиф гардидани худро аз «Наводир - ул - вақоеъ» ном асари Дониш, тарзи роҳ ёфтани худ ба ҷараёни хонишу китобати ягона нусхаи ба хатти Дониш таҳриршудаи он аз ҷониби Мирзо Абдулвоҳиди Мунзим ва шомилшавии Ҳайрат ба ин гурӯҳ нақл намуда, зикр мекорад, ки ҷойҳои ба нучуму фалсафа оид будаи ин асарро он замон бинобар бетачрибагиаш фаҳмида натавонад ҳам, ҷойҳои фаҳмидааш ба ӯ таъсири амиқе гузоштаанд. Зимнан пас аз нақли мазмуни бархе аз ҷойҳои марокангези ин асари Дониш Айни ва мушоҳидаи зиндаи тасвирҳои аллома Дониш зикр менамояд: «Аммо, вақте ки ман он аҳволи фалокатиштимолро дар мундариҷаи «Наводир - ул - вақоеъ» бо тасвири реалӣ – бо тасвире, ки худ дар зиндагӣ дида будам, дидам, ба ман ҳолати дигар рӯй дод. Ман дар дили худ гуфтам: «Ин аҳволро ислоҳ кардан лозим аст, модом ки ислоҳ карда наметавонам, аз вай нафрат кардан зарур аст» (инқилоби фикрӣ кам-кам бошад, дар ман ана дар ҳамон вақт рӯй дод)» (1,216). Айнии ҷавон аз ҳамон солҳои 90-ум ба воқеияти зиндагӣ, истибдоди мардуми бечора ва бенаво,

табакаи нодор аз чониби дороён ва табақаҳои ҳоким, ихтилофи ақидаю назарҳо дар мавриди баҳогузори ба арзишҳои ҳаёти ва амсоли инҳо бо назари дигар, диди амиқтар нигоҳ мекардагӣ ва ҳулосаҳои дахлдор мебаровардагӣ шуд. Чойи дигар Айнӣ қайд менамояд, ки «Шиносоии ман бо «Наводир –ул –вақоъ» дар ман танҳо инкилоби фикриро бедор карда намонд, балки ба сарам савдои насрнависиро ҳам андохт. Дар ҳамон вақтҳо ман орзу мекардам, ки «бояд кас насрнавис шавад ва агар ин мақсад ба даст дарояд, монанди Аҳмад – маҳдум насрнавис шавад, ки воқеаҳо дар пеши хонанда бо забони содда таҷассум кунанда нишон дода тавонад» (2,425).

Маҳз таъсирпазирии амиқ аз маорифпарварии давронаш буд, ки ҳанӯз соли 1908 Айнӣ ба таҳлили вазъи мактабу маориф ва таҷдиди ислоҳотии он даст зада, мактаби тоҷикии худро таъсис дод ва аввалин китоби таълимиро ба забони тоҷикӣ таҳия намуд. Ин рисолаи таълимӣ ва тарбиявии ӯ соли 1909 бо номи «Таҳзиб – ус - сибён» ба нашр расид.

Боиси қайд аст, ки роҷеъ ба таърихи Бухорои асримиёнагӣ то ин ду асари зикршуда рисолаҳои таърихии дигар низ таълиф гардида, аҳли маърифат аз онҳо вокиф буданд. Ба ин гурӯҳи сарчашмаҳо «Тухфаи хонӣ»-и Муҳаммадвафои Карминагӣ, «Гулшан – ул - мулук»-и Муҳаммад Яъқуб ва дигаронро метавон намуна овард. Рисолаҳои таърихии зикршуда ё дигар сарчашмаҳои қалами то ин давр таълифшудаи таърихи аморати Бухорои асрҳои XVIII-XIX-ро фарогиранда бештар хусусияти воқеаномаҳои дарбориро касб намуда буданд. Таълифоти таърихии Устод Айнӣ бо назари хоси таҳқиқию таҳлилий ва инъикосу фарогирии воқеияти замони худ ва давраи мавриди назараш аз дигар сарчашмаҳои таърихии мавҷуда ва дастрас имтиёзи муҳим дорад. Дар ҳар сурат роҳи усулҳои пешгирифтаи таҳқиқии Устод Айнӣ бо ҷанбаи қавӣ ва муътамадии аснод, фарогирии густурдаи маълумоти манбаъҳо ва сарчашмаҳои илмию соҳавии тарози аввал, таҳлилу қиёси амиқи маълумоти дар манбаъҳои таърихию адабӣ ва дигар риштаҳои улум сабтшуда, назари фароҳи танқидиаш аз дигар осори таърихии то замонаш таълифшуда бартари кулли зоҳир мекунад.

Дар илми таърихшиносии ватанӣ дуруст таъкид медоранд, ки асарҳои таърихии дар ибтидои фаъолияти эҷодӣ, яъне солҳои нахустини инкилоб таълифнамудаи Устод Айнӣ минбаъд дар таълифи осори мондагори илмӣ ва адабии ӯ заминаи устувор гузоштаанд ва дар таълифоти дигари нависанда ба ҳайси манбаъ ва сарчашмаи тарози аввал хидмат намудаанд. Ба ибораи дигар, маълумоти доманадор ва энциклопедии Устод Айнӣ дар бораи таърихи Осиёи Миёнаи асрҳои XIX-XX аз арзиши муҳими маъхазшиносии таърихӣ бархурдор мебошанд.

Таърихнигори варзида ва нависандаи соҳибзавқи тоҷик Устод Садриддин Айнӣ минбаъд доираи ҷуғрофӣ пажӯҳишоти ҳешро тавсеа бахшида, онро берун аз ҳудуди аморати Бухоро баровард. Дар навиштаҳои мӯшикофонаи таҳқиқии ӯ дар бораи Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино, Саъдии Шерозӣ, Камоли Хучандӣ, Навоӣ, Восифӣ, Бедил (9,124) ва дигарон мо иртиботи густурдаи маданият ва фарҳанги Хуросону Мовароуннаҳр, Ҳиндустон ва дигар манотиқи тоҷикнишини шарқро метавонем равшан мушоҳида намоем.

Тавре дар айнишиносии муосир маълум аст, паҳлуҳои умдаи ҳаёт ва фаъолияти пурсамар ва серсоҳаи Устод Айнӣ дар таҳқиқоти З.Ш.Рачабов, И.С.Брагинский, С.Табаров, Ю.Бобоев, А.Маниёзов А.Сайфуллоев ва дигарон инъикоси густурдаи худро пайдо намудаанд. Дар даврони соҳибистиклолӣ хидматҳои шоёни академик, нахустпрезиденти АФ Тоҷикистон Садриддин Айнӣ шоиста арҷгузори шуда, бо

Каримзода О.К. (Каримов О.К.) Баъзе андешаҳо оид ба ҷанбаҳои таърихнигории эҷодиёти Садрриддин Айни

Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон унвони олии Қаҳрамони Тоҷикистон дода шуд.

Пайнавишт:

1. Айни С. Ёддоштҳо. Қисми 4. – Сталинобод, 1954. – 425с.
2. Айни С. Ёддоштҳо. Қисми 3-4. – Сталинобод, 1955. – 562с.
3. Айни С. Судьба одного народа. – М., 1951, №45.
4. Айни С. Масъалаҳои забони тоҷикӣ. Куллият, ҷ.11, китоби 2. – Душанбе, 1964. – 435с.
5. Айни С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик, Исёни Муқаннаъ. – Душанбе, 1978. – 167 с.
6. Каримов О.К. Историческая наука Таджикистана. – Худжанд, 2002. – 485с.
7. Мухтаров А. Садрриддин Айни – историк//Ҷаинномаи Айни, ҷузъи 7.-Душанбе, 1991.
8. Ҷаинномаи Айни. Маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе, 1991. – 295 с.
9. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе, 1988. – 544с.

Reference Literature

1. Aini, S. Reminiscences. Part 4. – Stalinabad, 1954. – 425 pp..
2. Aini, S. Reminiscences. Parts 3-4. – Stalinabad, 1955. – 562 pp.
3. Aini, S. One Nation`s Fate. – M., 1951, #45.
4. Aini, S. The Issues of Tajik Language. Compositions. – V.11., book 2. – Dushanbe, 1964. – 435 pp.
5. Aini, S. The Hero of the Tajik Nation Temurmalik. The Revolt of Mukanna. – Dushanbe, 1978. – 167 pp.
6. Karimov O.K. Historical Science of Tajikistan. – Khujand, 2002. – 485 pp.
7. Mukhtorov A. Sadriddin Aini as a Historian // Aini`s Jubilee. part 7, – Dushanbe, 1991.
8. Aini`s Jubilee. Collection of Articles. – Dushanbe, 1991. – 295 pp.
9. Encyclopedia of Tajik Language and Literature. Volume 1. – Dushanbe, 1988. – 544 pp

УДК 656+930

ББК 39.1+63.3(5Т)

**МАРҲИЛАИ МУҲИМ ДАР
САМТИ РАҲОЙ ЁФТАНИ
ТОҶИКИСТОН АЗ БУНБАСТИ
КОММУНИКАТСИОНӢ**

**ВАЖНЫЕ ПЕРИОДЫ
В ВЫХОДЕ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН ИЗ
КОММУНИКАЦИОННОГО ТУПИКА**

**IMPORTANT PERIODS
IN TAJIKISTAN REPUBLIC
WAY OUT FROM
COMMUNICATIONAL IMPASSE**

Шарифзода Абдуфаттоҳ,
профессор, доктори илмҳои таърих,
узви вобастаи АМИ ҚТ
(Тоҷикистон, Душанбе,)

Шарифзода Абдуфаттоҳ,
профессор, д-р ист. наук,
член-корреспондент НАН РТ
(Таджикистан, Душанбе)

Sharifzoda Abdufattoh, Dr. of History,
Professor, correspondent member of
the Academy of Sciences of
Tajikistan Republic (Tajikistan, Dushanbe)
E-MAIL: zavk@mail.ru

Калидвожаҳо: нақлиёт, равобити нақлиётӣ, роҳҳо, роҳҳои мошингард, роҳсозӣ, бунбасти коммуникатсионӣ, кишвари транзитӣ.

Дар мақола масъалаи амалишавии яке аз Ҳадафҳои стратегияи рушди мамлакат - раҳони кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил ёфтани он ба кишвари транзитӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Мавзӯи баҳси мақола таҳлили қиёсии бунёди роҳҳо дар Тоҷикистон дар давраҳои мухталиф, хосатан дар даврони баъди ҷанги шаҳрвандӣ ва солҳои 2013-2020 маҳсуб меёбад. Масъалаҳои амалӣ ғайтани лоиҳаҳои таҷдиди роҳҳо автомобилгард, ҷудо ғайтани маблағҳои грантҳои сохтмон ва таҷдиди роҳҳо, пулҳо ва нақбҳо, истифодабарии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, таъмир ва нигоҳдорӣ роҳҳо, саҳми соҳибкорони ватанӣ, аҳли ҷамоатчиғӣ ва шахсони саховатпеша дар таъмиру барқарорсозии роҳҳо ва иншооти он дар асоси сарчашмаҳои мӯътамад таҳлил ғайтаанд.

Ключевые слова: транспорт, транспортное сообщение, автомобильные дороги, дорожное строительство, коммуникационный тупик, транзитная страна

Проводится исследование одной из важнейших стратегических целей таджикской экономики – выход из коммуникационного тупика и превращение республики в транзитную страну. Осуществлён сравнительный анализ проблемы строительства и ремонта дорог в различные периоды государственной независимости Таджикистана, в особенности в период после гражданской войны 1992-1997 гг. и в 2013-2020 гг. На основании различных источников и трудов проанализированы проблемы внедрения и реализации проектов по реконструкции автомобильных путей сообщения, выделения грантов на строительство и реконструкцию дорог, мостов, тоннелей, использование грантовых капиталов для ремонта и обслуживания дорог, вклад отечественных предпринимателей, общественности и меценатов в дело ремонта и реконструкции дорог.

Key-words: transport, transport communication, autoroads, road building, communicational impasse, transit country.

The article dwells on an exploration of one of the most important strategic goals of Tajik economy – way out from communicational impasse and transformation of the republic into a transit country. The author of the article has done a comparative analysis of the problems of building and repair of roads in different periods of state independence of Tajikistan, especially in the periods after the civil war of 1992-1997 and that one of 2013-2020. Proceeding from various origins and works, he

has analyzed the problems of engrafting and realization of the projects on reconstruction of autoroads, allotment of grants for building and reconstruction of roads, bridges, tunnels, utilization of grant stocks for repair and service of roads, contribution of local entrepreneurs, social circles and patrons into the cause of repair and reconstruction of roads.

Тоҷикистон баъди соҳибистиклол гаштан имконияти мустакилона муайян намудани самтҳои рушди иҷтимоиву иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангиро пайдо кард. Вале дар марҳилаи аввали соҳибистиклолӣ давлати навбунёдамон дар равандаи амали намудани тағйиротҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва сиёсӣ ба душворихо ва муаммоҳои зиёд рӯ ба рӯ гашт.

Талошҳои сарвари давлатамон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон имконият дод, ки кишвар аз вазъияти бӯҳронӣ раҳой ёбад ва корҳои созандагиву бунёдкорӣ, ислохотҳо роҳандозӣ гарданд. Умуман солҳои роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро шартан ба 5 давра тақсим намудан мумкин аст: 1) солҳои 1992-1997- даврони начоти давлату миллат аз вартаи фано; 2) солҳои 1998-2000- даврони таҳкими сулҳу субот; 3) солҳои 2001-2006- давраи оғози бунёдкориву созандагӣ; 4) солҳои 2007-2013- давраи оғози фатҳи қуллаҳо ва 5) солҳои 2013-2020- давраи идомаи тадбирҳо барои рушди устувор.

Дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ Тоҷикистон муташанниҷ гаштани вазъи сиёсии мамлакат бар асари ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ (солҳои 1992-1997), бӯҳрони иқтисодиву молиявӣ ба захираҳои табииву моддӣ-техникӣ, истехсолии мамлакат хисороти калон расонид. Дар минтақаҳо, ки амалиётҳои ҷангӣ мерафтанд қариб, ки ҳамаи корхонаҳои саноатӣ, нақлиёт, иншоотҳои сохтмон ва дигар корхонаҳо харобу валангор гаштанд, молу амвол ба яғмо бурда шуданд. Хосатан соҳаи нақлиёт, муассисаҳои автомобилӣ, роҳу пулҳо (кӯпрукҳо), роҳҳои оҳан зарар дид. Қисми зиёди воситаҳои нақлиёт аз ҷониби ғоратгарон ба хориҷ бароварда шуд. Хисороти моддии Тоҷикистон солҳои ҷанг беш аз 10 млрд. доллари ИМА-ро ташкил дод.

Дар ҷумҳурӣ дар натиҷаи канда шудани робитаҳои иқтисодиву хоҷагӣ бо дигар мамлакатҳо ва идома ёфтани бӯҳрон ҳаҷми маблағгузори иқтисодӣ хеле коҳиш ёфт. Танҳо дар солҳои 1991-1997 ворид намудани инвеститсияҳо 25 баробар кам гашт [2, с.245].

Муҳимтарин ниҳоди иқтисодӣ (хоҷагии халқ)-и ҳар мамлакат соҳаи нақлиёт маҳсуб меёбад. Робитаҳои истехсолии байнидавлатӣ маҳз ба нақлиёт вобастагӣ дорад, зеро тавассути он интиқоли молу маҳсулот, тичорат ба роҳ монда мешавад. Нақлиёт фазои иқтисодӣ чаҳониро ба танзим мебарорад, тақсимои ҳудудии меҳнато таъмин мекунад.

Шоҳаҳои роҳи автомобилгард ва роҳҳои оҳан, ки Тоҷикистонро бо дигар давлатҳо мепайваст, дар солҳои Ҳукумати Шӯравӣ сохта шудаанд ва онҳо қисми муайяни инфрасохтори роҳҳои уммииттифоқиро ташкил медоданд. Аммо на ҳамаи роҳҳо ба манфиати Тоҷикистон равона гашта буданд. Масалан ноҳияҳои марказӣ ва ҷанубии ҷумҳурии бо дигар минтақаҳо тавассути роҳҳо бевосита пайваст набуданд. Молу маҳсулот ва ҳатто шаҳрвандон тавассути роҳҳои ҷумҳуриҳои ҳамсоя интиқол меёфтанд. Баъди ба даст омадаи соҳибистиклолӣ душворихо дар самти транзити воситаҳои нақлиёт ба амал омад. Роҳҳои мамлакатҳои ҳамсоя баста шуданд, низохҳои гумрукӣ ба амал омаданд. Дар надичаи минтақаҳои алоҳида ба бунбасти коммуникатсионӣ дучор гаштанд. Ин омил ваҳдату муттаҳидии минтақоро ҳалалдор кард. Тоҷикистон ба изолятсияи геоиқтисодӣ мувоҷеҳ гашт,

нархҳои интиқоли бар ба маротиб боло рафтанд. Ин омилҳо имконияти ба роҳ мондани робитаҳои нақлиётиро бо мамлакатҳои дуру наздик маҳдуд намуд [1, с.73].

Шароити ҷуғрофии Тоҷикистон (беш аз 93 %-ро ташкил додан кӯҳҳо), набудани роҳҳои бахрӣ ва дарёӣ, рушд накардани соҳаи роҳи оҳан ва роҳҳои ҳавоӣ сабаб гаштанд, ки бештар роҳҳои автомобилгард инкишоф ёбад. Дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX дарозии умумии роҳҳои автомобилгард 13,4 ҳазор гектарро ташкил медод, ки аз онҳо 12.1 ҳазор км. асфалтпӯш буданд. Морлу маҳсулот асосан бо автомобилҳо интиқол дода мешуданд. Масалан дар соли 2002 дар ҷумҳурӣ 90% мусофирон (130,3 млн нафар) ва борҳо (146,2 ҳазор тонна) тавассути нақлиёти автомобилӣ кашонида шудаанд [11, с.37].

Баъди хотимаи ҷанги шаҳрвандӣ, новобаста аз душвориҳо дар назди Ҳукумати ҷумҳурӣ вазифаҳои барқарор кардани хочагӣ, дар асоси иқтисодӣ бозоргонӣ роҳандозӣ намудани сохтмони корхонаҳои истеҳсоли ва умуман ислоҳоти иқтисодӣ меистод. Зарурати бунёд ва рушди роҳҳо, иншоотҳои муҳандисиву нақлиётӣ ба амал омаданд. Дар аввал барои сохтмони роҳҳо ба миқдори кам маблағҳо ҷудо мешуданд. Сарвари давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон, асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат дар яке аз суҳбатиҳои худ бахшида ба ҷашни Истиқлолият, ханӯз 8 сентябри соли 1997 таъкид намуданд, ки “мо бояд ба сохтмони муҳимтарин иншоотҳои барои мамлакатамон ҳаётан муҳим: роҳи оҳани Қўрғонтеппа- Қўлоб, роҳи автомобилгарди Қўлоб- Қалъаи Хумб ва нақби Анзоб шурӯъ кунем. Қўшиш ба харҷ диҳем, ки дар ибтидои қарни XXI шабакаи нақлиёти роҳҳо дар ҳамаи фасли сол минтақаҳои ҷумҳуриро ба ҳам пайваस्त намояд. Роҳҳо дар шароити Тоҷикистон нафақат аҳамияти бузурги иқтисодӣ, балки сиёсӣ низ доранд” [7].

Бояд гуфт, ки аз соли 1997 афзоиши нишондиҳандаҳои маҷмааи нақлиёт ба даст омада, соҳаҳои роҳдорӣ, нақлиёти автомобилӣ, роҳи оҳан ва ҳавопаймоӣ рӯ ба инкишоф ниҳоданд [10].

Пешвои миллат дарк намуданд, ки бе васли ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ ба даст овардани ин ҳадафҳо имкон надорад. Ў пайгирона аҳли кишварро ба ободониву бунёдкорӣ дар ҳама соҳаҳо, бахусус дар соҳаи роҳ даъват кард ва Ҳукумати кишварро вазифадор намуд, ки «... дар ҳусуси бунёди инфрасохтор, ки Тоҷикистонро аз бунбасти коммуникатсионӣ мебарорад ва ба меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқ гардонидану дар ҳолати хуб нигоҳ доштани он, инчунин ҷорӣ намудани механизмҳои худмаблағгузори тадбирҳои зарурӣ андешад» [3].

Агар мо ба мавқеи ҷуғрофии Тоҷикистон назар афканем, маълум мегардад, ки ҷумҳуриамон дар таъмини робитаҳои байниҳамдигарии мамлакатҳои ҳавзаӣ укёноси Ҳинд бо дигар мамлакатҳои ҳамҷавор нақши муҳим мебозад, кишвари мо ба таври объективӣ ба сифати пул дар муносибати байниҳамдигарии давлатҳои Ғарб ва Осиёи ҷанубу шарқӣ хидмат мекунад.

Роҳбарият ва Ҳукумати ҷумҳурӣ масъалаи ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистонро яке аз авлабиятҳои рушд муайян намуда, дар доираи Стратегияи аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардани Тоҷикистонро муайян намуд, ки он дар Паёми ҳарсолаи Президенти муҳтарамии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2010 дарҷ гардид.

Стратегияи мазкур ду самти асоси фаъолияти соҳаро дар бар мегирад:

якум, ташаккули шабакаи ягонаи роҳҳои автомобилгарди дохили кишвар ва пайваस्त намудани он ба шоҳроҳҳои байналмилалӣ;

дуюм, ҳамроҳ шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Конвенсия ва Созишномаҳои байналмилалӣ оид ба равобитаи нақлиётӣ [9].

Ворид шудани Тоҷикистон ба Конвенсияи Гумрукӣ доир ба интиқоли байналхалқии борҳо бо истифодаи китобчаи МДП (Конвенсияи МДП аз 14 ноябри соли 1975), таҳияи ва қабули Барномаи давлатии рушди шабакаи роҳҳои автомобилгард ба мӯҳлати то соли 2000 –ум, қабули Конуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи нақлиёт” аз 29 ноябри соли 2000, № 22, қабули Барномаи давлатии рушди комплекси нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2025, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 апрели соли 2011 № 165 тасдиқ шудааст ва дигар санадҳо ба рушди соҳаи нақлиёту роҳсозӣ мусоидат намуданд.

Дар роҳи амалӣ гаштани ҳадафҳои роҳсозӣ ба Тоҷикистон институтҳои молиявии байналхалқӣ, аз қабили АБР, ИБР, ЕБРР қарз пешниҳод карданд ва бевосита бо дастгирии Ҳукумати Ҷопон, Эрон, Ҷумҳурии Халқии Чин ҷудо гаштани маблағҳои грантӣ сохтмон ва таҷдиди роҳҳо ва нақбҳо ба роҳ монда шуданд. Қабул ва амалӣ намудани лоиҳаҳои дахлдор доир ба ин масъала имконият доданд, ки Тоҷикистон марҳила ба марҳила аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳой ёбад.

Таҷдиди роҳи автомобилгарди Душанбе- Кӯрғонтеппа-Кӯлоб, ба истифода дода шудани шохроҳи Кӯлоб –Қалъаи Хумб имконият доданд, ки рафтуомади шабонарӯзии воситаҳои нақлиётро дар самти Душанбе-Кӯлоб-Қалъаи Хумб-Хоруғ-Мурғоб-ҶХЧ ва баромадан ба шохроҳи байналхалқии Қароқумро таъмин намояд.

Мавриди истифода қарор гирифтани нақбҳои Истиклол ва Шаҳристон, азнавсозии роҳи автомобилгарди Душанбе-Чанок (сарҳади Узбекистон) равобита нақлиётро ба мамлакатҳои авроосиё осон кард.

Соли 2013 дар ҳаёти сиёсӣ ва иқтисодиву иҷтимоии Тоҷикистон ҳамчун соли вусъати амалҳои созанда, сулҳу суботи комил ва таҷкими дастовардҳои даврони соҳибистиқлолии кишварамон, аз ҷумла ваҳдати миллӣ гардида, дар ин сол барои идомаи раванди рушди босуботи мамлакат заминаҳои устувор гузошта шуданд.

Рӯйдоди муҳиму назарраси соли 2013 дар Тоҷикистон баргузори интихоботи Президентӣ ва аз нав ба мақоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардидани Сарвари арзандаи давлату миллат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

6 ноябри соли 2013 ба тариқи интихоботи умумихалқӣ номзад аз Ҳизби халқии демократии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо 84,23 фоизи овозҳои интихобкунандагон аз нав ба мақоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шуда, 16 ноябр маросими савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид [12].

Ҳамаи қўллаҳои баланде, ки мардуми Тоҷикистон минбаъд фатҳ намуда, ба сатҳу сифати нави рўзгору зиндагии шоиста бояд бароянд, инчунин самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷӣ ва ҳадафҳои стратегӣ дар суҳанронии Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рӯзи савгандёдкунии тантанавӣ 16 ноябри соли 2013 ба таври возеҳу равшан баён гардид [10]

Баъди анҷоми маросими савгандёдкуни Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чун Президенти тозаинтихоби Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз нав барои 7 соли оянда ба ин мақоми олий интихоб гардидаанд, расман ба фаъолият шуруъ намуданд.

Расидан ба истиқлоли энергетикӣ, баровардани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ ва шуруъ аз соли 2018 (аз Паёми Президенти мамлакат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 декабри соли 2018) саноатикунони босуръати мамлакат чун ҳадафҳои стратегӣ Ҳукумати Ҷумҳурии

Тоҷикистон ва роҳи асосии баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии мардум барои ҳафт соли давраи нави роҳбарии Президенти тозаинтиҳоб (2013-2020) муайян карда шуд.

Бо мақсади баромадан аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба қаламрави транзитӣ таъдил додани Тоҷикистон, ки яке аз ҳадафҳои асосии Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 муайян шудааст, бо дастгирӣ ва роҳнамоии бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон шурӯъ аз соли 2013 дар соҳаи нақлиёт ба маблағи зиёда аз 1 миллиард доллари америкоӣ 29 лоиҳаи сармоягузори сохтмону таҷдиди роҳҳои мошингарду оҳан ва иншоотҳои онҳо, лоиҳаҳои таҳкимбахшии иқтидорҳои техникаи соҳа татбиқ гардид.

Ҳамзамон бо дастгирӣ ва роҳнамоии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон имрӯзҳо 10 лоиҳаи сармоягузорӣ ба маблағи умумии 623 млн. 246 ҳазор доллари америкоӣ, тибқи Созишномаҳои қарзӣю грантӣ ва 509 млн. 752 ҳазор доллари америкоӣ, аз ин 63 млн. 580 ҳазор доллари ИМА саҳми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди татбиқшавӣ қарор доранд[5].

Дар соли 2020 барои ҷалби сармоя оид ба татбиқи лоиҳаҳои давлатии сармоягузори соҳаи нақлиёт, аз ҷумла сохтмони роҳҳои мошингарди Душанбе-Қулма, қитъаи Қалъаиҳумб-Ванҷ сарҳади ноҳияи Рӯшон ва Лаби Ҷар-Қалъаиҳумб, таҷдиди роҳҳои мошингарди Гулистон-Фарҳор-Панҷ-Дӯстӣ, Бохтар-Данғара-Гулистон ва Хулбук-Темурмалик-Кангурт, сохтмони пул аз болои дарёи Панҷ дар мавзеи Коқули ноҳияи Фарҳор бо роҳи мошингарди ба пул баранда, хариди техника, рушди неру ҷиҳати идоракунии нигоҳдории пулҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, лоиҳаҳои роҳи мошингарди Гулистон-Кӯлоб дар вилояти Хатлон, роҳи мошингарди Хучанд-Конибодом дар вилояти Суғд дар сатҳи омодагӣ ва корбарӣ бо институтҳои молиявӣ ва шарикони рушд қарор доранд.

Дар 7 соли охир беш аз 1500 километр роҳҳои мошингард, 190 пул, 4 долони зиддитармавӣ ва 50 километр роҳи оҳан бунёду навшароӣ гардиданд ва имкониятҳои транзитии кишварро густариш доданд.

Дар натиҷа Тоҷикистон тибқи арзёбии соҳмонҳои байналмилалӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои сифати роҳҳои мошингард дар байни кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол намуд.

Соли 2020 аз ҳисоби маблағҳои бучети ҷумҳуриявӣ барои сохтмони асосӣ дар 35 иншооти нақшавӣ 21 млн. сомонӣ пешбинӣ шуда, ба ҳолати 1 июни соли 2020 дар 30 иншоот ба маблағи 7 млн. 586 ҳазор сомонӣ корҳо иҷро гардидаанд.

Барои таъмир ва нигоҳдории 14339 км роҳҳои мошингарди истифодаи умумиҷумҳурӣ давоми солҳои 2013-2020 аз бучети ҷумҳуриявӣ 334,3 млн. сомонӣ, бучетҳои маҳаллӣ 63,5 млн. сомонӣ ҷудо ва истифода шудааст. Маблағҷудокунии ҳарсолаи соли 2020 нисбат ба соли 2013 26,6 фоиз зиёд гардид.

Дар давоми 7 соли сипаришуда барои муассисаҳои нигоҳдории роҳҳои мошингард 507 адад техникаю таҷҳизоти замонавӣ ва пуриқтидори роҳнигоҳдорӣ харидорӣ гардидаанд.

Дар 7 соли охир барои дастгирии иқдоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба иштироки васеъ ва саҳмгузорӣ дар корҳои ободонии роҳҳо ва пулҳо аз ҷониби соҳибкорони ватанӣ, аҳли ҷамоатчиғӣ ва шахсони саховатпеша барои таъмиру барқарорсозии роҳҳо ва иншооти он ба маблағи қариб 180 млн. сомонӣ корҳо иҷро гардидаанд.

Дар натиҷаи амалӣ намудани марҳилаи аввали ҳадафи стратегияи рушди мамлакат, яъне раҳони кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ ва дар ҷумҳурӣ бунёд гардидани шабакаҳои воҳид ва таъминкунандаи равобити нақлиёти дохилӣ ва баромадан ба кишварҳои

Ҳамчавор, нишондиҳандаҳои асосии хизматрасониҳои нақлиётӣ тадриҷан инкишоф ва тамоюли пайвастаи рушдро касб намудаанд.

Айни ҳол дар бозори хизматрасониҳои нақлиёти автомобилӣ 1674 адад субъектҳои хоҷагидорӣ ба қайд гирифта шудааст.

Дар самти боркашонии байналмилалӣ 28 адад ширкати нақлиёти автомобилӣ дар асоси созишномаҳои байналмилалӣ дучонибаю бисёрҷониба бо 40 кишвари хориҷи дуру наздик ба ҳамлу нақли борҳо ва амвол машғуланд.

Бо мақсади рушди соҳаи нақлиёти роҳи оҳани кишвар ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳҳои оҳани дохилӣ ва минтақавӣ сохта шудаанд, аз ҷумла ба муносибати ҷашни 25 - солагии Истиқлолияти давлатии кишвар соли 2016 қитъаи Ваҳдат-Ёвони роҳи оҳани Душанбе-Бохтар-Кӯлоб бо дарозии умумии 40,7 км (3 нақб бо дарозии 3643 метр, 8 пул бо дарозии 683 метр) сохта ба истифода дода шуд [4].

Сарвари давлат борҳо изҳор дошта буданд, ки мақсади давлат аз бунёди роҳҳои пулҳои рафтумомади доимӣ дар дохили кишвар, густариши равобитаи байналмилалӣ, осон кардани мушкilotи мусофирон ва ҳамлу нақли озоди молу маҳсулот ҳам дар дохили Тоҷикистон ва ҳам бо кишварҳои ҳамсоя мебошад.

Дар давоми солҳои 2013-2020 бо ташаббус ва талошҳои Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон лоиҳаҳои зиёди сармоягузории хориҷии давлатӣ дар соҳаи нақлиёт амалӣ шудаанд, аз ҷумла роҳҳои мошингард: - таҷдиди роҳи мошингарди Бохтар (Қӯрғонтеппа) - Дӯстӣ марҳилаи 2 - 18 км ва 5 адад пул, (солҳои 2012-2013), таҷдиди роҳи мошингарди Душанбе - сарҳади Қирғизистон - марҳилаи 3, қитъаи роҳи Сайрон-Қарамиқ 89 км (соли 2013), таҷдиди роҳи Душанбе-Қулма, қитъаи Душанбе-Данғара марҳилаҳои 1, 2 ва 3 - 136 км ва 19 адад пул (солҳои 2009-2014), қитъаи роҳи Данғара-Кангурт 26 км ва 3 адад пул (солҳои 2013-2014), сохтмони роҳи мошингарди Шоҳон-Зиғар марҳилаи 3 - 18 км ва 2 адад пул (солҳои 2011-2014), таҷдиди роҳи мошингарди Душанбе - Турсунзода - сарҳади Ўзбекистон, 7 километри қитъаи роҳи Душанбе то сарҳади Ўзбекистон ва 9 адад пул (солҳои 2011-2016), таҷдиди роҳи Айни - Панҷакент - сарҳади Ўзбекистон - 113 км ва 31 адад пул (солҳои 2012-2016), сохтмони роҳи Кӯлоб-Қалъаихумб, қитъаи Шамсиддин Шоҳин - Шоҳон 40 км ва 10 адад пул (солҳои 2012-2017), таҷдиди роҳи Восеъ - Ховалинг, дар доираи лоиҳаи Рушди долонҳои 3 ва 5-и ҶИМОМ 88 км ва 12 адад пул (солҳои 2014-2017), таҷдиди роҳи мошингарди Душанбе - Турсунзода - сарҳади Ўзбекистон, қитъаи роҳ аз пайкараи Абӯалӣ ибни Сино то дарвозаи ғарбии шаҳри Душанбе, сохтмони ду чорроҳаи сесатҳа (эстакада), ду роҳи дусатҳа, роҳҳои зеризаминӣ 4,9 км ва ду пул, ҳар кадоме бо дарозии 125 метр (солҳои 2016-2020); пулҳои мошингард - сохтмони пули байналмилалӣ дар ноҳияи Шӯробод (солҳои 2011-2013), барқарорсозии пул аз болои дарёи Сорбоғ ва таъмири 10,5 км роҳи Фарм-Навобод (солҳои 2014-2016); нақбҳои мошингард: - “Шаҳристон” дар доираи таҷдиди роҳи мошингарди Душанбе-Чаноқ (сарҳади Ўзбекистон), (солҳои 2006-2013), “Хатлон” дар доираи таҷдиди роҳи мошингарди Душанбе-Қулма, қитъаи Душанбе-Данғара марҳилаи 2 (солҳои 2010-2013), “Истиқлол” корҳои боқимонда (солҳои 2011-2015) ва дар самти бунёди роҳи оҳан, пулҳо ва нақбҳои роҳи оҳан: - сохтмони 40,7 км роҳи оҳани Душанбе-Бохтар-Кӯлоб, қитъаи Ваҳдат-Ёвон (солҳои 2009-2016), аз ҷумла сохтмони 5 адад пул бо дарозии 582 метр ва 3 адад нақб бо дарозии 3643 метр (солҳои 2015-2016).

Сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаи рушди коммуникатсионӣ натавонанд дар дохили кишвар, инчунин, дар минтақа низ таваҷҷӯҳи зиёд доранд ва дар самти мазкур Тоҷикистон лоиҳаҳои бузургро дар ҳамкорӣ бо кишварҳои ҳамсоя роҳандозӣ кардааст.

5 июни соли 2013 сарони се давлат - Тоҷикистон, Афғонистон ва Туркменистон дар шаҳри Атамуроди Туркменистон ба сохтмони роҳи оҳани пайвандсози Тоҷикистону Туркменистон тавассути қаламрави Афғонистон оғоз бахшиданд. Ин шоҳроҳи ҳамкориҳо ва азми созандаи мамлакатҳои минтақа на фақат беҳтарин василаи ҳаракати мусофирон ва интиқоли борҳо, балки омили муҳими таҳкими дӯстиву бародарии мардумони кишварҳо хоҳад гашт. Аҳамияти стратегии ин роҳ на танҳо аз нигоҳи боз ҳам бештар ба ҳам наздик гаштани кишварҳо ва мардумони он, балки дар самти ҳалли як силсила масъалаҳои минтақавии иқтисодӣ, инфрасохторӣ, иҷтимоӣ ва гуманитарӣ низ комилан возеҳ мебошад [6].

Бо таваҷҷуҳ ба он корҳое, ки дар солҳои 2013-2020 дар ҷумҳурӣ анҷом дода шудаанд, метавон натиҷагирӣ кард, ки роҳбарияти давлату Ҳукумат барои ба кишвари воҳид ва як порча табдил додани Тоҷикистони азиз қадамҳои устувору созанда бардоштааст. Имрӯз Тоҷикистон натавон аз бунбасти коммуникатсионӣ баромад, балки ба як кишвари транзитӣ мубаддал гардидааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон айни ҳол дар баробари кишварҳои минтақа ва дунё мавқеъ ва нуфузи худро касб кардааст ва ин ҳама самараи татбиқи сиёсати дурандешона ва созандаи Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо дастгирии мардуми шарифи Тоҷикистон мебошад.

Ҳамин тавр, бо назардошти матолиби мазкур ва ба шарофати ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ сиёсати хирадмандонаву созандаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон вобаста ба раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва ба кишвари транзитӣ табдил додани Тоҷикистон ба амри воқеӣ табдил ёфт. Зеро ин ибтикороти Пешвои миллат дар роҳи пайвастан ба ҷаҳон тавассути роҳҳои Тоҷикистон корсозиҳои таърихӣ аҷдодамонро ба хотир меоварад, ки аз тариқи роҳи бузурги абрешим пули иқтисодӣ ва фарҳангиро байни Шарқу Ғарб бунёд ниҳода буданд.

Бунёди шабакаи нави роҳҳои мамлакат бо назардошти пайвастании он бо шаҳроҳҳои заминӣ, обӣ ва ҳавоии байналмилалӣ далели муътамад ва барҷастаи ба низоми ҷаҳонии иқтисодӣ ва коммуникатсионӣ роҳ ёфтани Тоҷикистон аст, ки тавонмандии кишвари моро беш аз пеш афзун менамояд.

Пайнавишт:

1. Гафурова Г. А. Первые шаги Таджикистана на пути к выходу из транспортного тупика//Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия общественно-гуманитарных наук. -2016.-1(46). С. 72-75.
2. Дадабаева, З.А. Особенности развития транспорта в Республике Таджикистан// З.А. Дадабаева // Транспорт и связь в новых независимых государствах: особенности и факторы развития.- М.: ИРАН, 2013.- 476 с.
3. Ифтитоҳи роҳи оҳани Душанбе-Қургонтеппа-Кӯлоб 24 августи соли 2016 // Агентии миллии Иттилоотии Тоҷикистон «Ховар». URL: <https://khovar.tj/2016/08/iftito-i-ro-i-o-ani-dushanbe-ur-onteppe-k-lob/> (Санаи мурочиат: 23.11.2020).
4. Иштирок дар оғози сохтмони роҳи оҳани Тоҷикистон-Афғонистон-Туркменистон дар шаҳри Атамуроди Туркменистон. 05 июни соли 2013 // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL: <http://www.president.tj/node/4484> (Санаи мурочиат: 23.11.2020).
5. Минтранс о сносe домов при ремонте дорог и возможном введении платы на автодороге «Душанбе-Бохтар»// URL: <https://vecherka.tj/archives/45437> (Санаи мурочиат: 01.12.2020).
6. Пешвои муаззами миллат. Нақши Эмомалӣ Раҳмон дар таҳкими Истиқлолияти давлатӣ / Зери назари Раҳмон Озода Эмомалӣ.- Душанбе, 2018. – С. 195.

7. Раҳмон, Э. Выступление на торжественном собрании посвященной 6-й годовщине Независимости Республики, 8 сентября 1997 года / Э. Раҳмон// Народная газета.- 1997.- 17 сентября.
8. Раҳмон Эмомалӣ. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Ҷилди нӯҳум. – Душанбе: Ирфон, 2010 – 632 с.
9. Соҳаи нақлиёти Тоҷикистон// URL: <https://mfa.tj/tg/main/tojikiston/naqlijot> (Санаи муроҷиат: 01.12.2020).
10. Суханронӣ дар ҷаласаи яқҷояи Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибати савгандёдкунии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 16 ноябри соли 2013 // Сайти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. URL:// <http://www.president.tj/node/5588> (Санаи муроҷиат: 23.11.2020).
11. Таджикистан. 15 лет государственной независимости. Статистический сборник.- Душанбе: Госкомстат РТ.- 2006.- 488 с.
12. Шарифзода А., Қосимӣ З. Эмомалӣ Раҳмон: интихоби мардум (Сиёсати дохилӣ ва хориҷии Президенти Тоҷикистон дар соли 2013). Душанбе: Бухоро, 2014 – С. 140-142.

Reference Literature

1. Gafurova G.A. The first Steps of Tajikistan on the Road of Way out from Transport Impasse // Scientific Notes of Khujand State University named after acad. B. Gafurov. Humanitarian Sciences. – 2016, #1 (46). – pp. 72 – 75.
2. Dadabayeva Z.A. Peculiarities of Transport Development in Tajikistan Republic // Z.A. Dadabayeva// Transport and Communication in New Independent States: Peculiarities and Factors of Development. – М.: RASI, 2013. – 476 pp.
3. The Opening of Dushanbe-Kurgan-Tyube – Kulyab Railway on August 24, 2016 // “Hovar” (tidings) National Informational Agency of Tajikistan. URL: <https://khovar.tj/2016/08/iftitoti-ro-i-o-ani-dushanbe-ur-ontepa-k-lob/> (Date of request: 23.11.2020).
4. Participation in the Inception of the Building of “Tajikistan – Afghanistan – Turkmenia” Railway in the Town of Atamurod (Turkmenia) June 5, 2013 // The Site of Tajikistan Republic President. URL: <http://www.president.tj/node/4484> (Date of request: 23.11.2020).
5. Transport Ministry on Pulling down Houses When Repairing Roads and Potential Introduction of Payment on the Autoroad “Dushanbe-Bokhtar” // URL: <https://vecherka.tj/archives/45437> (Date of request: 01.12.2020).
6. The Great Nation Leader. The Role of Emomali Rahmon in Consolidation of State Independence // Under the editorship of Rahmon Ozoda Emomali. – Dushanbe, 2018. – p. 195.
7. Rakhmon E. The Speech at the Solemn Meeting Dedicated to the 6-th Anniversary of Independence of the Republic on September 8, 1997 // E.Rakhmon // People`s Newspaper. 1997, September 17.
8. Rakhmon Emomali. Independence of Tajikistan and Revival of Nation. – V.9. – Dushanbe: Cognition, 2010. – 632 pp.
9. Transport Branch of Tajikistan. URL: <https://mfa.tj/tg/main/tojikiston/naqlijot> (Date of request: 01.12.2020).
10. The Speech at the Joint Sitting of Majlisi Milli and Majlisi Namoyandagoni Majlisi Oli (National Council and the Council of Representatives under the Auspices of Supreme Council) in Honour of Inauguration of Tajikistan Republic President. November 16, 2013. // The Site of Tajikistan Republic President. URL:// <http://www.president.tj/node/5588> (Date of request: 23.11.2020).
11. Tajikistan. 15 Years of State Independence. Statistical Collection. TR State Committee on Statistics. – Dushanbe, 2006. – 488 pp.
12. Sharifzoda A., Kosimi Z. Emomali Rakhmon: The Choice of the People (Home and Foreign Policy of Tajikistan Republic President in 2013). – Dushanbe: Bukhara, - pp. 140 – 142.

УДК 364-2

ББК 60.561.23

**ХАРАКТЕРНЫЕ ЧЕРТЫ
ЗАНЯТОСТИ МОЛОДЕЖИ В
РЕСПУБЛИКЕ ДАГЕСТАН
В 1995-2005 годах**

Шахбанов Ахмед Магомедкамилович,
канд. ист. н., доцент, зам. директора
по учебной работе Филиала ДГУ в г. Хасавюрте,
(Республика Дагестан, Хасавюрт)

**АЛОМАТҲОИ ХОСИ
ИШТИҒОЛИ ҶАВОНОН ДАР
ҶУМҲУРИИ ДОҒИСТОН ДАР
СОЛҲОИ 1995-2005**

Шахбанов Аҳмед Магомедкомилович,
н.и.таърих, дотсент, зонишини директор оид ба
таълими бахши ДДД дар ш. Хасавюрт,
(Ҷумҳурии Доғистон, Хасавюрт)

**CHARACTERISTIC FEATURES
OF YOUTH EMPLOYMENT
IN DAGESTAN REPUBLIC
IN THE PERIODS OF
1995 – 2005**

Shakhbanov Akhmed Magomedkamilovich,
candidate of historical sciences, Associate Professor
of the department of social and informational
technologies under the branch of DSU. (Russian
Federation, Khasavyurt, Dagestan Republic)
E-MAIL: ahmed77.77@mail.ru

Ключевые слова: *возрастные группы, молодежь, занятость, безработица, экономически активное население, трудоизбыточность*

В 1990-2005 годах наблюдалось становление, апробирование и развитие принципиально новой для страны системы социальной поддержки молодежи. За сравнительно небольшой исторический период осуществлена значительная работа по становлению новых элементов социальной системы. На принципиально новой основе разрабатывалась политика социальной защиты безработных граждан, к числу которых относится и подрастающее поколение. Накопленный опыт и практика требуют научного осмысления, оценки, выработки рекомендаций по дальнейшему совершенствованию социальной политики государства и других институтов общества. Актуальность рассматриваемой проблематики обусловлена целым комплексом нерешенных вопросов в области занятости молодежи, поэтому возникает необходимость в создании эффективного механизма социальной поддержки подрастающего поколения. Рассматриваются характерные черты занятости молодежи в Республике Дагестан в 1995-2005 годах. Впервые на основе анализа статистических данных сделана попытка исследовать вопросы регулирования занятости молодежи, характерные для новейшей истории региона.

Вожаҳои калидӣ: *гурӯҳҳои синнусолӣ, ҷавонон, иштиғол, бекорӣ, аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол, зиёд будани нерӯи корӣ*

Солҳои 1990-2005 ташақкул, санҷиши ва инкишофи низоми барои мамлакат принсипан нави дастгириши иҷтимоии ҷавонон ба мушоҳида расид. Дар давоми давраи нисбатан кӯтоҳи таърихӣ оид ба ташаққули унсурҳои нави низоми иҷтимоӣ кори назаррас иҷро шуд. Сиёсати ҳифзи иҷтимоии шахравдон, ки насли наврас аз он ҷумла аст, дар асоси усулан нав таҳия карда мешуд. Таҷриба ва амалияи андӯхта идроки илмӣ, арзёбӣ ва таҳияи тавсияҳоро оид ба такмили минбаъдаи сиёсати иҷтимоии давлат ва дигар институтҳои ҷамъият тақозо мекунанд. Мубрамияти масъалаи баррасаишаванда бо маҷмӯи томи масоили ҳалнашуда дар соҳаи иштиғоли ҷавонон маршрут мегардад, бинобар ин зарурати таъсиси механизми самарабахши дастгириши иҷтимоии насли наврас ба миён меояд. Аломатҳои хоси иштиғоли ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1995-2005 баррасӣ гардидааст. Бори нахуст

дар асоси таҳлили додаҳои оморӣ масъалаи танзими иштиголи ҷавонон, ки ба таърихи нави минтақа ҳос аст мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

Key-words: *age groups, youth, employment, unemployment, economically active population, surplus labour force*

In the period of 1990-2005 we observed such a principally new phenomenon for the country as formation, approbation and development of the system of social support assigned for youth. For a comparably small historic span of time a considerable work targeted at a formation of new elements of social system was implemented. On a principally new basis a policy of social protection of unemployed citizens was elaborated; the growing generation being included into this category as well. The accumulated experience and practice require scientific comprehension, assessment, resultative recommendations on further improvement of state social policy and other institutes of society. The actualness of the problem considered is preconditioned with a whole complex of unsolved questions in so far as youth employment is concerned; therefore, necessity in a creation of an effective mechanism of social support of the growing generation springs up. We canvass characteristic features of youth employment in Dagestan Republic during the period of 1995 – 2005. For the first time an endeavor is made to explore the issues of youth employment regulation characteristic for the newest history of the region designing on the premises of the analysis of statistical data.

В пореформенный период одной из острых социально-экономических проблем в Республике Дагестан стала безработица. Начатые в стране коренные экономические преобразования оказали существенное влияние на регулирование социальных процессов в сфере занятости населения. Особенно остро проблема обеспечения занятости населения стояла в Республике Дагестан, которая исторически рассматривалась как депрессивно-трудоизбыточный регион. В 1990-е годы безработица в Дагестане приобретает «молодежный облик». В этой связи возникла необходимость в научном осмыслении происходящих сложных социально-экономических вопросов, к числу которых относится занятость населения, а также в создании эффективного механизма социальной поддержки безработной молодежи.

В 1995 году в Дагестане проживало 2 млн 218 тыс. 400 чел. В последующие годы наблюдается прирост численности населения. В 2000 г. численность населения республики уже составляла 2 млн 486 тыс. чел., а в 2005 г. – 2 млн 641 тыс. 800 чел. [1, с. 47].

Из общей численности населения Дагестана к середине 90-х годов XX столетия экономически активное население составляло 1 млн 151 тыс. 700 чел. К началу 2000 г. экономически активное население Дагестана составляло 1 млн 391 тыс. 200 чел., а к концу 2005 г. произошел прирост экономически активного населения на 630 тыс. чел. [5, с. 311].

Если численность экономически активного населения в экономике Дагестана к концу 1995 года составляла 760 тыс. чел., то через десять лет численность занятых в экономике региона составляла 873 тыс. чел. [6, с. 22].

Численность работников, занятых в государственных органах и в органах местного самоуправления, выросла с 1995 г. (15,3 тыс. чел.) на 5,6 тыс. человек (20,9 тыс. чел.) [4, с. 81].

Численность граждан, находящихся в активном поиске работы и имеющих статус безработных, к концу 1995 года составляла 205 тыс. чел., а к концу 2005 года численность таких лиц равнялась 262 тыс. чел. [6, с. 23]. Уровень безработицы с середины 90-х годов XX столетия снизился на 2,1% и к концу 2005 года составлял 22,3% от общей численности экономически активного населения [5, с. 318].

Число безработных граждан, которые обратились в целях поиска подходящей работы в муниципальные центры занятости населения, к концу 1995 года составило 60 тыс. чел. К

к концу 2005 года численность безработных граждан, нуждающихся в трудоустройстве, сократилась до 52 тыс. чел. Из этих лиц официально безработными гражданами были признаны к 1996 году 54 тыс. чел., к 2001 г. – 49 тыс. чел., к 2006 г. – 51 тыс. чел. [2, с. 72].

В структуре экономически активного населения Дагестана лица до 30 лет к 1996 году составили 793 тыс. чел. и к началу 2006 года - 752 тыс. чел. [5, с. 325].

Также необходимо отметить, что в рассматриваемый период количество лиц в возрасте от 18 до 35 лет, входящих в категорию населения «молодежь», увеличилось с 787 тыс. в 1995 году до 932,3 тыс. к концу 2005 года. За 10 лет, с 1995 по 2005 год, численность занятых в экономике Дагестана выросла на 259 тысяч человек, или на 38% [1, с. 63].

Сведения о численности трудоспособного и трудоактивного населения, отражающие рост количества трудоактивных граждан, более детально рассмотрены в таблице 1.

Таблица 1 - Численность трудоактивного населения Республики Дагестан [4, с. 82]

	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	<i>Тыс. человек</i>						
Трудоактивное население, всего	962	959	1078	1031	1090	1175	1206
в том числе:							
работающее население	707	678	818	819	794	914	938
безработные	255,1	280,7	260,0	212,0	296,6	261,5	269,1

Основными формами собственности в Дагестане в рассматриваемый период являлись государственная, муниципальная и частная. Численность занятых в частном секторе растет быстрыми темпами, что отражено в таблице 2.

Таблица 2 – Численность лиц, занятых в реальном секторе экономики Республики Дагестан [1, с. 131]

	1995	2000	2005
	<i>Тысяч человек</i>		
Государственный сектор	303	310	301
Частный сектор	464	462	539

Наравне с этим необходимо отметить, что по видам экономической деятельности наблюдается рост численности граждан, занятых в таких сферах экономики как торговля, транспорт, связь, образование, финансы и кредит, государственное и муниципальное управление. Вместе с тем существенно снижаются показатели занятости населения в таких сферах, как агропромышленный комплекс и производство товаров народного потребления. Численность занятых в возрасте от 18 до 35 лет в экономике Республики Дагестан в 1995-2005 годах отражена в таблице 3.

Таблица 3

Численность лиц, занятых в экономике Республики Дагестан, по видам деятельности [1, с. 132]

	1995	2000	2005
	тысяч человек		
Сельское хозяйство	12,1	8,2	15,1
Добыча нефти и газа	5	9,1	5,2
Промышленность строительных материалов	11	8,1	6,2
Энергетика	1	1,5	1,2

	1995	2000	2005
Строительная сфера	3,0	4,0	4,2
Торговля и бытовые услуги	7,8	9,6	12,7
Транспортное обслуживание	3,1	5,4	7,6
Питание	3,5	5,9	14,1
Недвижимость	5,1	2,9	2,7
Социальная защита населения	38,4	45,2	63,1
Сфера образования	10,9	11,2	11,7
Охрана здоровья населения	8,3	5,8	5,0
Услуги ЖКХ	3,5	2,4	2,6

После выхода из экономического кризиса, который разразился в 1998 году, численность работающих граждан также претерпела значительные изменения. Особенно это коснулось лиц моложе 30 лет. Сведения о численности лиц, занятых в экономике Дагестана, более детально рассмотрены в таблице 4.

Таблица 4 – Численность лиц, занятых в экономике Республики Дагестан (тыс. чел.) [5, с. 84]

	1995			2005		
	Всего	в том числе:		Всего	в том числе:	
		мужчины	женщины		мужчины	женщины
<i>Работающее население,</i> всего						
в том числе в возрасте, лет:						
14-18	4,1	4,3	3,9	5,2	5,6	5,2
19-23	9,4	9,5	9,2	12,8	12,6	13,0
24-28	14,3	15,4	13,2	14,0	13,4	14,6
30-35	55,4	53,0	58,3	26,8	27,0	26,6

По возрастным группам растёт доля всех групп, кроме лиц в возрасте 30-35 лет. Увеличилось число лиц, имеющих профессиональное образование. Результатом деиндустриализации стало снижение показателя занятости лиц, имеющих среднее специальное образование.

С 1995 г. по 2005 г. проблема занятости населения в Дагестане являлась достаточно актуальной, характерными чертами которой были депрессивная трудоизбыточность экономики и отсутствие должного внимания государственных и муниципальных органов власти к созданию рабочих мест. Основными детерминантами такого положения стали недальновидная политика, которая не учитывала территориальные и социально-демографические условия, а также кризисное положение экономики Республики Дагестан [3; 7, с. 338].

Разразившийся экономический кризис затронул, прежде всего, сельскую местность, особенно предприятия агропромышленного сектора. В селе было ликвидировано большое число сельскохозяйственных и промышленных предприятий.

Также к числу причин, породивших массовую безработицу, особенно среди молодежи, можно отнести: слабое развитие регионального рынка труда, полное отсутствие негосударственных служб занятости, низкие результаты работы государственных органов занятости, а также отсутствие целенаправленной государственной программы по организации самозанятости населения, использование национальных, клановых и родственных отношений при поиске работы [8, с. 19].

Несоразмерно малая планка пособия по безработице по отношению к реальной стоимости жизни приводит к уменьшению показателя соотношения численности безработных, зарегистрированных в органах занятости населения, к общей численности безработных, определённой по методологии Международной организации труда. Во многих сёлах и районах регистрация на получение пособия считается непристойной для репутации человека.

По семейному признаку среди безработных гораздо выше доля холостых и разведённых мужчин, чем среди занятых в экономике.

Показатель численности безработных граждан, имеющих опыт практической деятельности, в 2005 г. показывает, что среди безработных возросла доля лиц, имеющих опыт трудовой деятельности, а также растёт численность лиц, уволенных по собственному желанию и по окончании срока контракта, о чем свидетельствуют данные, отраженные в таблице 5.

Таблица 5 - Численность безработных граждан, имеющих опыт практической деятельности, в Республике Дагестан [6, с. 375]

(в среднем за год)

	1995 г.	2005 г.	в том числе	
			мужчины	Женщины
Незанятые, всего				
в том числе:				
не имеют опыта практической деятельности	82	57	53	61
имеют опыт практической деятельности	18	44	47	40

Из числа лиц, обратившихся в целях поиска подходящей работы в муниципальные центры занятости, в 1995 году нашли работу 43,5%, а в 2005 году – уже 62,6% [5, с. 156].

Заявленная предприятиями и организациями в органы службы занятости РД потребность в работниках к концу 2005 г. составила 510 человек и была в 99,8 раза ниже предложения рабочей силы.

Уровень безработицы, зарегистрированный в службах занятости, колеблется по территории региона от 0,6% в Бабаюртовском районе и до 0,3% в городе Махачкале, до 16,2% в Акушинском районе и 13,5% в городе Дагестанские огни [6, с. 339].

Численность граждан в возрасте от 18 до 35 лет, состоящих на учете в центрах занятости населения городов и районов Республики Дагестан, отражена в таблице 6.

Таблица 6 - Численность безработных граждан, зарегистрированных в муниципальных центрах занятости населения [6, с. 247] (на 31 декабря 2005 г.)

	Признаны безработными	Из них те, кому назначено пособие по безработице	Уровень безработицы (%)
Бабаюртовский	109	82	0,7
Дербентский	2230	2217	5,5
Каякентский	390	387	1,5
Кизилюртовский	727	711	2,6
Кизлярский	373	318	1,2
Кумторкалинский	784	556	6,8
Карабудахкентский	524	425	1,9

Шахбанов А. Характерные черты занятости молодежи в Республике Дагестан в 1995-2005 годах

	Признаны безработными	Из них те, кому назначено пособие по безработице	Уровень безработицы (%)
Магарамкентский	1957	1844	6,4
Ногайский	720	623	6
Тарумовский	583	415	51
Хасавюртовский	1717	1584	3
Буйнакский	2474	2410	8,3
Казбековский	1783	1733	10,2
Кайтагский	1340	1107	9,5
Новолакский	992	967	9,4
Сергокалинский	912	911	7,1
Сулейман-Стальский	3135	2587	11,5
Табасаранский	2801	2786	11,4
Хивский	1077	665	10,9
Агульский	290	231	7,3
Акушинский	3460	3389	16,2
Ахвахский	736	639	8,9
Ахтынский	1462	1393	9,5
Ботлихский	1754	1588	8,3
Гергебильский	593	538	7,9
Гумбетовский	1181	943	11,0
Гунибский	625	447	6,6
Дахадаевский	1944	1702	11,0
Докузпаринский	722	714	10,1
Кулинский	338	331	7,2
Курахский	856	653	13,8
Лакский	334	249	8,5
Левашинский	1030	750	3,3
Рутульский	1017	820	7,6
Шамильский	1377	1338	11,5
Тляртинский	1162	1032	11,0
Унцукульский	1180	1162	8,7
Хунзахский	1128	1121	6,4
Цумадинский	1103	1094	11,2
Цунтинский	433	427	6,3
Чародинский	335	185	6,7
Бежтинский участок	282	196	5
Всего по муниципальным образованиям	47970	43270	8,8

Все это позволяет нам говорить о том, что характерными признаками занятости молодежи в Республике Дагестан в 1995-2005 годы были:

- депрессивная трудоизбыточность и, как следствие, высокий уровень безработицы;
- преобладание занятости в сферах, обслуживающих финансируемые бюджетом отрасли (услуги, торговля, строительство, транспорт, связь и т.д.);

- снижение занятости в производственных секторах: сельском хозяйстве, промышленности и др.;

- популяризация в СМИ потребительства и нетрудовых доходов, приводящая к смене ценностных ориентаций у молодежи.

К положительным особенностям, которые сформировались в сфере урегулирования занятости населения в рассматриваемый период, можно отнести увеличение численности трудоспособного населения, стабильно одинаковое соотношение численности занятых мужчин и женщин, увеличение доли молодых людей с профессиональным образованием, а также доминирование частного сектора экономики в структуре занятости.

Список использованной литературы:

1. *Демографический ежегодник. 2001-2005 гг.* - Махачкала, 2002.-749 с.
2. *Историко-архивный справочник административно-территориального деления Дагестана за 1920-2000 гг. /Сост.: М. И. Лагутина, Б. К. Гайдарбекова, М. И. Масуева, Д. Б. Раджабова, Т. Л. Яременко.* - Махачкала, 2007.- 403 с.
3. *Стратегия социально-экономического развития Республики Дагестан до 2020 года.* - Махачкала, 2008. Т.2.- 219 с.
4. *Мамедбекова М.О. Финансово-экономическое стимулирование инфраструктуры обслуживания рынка труда.* – Махачкала: ИД «Наука плюс», 2007.- 167с.
5. *Население России в XX веке: исторические очерки: в 3-х т.* - М., 2011. Т. 3. Кн. 2.-304 с.
6. *Регионы России. Основные характеристики субъектов Российской Федерации.* - М., 2009.-648 с.
7. *Шахбанов А. М. Социально-экономические последствия безработицы в пореформенный период (исторический аспект). //EUROPEAN SOCIAL SCIENCE JOURNAL. № 6(34). 2013. С. 338.*
8. *Эскеров Д.Б., Мудунов А.С., Даудова З.М. Структурные сдвиги в распределении рабочей силы между секторами экономики региона. //Вопросы структуризации экономики.* - Махачкала, 2008. С. 18-23.

Reference Literature

1. *Demographic annual. 2001 – 2005.* – Makhachkala, 2002. – 749 pp.
2. *Historico-Informative Reference Book on Administrative-Territorial Division of Dagestan for 1920 – 2000 // Compilers: M.I. Lagutina, B.K. Haydarbekova, M.I. Masuyeva, D.B. Rajabova, T.L. Yaryomenko.* – Makhachkala, 2007. – 403 pp.
3. *The Strategy of Social-Economic Development of Dagestan Republic up to 2020.* – Makhachkala, 2008, - V.2. – 219 pp.
4. *Mamedbekova M.O. Financial-Economic Stimulation of the Infrastructure Related to Labour Market Service.* – Makhachkala: ID “Science plus”, 2007. – 167 pp.
5. *Population of Russia in the XX-th Century: Historical Essays. In three volumes.* – M., 2011. V.3. Book 2. – 304 pp.
6. *Regions of Russia. Main Characteristics of Russian Federation Subjects.* – M., 2009. – 648 pp.
7. *Shakhbanov A.M. Social-Economic Aftermath of Unemployment in the Period of Reforms (historic aspect) // European Social Science Journal. 2013, #6 (34). – 338 pp.*
8. *Eskеров D.B., Mudunov A.S., Daudova Z.M. Structural Shifts in Distribution of Labour Force between Regional Economy Sectors.// Economy Structurization Issues.* – Makhachkala. 2008. – pp. 18 – 23.

**07 00 09 ИСТОРИОГРАФИЯ, ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ
И МЕТОДЫ ИСТОРИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ**
**07 00 09 HISTORIOGRAPHY, ORIGINAL SOURCES STUDIES
AND METHOD OF HISTORICAL EXPLORATION**

**УДК 930
ББК 63.1**

**ТАЪРИХНИГОРИИ
ҲАМКОРИҲОИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ
МАРДУМИИ ЧИН**

Солихочаева Саидахон Анвархочаевна,
н.и.т. сармуаллимаи кафедраи
сиёсатишиносии ДДҲБСТ
(Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ИСТОРИОГРАФИЯ
СОТРУДНИЧЕСТВА
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С
КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ
РЕСПУБЛИКОЙ**

Солиходжаева Саидахон Анварходжаевна,
канд. ист. наук, старший
преподаватель кафедры
политологии ТГУПБП
(Таджикистан, Худжанд)

**HISTORIOGRAPHY OF
COOPERATION OF
THE REPUBLIC OF
TAJIKISTAN WITH THE
PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA**

Solikhodjayeva Saidakhon Anvarhodjayevna,
candidate of historical sciences, senior lecturer
of the department of politology under the Tajik
State University of Law, Business and Politics
(Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: saidakhon_89@mail.ru

Калидвожаҳо: таърихнигорӣ, ҳамкорӣ, сиёсати хоричӣ, делимитатсия ва демаркатсияи сарҳадҳо, муносибатҳои дучониба ва бисёрҷониба

Дар мақола таърихнигории муносибат ва ҳамкориҳои миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин мавриди омӯзиши қарор дода шудааст. Ошкор карда шудааст, ки қорҳои илмӣ анҷомишуда дар самти робитаҳои Тоҷикистон ва Чин ба ҷиҳати мухталифи масъала дахл намудаанд ва фарогири муносибатҳои дучониба ва бисёрҷонибаи ду кишвар мебошанд. Аҳамияти илмӣ амалӣ, навгониҳо ва хусусиятҳои муҳими таҳқиқотҳои анҷомишуда дар самти муносибатҳои миёни Тоҷикистон ва Чин мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода шудааст. Хусусан ба масъалагӯзориҳои таҳқиқотҳои анҷомишуда тавачҷуҳ карда шудааст. Ошкор намуда шудааст, ки муҳаққиқони ватаниву хоричӣ аксаран ба масъалаҳои, делимитатсияву демаркатсияи сарҳадот, робитаҳои сиёсӣ, тиҷоративу иқтисодӣ, ва фарҳангии миёни ду кишвар тавачҷуҳи беитар кардаанд. Ба андешаи муаллиф таҳқиқотҳои анҷомишуда дар асоси сарчашмаҳои гуногуни илмӣ ва ҳуҷҷатнигорӣ омода шуда, ҳамчун заминаи муҳим барои омӯзиши минбаъдаи масъала баромад менамоянд.

Ключевые слова: историография, сотрудничество, внешняя политика, делимитация и демаркация границ, двухсторонние и многосторонние отношения

Исследуется историография отношений и сотрудничество между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой. Выявлено, что имеющиеся научные работы об отношениях между Таджикистаном и Китаем обращают внимание на различные стороны проблемы и рассматривают двусторонние и многосторонние отношения между двумя странами. Анализируются научная и практическая важность, новизна и существенные особенности выполненных исследований об отношениях между Таджикистаном и Китаем. Особое внимание уделяется постановке проблемы в

рассмотренных исследованиях. Выявлено, что отечественные и зарубежные исследователи в большинстве случаев уделяют внимание проблеме делимитации и демаркации государственной границы, политическим, экономико-торговым и культурным отношениям между двумя странами. Высказано мнение, что рассмотренные исследования осуществлялись на базе различных научных источников и документов и могут служить важной предпосылкой в дальнейших исследованиях данной проблемы.

Key-words: *historiography, cooperation, foreign policy, delimitation and demarcation of borders, bilateral and multilateral relations*

The article dwells on the historiography of relations and cooperation between the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China. It was revealed that the available scientific works on the issues of relations between Tajikistan and China draw attention to various aspects of the problem and embrace bilateral and multilateral relations between the two countries. Scientific and practical significance, novelty and important features of the conducted research works on the issues of relations between Tajikistan and China have been analyzed. Specific attention is given to a formulation of the problem by the authors of the considered research work. It is revealed that domestic and foreign researchers mainly pay attention to the problems of delimitation and demarcation of state borders, political, economic, trade and cultural relations between the two countries. From the author's point of view the considered research works were carried out on the basis of various scientific sources and documents and can serve as an important foundation for further studying of this problem.

Ҳамкорӣ бо кишварҳои Осиё яке аз афзалиятҳои муҳими сиёсати хориҷии Тоҷикистон мебошад. Ҷумҳурии Мардумии Чин яке аз ҳамсоҷакишварии Тоҷикистон мебошад, ки дар қисмати шарқии ҷумҳурии мо ҷойгир аст. Солҳои охир инфрасохтори мувофиқ барои пайванди миёни ду кишвар шакл гирифтааст. Ҳамкориҳои мутақобилан судманди миёни ду давлат, ки ба принсипҳои ҳамзистии осоишта асос ёфтааст бемайлони ва тадриҷан ба манфиати ҳарду халқ рушд карда истодааст. Таърихан, тоҷикон ва чиниёнро робитаҳои деринаи тичоратӣ, ҳарбӣ, фарҳангӣ ва илмӣ муттаҳид мекунанд, ки ҳоло дар заминаи сифатан нав эҳё мешаванд.

Дар давраи душвори ташаккули давлатдорӣ миллии мо Ҷумҳурии Мардумии Чин якҷанд маротиба кӯмаки бегаразонаи моддӣ расонида, ҳамвора самтгирии роҳбарияти сиёсии Тоҷикистонро дар роҳи расидан ба сулҳу субот ва ризоияти миллий дар кишвар устуворона дастгирӣ намудааст.

Ҷанбаҳои мухталифи ҳамкориҳои миёни ду кишварро муҳаққиқони ватанӣ мавриди таҳқиқу баррасии илмӣ қарор додаанд. Асарҳои муҳаққиқони ватанӣ муносибатҳои дучониба ва бисёрҷонибаи миёни ду кишварро инъикос мекунанд. Якҷанд қорҳои анҷомшуда дар ин самтро мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор медиҳем.

Даҳсолаи охир тамоюли рушди бемайлони муносибатҳои миёни ду кишвар ба назар мерасад. Аз ин рӯ, солҳои охир ҷиҳатҳои мухталифи муносибатҳои миёни Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин тавачҷуҳи муҳаққиқони ватанӣ ба худ ҷалб намудааст. Дар мавриди муносибатҳои Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин қорҳои алоҳидаи таҳқиқотӣ ба анҷом расонида шудаанд.

Барои мисол рисолаи номзадӣ Ш.Ш.Шарипов ба ҷамъбасти таҷрибаи ҳамкориҳои тичоративу иқтисодӣ, илмиву техникӣ ва фарҳангиву маърифатии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин аз замони барқарор шудани муносибатҳои дипломатӣ миёни ду кишвар бахшида шудааст [1]. Аҳамияти мавзӯи таҳқиқотӣ аз ҳамкориҳои мавҷудаи миёни Тоҷикистон ва ҳамсоҷакишварии мо Чин бармеояд, ки аллақай таърихи муайян ва заминаву самтгирии байналхалқиву

сиёсӣ ва иқтисодиро доро мебошад. Рисолаи мазкур дорои аҳамияти калони амалӣ аст, зеро дар он ҳам ҷиҳатҳои мусбат ва ҳам ҷиҳатҳои манфии раванди барқарор намудани муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дигар кишварҳо аз ҷумла бо Чин дар сифаи (формат) дучониба инъикос гаштааст. Навгони рисолаи Ш.Шарифов аз дидгоҳи нав ба дарки муваффақиятҳо, мушқилот ва камбудии равандҳои таҳқиқшаванда бармеояд, ки дар асоси маъхазҳо ва маводи мӯътамад ба даст омадааст. Ҳангоми таҳқиқи ҳолат ва дурнамои иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фаъолияти СҶШ муаллиф баъзе монеаҳоеро зикр намудааст, ки дар роҳи ба ҳам наздикшавии кишварҳои узви СҶШ қарор доштаанд. Аз он ҷумла муаллиф монеаҳои зайлро овардааст: фарқиятҳо дар амиқӣ ва миқёси ислоҳоти иқтисодӣ; сатҳи нобаробари рушди иқтисодӣ; ихтилофи назаррас дар қонунгузориҳои миллӣ; имконнопазирии таъмини конвертатсияи (гардиши) мутақобила ва озодонаи асъори миллатҳо; набудани эътимоди дохилиминтақавӣ ба масъалаҳои ҳарбӣ, сарҳадӣ ва наздисарҳадӣ; набудани низоми савдои озод; мушқилоти марбут ба истифодаи захираҳои табиӣи умумӣ.

Муаллиф бо истифода аз доираи васеи сарчашмаҳо, ки баъзе аз онҳо бори аввал дастраси доираҳои илмӣ мешаванд, тамоми омилҳо ва зарфиятҳои мавҷудаи ҳамкориҳои Чин ва Тоҷикистонро ҳамчун шарикони манфиатдор дар иқтисоди берунии якдигар таҳлил намудааст. Бояд тазаққур дод, ки баъзе самтҳои ҳамкориҳои иқтисодии Чин ва Тоҷикистон, аз он ҷумла ҳамкориҳо дар бахшҳои қарзӣ молиявӣ ва сармоягузорӣ, инчунин ҳамкориҳои иқтисодӣ дар доираи Созмони Ҳамкориҳои Шанхай (дар соҳаҳои нақлиёти инфрасохторӣ ва энергетика) то ба имрӯз аз мадди назари муҳаққиқон дур мондаанд. Файр аз он, дар рисолаи муҳаққиқ Шарифов Ш. метавонем бо маводи пураарзиши сарчашмаҳои ва иттилоотӣ перомони масъалаҳои делимитатсияву демаркатсияи сарҳадот, робитаҳои тичоративу иқтисодӣ ва фарҳангӣ шинос гардем, ки ба мо имкон медиҳад кори таҳқиқотии ўро ҳамчун марҳилаи муҳимме дар омӯзиши ин мушқилот аз ҷониби таърихнигории тоҷик шуморем.

Зикр намудан зарур аст, ки дар мавриди ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Чин мақолаҳои зиёди илмӣ низ ба нашр расидаанд. Дар мақолаи олими намоёни тоҷик, профессор Ҳ.Умаров "Оид ба баъзе масъалаҳои муносибатҳои иқтисодии миёни Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи муосир" [2] таҳлили амиқи ҳамкориҳои тичоративу иқтисодии ду давлат фаро гирифта шудааст. Муаллиф рушди тичорати яклухт ва чаканаро (маршрутиро) махсусан зикр намудааст, ки дар ҳалли мушқилтарин масъала, яъне нарм намудани таъсири камбизоатӣ дар кишвар нақши бузург бозидааст, зеро бо музди меҳнати хеле паст ва дигар даромадҳо зинда мондани аксарияти кулли аҳолиро таъмин кардааст.

Аммо, чуноне ки муаллиф зикр намудааст ин таъминот дар сохтори воридоти мол аз Ҷумҳурии Мардумии Чин 96%-ро ташкил дода, инчунин барои бахши воқеии иқтисодиёти кишвар оқибатҳои манфӣ дошт, зеро зарфиятҳои зиёди истеҳсолӣ, пеш аз ҳама корхонаҳои хурду миёнаи саноати сабук ва ҳӯрокворӣ маҷбур буданд, ки фаъолияти истеҳсолӣ ва тичоратияшонро боздоранд. Албатта чунин ҳолат наметавонист ба динамикаи нишондиҳандаҳои муҳимтарини макроиқтисодӣ, ба суръати афзоиши ҳосилнокии соҳаҳои муҳимтарини истеҳсолоти моддӣ ва дар маҷмӯъ ба рушди иқтисодӣ таъсири манфӣ нарасонанд.

Дар ҳулосаи хеш муҳаққиқ Ҳ. Умаров пешниҳод мекунад, ки дар муносибатҳои тичоратии миёни Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин ислоҳот гузаронида шавад. Ў зарур шуморидааст, ки дар таркиби молҳои воридотӣ аз Чин ҳиссаи мошинолотӣ нав ва технологияҳои хурди истеҳсолӣ зиёд карда шаванд. Нуктаҳои зикршуда тасдиқ

мекунанд, ки мавзӯи таҳқиқот на танҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки барои ҳамаи кишварҳои аъзои СҶШ низ дорои аҳамияти хоса мебошад.

Дар мавриди ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин таҳқиқотҳои докторӣ низ ба анҷом расидаанд, ки аз фарогирии васеи ин масъала аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ дарак медиҳад. Мавзӯи омӯзиши рисолаи доктории Р.К.Алимов [3] «Шарикии стратегии Тоҷикистон ва Чин: (ченакҳои) ҷанбаҳои байналмилалию сиёсӣ, иқтисодӣ ва гуманитарӣ» кулли маҷмуи муносибатҳои байнидавлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чинро фароғир аст. Он муносибатҳои сиёсӣ, дипломатӣ, тичоратӣ иқтисодӣ ва алоқаҳои гуманитариро фаро гирифта, дар бастаи ҳуҷҷатҳои ташкилдихандаи заминаи шартномавӣ ҳуқуқи муносибатҳо мустақкам карда шудаанд. Заминаи шартномавӣ ҳуқуқи муносибатҳои миёни ду кишварро зиёда аз 170 шартномаҳо, созишномаҳо, эълонияҳо, протоколҳо ва дигар ҳуҷҷатҳои байниҳукуматӣ ва байнидоравӣ ташкил медиҳанд. Чаҳорҷӯбаи хронологии таҳқиқоти илмӣ аз давраи барқароршавии муносибатҳои дипломатӣ дар соли 1992 то соли 2013-ро дар бар мегирад.

Асоси сарчашмаиносӣ ва ҳуҷҷатии таҳқиқоти илмиро феҳристи пурра ва васеи ҳуҷҷатҳои гуногуни нашршуда аз маъхазҳои русӣ, хитой, англисзабон, сарчашмаҳои Осиёи Марказӣ ва инчунин додаҳо аз фондҳои бойгонӣ ташкил кардаанд. Ба ин гурӯҳи маъхазҳо суҳанрониҳо ва изҳороти чеҳраҳои расмӣ, ҳуҷҷатҳои бойгонӣ ва маводи марбут ба ҳамкориҳои байнидавлатии Тоҷикистону Чин, адабиёти ёддоштӣ, маълумотҳои оморӣ, маълумотномаҳо, иттилоот аз порталҳои интернетӣ ва нашрияҳои даврӣ шомиланд.

Баъзе ҷиҳатҳои танзим ва ҳалли ҳуқуқи масъалаҳои марзӣ, таърихи ҳалли раванди мураккаби тақсмоти ҳудудии миёни Тоҷикистон ва Чин, ки аз омилҳои зиёде чун ҷуғрофӣ, этнографӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, низоми ва ғайра вобаста буданд, дар аввал танҳо қисман дар мақолаҳои А.Ю.Лысов [4] , С. Сафаров [5] , З.Курбонова ва Х.А. Додихудоева [6] инъикос ёфтаанд. Масъалаи сарҳадиро баррасӣ намуда, муаллифони зикршуда бори аввал муҳимияти ин мавзӯ ва таърихи тӯлонӣ доштани онро ишорат кардаанд. Дар мақолаи худ А.Ю.Лысов бори аввал масъалаи марзиро ба миён мегузорад, ки ин хизмати шоистаи ӯ мебошад.

Аммо, муҳаққиқ бо назардошти мураккабии масъалаҳое, ки бояд кишварҳо дар шароити созиш (ризоият, консенсус) оид ба хатти марз ҳал мекарданд, танҳо ба равшанӣ бахшидани фаъолияти Комиссияи муштараки Ҳукуматҳои Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Қазоқистон ва Ҷумҳурии Қирғизистон, ки бо роҳбарии намоёндагии Россия барои гуфтушунид бо ҳукумати Чин дар масъалаи марзӣ ваколатдор буд иқтифо намудааст. Мавҷудияти бойгонии шартномавӣ ҳуқуқӣ, инчунин таҷрибаи бойи Россия дар баргузории гуфтушунидҳо ба кишварҳои узви СҶШ имкон дод, ки дар мавриди баргузории хатти марз ба созиш бирасанд. Камбудии мақола дар он аст, ки муаллиф бештар дар масъалаи беҳбуд бахшидани равобити Тоҷикистону Чин тавачҷуҳ намуда, роҳҳои ҳалли мушкилоти марзиро бо Чин дар низоми манфиатҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон надодааст.

Ҷиҳатҳои гуногуни таърихи танзим ва ҳалли масъалаи марзии Тоҷикистону Чин дар мақолаи С.Сафаров ва З.Курбонова [7] инъикос ёфтаанд. Муҳаққиқони мазкур зикр намудаанд, ки масъалаҳои боқимондаи сарҳадӣ дар асоси як қатор созишномаҳои миёни Россия ва Чин дар бораи сарҳади кунунӣ, ки дар миёнаи асри 19 ба имзо расида буданд, ҳалли худро ёфтаанд. Дар ин маврид ҷонибҳо дар асоси меъёрҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ҳуқуқи байналхалқӣ рӯҳияи машваратҳои баробар, ҳамдигарфаҳмӣ ва мувофиқати тарафайнро риоя намудаанд. Созишномаҳои қабулшуда ҳамчунин гузариши сарҳадро дар қисмати Осиёи Марказӣ, аз ҷумла миёни Тоҷикистони муосир ва

Ҷумҳурии Мардумии Чин, ки аз Помир (ВМКБ) тавассути қаторкӯҳи Сарикул мегузарад, муайян карданд. Сарҳаде ки аз қаторкӯҳи Сарикул мегузарад, аз ҷиҳати таърихӣ инкишофёфта ва қулайтарин хати сарҳади табиӣ мебошад, ки ба релефи умумии гузариши худ мувофиқат мекунад. Мувофиқи созишномаҳо, он ба ағбаи Уз-Бел, воқеъ дар қаторкӯҳи Сарикул оварда шудааст. Аммо аз сабаби набудани ҳуҷҷатҳои таърихӣ ва ҳуқуқӣ ҷониби Тоҷикистон ба як қатор мушкилот дучор омад. Сарфи назар аз он, ки харду ҷониб дар раванди гуфтушунидҳо мавқеи худро нисбат ба ин "қисмати ҳамоҳангнашуда" ба таври қобили мулоҳиза ташаккул доданд, баъдтар онҳо ба дарки зарурати нишон додани чандироят омаданд ва бидуни вайрон кардани шароитҳои бунёдии ҳалли масъалаҳои марзӣ, ба зарурати ёфтани ҳалли масъала бо усули "созиши оқилона" розӣ шуданд.

Зикр намудан бамаврид аст, ки муҳаққиқон, чиншиносон ва дипломатҳои тоҷик қорҳои бениҳоят зиёди қоршиносиву таҳлилиро анҷом додаанд. Илова бар ин, онҳо як қатор мавод ва ҳуҷҷатҳоро оид ба роҳҳои ташаккул ва рушди муносибатҳои Тоҷикистону Чин бо усули ҳамкориҳои дуҷониба, аз ҷумла шартномаҳо ва созишномаҳоеро, ки ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин бар онҳо асос ёфтааст ҷамъоварӣ намудаанд. [8]

Ҳамин тариқ, аз нигоҳи сиёсӣ, рӯйдоди муҳим дар муносибатҳои Тоҷикистону Чин дар ибтидои ҳазорсолаи нав (якум) ҳалли ниҳии масъалаи гузариши ҳатти сарҳади давлатӣ миёни Тоҷикистон ва Чин буд.

Пайнавишт:

1. Шарипов Ш.Ш. Установление и укрепление торгово-экономических, научно-технических и культурных отношений между Таджикистаном и Китайской Народной Республикой (1991-2008 гг.): автореф. дис... канд. ист. наук. - Душанбе: ТНУ, 2010.
2. Умаров Х.У. О некоторых проблемах экономических отношений между КНР и Республикой Таджикистан на современном этапе // Таджикистан и современный мир. - Душанбе: ЦСИ при Президенте РТ, 2006. №3. С.23-34.
3. Алимов Р.К. Стратегическое партнёрство Таджикистана и Китая: международно-политические, экономические и гуманитарные измерения: автореф. дис... д-ра полит. наук. - М., 2014.
4. Лысов А.Ю. Урегулирование пограничных вопросов между Китаем и Таджикистаном в системе национальных интересов двух стран // Таджикистан и современный мир. - Душанбе: ЦСИ при Президенте РТ, 2003. №1(2). С.62-63.
5. Курбонова З.М. Таджикистан-Китай: становление государственной границы // Азия и Африка сегодня. 2009. №4. С.11-17; Курбонова З.М. Политические аспекты процесса урегулирования государственной границы между Таджикистаном и Китаем: автореф...дис. канд. ист.наук. - Душанбе, 2009.
6. Додихудоева Х.А. Таджикско-китайские отношения в рамках национальных интересов Республики Таджикистан // Таджикистан и современный мир. Душанбе: ЦСИ при Президенте РТ, 2003. №1(2). С.72-78.
7. Сафаров С.С., Курбанова З. Становление государственной границы между Республикой Таджикистан и КНР// Таджикистан и современный мир.- Душанбе: ЦСИ при Президенте РТ, 2006. №3 (12). – С.10-17.
8. Сатторзода А. Особенности межгосударственных отношений Республики Таджикистан и КНР на современном этапе // Таджикистан и современный мир.- Душанбе: ЦСИ при Президенте РТ, 2006. №3(12). С.17-23;

9. Назаров Т.Н. *Китайско-таджикское сотрудничество: от прошлого к настоящему и будущему* // *Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отд.обществ. наук.* 2012. №2. С.7-12.
10. Назаров Т.Н. *Китай и Таджикистан: стратегия экономического сотрудничества* // *Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отд. обществ. наук.* 2011. №2. С. 1-6.
11. Алимов Р.К. *Таджикистан и Китай: опыт и возможности соразвития.* / отв. ред. С.Г.Лузянин. М.: ИДВ РАН, 2011.
12. Алимов Р.К. *Таджикистан и Китай. Диалог культур.* Пекин, 2012.
13. Мамадазимов А. *Развитие таджикско-китайских отношений в современных условиях* // *Центральная Азия: Внешний взгляд. Международная политика с центральноазиатской точки зрения.* Бишкек: ИД «Принтхаус», 2009.
14. Михеев В. *Китай и ШОС: проблемы взаимодействий «великих держав» и перспективы организации* // *Таджикистан и современный мир.-Душанбе: ЦСИ при Президенте РТ, 2006. №3(12). С.78-90.*
15. Дубовицкий В.В. *Средняя Азия в геополитическом коде Китая: вызовы и риски* // *Изменяющаяся Центральная Азия и региональное сотрудничество: материалы научной региональной конференции.-Душанбе, 2003.*
16. Дубовицкий В.В. *ШОС и проблемы интеграции Среднего Востока: евразийские и атлантистские модели* // *Сотрудничество стран ШОС в сфере безопасности, экономики, водно-энергетических ресурсов, коммуникации, культуры и перспективы её расширения: материалы V заседания Форума ШОС (Таджикистан, Душанбе, 13-14 мая 2010 года).*-Душанбе: Ирфон, 2011. С.171-186.

Reference Literature:

1. Sharipov Sh.Sh. *Establishment and Strengthening of Trade, Economic, Scientific, Technical and Cultural Relations between Tajikistan and the People's Republic of China (1991-2008). Synopsis of candidate dissertation in history.* - Dushanbe: TNU, 2010.
2. Umarov H.U. *On some Problems of Economic Relations between the PRCh and Tajikistan Republic at the Present Stage* // *Tajikistan and the Contemporary World.* - Dushanbe: Center for Strategic Researches under the Auspices of Tajikistan Republic President, 2006, No. 3. – pp. 23 - 34.
3. Alimov R.K. *Strategic Partnership of Tajikistan and China: International Political, Economic and Humanitarian Measurements. Synopsis of doctoral dissertation in politology.* - M., 2014.
4. Lisov A.U. *Settlement of Border Issues between China and Tajikistan in the System of National Interests of the two Countries* // *Tajikistan and the Contemporary World.* - Dushanbe: Center for Strategic Researches under the Auspices of Tajikistan Republic President, 2003. No. 1 (2). – pp. 62 - 63.
5. Kurbonova Z.M. *Tajikistan-China: Formation of the State Border* // *Asia and Africa Today.* 2009. No. 4. -pp. 11 – 17.; Kurbonova Z.M. *Political Aspects of the Process of Regulating the State Border between Tajikistan and China: Synopsis of candidate dissertation in history.* - Dushanbe, 2009.
6. Dodikhudoeva Kh.A. *Tajik-Chinese Relations within the Frameworks of National Interests of Tajikistan Republic* // *Tajikistan and the Contemporary World.* - Dushanbe: Center for Strategic Researches under the Auspices of Tajikistan Republic President, 2003. No. 1 (2). – pp. 72 - 78.
7. Safarov S.S., Kurbanova Z. *Formation of the State Border between Tajikistan Republic and the PRCh* // *Tajikistan and the Contemporary World.* - Dushanbe: Center for

- Strategic Researches under the Auspices of Tajikistan Republic President, 2006. No. 3 (12). – pp. 10 - 17.*
8. *Sattorzoda A. Specificities of Interstatal Relations between Tajikistan Republic and the PRCh at the Present Stage // Tajikistan and the Contemporary World. - Dushanbe: Center for Strategic Researches under the Auspices of Tajikistan Republic President, 2006. No. 3 (12). – pp. 17 – 23.*
 9. *Nazarov T.N. China-Tajik Collaboration: from the Past to the Present and the Future // Tidings of Tajikistan Republic Academy of Sciences. Section of Social Sciences. 2012. No. 2. -pp. 7 – 12.*
 10. *Nazarov T.N. China-Tajik Collaboration: the Strategy of Economic Cooperation // Tidings of Tajikistan Republic Academy of Sciences. Section of Social Sciences. 2011. No. 2. -pp. 1 – 6.*
 11. *Alimov R.K. Tajikistan and China: Experience and Availabilities of Co-Development. / editor-in-charge: S.G. Luzyanin. – M.: Oriental Studies Institute under Russian Academy of Sciences, 2011.*
 12. *Alimov R.K. Tajikistan and China. Dialogue of Cultures. - Beijing, 2012.*
 13. *Mamadazimov A. Development of Tajik-Chinese Relations under Contemporary Conditions // Central Asia: Outward View. International Politics from Central Asia Point of View. - Bishkek: “Printhouse”, 2009.*
 14. *Mikheyev V. China and ShOC: Problems of Interaction between “Great Powers” and Perspectives of Organization // Tajikistan and the Contemporary World. - Dushanbe: Center for Strategic Researches under the Auspices of Tajikistan Republic President, 2006. No. 3 (12). – pp. 78-90.*
 15. *Dubovitsky V.V. Central Asia in Geopolitical Code of China: Challenges and Risks // Changing Central Asia and Regional Cooperation: Materials of Scientific Regional Conference. - Dushanbe, 2003.*
 16. *Dubovitsky V.V. ShOC and Middle East Integration Problems: Eurasian and Atlantistic Models // Cooperation of ShOC Countries in the Sphere of Security, Economy, Water-Power Resources, Communication, Culture and Prospects of its Diffusion: Materials of the V-th ShOS Forum Sitting (Tajikistan, Dushanbe, May 13-14, 2010). - Dushanbe: Cognition, 2011. -pp. 171 - 186.*

10 01 00 АДАБИЁТШИНОСӢ
10 01 00 ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
10 01 00 LITERARY CRITICISM

10 01 03 ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ СТРАН ЗАРУБЕЖЬЯ
10 01 03 LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES

УДК 821.0
ББК 83.3Т

**УСТУВОРИИ ЗАНОН ДАР
ПОЙДОРИИ АСОЛАТИ
ХОНАВОДАӢ**

*Аиӯрова Нодира Ҷумъаевна, н.и.филол.,
доценти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи
Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ (Тоҷикистон, Кӯлоб)*

**НЕПОКОЛЕБИМОСТЬ
ЖЕНЩИН В СОХРАНЕНИИ
УСТОЙЧИВОСТИ
СЕМЕЙНЫХ УЗ**

*Аиӯрова Нодира Ҷумъаевна, канд.филол.наук.,
доцент Кулябского государственного
университета им. Абуабдуллаха
Рудаки (Таджикистан, Куляб)*

**STEADFASTNESS
OF WOMEN IN
SUSTAINABILITY OF
FAMILY TIES**

*Ashurova Nodira Jumaevna, Candidate of Philology,
Associate Professor of Kulyab State University
named after Abuabdullah Rudaki
(Tajikistan, Kulob)
E-MAIL: shokhnoma@mail.ru*

Калидвожаҳо: Фирдавсӣ, Низомӣ, “Шоҳнома”, “Ҳамса”, достон, бонувон, устуворӣ,
хонавода, ҷамҷуфтӣ, муносибати эҷодӣ, диди адабӣ

Дар мақола масъалаи устуворию занон дар пойдорию асолати хонаводагӣ дар мисоли достонҳои таркиби “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ ва “Ҳамса”-и Низомии Ганҷавӣ таҳқиқ шудааст. Ҳамзистӣ ва оромии дар ҷомеа аз бисёр ҷиҳат ба устуворию хонаводаҳо ва фарҳанги тарбияти хонаводагӣ иртибот дошта, калиди чунин рафоҳияти иҷтимоӣ, қабл аз ҳама, дар дасти занон ва устуворию онҳо дар ҳифзи асолати хонаводагӣ алоқаманд аст. Ба сурати қуллӣ, мавзӯи оила, яъне ташикли хонавода ва тарбияи фарзанд, ки дар ҷомеаи инсонӣ яке аз мавзӯҳои муҳим ва калидӣ маҳсуб мешавад, дар таърихи адабиёти форсу тоҷик аз ҷойгоҳи хосе бархурдор мебошад, зеро ташикли оилаи хуби солим ва фарзандони шоиставу боиста боиси ободиву пешравӣ дар кишварҳо ва дар ҳамаи ҷомеаҳо мебошад. Омӯзаҳои ахлоқӣ ва тарбиятӣ, ки дар заминаи мазкур ва дар ҳамбастагӣ бо масъалаи ташикли хонаводаи шоиста, риояти вазифаҳои модарӣ ва тарбияи фарзанд дар асарҳои ҷудогона баён шудаанд, дар тарбияи оилаи солим дар ҷомеаи имрӯз ҳам нақши созанда мебошанд. Масалан, яке аз масъалаҳои асосие, ки дар достонҳои ҷудогонаи таркиби “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ ва “Ҳамса”-и Ҳаким Низомии Ганҷавӣ мавриди тасвир ва таҳқиқи бадеӣ қарор ёфтаанд, ташикли оила, ҷустуҷӯи ҷуфти муносиб, ҳамзистӣ ва оромии дар хонавода мебошад.

Дар адабиёти қурунивустию мо адибон ба ин мавзӯ аз диду тафаккури адабии худ ворид шуда, дар низомии ҳамгирой тавонистаанд, онро раванқ бахшанд. Ҳаким Фирдавсии Тӯсӣ дар “Шоҳнома”, кихамосаи миллии мардуми эронитабор маҳсуб меёбад, дар матраҳ намудани масъалаи одоби хонаводагӣ нақши бонувонро аввалиндараҷа медонад. Низомии Ганҷавӣ ҳам дар панҷ достони “Ҳамса”-и худ фазилату бузургии занонро шабчароғи қошонаи дил медонад. Дар мисолҳои таҳлилии ин мақола муносибати

адабиҳои ду шоири тавоноӣ тоҷик дар алоқа бо тасвири устувориҳои бонувони нексирӣшӯро покгуҳар дар биноӣ оилаи солим ва ҳифзи асолати хонаводагӣ бармало намудор аст.

Ключевые слова: *Абулькасым Фирдоуси, Низами Ганджеви, “Шахнаме” и “Хамсе”, жєницины в поэмах, устоячивость семьи, семейная жизнь, творческое отношение, литературный взгляд*

Рассматривается проблема проявления жєницинами непоколебимости в сохранении семейных уз на примере героинь поэм “Шахнаме” Фирдоуси и “Хамсе” Низами Ганджеви. Сосуществование людей и мир в обществе во многом связаны с устоячивостью семьи и культурой семейного воспитания, а ключ к общественному благополучию, прежде всего, находится в руках жєницин и связан с их последовательностью в сохранении семейной жизни. В целом создание семьи и воспитание детей, считающиеся в человеческом социуме одним из ключевых вопросов, занимают особое место в истории персидско-таджикской литературы, так как создание благополучной и здоровой семьи и достойное воспитание детей являются фактором благополучия и развития всех обществ. Нравственное и воспитательное учение в увязке со здоровой семьёй, выполнением материнских обязанностей и воспитанием детей, изложенное в отдельных произведениях, играет конструктивную роль в воспитании благополучной семьи и в современном обществе. Например, одним из основных вопросов, затронутых в художественном ключе в отдельных поэмах “Шахнаме” Фирдоуси и “Хамсе” Низами, является создание семьи, поиск достойной пары, благополучное сосуществование и покой в семье. Наши средневековые литераторы затрагивали этот вопрос исходя из собственных литературных воззрений и дали ему особое развитие. Фирдоуси в “Шахнаме” ставит на первое место в семейной жизни мораль жєницин. Низами в пяти поэмах “Хамсе” считает величие жєницин путеводной нитью. В приведённых примерах отчётливо просматривается отношение двух выдающихся таджикских поэтов к изображению твёрдости благонравных жєницин в создании здоровой семьи и в сохранении семейной жизни.

Key-words: *Abulkasym Firdawsi, Nizami Gyandzevi, “Shah-Name” and “Khamse”, women in poems, stability of family, family life, creative attitude, literary outlook.*

This article is devoted to the issue of women's resilience in sustainability of family life on the example of the poems “Shah-Name” by Firdawsi and “Khamse” by Nizami Gyanjevi. Coexistence and peace in society are in many ways associated with the stability of families and the culture of family upbringing and the key to social well-being is, first of all, were in the hands of women and their steadfastness in preserving family life. In general, the corner-stone of the family, that is creating a home-hearth and raising children is considered as one of the important and key issues in human society, and it occupies a special place in the history of Persian-Tajik literature, since a prosperous healthy family and a decent upbringing of children are the factors of welfare and development of countries in all societies. Moral and educational teachings in this matter in conjunction with the issues of healthy family, fulfillment of maternal responsibilities and proper education of children expounded in these two great literary productions play a constructive role in raising a prosperous family in modern society as well. For example, one of the main issues raised in an artistic vein in separate poems “Shah-Name” by Firdawsi and “Khamse” by Nizami is that one creating a family merged into a worthy couple, which would peacefully coexist in the family. In our a medieval literature writers touching upon this issue based on their literary outlook gave it a special development. Firdawsi in “Shah-Nam”, which is the national epos of the Iranian peoples, puts the morality of women in the first place in family life. Nizami in the five poems of “Khamse”

considers the greatness of women to be a guiding thread. In the examples analyzed in the article the attitude of two outstanding Tajik poets to the depiction of exemplary stability of a healthy family targeted at preserving of family life is clearly visible as highly elevated.

Ҳамзистӣ ва оромиш дар ҷомеа аз бисёр ҷиҳат ба устувории хонаводаҳо ва фарҳанги тарбияти хонаводагӣ иртибот дошта, калиди чунин рафоҳияти иҷтимоӣ, қабл аз ҳама, дар дасти занон ва устувории онҳо дар ҳифзи асолати хонаводагӣ алоқаманд аст. Ин масъала моҳиятан ба проблемаҳои гендерӣ иртибот дошта, дар миёни ҷомеаи адабии ақвоми эронинаҷод аз давраҳои қадим матраҳ будааст. Аз ҷумла, тарҳи масъалаи мазкурро ба сурати равшан дар “Шоҳнома”-и Абӯлқосим Фирдавсӣ ва “Ҳамса”-и Низомии Ганҷавӣ пайдо кардан мумкин аст.

Ба сурати кулӣ, мавзӯи оила, яъне ташкили хонавода ва тарбияи фарзанд, ки дар ҷомеаи инсонӣ яке аз мавзӯҳои муҳим ва калидӣ маҳсуб мешавад, дар таърихи адабиёти форсу тоҷик аз ҷойгоҳи хосе бархурдор мебошад, зеро ташкили оилаи хубу солим ва фарзандони шоиставу боиста боиси ободиву пешравӣ дар кишварҳо ва дар ҳамаи ҷомеаҳо мебошад. Омӯзаҳои ахлоқӣ ва тарбиятӣ, ки дар заминаи мазкур ва дар ҳамбастагӣ бо масъалаи ташкили хонаводаи шоиста, риояти вазифаҳои модарӣ ва тарбияи фарзанд дар асарҳои ҷудоғона баён шудаанд, дар тарбияи оилаи солим дар ҷомеаи имрӯз ҳам нақши созанда мебозанд. Масалан, яке аз масъалаҳои асосие, ки дар дostonҳои ҷудоғонаи таркиби “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ ва “Ҳамса”-и Ҳаким Низомии Ганҷавӣ мавриди тасвир ва таҳқиқи бадеӣ қарор ёфтаанд, ташкили оила, ҷустуҷӯи ҷуфти муносиб, ҳамзистӣ ва оромиш дар хонавода мебошад. Дар ҳақиқат, сохтори иҷтимоӣ дар миёни мардуми мо чунин аст, ки “инсон пас аз соҳиби фарзанд шудан дар иҷтимоӣ ба унвони падар ва модар шинохтаву эътироф карда мешавад ва мақоми волою арҷманд пайдо менамояд. Аз ин рӯ, одамон оила ташкил менамоянд ва бад-ин тартиб яке аз вазифаҳои асосӣ ва муқаддаси худро, ки аз издивоҷ ва ташкили хонаводаю таваллуди фарзанд иборат мебошад, ба анҷом мерасонанд” [12, 5].

Ҳамин тавр, пас аз хонадор шудан ва соҳиби фарзанд гардидан чи барои мард ва чи барои зан масъулияти дигар ва асосӣ: то поёни зиндагӣ фароҳам овардани осоишу оромиш дар хонавода ва тарбияи дурусти фарзанд пеш меояд. Ин амр тақозо менамояд, ки ҳар як аъзои оила бояд масъулият дошта бошад, ки дар баробари бархурдори аз неъматӣ ҳамсару фарзанд, аз нигоҳдошти оромиш дар оила ва тарбияи дурусти насли оянда низ ғофил набошад. Аз ҳамин ҷо зарурати масъалаи устувори занон дар пойдеории асолати хонаводагӣ мушаххас мешавад.

Офаридгори фарҳангу сухани дарӣ Ҳаким Фирдавсӣ бонуи зебову фарҳефтае дар қошонаи ҳеш дошт, ки ҳамеша ҳамдӯшу ҳамандешааш буд ва дар сароиши шоҳқори беҳамтои ӯ бо шоир ҳамкорӣ мекард. Илҳомбахши он нобиға шамъ меафрӯхт, ҷоми май меовард ва дostonхоеро аз паҳлавӣ барояш мехонд. Ҳамон гуна ки дар шаби чун кир сиёҳи оғози сароиши дostonи “Бежан ва Манижа” [18, 340-343], ки дар осмон на сайёраи Баҳром, на Кайвон ва на Тир ба ҷашм мехӯрданд, на овои парандае ва на ғурроси ҳайвони ваҳшиёе шунида мешуд ва дили сухансарои бузург ончунон танг шуда буд, ки якбора аз ҷой ҷаста, ба сӯйи мехрубони дар хона будааш хурӯшида, ҷароғ мехоҳад:

*Набуд ҳеҷ пайдо нишебу фароз,
Дилам танг шуд з-он диранги дароз.
Дар он тангӣ-андар бичастам зи ҷой,
Яке мехрубон будам андар сарой.*

*Хурӯшидаму хостам з-ӯ чароғ,
Даромад бути меҳрубонам ба боғ [18, 341].*

Бонуи меҳрубонаш шамъи фурузон ба боғ оварда, рӯи дастархон май, анору турунчу бихӣ мечинад. Ба ҷоми шоҳаншаҳӣ май рехта:

*Маро гуфт: Шамъ аз чӣ бояд ҳаме,
Шаби тира хобат наояд ҳаме?...
Маро гуфт он моҳи хуршедчехр,
Ки аз ҷони ту шод бодо сипехр,
Бипаймой май, то яке достон
Зи дафтар барат хонам аз бостон...
Пур аз чораву меҳру найрангу ҷанг,
Ҳама аз дари марди фарҳангу санг.
Бад-он сарвбун гуфтам: Эй, моҳрӯй,
Маро имшаб ин достон бозгӯй!
Маро гуфт, к-аз ман сухан бишнавай,
Ба шеър оӣ аз дафтари паҳлавӣ...
Бигӯям, назирам зи Яздон сипос,
Аё меҳрубон ҷуфти некишинос [18, 342-343].*

Ҳамин лаҳзаҳои фишурдаи меҳрубонии бонуи Ҳаким Фирдавсӣ, ки дар боло оварда шуданд, бозгӯи бехтарин намунаи лаҳзоти меҳрубонии зане мебошад, ки нисбат ба шавҳар ва хонаводаи худ дошта, ба он ҳамеша содику вафодор аст ва шавҳарон низ мебояд мисли Фирдавсӣ дар нисбати бонуи хона – ҳамсарашон ҳамин гуна меҳрубону ғамхор бошанд.

Шоирӣ бузург низ, дар навбати худ, меҳру садоқаташро нисбат ба ҳамсараш дар 37 байти оғози достони “Бежан ва Манижа” бо калима ва ибораҳои зебои “меҳрубон”, “бут”, “сарвбун”, “моҳрӯй”, “бути меҳрубон”, “моҳи хуршедчехр”, “маҳи хубчехр”, “ёри пероста”, “ҷуфти некишинос” баён намудааст.

Аз осори Ҳаким Фирдавсӣ ва Низомии Ганҷавӣ пайдост, ки онҳо дар муқоиса нисбат ба ҳамзамонони худ, ки маъмулан якчанд зан доштанд, беш аз як зан доштанро ҷонибдорӣ намекарданд ва худ намунаи садоқату вафодорӣ бо ҳамболинони хеш буданд.

Бертелс Е. Э. дар бораи оиладорӣи Низомӣ чунин навиштааст: “Ин далели муҳимро мебояд қайд кард, ки Низомӣ бар хилофи расми замони зиндагонӣи худ ҳеҷ вақт беш аз як зан надошт, зеро се издивоҷи ӯ дар вақтҳои гуногун, пас аз марги ҳамсари қаринаш сурат гирифтаанд. Сабаби инро мешавад дар надоштани василаи маоши зиндагӣ барои ниғаҳдорӣи якчанд зан тахмин кард. Вале чунин пиндору тахмин комилан яқину рост нахоҳад буд, зеро ки Низомӣ назари худро дар мавриди занушавҳарӣ чандин бор равшан баён кардааст”. Барои ӯ зан – рафиқ ва ҳамсафари шавҳар мебошад, на моли фурушӣ, бад-он гуна ки ашрофзодагонӣи феодалӣ фикр доштанд, балки таъягоҳ ва хушнудӣи ҳаёт аст. Агар мард якчанд зан дошта бошад, дар он маврид, ба андешаи шоир, ягон касе аз онҳо нахоҳанд дигар рафиқи аслии ӯ буд ва ӯ мешавад, ки танҳову ронда гашта бошад [4, 31].

Шоистаи гуфтан аст, ки бехтарин маниши тоҷикон аз бостон то остон меҳрварзӣ ба зан, ба модар, хоҳар ба офарандаи меҳру хурраминву зебой буд, ки инро метавон дар осори бемарги ин нобӣғон, суханварони бемислу нодиракор ба мушоҳида гирифт.

Дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва “Ҳамса”-и Низомӣ бонувоне ба сони Фаронак, Синдухт, Рудоба, Таҳмина, Гурдофарид, Гулшаҳр, Фарангис, Ҷарира, Қайдофа,

Сапенуд, Орзу, Дилорой, Дилафрӯзи Фаррухпай, духтари Меҳрак, Гурдия, Ширин, Меҳинбону, Лайли, ҳафт шохзода – духтарони шохони ҳафт кишвар, ҳамсарони Баҳроми Гӯр, духтари курди галлабон, духтари шоҳи Рус, яъне хоҳарон, ҳамсарон, духтарон ва аз ҳама беш модарони гурдҳои меҳанпараст, ҳамсарони шохон, паҳлавонон бо нағзтарин суҳанони дарӣ ситуда шудаанд. Чунин арҷгузорӣ беҳуда набудааст, зеро ки аз гузаштаҳои ҳазорсолаи мардуми эронитабор пайдост, ки занон дар баробари мардҳо дар хонавода ҳукмрон будаанд ва фароҳам овардани фазои осоишу оромиши хона низ маҳз ба фаъолияти зан дар хонавода бастагӣ доштааст.

Дар ҳама давраи замон зан барои хушбахтии оилавии худ талош меварзад ва новобаста аз тааллуқ доштан ба кадом қавму миллат ва аз кадом кишвар будан ин мазмун дар адабиёти ҳамаи халқҳои ҳақон акс ёфтааст. Аз ҷумла, “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ ва “Ҳамса”-и Низомии Ганҷавӣ низ дар ин радиф мустасно нестанд. Дар ин асарҳо саҳифаҳои ҳаяҷонбахше мавҷуданд, ки дар онҳо идеали ҳаёлии ин адибони бузург дар хусуси худидоракунии ва фаъолиятҳои ҷамъиятии сиёсӣ, инчунин, хонадорӣ зан акс ёфтааст. Эҳтиромӣ шавҳар ва ниғаҳ доштани оила баландтарин нуқтаи хушбахтии одам мебошад ва ин мазмунро метавон дар симои занони ҳар ду дoston ба мушоҳида гирифт. Вафодорӣ занони дostonҳои мавриди назар ба шавҳар ва хонавода то ба ҳаддест, ки гаҳе меҳри хонаводагиро аз меҳри падар низ болотар медонанд.

Ҳамин аст, ки шоири тавоноӣ Тӯс аз забони ҳамсари Баҳроми Гӯр Сапенуд хуштарин суҳанҳоро дар мавриди зан баён карда ва беҳтарини зан онеро мешуморад, ки пайваста шавҳар аз ӯ хурсанд бошад:

Беҳини занон аз ҳақон он бувад,

К-аз ӯ шӯӣ ҳамвора хандон бувад [19, 259].

Ҳаким Фирдавсӣ, ки парчамбардори фарҳангу одоби ориёӣ буд, харгиз ба худ иҷоза дода наметавонист, ки камтарин ҳичои бадро ба зан раво бинад. Аммо ӯ ҳам наметавонист, дар ақидаи худ рафтори хилофи ахлоқи башарӣ доштаи ҷӣ зан ва ҷӣ мардро роҳ диҳад. Аз ин ҷост, ки дар “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ дар ду маврид ва дар “Ҳамса”-и Низомии Ганҷавӣ дар як маврид муносибатҳои ошиқона хилофи ахлоқи башарӣ мебошанд: яқум, вақте Судоба – ҳамсари шоҳи Эрон Ковус ба нописараш Сиёвуш ошиқ мешавад. Шоир ақида дорад, ки чунин ишқи нопок, ки дур аз бунёди оилаи солим мебошад, бояд поёни мусбат надошта бошад. Дар фарҷом Судоба бо дасти Рустам кушта мешавад ва Шерӯя – фарзанди Хусрави Парвизро заҳр дода мекушад. Дар дostonи “Хусрав ва Ширин”-и Низомии Ганҷавӣ низ тақдирӣ Шерӯя чунин буда, ҳаёти шохзода бо фоҷеа анҷом меёбад. Дар дostonҳои мазкур ошиқ ё зани падар аст, ё писари ӯ, ки ба зани падараш ошиқ мешавад. Чунин ишқро офарандагони “Шоҳнома” ва “Ҳамса”, инчунин мардумони эронитабор, қабул надоранд ва анҷоми фоҷиавии ин дostonҳо аз ҳамин ҷо сар мезананд.

Аз рӯи ақидаи Ҳаким Фирдавсӣ, дар ниҳоди зан низ он хусусиятҳои неку бад, зиддиятҳои некиву бадӣ ҷой доранд ва аз ин рӯ, чун аксари инсонҳо хислату характер, рафтору кирдор, ахлоқ ва маънавиёти зан низ гуногун аст. Яъне, ба андешаи шоир, аз рӯи хислату характер, кирдору рафтори худ зан низ чун фарзанди инсон дорои он ҷавҳари неку бад аст, ки дар мавридҳои гуногун зоҳир мешавад. Дар симои Судоба хусусиятҳои зиддиятноки муҳити дарбор ҷамъбаст шудаанд, зеро муҳити носолим оқибат ба роҳи нодуруст мебарад.

Бояд тазаққур дод, ки дар аввал рафтору кирдори Судоба ягон тамоили манфӣ надошт. Ӯ низ чун дигар занони “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ роҳи ояндаи худро

мустақилона ва ҳатто бе розигии падар интиҳоб мекунад. Муҳаббату садоқати ӯ дар ин роҳ Ковус – шоҳи Эронро, ки ҳамсараш мешавад, аз марг начот медиҳад ва бо ин як ҳодисаи мудҳиши таърихи Эронро барҳам медиҳад. Дар ибтидо мақсади Судоба монанди Фаронак, Синдухт, Рудоба, Таҳмина, Гулшаҳр, Ширин ва занони дигари “Шоҳнома” бунёди оилаи солим ва таъмини осоишу оромиш дар хонавода ва таваллуди фарзандон буд.

Дар боби “Ба занӣ хостани Ковус Судоба – духтари шоҳи Ҳомоваронро” Фирдавсӣ симои Судобаро ҳамчун зани далеру шучоъ ва муҳим аз ҳама, ба шавҳар меҳрубон ва вафодор тасвир намудааст. Нақши Судоба дар он тасвире, ки ӯ ҳамчун духтари шоҳи Ҳомоварон ба муқобили раъйи падараш ишқи шоҳи Эрон – Кайковусро қабул карда, якҷоя бо ӯ азобхоро паси сар карда, бо вай ба Эрон омадааст, мусбат аст. Дар фасли “Гирифтани шоҳи Ҳомоварон Ковусро” Судоба Ковусшоҳро аз раъйи падараш – шоҳи Ҳомоварон, ки аз ҳамсари шоҳи Эрон шудани фарзанди ягонааш розӣ набуда, аз роҳи даъват кардани Ковус ба меҳмонӣ ва сипас банд андохтани ӯ баргардондани духтарашбу, огоҳ мекунад:

*Бидонист Судоба рои падар,
Ки бо сур пархоиш дорад ба сар.
Ба Ковуси Кай гуфт, к-ин рои нест,
Ту ро худ ба меҳмониш ӯ ҷой нест.
Набояд, ки бо сур ҷанг оварад,
Ту ро бебаҳона ба ҷанг оварад.
Зи баҳри ман аст ин ҳама гуфтугӯй,
Ту ро з-ин наёяд ҷуз андӯҳ ба рӯй [16, 146].*

Аммо шоҳи Эрон ба суҳанони Судоба бовар накарда, бо паҳлавонону ҳамроҳонаш ба “зиёфат”- и падарарӯс, ба шаҳри Шоҳа рафта, ба банду асорат афтода, ба диже, ки дар кӯҳсор ҷой дошт, фиристода мешавад. Ҳангоми назди духтар фиристодани пӯшидарӯён бо нияти ба сарои падар – шоҳи Ҳомоварон бурдани ӯ:

*Бирафтанд пӯшидарӯён ду хайл,
Иморӣ яке дар миёни ҷулайл,
Ки Судобаро боз ҷой оваранд,
Саропардаро зери пой оваранд [16, 149].*

Судоба эътироз баён карда, ҳамчун зани далеру озод ва бочасорат ба падар ва фиристодагони ӯ нафрат меҳонад:

*Чу Судоба пӯшидагонро бидид,
Ба тан ҷомаи хусравӣ бардарид.
Ба мушкин каманд андарафканд ҷанг,
Ба фундуқ гулонро ба хун дод ранг.
Бад-эшон чунин гуфт, к-ин банду дард
Ситуда надонанд мардони мард.
Чаро рӯзи ҷангаиш накардед банд,
Ки ҷома зиреҳ буду тахтаи саманд?...
Парастандагонро сагон кард ном,
Суман пур зи хуну пуровоз ком.
Ҷудой нахоҳам зи Ковус – гуфт,
Агарчи варо хок бошад нуҳуфт.
Чу Ковусро банд бояд кашид,
Маро бегунаҳ сар бибояд бурид [16, 150].*

Ин хабар ба падари Судоба мерасад ва ӯ бо хуни чигар фарзандро назди шавҳараш ба диҷ мефиризад. Он ҷо Судоба то оғози разми Рустами ҷаҳонпахлавон бо шоҳони се кишвар – Барбаристон, Миср, Ҷомоварон ва мағлӯб сохтану аз банди асорат раҳо кардани шоҳ бо ҳамроҳонаш бо шавҳар менад ва ба ӯ меҳрубониву ғамхорӣ мекунад:

*Нишаст он ситамдида бо шаҳрёр,
Парастанда ӯ буду ҳам ғамгусор [16, 150].*

Қадамалии Сарромӣ, ки симои занони “Шоҳнома”-ро мавриди таҳлил қарор дода, ҷиҳатҳои мусбату манфӣ, хулқу атвори онҳоро нишон додааст, нақши Судобаро таҳлил намуда, уро дар ду ҳолати ба ҳам муҳолиф ба мушоҳида гирифтааст: 1. Сангдилу ҳавасбоз: “Судоба ҳамсари Ковусшоҳ низ яке аз шахсиятҳои мумтози “Шоҳнома” аст. Сангдилӣ ва ҳавасбозии ин занро дар ҳеҷ яке аз занони ҳамоса намебинем” [14, 245]; 2. Базургию вафодорӣ: нишонҳои бузургии хислати Судобаро Сарромӣ аз вафодорӣ ва меҳрубонии вай нисбат ба шавҳараш хангоми дар асорати шоҳи Ҷомоварон будан меонад [14, 246]. Фазаи оромишу осоиш дар хонадони Ковусшоҳ то он даме идома меёбад, ки Судоба ба нописараш – Сиёвуш ошиқ мешавад ва аз худ кирдорҳои ношоистаю разилона нишон надихад.

Аз шавҳар дифоъ кардани зан назди падарро дар рафтори Фарангис – духтари шоҳи муқтадири Тӯрон – Афросиёб низ метавон ба мушоҳида гирифт. Хатари бадбахтиро эҳсос карда, барои дифои хонаводааш Фарангис ба Сиёвуш таклифи тарк кардани Тӯрон ва сӯйи Эрон рафтаниро пешниҳод мекунад. Аммо аз тақдири шум ва бадбахтӣ роҳи халосиро намеёбад. Новобаста аз аҷзу нотавонӣ назди падари золиму бераҳм Фарангис қабл аз амалӣ шудани дастури бераҳмонаи шоҳ дар мавриди кушта шудани ҳамсари бегуноҳаш – Сиёвуш падарро аз фарҷоми фоҷиабор меогоҳонад ва нисбат ба падар дуои бад раво мебинад. Суханони ин зан он қадар гиро ва шӯрангез аст, ки дили шоҳи худкомае чун Афросиёбро месӯзонад:

*Фарангис бишинид, рухро бихаст,
Миёро ба зуннори хунин бибааст.
Ба пеши падар шуд нур аз тарсу бок,
Хурушон ба сар-бар ҳаме рехт хок.
Бад-ӯ гуфт, к-эй нурхунар шаҳрёр,
Чаро кард хоҳӣ маро хоксор?
Сари тоҷдоре мабур бегуноҳ,
Ки напсандад ин довари хуру моҳ...
Ба сӯги Сиёвуш ҳаме ҷӯшад об,
Кунад чарх нафрин бар Афросиб....
Чу гуфтори фарзанд бишинид шоҳ,
Ҷаҳон ғашт дар пеши чашимай сиёҳ.
Дили шоҳи Тӯрон бар ӯ-бар бисӯхт,
Ҷаме хира чаши хирадро бисӯхт [17, 103-107].*

Дар чунин ҳолатҳо Ҳаким Фирдавсӣ дар “Шоҳнома” намоди занонро офаридааст, ки тамоми буду набудашон баҳри таъмини оромишу осоиши хонавода, бавижа шавҳарон нигаронида шудааст.

Бояд гуфт, муносибат дар оила, пеш аз ҳама, ба лутфу назокат, кирдору андеша, хунару қобилияти зан вобаста аст. Симои модари Рудоба, ҳамсари Меҳробшоҳ – Синдухт, ҳамсари Пирон – Гулшаҳр, ҳамсари Гуштосп – Катоюн, ҳамсари Хусрави Парвиз – Ширин дар ин росто барҷаста ва шоёнӣ диққати махсус ҳастанд. Ин занон

пайваста барои оромишу осоиши хонавода талош меварзанд, осудагии хонавода, бавижа осудаҳои фарзандон, барои онҳо аз ҳама чиз муҳимтар аст.

Дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ зан ба се вазифа тасвир ёфтааст: ҳамчун маъшуқа, ҳамчун зани намунавии оила аз ҷиҳати зебоӣ, покӣ, бавучудоварандаи фарзанди барӯманд ва садокати бепоён ба шавҳар. Синдухт ва духтараш Рудоба, ки дар достони “Зол ва Рудоба” офарандаи симои зан ба шумор мераванд, ин сифатҳои олии занонаро дар худ таҷассум кардаанд. Фирдавсӣ ба василаи нигориши симои Синдухт як қатор масъалаҳои муҳими зиндагӣ, аз қабилӣ муҳаббат, оила, вафодорӣ ва ҷаҳду талош барои таъмини осоиши хонаводагиро вориди дoston намуда, ба ин васила гуногунмавзӯии асарро таъмин намудааст. Ӯ аз ҷумлаи занҳои тасвир шудааст, ки намунаи хонумҳои бохирад ва дилсӯзи хонавода мебошанд.

Ҳақим Фирдавсӣ дар “Шоҳнома”-и безаволи худ, алалхусус дар достони “Зол ва Рудоба”, тамоми бори масъулияти амонӣ ва осудагии на танҳо хонаводаи Меҳробшоҳ, инчунин, мардуми шаҳри Кобулро ба зиммаи завҷаи меҳрубони Меҳроб – Синдухт гузоштааст.

Дар ин маврид мо дар пажӯҳишҳои пешини худ ба чунин натиҷа расида будем: “Синдухт аз зумраи модаронест, ки дар бартараф кардани мушкilotи хонаводагӣ ва душмани қадимӣ, аз миён бардоштани хатари ҷанг низ саҳм гузошта, бо ақлу тадбир, чораандешию фидокорӣи бемислаш натавонанд хонаводаи худ, инчунин, мардуми бегуноҳи Кобулро аз хатари ҷанг мерахонад” [2, 114].

Ӯ қореро анҷом медиҳад, ки, тибки русуми мавҷуд, ақсар мардон бояд бар уҳда дошта бошанд. Вай тимсоли образи ҳамсар ва модарест, ки барои осудагии хонавода ва бахти духтари худ мубориза мебарад. Тасвири ҳолати психологӣи Синдухт ҳамчун зани оқила дар муносибатҳои ҳашминоки Меҳроб бо зану духтараш, ки бе иҷозати падар ба паҳлавони ғайри дину кишвар, писари Сом Наримон – Золи Зар муносибати ошиқона пайдо кардааст, ошқор мегардад:

*Чун ӯ дид духтар-иро дар ниҳон,
Кучо нашнавад панди кас дар ҷаҳон.
Биёмад зи тимору гирён бихуфт,
Ҳама нӯст бар тан-и гуфти бихуфт [15, 301].*

Синдухт аз гуфтугӯ бо Рудоба ва огоҳ шудан аз муносибати байни ӯву Зол дар хайрат меафтад, аммо Золро ҳамчун ҷуфт интиҳоб кардани Рудоба писандаш меояд. Аммо бим аз паёмади ин қор ӯро ором намегузорад, вучудашро тағйироти азиме фаро мегирад, пажмурдаву наҷанд мешавад. Шоҳи Кобул вақте ки пажмурдагӣ ва ғамгинӣи Синдухтро мебинад, аз ӯ ҳолпурсӣ мекунад. Синдухт аз асли воқеа шавҳарро воқиф месозад.

Вай бо як маҳорати ба худ хос шавҳарро аз ғаму андӯҳи замона, аз бевафоии он хабардор намуда, ба ин васила кӯшиш мекунад, ки назари шавҳари худ – Меҳробро низ нисбат ба интиҳоби Рудоба Золи Зарро тағйир диҳад. Ӯ ақлу хиради худро ба қор бурда, воқеаро тарзе ба миён мегузорад, ки гуё на Рудоба ба писари Сом, балки баръакс, писари Сом ба Рудоба дом ниҳодааст.

Ҳашму ҳарос Меҳробро маҷбур месозад, ки вучуди духтарро нанг шуморад. Ӯ аз он пушаймон аст, ки тибки тавсияи ниёи худ рафтор накардааст. Вале духтари навзоди худро куштан ойини аъроби давраи чоҳилия аст, на мардуми ориёӣ.

Синдухт бо шунидани суханони Меҳроб ақидаи ӯро нисбат ба Рудоба маҳкум мекунад, алайҳи таассуби динӣ ва қабилавӣ аз бегонагон гирифтани арӯс ва домодро, ки гузаштагон манъ намуда буданд, қори дуруст мешуморад:

*Чунин гуфт Синдухт, к-эй паҳлавон,
Аз ин дармагардон ба хиразабон...
Бад-ӯ гуфт Синдухт, к-эй сарфароз,
Ба гуфтори кажжэй мабодат ниёз.
Газанди ту пайдо, газанди ман аст,
Дили дардманди ту банди ман аст.
Ҳар он гаҳ, ки бегона шуд хеши ту,
Бувад тира рӯи бадандеши ту [15, 306].*

Зани хирадманд ҳашм ва ҳароси шавҳарро бо хабари мувофиқат қардани Сом дар кори пайванди Золу Рудоба фурӯ менишонад. Дар ин маврид барои умед ва неканчоми мочаро равзанае пайдо мешавад. Дар асл дар ин чо, пеш аз ҳама, масъалаи хусумат не, балки андешаи воқеоти гузашта ва такрор нашудани ғалате дар кори раиятнавозӣ қарор дорад, ки дар мисоли гузаштагони ду шоҳ – Манучеҳр ва Меҳроби Кобулӣ намудор мегардад. Ва ин ҷост, ки масъалаи чиҳати сиёсӣ пайдо мекунад.

Дар мисоли огоҳии Меҳроб аз ишқи духтараш ва ҳиссиёти Рудоба, ки дар баробари Зол ва ишқи алоқаи ӯ намудор шудааст, ба воқеоти достонӣ тазод(д)и навбатиро ворид месозад. Пас аз интишори фармони шоҳи Эрон дар хусуси тохтан ба Кобул ва расидани ин хабар ба гӯши хонаводаи Рудоба воқеаҳо дар достон боз ҳам пуршиддат шуда, ба авҷи олии худ мерасанд. Ин хабар боиси боло рафтани қаҳру қазаби Меҳроб мегардад ва дар вучуди ӯ ваҳшатеро тавлид мекунад:

*Чу бишид Меҳроб, бар пой ҷаст,
Ниҳод аз бари дастаи тег даст.
Танаи гаит ларзону рух лочвард,
Пур аз хун ҷигар, лаб пур аз боди сард.
Ҳама гуфт: Рудобаро рӯди хун
Бирезам ба рӯи замин ҳам кунун [15, 304].*

Тезутунд шудани воқеаҳо дар достон аз достонпардоз талаб мекунад, ки сахнаҳо табиӣ ва таъсирбахш нишон дода шаванд. Вобаста ба ин гуфтаҳо овардани андешаҳои Мирзо Фатҳалӣ Охундов бамаврид аст. Аз рӯи андешаи ӯ, “шоир бояд хонандагони асарашро ба ҳаяҷон ва ҳайрат биёварад, фикру хис, дарду шодӣ ва ҳиссиёти инсонро ифода карда тавонад, паҳлӯҳои ниҳони зиндагии инсон, чиҳатҳои ҷолиб ва пурфочиаи амалиёти ӯро нишон бидиҳад” [13, 118].

Ҳангоме ки ин овоза ба гӯши Меҳробшоҳ мерасад, ҳашми вай дучанд шуда, ин ҳама фитнаро натиҷаи амали Рудоба ва ҳамраъиҳои Синдухт медонад ва аз роҳи қазаб қасди ҷони духтару модараш мекунад.

Бояд гуфт, ки дар вақти мутолиаи ин лаҳзаҳо хонандаи ноогоҳ аз поёни достон ба изтироб меафтад:

*Ба Кобул чу ин достон фош гаит,
Сари марзбон пур зи пархош гаит.
Барошuftу Синдухтро пеш хонд,
Ҳама ҳашми Рӯдоба бар вай биронд.
Бад-ӯ гуфт: к-акнун ҷуз ин рой нест,
Ки бо шоҳи гетӣ маро пой нест,
Ки орам-т бо духти нопоктан,
Кушам зоратон бар сари анҷуман [15, 330-331].*

Чунин ҳашми Меҳроб то андозае ҷой дорад. Таҳдиди марг натавонад хонадони вай, инчунин, тамоми мардуми Кобулро низ домангир аст. Дар ин лаҳза мушоҳида

мешавад, ки амали Меҳроб бераҳмонаву беҳирадона буда, дар роҳи ҳалли мушкилоти пешомада чора шуда наметавонад. Бо қаҳру ғазаб масъалаи ба миён омадаро ҳал карда намешавад. Танҳо хирад омили бартаарафкунандаи ҳамаи ноқисиву мушкилиҳост. Беҳуда нест, ки ин масъала дар “Шоҳнома” хеле зиёд мавриди таваҷҷуҳи Ҳаким Фирдавсӣ қарор гирифтааст [2, 48].

Ба ақидаи Шиблии Нуъмонӣ, аз рафтори Меҳроб дар баробари Рудобаву Синдухт маълум мешавад, ки “тарзи амалу сулуки мардон ҳамвора бо занон бераҳмона будааст” [11, 393]. Аммо аз нигоҳи Фирдавсӣ занон ҳам дар чунин вазъият нақши ҳалкунандаро адо карда метавонанд.

Синдухт бо хиради расояш ба шавҳар пешниҳод мекунад, ки бо ганҷу хоста назди Сом биравад ва тадбир бичӯяд:

*Бад-ӯ гуфт: Бишнавад зи ман як сухун,
Чу дигар яке комат ояд, бикун.
Туро хоста гар зи баҳри тан аст,
Бибархию бидон, к-ин шаб обистан аст.
Агарчанд бошад шаби дерёз,
Бад-ӯ тирагӣ ҳам намонад дароз [15, 331].*

Маслиҳати байни Меҳробу Синдухт ба он анҷом меёбад, ки модари Рудоба бояд ба расулӣ, ба пеши Сом биравад.

Меҳроб ба Синдухт фармони наздаш овардани Рудобаро дод. Синдухт ҳамчун модар наметавонист аз таҳдиди куштани Меҳроб ба ягона духтараш ором ва бетараф монад, аз ин рӯ, пеш аз иҷрои фармон аз шавҳараш паймон меҷӯяд, ки ба Рудоба бадӣ наорад:

*Набояд, ки чун ман бувам чораҷӯӣ,
Ту Рудобаро сахтӣ оро ба рӯӣ.
Маро дар қаҳон андуҳи ҷони ўст,
Кунун бо туам рӯзи паймони ўст.
Надорам ҳаме андуҳи хештан,
Аз ўяст ин дарду андуҳи ман [15, 332].*

Синдухти боҳирад ба духтараш тавсия медиҳад, ки назди падар ба зориву фурутанӣ рафта, ҳашми ўро нишонанд. Меҳроб ҳанӯз ҳашмгин аст ва духтарашро меҷӯяд, бо суханони ношоиста ҷазо диҳад, аммо қор аз қор гузашта буд, дигар розҳо ошқор шуда ва ҳама умед бар Худованд мекунанд. Шоҳи Кобулистон пешниҳоди занашро пазируфта, ҷилави роҳбариро барои пешгирии барбод рафтани ҳукуматронии худ ба ихтиёри Синдухт медиҳад ва мувофиқи пешниҳоди Синдухт, калиди дари ганҷҳоро ба ихтиёри Синдухт дода, ба хираду чорасозии ҳамсари донову дурандешаш така карда, ба нек анҷом ёфтани сафорат ва бартаараф шудани қазияи пешомада умед мебандад.

Синдухт аз Кобул ҷониби Зобул бо ганҷу хостаҳои зиёд сӯйи даргоҳи Сом мешитобад ва бо хиради баланд ва маҳорату қордонии чорасозӣ паҳлавон Сомро барои интиҳоби роҳи дуруст дар бартаараф сохтани мушкилӣ ва ҳалли қазия роҳнамун месозад.

Синдухт чун пешкашҳоро аз ҷониби Сом пазируфта дид, расидани беҳию рафтани бадиҳо фаҳмид. Меҳроб аз тадбирҷӯии хирадмандона ва бартаараф шудани ҷангу хунрезихо дар кишвар изҳори хушнудӣ мекунад. Шоир аз забони шоҳи Кобул – Меҳроб чуфти ўро чунин ситоиш кардааст:

*Бад-ӯ гуфт, к-эй чуфти фархундарой,
Бияфрухт аз роят ин тираҷой [15, 367].*

Синдухт барои гирифтани пеши роҳи ҷанги Сом бар зидди Кобулистон ҳамаи тадбири чораҳоро дида, охируламр ба мақсади худ: таъмини осоишу оромиш ҳам дар хонавода ва ҳам дар кишвар мерасад. Ӯ бо раъй ва тадбири рӯшану хирадмандонаи хеш Сомро аз аспии ҷаҳл фароварда, пеши роҳи ҷанги Зобулу Кобулро мегирад, паймони дӯстӣ ба вучуд меояд ва шоҳии Меҳробу авлоди Захҳок боқӣ мемонад. Барои пайванди Золу Рудоба низ розигӣ ба даст меояд.

Ҳамин тавр, Синдухт намунаи беҳтарин ҳамсар, модар дар “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ буда, ҳамчун намоди зани хирадманду чорасоз дар адабиёти классикии форсу тоҷик камназир аст.

Дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ симои зани боақлу хирадманд ва ҳамсари мушфику меҳрубони сарлашқари кишвари Тӯрон Пирон – Гулшаҳр низ новобаста аз образи дуҷумдараҷа будан муассир аст. Дар симои Гулшаҳр Ҳаким Фирдавсӣ намоди занонро офаридааст, ки ҳамеша ёру ёвари шавҳар ва дар ҳама маврид ҳамраъӣи ҳамсаронашон мебошанд. Фирдавсӣ аз забони Пирон ўро “некзан” меномад:

*Бад-ӯ гуфт Пирон, ки эй некзан
Шудастам сарафроз бар анҷуман [16, 474].*

Гулшаҳр низ мисли Синдухт аз хушбахтии духтараш – Ҷарира, ки ҳамсари Сиёвуш мешавад, меболад:

*Биёвард Гулшаҳр духтар-иро,
Ниҳод аз бари торақ афсар-иро...
Мар ўро бипайваст бо шоҳи нав,
Нишонд аз бари гоҳ чун моҳи нав [16, 475].*

Аммо ҳангоми тасмим гирифтани Пирон, ки ҷуфти духтараш, яъне Сиёвушро ба духтари шоҳ Афросиёб хонадор кардан мекоҳад, эътироз намекунад, бо ӯ ҳамраъӣ аст ва ҳатто дар рӯзи арӯсии Фарангис бо хоҳиши Пирон аз ганҷинаи сипаҳбад “зи густарданиҳову пӯшиданиҳо”, “забарҷад табакҳову тахту ҷомҳои заррин”, ганҷҳои зиёд гирифта, бо хоҳарон сӯйи айвони Афросиёб бирафтанд, бо хушсуханию сарехбаёнии ба ашрофзанон хос:

*Ба назди Фарангис бурданд чиз,
Забонҳо нур аз офарин буд низ.
Заминро бибӯсид Гулшаҳру гуфт,
Ки Хуришедро гаит ноҳид ҷуфт [17, 16].*

Ҳамраъӣи Гулшаҳр бо шавҳар ҳангоми хона бурдани Фарангис ва ба ӯ кӯмак расондан дар таваллуд ва ба воя расондани шоҳи ояндаи Эрон – Кайхусрав низ дида мешавад.

Як нуктаи ҷолиб дар достони “Сиёвуш” ин аст, ки дар ин дoston ягон ҷо аз модари Фарангис ва Манижа – духтарони Афросиёб ёд нашудааст, инчунин, муносибати шоҳи Тӯрон бо духтарони худ ҳамвора бад ва аз рӯйи душманист, баръакс нисбат ба Фарангис Пирон ва ҳамсараш – Гулшаҳр меҳру муҳаббати падарию модарӣ доранд ва дар ҳолатҳои бадбахтию рӯҳафтодагӣ, ки пас аз марги Сиёвуш бо шоҳдӯхтар рӯй дода буд, танҳо Пирон бо ҳамсараш ба ёрии ӯ ва шоҳзода Кайхусрав мешитобанд. Ҳамин аст, ки ҳангоми гирифтани шудани Пирон ба дасти Гев Фарангис ва Кайхусрав ба миён даромада, барои хотири некиҳояш вайро озод мекунанд.

Гулшаҳр ҳамеша ғамшарикӯ ғамгусори шавҳар мебошад ва Пирон ҳам, дар навбати худ, розу ниёзи хешро танҳо ба ҳамсари меҳрубонаш ошкор мекунанд. Шоир дар ин бора аз забони Гев паҳлавон чунин овардааст:

*Кучо меҳтари бонувони ту ӯст
В-аз ӯ нест пинҳон туро мағзу нӯст [17, 240].*

Ҳатто ҳангоми ба асорат афтодан ҳам Пирон аз ҳамсараш – Гулшаҳр ёд мекунад ва дар назди Гев савганд меҳурад, ки банди дасташро танҳо Гулшаҳр мекушояд:

*Яке саҳт савгандро ёд кун,
Ба паймон тани баста озод кун,
Ки нақшояд ин банди ман ҳеч кас,
Кушоянда Гулшаҳр хоҳам ва бас [17, 240].*

Офаридгори “Шоҳнома” он қадар занонро ба ҳамсаронашон содику вафодор бозтоб намудааст, ки ҳатто дар лаҳзаҳои ба сарашон омадани бадбахтӣ: кушта шудан ва ё сабаби марги чигарбандонашон шудани шавҳарон дар баробари ин чафопешагон хомӯшӣ ихтиёр мекунанд, забонро аз таъну маломат нисбат ба онҳо ниғаҳ медоранд, таҳаммулпазиранд ва аз шавҳаронашон рӯ наметобанд.

Рустам ҳангоми набарди хунин бо фарзандаш – Сӯҳроб чигари гурди чавонро медарад ва ягона фарзанди Таҳмина кушта мешавад. Гуштосп ба зорию таваллои ҳамсараш – Катоюн гуш надода, бо сабаби чоҳталабӣ фарзанди паҳлавонаш – Исфандёрро ба чанги Рустами Дастон ба Систон мефиристад ва билохира, вай бо дасти чаҳонпахлавон кушта мешавад. Аммо ин занони таҳаммулгаро кулфату бадбахтӣи худро аз сарнавишти талх дида, дар баробари хато ва гуноҳи ҳамсарон хомӯшӣ ихтиёр мекунанд.

Дар мавриди таҳаммулпазирии Катоюн дар баробари ҳамсари сабуксару чоҳталабаш – Гуштосп, ки сабабгори ба фоҷиаи бузург ва бадбахтӣи зиёд кашида шудани хонаводашон мегардад, Муҳаммадалӣ Исломии Нудушан чунин ибрози андеша намудааст: “Катоюнро дар ин дoston метавон нидои эҳсос хонд... Катоюн ба унвони модар ва ҳамсар дар миёни Исфандёру Гуштосп, ки бар сари тоҷу тахт кашмакаш доранд, вазъи ҳассосу андӯҳборе дорад. Ӯ низ дар поёни умри худ дар радифи он даста аз занони номдори “Шоҳнома” қарор мегирад (монанди Ҷарира, Фарангис, Таҳмина), ки сарнавишти мусибатбори ҳешро бо матонат таҳаммул мекунанд. Аз ҳамаи писаронаш беш аз ду тан боқӣ наместонад, ки аз ин ду тан низ Исфандёр ба он тарзи хос нобуд мешавад. Он гоҳ, ки ҳамаи наздикони Гуштосп ӯро аз марги писар сарзаниш мекунанд, Катоюн танҳо касест, ки дам намезанад ва ӯ, ки модар аст ва аз ҳама доғдортар, сукуташ сангинӣ ва ҳузни хоссе меёбад” [10, 122].

Ин зани оқила ва дурандеш барои нигоҳ доштани осоишу оромиш дар хонавода ҳар қадар талош карда бошад ҳам, дар баробари хирсу чоҳталабии мардони хонадон: падару писар коре карда наметавонад, муҳити носозгори дарбори шоҳон, ки мутаассифона, дар он меҳру муҳаббати хонаводагӣ дар ҷои дуҷум гузошта мешавад, ба сари занони хонаводаҳои шоҳӣ азобу кулфатҳои зиёд ба бор меорад. Ин ҳақиқати таърихино Фирдавсии бузург дар хонаводаи Гуштосп ҳақиқатнигорона бозтоб намудааст.

Бояд тазаққур дод, ки занони “Шоҳнома” ҳама вафодор ва меҳрубон ба ҳамсару фарзандон бозтоб шудаанд. Намунаи дигари зани содику бовафо дар ин дoston Ширин – ҳамсари Хусрави Парвизи Сосонӣ мебошад. Образи Ширин ҳам дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ ва ҳам дар достони “Хусрав ва Ширин”-и Низомии Ганҷавӣ ҳамчун намои занони сарсупурдаи шавҳар ва содику вафодор бозтоб шудааст.

Низомии Ганҷавӣ низ дар достони “Хусрав ва Ширин” ин образро ҳамон гуна ки Ҳаким Фирдавсӣ ӯро дар садокату вафодорӣ ситоиш мекунад, зани босидку вафо ва пайваста ғамхори шавҳар бозтоб намудааст.

Дар достони “Хусрав ва Ширин”-и Низомии Ганҷавӣ Ширин ҳамеша ҳамроҳу ғамгусори шавҳар инъикос шудааст.

Аз рӯи ақидаи дурусти шоир дар мамлакатдорӣ бепарво будан ва ба айшу ишрат дода шудани шоҳ яке аз сабабҳои вайронии низоми мамлакат, сар бардоштани қувваҳои исёнкор ва аз байн рафтани хонадонҳои меросӣ хоҳад шуд. Ширин аст, ки ўро барои баргардондани тахту давлат бо шарту ваъдаҳо маҷбур мекунад. Хусрав давлати меросии худро ба даст оварда, пояи давлатдориро мустаҳкам менамояд. Пас аз издивоҷ бо ин зани хирадманд низ Хусрав пайваста бо роҳнамоию панду маслиҳати Ширин дар идораи давлату давлатдорӣ комёб мегардад.

Дар фасли “Сухан гуфтани Ширин бо Хусрав аз адл” шоир андешаҳои худро дар бораи адлу инсофи подшоҳон аз забони Ширин меорад. Бо таъсири панду роҳнамоиҳои Ширин Хусрав дар мамлакатдорӣ роҳи дурустро интихоб намуда, пайи ислоҳи камбудии худ мешавад. Таъмини амну осоиш дар кишвар ба ҳаёти оилавии Хусрав ва Ширин низ бетаъсир намоёнад. Зиндагии хушу ҳамдигарфаҳмии онҳо то дами бузург шудани Ширин – писари Хусраву Марям – духтари Қайсари Рум ва қасди ҷони падар қардан ва соҳиби тахту тоҷи шоҳӣ гаштани шоҳзода идома меёбад.

*Дар он талхӣ ҷунон бардошт бо ў,
Ки ҷуз Ширин касе нагзошт бо ў.
Дили Хусрав ба Ширин онҷунон шод,
Ки бо сад банд, гуфто, ҳастам озод...
Шакарлаб низ аз ў фориғ набудӣ,
Дилаш додию хидмат менамудӣ [6, 420].*

Ширин дар рӯзҳои саҳти пеш аз марги Хусрави Парвиз низ бо ў ҳамроҳ ва ёру ёвараш буд:

*Зи шафқат соқҳои бандсоҷи,
Ҳамемолиду мебӯсид пояи.
Ҳикоятҳои меҳрангез мегуфт,
Ки бар бонги ҳикоят хуш тавон хуфт.
Ба ҳар лафзе даҳан пурнӯш медошт,
Бар овози шаҳанишаҳ гӯи медошт [6, 423].*

Вафодории Ширин беш аз ҳама дар саҳнаи фоҷиавии марги Хусрав низ намоён мешавад. Ширин, ки бедор мешавад ва ҳамсараш Хусравро ғарқи хун мебинад, бо ҷавоби қотел издивоҷ бо Шерӯяро рад мекунад ва ба даҳма рафта, ҷони худро фидои маъшук мекунад. Саҳнаи худкушии Ширин дар “Шоҳнома” бо захри ҳалоҳил хӯрдани ў тамом мешавад, аммо бо дашна дар назди ҳасади Хусрав синаи хеш ҷок қардани Ширин, фочеаро дилсӯзтар намоёнда, гувоҳӣ аз иродатмандии ў мебошад [3, 262].

Дар достони “Ҳафт пайкар”-и Низомии Ганҷавӣ низ симои занҳои метавон ба мушоҳида гирифт, ки барои шавҳарон фазои осоишу оромиш таъмин мекунанд. Баҳром бо ҳафт духтари подшоҳи ҳафт иқлим издивоҷ намуда, ҳар якеро дар қасре ҷой медиҳад ва ҳар рӯзи ҳафта ба яке аз ин гунбадҳо назди яке аз занони худ рафта, аз онҳо афсонаи пандомезу аҷиб мешунавад. Мантики ҳодисот дар дoston тақозо мекунад, ки ҳафт духтар барои хуш гардонидани табъи ҳамсарашон, шоҳи кишвари Эрон, бояд ҳафт афсонаи ширину дилнишин нақл намоянд.

Дар қиссаҳои занони Баҳроми Гӯр, ки дар достони “Ҳафт пайкар” оварда шудаанд, рисолати зан дар тарбият намудан ва ба роҳи рост хидоят қардани шавҳар, ки дар баробари ин подшоҳи кишвари бузурги Эрон низ мебошад, ба мушоҳида

мерасад. Шавҳар хоҳ подшоҳ бошад, хоҳ кишоварз ва ё пешаи дигаре дошта бошад, хамеша ба зани донову хирадманд ва ботадбир эҳтиёҷ дорад.

Дар достони “Лайлӣ ва Мачнун”-и Низомии Ғанҷавӣ, ки аз қиссаҳои давраи исломии халқҳои араб маншаъ мегирад, баръакси гуфтаҳои боло, комилан беҳукукии занон дар назди шавҳарон дар ҷамъияти асрҳои миёнаи Шарқ ба мушоҳида мерасад. Занон дар назди ҳамсаронашон аз хурдтарин ҳукукҳои инсонӣ бархурдор нестанд. Танҳо мардон дар ҳалли қазияи дар хонавода баамаломата ҳукуқи даҳлат карданро доранд.

Дар байни халқҳои араб расме будааст, ки занон ҳатто пас аз марги шавҳаронашон дар давоми ду сол набояд ба касе рӯй намоянд ва аз хона бадар шаванд. Ба ин маънӣ дар достони “Лайлӣ ва Мачнун” чунин оварда шудааст:

*Расми араб аст, к-аз паси шӯй
Намояд зан ба ҳеч кас рӯй.
Соле ду ба хона-дар нишинад,
Ў дар касу кас дар ў набинад!
Нолад ба тазарруе, ки донад,
Байте ба муроди хеш хонад [7, 185].*

Дар тасвири Низомӣ низ чунин амал ҷой дорад, ҳамон гуна ки Лайлӣ дар сӯғи шавҳари худ Ибни Салом:

*Лайлӣ ба чунин баҳона ҳолӣ
Хиргоҳ зи халқ кард холӣ.
Бар қоидаи мусибати шӯй
Бо ғам бинишаст рӯй дар рӯй...
Мебурд ба шарти сӯзворӣ
Бар ҳафт фалак хурӯшу зорӣ.
Шӯридагӣ далер мекард,
Худро ба тапонча сер мекард [7, 185].*

Дар достони мазкур модари ҳам Қайс ва ҳам Лайлӣ дар баробари мушкилиҳое, ки ба сари чигарбандонашон омадааст, коре карда наметавонанд. Ҳатто падари Лайлӣ дар ҷанги дуҷуми Навфал бо қаблаи Лайлӣ духтари худро куштани мешавад, аммо модари Лайлӣ дар амри бераҳмонаи шавҳар даҳлат карда наметавонад. Шавҳарони онҳо: падари Қайс ва падари Лайлӣ дар ҷорасозӣ ва бартараф намудани мушкилиҳои баамаломата аз ҳамсаронашон маслиҳат намеपुरсанд.

Чунонки Аълоҳон Афсаҳзод дуруст дарёфтааст, тамоми шароити мавҷуда, муҳит, русуму одот, ойину тартибот ва ақидаи зулмпарвару хафақоновари ҳукмрон бо кирдору рафтори занон, хусусан модарон, созгор набуда, қувваҳои некӣ дар он шароиту муҳит паҳш карда мешаванд [1, 96].

Ба ин тартиб, метавон ба ҳулосае омад, ки Ҳаким Фирдавсӣ ва Низомии Ғанҷавӣ мазмунҳои марбут ба устувории оила, вафодорӣ ва ҷойгоҳи зани доно дар устувории оила, ба воя расонидани фарзандони солим, андешаҳои алоқаманд ба вазифаҳои иҷтимоии занон дар хонавода ва ҷомеаро дар дostonҳои ҷудогона ва бахшҳои гуногуни баъзе дostonҳои таркиби “Шоҳнома” ва “Ҳамса” ҷой додаанд. Ҳамзамон, Низомии Ғанҷавӣ ба фочиа анҷом пазируфтани умри ҷавонро бо сабаби беҳирадии баъзе падару модарон дар достони пурашки “Лайлӣ ва Мачнун” суруда, паёмадашро низ дар заволи оилаи ноустувори Лайлӣ ва Навфал бозтоб намудааст.

Дар мачмӯъ, ҳам Ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ ва ҳам Ҳаким Низомии Ғанҷавӣ нисбат ба зан дидгоҳи ба худ хосе дошта, дар баробари ситоиши хирадофаринӣ, додгустарӣ ва нуктасанҷии занон, ки боиси ҳифзи асолати хонаводаи солим ва рафох

дар чома мегардад, пахлавонон ва фармонравоёни ватанпарастро бархоста аз миёни занони шердил медонад.

Пайнавишт:

1. Афсаҳзод, Аълохон. *Низомии Ганҷавӣ / Аълохон Афсаҳзод*. – Душанбе: Маориф, 1995. – 208 с.
2. Ашурова, Н. *Муқаддимаи зуҳури Рустам (Ҷустор дар сохтор ва хусусиятҳои зоявию бадеии достони “Зол ва Рудоба”-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ)*. *Рисолаи илмию тадқиқотӣ / Н. Ашурова*. – Душанбе: “Сино”, 2014. – 140 с.
3. Ашурова, Н. *Таҳлили қиёсии образи Ширин дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва “Хусрав ва Ширин”-и Низомӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (бахши илмҳои филологӣ)*. – Душанбе: Маркази таъбу нашир, баргардон ва тарҷума, 2018. – №7. – Саҳ. 260-264.
4. Бертельс, Е. Э. *Великий азербайджанский поэт Низами. Эпоха-Жизнь-Творчество / Е. Э. Бертельс*. – Баку: Издательство АзФАН, 1940. – 146 с.
5. Бертелс, Е. Э. *Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои XII-XIV / Е. Э. Бертелс, А. Н. Болдырев, Р. Ҳодизода*. – Душанбе: Дониш, 1976. – 345 с.
6. Ганҷавӣ, Низомӣ. *Хамса: Махзан-ул-асрор, Хусраву Ширин / Низомии Ганҷавӣ*. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
7. Ганҷавӣ, Низомӣ. *Хамса: Лайлию Маҷнун, Ҳафт пайкар / Низомии Ганҷавӣ*. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
8. Ганҷавӣ, Низомӣ. *Хамса: Искандарнома / Низомии Ганҷавӣ*. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
9. Музаффарова, Ш. *“Ҳафт пайкар”-и Низомӣ ва таҳаввули достони Баҳроми Гӯр*. – Душанбе: ДСРТ, 2014. – 169 с.
10. Нудушан, Муҳаммадалӣ Исломи. *Достони достонҳо. Рустам ва Исфандёр дар “Шоҳнома” / Муҳаммадалӣ Исломи Нудушан*. – Теҳрон: Осор, 1372. – 304 саҳ.
11. Нуъмонӣ, Аллома Шиблӣ. *Шеър-ул-Аҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Аллома Шиблӣ Нуъмонӣ : ҷилдҳои сеум, чаҳорум ва панҷум*. – Теҳрон, 1368, 204+268 с.
12. Саидзода, Ҷ. *Нигоҳи адибон ба оила ва тарбияи фарзанд / Ҷ. Саидзода // Адабиёт ва санъат*. – № 41 (1804). – 08.10.2015.
13. Самад, В. *“Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва Чернышевский / В. Самад*. – Адиб, 2004. – 399 с.
14. Сарромӣ, Қадамалӣ. *Аз ранги гул то ранҷи хор / Қадамалӣ Сарромӣ*. – Теҳрон: Ширкати интишороти илмӣ-фарҳангӣ, 1367. – 1087 с.
15. Фирдавсӣ, Абулқосим. *Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айни, 3. Аҳрорӣ*. – Душанбе: Адиб, 2007. – Ҷилди 1. – 480 с.
16. Фирдавсӣ, Абулқосим. *Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айни, 3. Аҳрорӣ*. – Душанбе: Адиб, 2007. – Ҷилди 2. – 480 с..
17. Фирдавсӣ, Абулқосим. *Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айни, 3. Аҳрорӣ*. – Душанбе: Адиб, 2008. – Ҷилди 3. – 480 с.
18. Фирдавсӣ, Абулқосим. *Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ: таҳияи К. Айни, 3. Аҳрорӣ*. – Душанбе: Адиб, 2008. – Ҷилди 4. – 480 с.
19. Фирдавсӣ, Абулқосим. *Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ: таҳияи К. Айни, 3. Аҳрорӣ*. – Душанбе: Адиб, 2009. – Ҷилди 8. – 480 с.
20. Фирдавсӣ, Абулқосим. *Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айни, 3. Аҳрорӣ*. – Душанбе: Адиб, 2010. – Ҷилди 10. – 416 с.

Reference Literature

1. Afsakhzod, Alokxon. *Nizami Gyandzhevi // Alokxon Afsakhzod*. – Dushanbe: Enlightenment, 1995. – 208 pp.

2. *Ashurova N. The Studies of the Structure of Ideologico-Artistic Peculiarities of the Poem "Zola and Rudoba" by Hakim Abulkosim Rudaki // N. Ashurova. – Dushanbe: Sino, 2014. – 140 pp.*
3. *Ashurova N. Correlative Analysis of the Image of Shirin in "Shoh-Name" by Firdawsi and in "Khusrav and Shirin" by Nizami // Bulletin of the Tajik National University. Series of humanitarian sciences. 2018, #7. – pp. 260 – 264.*
4. *Bertels, Ye.E. A Great Azerbaijanian Poet Nizami. Epoch-Life-Creation / Ye.E. Bertels. – Baku: The Azerbaijan Academy of Sciences, 1940. – 146 pp.*
5. *Bertels, Ye.E. Persian-Tajik Literature Referring to the XII-th – the XIV-th Centuries / Ye.E. Bertels, A.N. Boldyrev, R. Hodizoda. – Dushanbe: Knowledge, 1976. – 345 pp.*
6. *Nizami, Gyandzhevi. Khamsa: Makhzan-ul-asror, Khusrav and Shirin // Gyandzhevi Nizami. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2012. – 480 pp.*
7. *Nizami, Gyandzhevi. Khamsa: Leili and Majnun. Seven Figures // Gyandzhevi Nizami. – Dushanbe: Man-of-Letters, - 480 pp.*
8. *Nizami, Gyandzhevi. Khamsa: Iskandar-Name // Gyandzhevi Nizami. – Dushanbe: Man-of-Letters, - 480 pp.*
9. *Muzaffarova Sh. "Seven Figures" by Nizami and Evolution of the Narrative about Bakhrom Gur. – Dushanbe: DSRT, 2014. – 169 pp.*
10. *Nudushan, Muhammadali Islomi. The Narrative Surpassing all other Narratives. Rustam and Isfandiyor in "Shah-Name" // Muhammadali Islomi Nudushan. – Tehran: Literary Productions, 1372 hijra. – 304 pp.*
11. *Nugmoni, Alloma Shibli. The Poet of Adjam // Alloma Shibli Nugmoni: volumes 3,4,5. – Tehran, 1368 hijra, 204+268 pp.*
12. *Saidzoda Dj. The Viewpoint Related to Family and Upbringing of Children // Dj. Saidzoda. Literature and Art. - #41 (1804). – 08.10.2015.*
13. *Samad V. "Shah-Name" by Firdawsi and Chernyshevsky // V. Samad. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2004. – 399 pp.*
14. *Sarromi, Kadamali. From the Colour of Flower to the Thorn of Rose // Kadamali Sarromi. – Tehran, 1367 hijra. – 1087 pp.*
15. *Firdawsi, Abulkosim. Shah-Name // Abulkosim Firdawsi: under the editorship of K.Aini and Z.Akhrori. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2007. – V.1. – 480 pp.*
16. *Ibidem. - Volume 2.*
17. *Ibidem. 2008. - Volume 3.*
18. *Ibidem. 2008. - Volume 4.*
19. *Ibidem. 2010. - Volume 8.*
20. *Ibidem. 2010. - Volume 10. – 416 pp.*
21. *Sharofova G. Images of Women in Narrative Prose. – Dushanbe: Cognition, 2007. – 160 pp.*

УДК 8И (Ҳинд): 821.21/.22.0

ББК 83.35 (5Ҳинд)

“МАЧМАЪ-УН-НАФОИС” – САРЧАШМАИ НАҚДУ СУХАНСАНЧӢ

Ғаффорова Замира Абдуллоевна, д.и. филол, мудири шуъбаи пажӯҳиши тамаддуни Шарқи Институти улуми ҷомеаи ноии МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров” (Тоҷикистон, Хучанд),

“МАДЖМА’-УН-НАФАИС” – ИСТОЧНИК ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКИ

Гафарова Замира Абдуллоевна, д-р филол. наук, заведующая отделом цивилизации стран Востока Института гуманитарных наук ГОУ “Худжандский госуниверситет им. академика Б.Гафурова” (Таджикистан, Худжанд)

“MAJMA'-UN-NAFOIS” AS THE SOURCE OF LITERARY CRITICISM

*Gaforova Zamira Abdulloevna, Dr. of Philology, head of Oriental Civilization Research Center of the Institute of Humanities under the SEI “KhsU named after academician B.Gafurov” (Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: zamira_g6767@mail.ru*

Калидвожаҳо: “Маҷмаъ-ун-нафоис”, Сирочуддиналихони Орзу тазкираи форсӣ, адабиёти форсизабони Ҳиндустон, асри 18, нақди адабӣ.

“Маҷмаъ-ун-нафоис” тазкираи арзишманди форсӣ аст, ки ба қалами шоир ва нависандаи маъруфи асри XVIII Ҳиндустон Сирочуддиналихони Орзу тааллуқ дошта, роҷеъ ба 1750 суҳанвари форсигӯи қадим ва мутааххири форсу тоҷик маълумот медиҳад. Арзиши аслии тазкира дар он аст, ки қисмати гузаштаи онро шарҳи ҳоли суҳанварони муосири Орзу ташиқ медиҳад ва маълумоте, ки муаллиф дар тазкираи ҳеш сабт намудааст, дар заминаи муносибат ва муошират бо ин адیبон дар маҷолиси баҳсу нақд ва шеърхонӣ ба қалам омада ва муаллиф аҳволи онҳоро муфассалтар аз шуарои қадим баён кардааст. Дар гузинуши намунаи осори шоирон Сирочуддиналихони Орзу завқи шеърӣ худро ба гунае ба намоиш гузоштааст, ки дар тазкира метавон гулчине аз ашъори ҳунари ва нағзи форсиро яққо дид. Никоти интиқодии муаллиф дар заминаи тасҳеҳи шеър, нақди шеър, таъйини рутбаи шеърӣ шоирон ва дараҷаи суҳанварии онон ва ғ. далелат бар он мекунад, ки Орзу дидгоҳҳои интиқодии ҳешро муфассал ва бо далелҳои мустанад баён кардааст, ки қудрати ташиҳисӣ ӯро дар шеършиносӣ ва дақиқи шеърӣ форсӣ собит менамояд. Бар ин вазҳ аст, ки “Маҷмаъ-ун-нафоис” дар радифи беҳтарин тазкираҳои форсӣ ва манбаъҳои аслии нақди адабии форсӣ дар асри XVIII қарор дорад ва дар навъи худ бисёр арзишманд аст. Дар мақола назарҳои интиқодии соҳиби тазкира ба ҳайси адабиётшиноси суҳансанҷ ва маънишинос мавриди таҳлили баррасӣ қарор ёфтаанд.

Ключевые слова: «Маҷмаъ-ун-нафоис» Сираҷуддиналихона Арзу, персидские тезкире, история персоязычной литературы, Индия, XVIII век, литературная критика

Анализируются критические взгляды известного индийского поэта и писателя XVIII века Сираҷуддиналихана Арзу как искусного литературоведа и лингвиста, автора сборника «Маҷмаъ-ун-нафоис», который является одной из популярнейших литературных антологий на персидском языке и содержит ценную информацию о 1750 поэтах, творивших на фарси. Основная значимость антологии состоит в том, что большую её часть составляют биографии современников С. Арзу, а информация, записанная в ней, является достоверной, так как со многими из них составитель был

лично знаком и общался с ними на литературных собраниях. Фактологический материал, собранный в антологии, неоднороден. Жизнеописания многих современников автора освещены более подробно, в то время как сведения о многих других поэтах весьма скупы. С. Арзу мастерски рассуждает о тонкостях поэтического мастерства, проявляя глубокие знания по теории стиха. Критические замечания, основанные на исправлении некоторых стихотворений поэтов, определение ранга стихотворений поэтов, степени их красноречия и т.д., являются лучшими образцами критического анализа поэтического слова.

Keywords: "Majma'-un-nafois" by Sirajuddinalikhan Arzu Persian tezkire, Persian-language literature of India, 18th century, literary criticism.

“Majma'-un-nafois” is one of the most popular literary anthologies in Persian written by the famous Indian poet and writer of the 18th century Sirajuddinalikhan Arzu contains valuable information about 1,750 poets who created in Farsi. The main importance of the anthology consists of that the fact that the most of the biography of the poets were the contemporaries of the author himself, and the information recorded in his book is reliable, because the author was personally acquainted with many of them and communicated with his pen-brothers at literary parties. The factual material collected by the creator of the anthology is not homogeneous. The life and creative work of many contemporaries of the author of anthology are covered in more details, while the information about many other poets is very scanty. The author skillfully judges the intricacies of poetic skill, showing deep knowledge of the poems theory. The author's critical remarks, based on correcting some of the poets' poems determining the rank of poets' verses, the degree of their eloquence, and so on, are the best examples of a critical analysis of the poetic word. In this plane, "Majma'-un-nafois" is one of the best Persian sources of Farsi literary criticism of the 18th century and is very valuable.

“Маҷмаъ-ун-нафоис” яке аз тазкираҳои пурарзиши форсист, ки ба қалами шоири моҳир, муҳаққиқи мумтоз, наққоди баландрутба ва тазкиранигори маъруфи асрҳои XVII-XVIII Ҳиндустон – Сирочуддиналихони Орзу (с. тав. 1685 – с. ваф. 1775) мансуб аст. Ин тазкираи муътабар ва арзишманд дар радифи тазкираҳои умумӣ қарор дорад, ки дар он шарҳи аҳвол ва ашъори 1750 шоири қадим ва мутааххири форсу тоҷик аз Боязиди Бастомӣ то Муҳаммадашрафи Яқтои Қашмирӣ аз рӯи ҳарфи аввали таҳаллус ва ё номашон мувофиқи тартиби алифбои арабиасос зикр шудааст. Ба қавли А. Шпренгер теъдоди шуароӣ ин тазкира 1419 (16, 134) ва ба қавли Абдулмуқтадир 1735 мебошад (13, 854).

Муқаддимаи “Маҷмаъ-ун-нафоис” мувофиқи анъанаи гузаштаи тазкиранигорӣ бо ҳамди Офаридгор ва наъти расули ақрам (с) оғоз мешавад. Баъд аз ин муаллиф сабаби таълифи тазкираро баён намудааст, ки тибқи он ӯ тамоми умр “аз табошири субҳи тифлӣ ...то офтобзарди пири” шавқи фаровон ба хондани ашъори форсӣ дошт ва муддате девони шоирону тазкираҳои адабӣ ва баёзу сафина ва дигар кутуби бузургонро мутолаа менамуд, аммо чун ин ашъорро фаромӯш мекард, яке аз дӯстонаш сафинаи захиме овард, ки ҳар чӣ ашъори суҳанваронро интиҳоб намояд, дар ин сафина ҳам сабт кунад. Орзу ашъори мунтахаб аз сад девони асотидро дар он сафина чамъ намуд. Баъдан ба қарор омад, ки агар поре аз аҳволи он шуароро низ бинависад, ба сурати тазкирае тадвин хоҳад шуд: “Ғақир (С. О. – З.Ғ.) бо безабонии худ гармгуфтугӯ Сирочиддиналихони Орзу, ки аз табошири субҳи тифлӣ то альён, ки офтобзарди пирист, шавқи тамом ва муҳаббати молакалом ба хондани ашъори форсия дорад ва ҳешро аз фидоӣни ҳусни суҳан мешуморад ва чун муддате собиқ бар ин давовину тазкираҳо ва сафоину ғайра кутуби бузургон мутолаа менамуд ва ҳар чӣ

хуш меомад, ба гизлики сӯъулҳифз ба қавли Вакеъ, раҳматуллоҳи алайҳи, натиҷаи касрати маосист, аз сафҳаи хотир мезудуд. Рӯзе дар пеши ошное шарҳи ин ҳол ба забон гузашт, ки хондаву нахонда аз нисёни мо баробар гашт. Иттифоқан он азиз баъди ду-се рӯз сафинаи захиме, ки содатар аз узори хубон ва софтар аз оинаи рухсори маҳбубон буд, пеши фақир оварда, таклиф намуд, ки ҳоло ҳар чӣ аз ашъори асотиза интиҳоб шавад, бар ин сабт бояд фармуд. Ҳарчанд ҳарфи мазкур холиюззехн гуфта буд, лекин поси гуфтори худ зарур шуд ва шурӯъ дар интиҳоб намуда, то он ки яксад девони мутавасситин ва мутааххирин, ки баъзе аз онҳо кам аз чихил ҳазор ва бархе беш аз понсад байт набуд, ба интиҳоб расид ва дар сафинаи мазкур ва аҷзои дигар қаламӣ гардид ва дар ин байн ба хотир расид, ки поре аз ҳолоти ин азизон ҳам агар маркум шавад, дур набошад” (8, 43).

Муаллиф дар муқаддимаи “Маҷмаъ-ун-наfois” таърихи хатми тазкираро, ки ба калами шогирдаш – Бедор мутааллиқ аст, сабт намуда:

*Ин тазкираи суҳанварони кайҳон
Бемисл, чу бинвишиш Сирочуддинхон,
Бедор ба Орзу чунин кард рақам:
“Гулзори ҳаёли маънии аҳли ҷаҳон” (8, 44).*

Мисраи ҷаҳорум – “Гулзори ҳаёли маънии аҳли ҷаҳон” с. 1164 хичриро мерасонад, ки мусовӣ ба соли 1750-1751 милодист.

Озоди Балғиромӣ низ дар “Ҳизонаи омира” соли таълифи тазкираро 1164 сабт намудааст (7, 150). Бархе муҳаққиқон бо тақя ба маълумоти А. Шпренгер соли 1163/1749-1750 ба тадвини “Маҷмаъ-ун-наfois” оғоз намудани Орзу ва дар соли 1164/1750-1751 ба поён расонидани онро таъкид намудаанд (12, 2178). Аммо муҳаққиқи ҳаёт ва эҷодиёти Орзу – донишманди ҳиндустонӣ, доктор Райҳона Хотун бо тақя ба маълумоти “Дастур-ул-фасоҳат”-и Аҳмадали Якто навиштааст, ки Орзу ниғориши тазкираро соли 1129/1716 оғоз намуда, дар соли 1166/1753 онро ба поён расонид ва то соли 1167/1754 ба он иловаҳо намуд (11, 148).

“Маҷмаъ-ун-наfois” аз муқаддима муштамил бар феҳристи асомии шуаро, 28 боб ва хотима иборат аст.

Муаллиф дар муқаддима ба ихтилофи назар дар бораи аввалин шоири форсисаро ишора карда, ашъори худро дар васфи суҳан ва ашъори шоирони дигар, мисли Шайх Рӯзбеҳон, Амир Хусрави Дехлавӣ, Шайх Аттор, Ҳаким Саной, Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, Абулфайзи Файзӣ, Манучехрӣ, ки дар ин замина ба қалам овардаанд, аз баёзи Соиб сабт намудааст (8, 44-48).

Равиши сабти аҳволи шоирон дар тазкира якрағ нест. Орзу шарҳи ҳоли аксари шуаро, хосса тан шоирони мутақаддимо хеле мухтасар ва намунаи ашъорашонро дар бештари мавридҳо муфассал зикр кардааст.

Арзиши аслии тазкира дар он аст, ки қисмати густардаи онро шарҳи ҳоли суҳанварони муосири Орзу ташкил медиҳад ва муаллиф аҳволи онҳоро муфассалтар аз шуарои қадим баён кардааст. Ҳамчунин, вай шарҳи ҳоли шоиронро дар тазкира сабт намудааст, ки дар дигар тазкираҳо зикрашон камтар аст. Муаллиф дар бораи суҳанвароне, мисли Абдурахмони Ҷомӣ (8, 327-329), Мирзо Абдулқодири Бедил (8, 240-268), Тақии Авҳадӣ (8, 291-294), Мирзо Абӯтубо Туроб (8, 302-308), Ҳасанбеки Рафеъ (9, 498-516) ва ғ. иттилооти лозим фароҳам овардааст. Аммо шарҳи аҳволи бархе шуарои дигар хеле мухтасар сабт шудааст. Аз ҷумла, муаллиф ба шарҳи ҳоли суҳанвароне, мисли Хоҷа Абулмаолий (8, 70), Асириддини Аҳсикатӣ (8, 70), Асириддини Абҳарӣ (8, 71), Шайх Озарӣ, (8, 74), Мир Абулбақо (8, 75), Мавлоно

Аслӣ (8, 79), Мир Абулмаолий (8, 85), Қозӣ Аҳмади Лоғарӣ (8, 89), Мавлоно Басирӣ (8, 225), Мулло Баёзӣ (8, 227), Боқирӣ (8, 228), Рафеъуддин Муҳаммад ал-Ҳаравӣ ал-Саккоӣ (9, 454) Рафеъуддини Абҳарӣ (9, 455), Рукниддин Масъуд (9, 455), Рукниддин Ҳаким (9, 456), Рӯҳии Шӯристонӣ (9, 457), Розӣ (9, 457), Мавлоно Рӯҳӣ (9, 461), Рӯҳии Ҳурмузӣ (9, 462), Муҳаммадрашид (9, 469), Шоҳ Ризо (9, 470), Оқо Ризо (9, 472), Розии Яздӣ (9, 472), Равшанӣ (9, 476) ва ғ. камтар таваҷҷуҳ зоҳир намуда, бо сабти як ё ду ҷумла дар бораи онҳо иктифо мекунад.

Дар зикри ахволи шуаро муаллиф ҷунонки дар муқаддимаи тазкира таъкид намудааст, асосан ба маълумоти тазкираҳое, мисли “Арафот-ул-ошиқин”-и Тақии Авҳадӣ, “Тазкираи Насрободӣ”, “Каламот-уш-шуаро”-и Муҳаммадафзали Сархуш ва “Тухфаи Сомӣ”-и Соммирзои Сафавӣ таъя кардааст (8, 43). Хоссатан, ӯ беш аз дигар манбаъҳо аксари матолибро аз тазкираи “Арафот-ул-ошиқин” иктибос ва нақл карда ва гоҳе бар баъзе ақволи вай интиқод низ намудааст ва ҳама ҷо матолиби ахзшударо бо зикри манбаъ овардааст, ки аз фазилатҳои асар мебошад. Масалан, зимни шарҳи ҳоли Мир Ризои Ортимонӣ ҷунин навишта: “Ба қавли Насрободӣ сарҳалкаи орифони огоҳ ва маснади маърифатро шоҳ буд” (9, 472). Ва ё дар зимни шарҳи ҳоли Оқилхони Розӣ муаллиф ҷунин сабт намудааст: Он чи Мулло Сархуш дар “Каламот-уш-шуаро” навишта, ки Розӣ дар унфувони ҷавонӣ машқи шеър карда, китоби “Мураққаъ” дар баҳри “Маснавии маънавий”-и Мавлавӣ ба тақлиди урафо гуфта ва чанд таснифи бемазаи дигар ҳам дорад..” (9, 519). Ҷои дигар ҷунин маълумот медиҳад: “Оқо Разӣ. Як байти ӯ соҳиби “Каламот-уш-шуаро” аз баёзи Шоҳ Моҳир интиқоб зада навиштааст” (9, 530).

Дар баъзе мавридҳо муаллиф ба нақли ақволи тазкиранигорон иктифо намудааст, гоҳе дигар он маълумотеро, ки худаш ҷустуҷӯ ва ҷамъоварӣ намудааст, ба иттилои онҳо илова кардааст. Масалан, зимни шарҳи ҳоли Абулқосим Абдулқарими Рофеъӣ ҷунин навишта: “Дар “Таърихи Ҳумоюнӣ” мастур аст, ки дар санаи 632 даргузашт” (9, 452).

Муаллиф ба ёддошт кардани санаду таърихҳо, сабти таърихи валолат, вафот ва давраҳои ҳаёти шоирон аҳаммияти зиёд надодааст ва дар муқаддима низ таъкид бар он намудааст, ки “ҷун ғарази аслӣ навиштани ашъори дилписанди худ аст ва навиштани ҳолоти табиӣ, лиҳозо дар таҳқиқи он чандон нақӯшида ва дар талоши он чандон надавида” (8, 44).

Дар ин маврид Озоди Балғиромӣ дар “Ҳизонаи омира” ҷунин изҳори назар мекунад: “Ҳарчанд мутаваҷҷеҳи таҳрири ахволи шуаро ва забти таърихи валолату вафот ва санавоту вақоъеъ ва зикри шуаро ба тартиби замон нест ва зоҳир аст, ки фарқ дар баёз ва тазкира ҳамин бошад, ки баёз танҳо ашъори шоир дорад, тазкира аҳвол ва ашъори ҳар ду дорад. Лекин худ дар дебоча ва хотимаи китоб узри ин маънӣ бармегузорад...” (7, 150).

Ҳамин амр боис бар он гардида, ки қисмати шарҳи ҳоли на ҳамаи шуаро зиёд муфид ва боарзиш аст. Бетаваҷҷуҳии муаллиф ба санаду таърихи ҳаёти шоирон ба ҳадде буд, ки муаллиф таърихи таваллуди худро низ зикр накардааст. Дар тазкира таърихи ғавти шуаро, ҷулуси подшоҳ ё таваллуди шоҳзода, таърихи ғатҳи шаҳру кишварҳо ва ғ. кам сабт шудааст.

Агарчанде Орзу ба шарҳи ахволи шуаро чандон таваҷҷуҳе зоҳир накардааст, аммо ҳаҷми зиёде аз тазкираи худро ба зикри ашъори шоирон ихтисос додааст. Ӯ дар гузинуши намунаи осори шоирон завқи шеърии худро ба гунае ба намоиш гузоштааст, ки дар тазкира метавон гулчине аз ашъори ҳунарий ва нағзи форсиро якҷо

дид. Вай бар хилофи тазкиранигорони муосири худ, ки гароиш ба интихоби ашъори ораста ба саноеи адаби доштанд, ашъори равону фасехро интихоб кардааст. Илова бар ин, Орзу абёти шоиронеро, ки ба сабабхову далелҳои гуногун девонашон мавҷуд нест, дар тазкираи худ ҳифз кардааст. Озоди Балгиромӣ дар “Хизонаи омира” дар бораи завқу саликаи Орзу дар интихоби ашъор менависад: “Дар ҷамъи ашъори обдор ва интихоби давовин эҳтимоми азиме ба қор бурда. Ҳаққо, ки фатвои ашъори мутааххир аст” (7, 150).

Ҳамагӣ дар “Мачмаъ-ун-нафоис” қариб ба чихил ҳазор байт аз эҷодиёти суҳанварон шавоҳиду амсол зикр шудааст. Миқдори намунаи ашъори суҳанварон дар тазкира якранг нест. Аз эҷодиёти баъзе шоирон танҳо якчанд байт ва аз осори шоирони дигар абёти зиёд мисол оварда шудааст. Аз ҷумла, зимни номи қариб чаҳорсад шоир ашъори ононро муфассал овардааст ва махсусан ашъори мунтахаб аз худро муфассалтар аз ҳама дар 17 саҳифа ва ба қавли худаш шашсаду ҳаштоду панҷ байт ва чанд рубой овардааст (8, 186-215).

Аҳамияти асарро аз ин ҷиҳат Муҳаммадбокири Лоҳурӣ чунин ба қалам додааст: “...ин китоб мачмӯаи интихоби каломи он навъ шоирони бешуморест, ки на гоҳе девонҳои онҳо интишор ёфт, на сурати қарор гирифтани онҳо дар дастраси оммаи мардум пеш омад ва на акнун ин гуна имконе ба назар меояд. Орзу каломи зиёди онҳоро сабт намудааст, ки барои ҳифз шудани он ғолибан сурати дигар вучуд надошт. Дар зимн ӯ баъзе никоти муфидеро ҳам менависад. Ба ин сабаб, “Мачмаъ-ун-нафоис” воқеан як мачмӯаи арзишманди ашъори форсӣ ва ин мачмӯа он камбудиро ҳадде ҷуброн мекунад, ки ба иллати дар дастрас набудани давовини бештари шоирон вучуд доштааст. Ин мачмӯаи фароҳамкардаи як донишманд ва фозили бузургворест, ки дар бораи завқи вай ҳар ҷи мехоҳед назар дошта бошед, аммо вай дар асри худ бузургтарин моҳири рамуз ва дақиқи забон ва ҳақиқи шеър шинохта мешуд” (5, 22).

Арзиши муҳими адабии “Мачмаъ-ун-нафоис” дар таваҷҷуҳи муаллиф ба нақду довари ашъори суҳанварон аст. Орзу дар тазкираи худ танҳо ба шарҳи аҳвол ва ашъори суҳанварон иктифо накарда, балки чун шеършиноси нуктасанҷ, мунаққиди донишманд, соҳиби завқу эҳсоси латифи адаби зухур мекунад. Вай дар ҷараёни нақли шарҳи мухтасари ҳоли шоирон ва зикри намунаҳои эҷодии эшон бо диққати назар, қудрати ташҳис дар шеършиносӣ ва дониши комиле, ки ба улуми балоғӣ, арӯз, қофия, сабқшиносӣ ва луғат дошт, фориг аз писандҳои худ, дар айни бетарафӣ ба тарҳи дидгоҳҳои интиқодии худ дар заминаҳои мухталиф, ба таҳлили дақику зароифи шеъри шоирон пардохтааст. Орзу ашъори ҷудогонани шоиронро мавриди муқояса қарор дода, фасоҳати баён ва балоғати сухани ононро таъкид менамояд ва дар ин замина никоти арзишманди интиқодии ҳешро дар забон, сабқ, сурату маъно баён менамояд. Маҳз ҳамин вижагӣ – осори шуароро мутолиа ва маҳак зада, дар бораи мақом ва пояи шеъри адибон мӯшиқофона изҳори назар намудани Сирочуддиналиҳони Орзу арзиши тазкираро аз ҳайси нақду суҳансанҷӣ боло бурдааст.

Лозим ба зикр аст, ки дар бораи бархе аз шоирон, ба мисли Аҳмадбек (8, 137), Арслонбеки “Арслон”-тахаллус (8, 164), Муҳаммадамини Адой (8, 148), Асирӣ (8, 148), Ҳусайни “Роғиб”-тахаллус (9, 498) ва ғ. ки мақоми баландро дар шеъри форсӣ бархурдор нестанд, илова бар шарҳе мухтасар дар бораи онон, ки аксар аз як ҷумла бештар нест, тавсифоти яқсон оварда шудааст. Ин тавсифот кулӣ буда ва камтар нишонеро аз нақди сарех ва ҷиддӣ дорад. Аз ҷумла, муаллиф кӯшидааст, истилоҳот ва ибороти кӯтоҳ, мисли “Аз хуштабён буд”, “Аз дурустгӯён буд”, “Таъбе дуруст ва

бомаза дошт, “Табъаш ниҳояти кудрат дошт”, “Суханаш ҳолӣ аз лутф нест”, “Хушшеър аст”, “Хубгӯй аст”, “Хушгӯ буд”, “Хушфаҳм ва хушфиқр буд”, “Дурустсалиқа аст” ва дигар иборатҳои яқсоне, ки ба навъе баёнғари меъёрҳои нақди адабӣ дар ин давра аст, ба қор бурда, вижагиҳои ашъори адибонро баён ва шеърӣ ин гурӯҳ аз шоиронро табиӣ намояд.

Аммо дар тавсифи шеърӣ бархе шоирони мутавассит, агарчи шеваи ихтисорро баргузидааст, аммо бо истифода аз истилоҳоти маъмули нақди ин давра ба тавсифоташ ранги интиқодӣ додааст.

Нигоҳи интиқодии Орзу ҳатто дар заминаи интиқоби ашъори шоирон низ ба назар мерасад. Агарчи баҳсҳои интиқодии ӯ дар заминаи маънии шеър, сабқшиносӣ, сохтори овой ва луғавӣ, тасарруфоти забонӣ, доварӣ дар рутбаи шоирон, таворуд, тасҳеҳи ашъор ва дигар масоили шеършиносӣ пароканда аст, аммо дидгоҳҳои олимона ва нигоҳи интиқодии ӯ дар заминаи шеър, ки мубтанӣ бар нақди фаннист ва бештар бар меҳвари луғат, балоғат ва сабқ мечарҳад, боис бар он гардидаанд, ки “Маҷмаъ-ун-нафоис” манбаи муҳимме дар нақди адабӣ маҳсуб мешавад. Аз ҳайси нақди адабӣ аз бехтарини тазкираҳои форсӣ будани “Маҷмаъ-ун-нафоис”-ро Саййидалӣ Ризои Нақавӣ чунин таъкид намуда: “Дар мавқеи навиштани шарҳи ҳоли шуаро саъй намудааст, шарҳи ҳоли ононро муфассал ё ҳатто ҷомеъи аксари иттилооти муҳимме дар бораи зиндагии онон бошад, аммо дар бораи мақом ва пояи шеърӣ онон ғолибан изҳори назар кардааст ва аз ин ҳайс ҳеч тазкирае наметавонад ҳарифи “Маҷмаъ-ун-нафоис” бошад. Аксари ин ақоид ҳолӣ аз ағрози шахсист ва муллиф ба далел аз қасе интиқод намудааст” (6, 338).

Аҳмад Гулчини Маонӣ низ ба афкори адабӣ-интиқодии Орзу ишорат намуда, навиштааст: “Хон Орзу дар сабку сиёки хиндӣ шеършинос ва наққод буда ва ба салиқаи худ дар бораи соҳибони тарочим изҳори назар карда ва гоҳе худро мучоз дар дахл ва тасарруфи ашъорашон доништа ва навиштааст, ки ҳар гоҳ чунин мегуфт, бехтар буд...” (4, 158).

Райҳона Хотун “Маҷмаъ-ун-нафоис”-ро “бехтарин танқид, бехтарин зарофат ва шохқори шеърӯ адаби баландпоя” меномад (11, 153).

Орзу дар тазкираи худ ба гузидани ашъори суҳанварон иқтифо накардааст, балки бо тавоноӣ, ки дар шеършиносӣ дорад ва завқу салиқаи баланди шеърӣ худ муваффақият ва камбудҳои шеърӣ бисёре аз шоиронро маҳсус таъкид намуда ва ба ислоҳи баъзе абёти шоирон пардохтааст. Масалан, зимни аҳволи Зулфӣ чунин изҳори назар намуда: “Зулфӣ. Дар аҳди Шох Исмоили Сафавӣ буд. Аз ӯст:

Соқӣ, биё, ки ҷамъе аз баҳри як тиёла

Паҳлуи ҳам нишафта чун барғҳои лола.

Ғақир Орзу гӯяд, ки агар “барғҳои нарғис” мегуфт, қамоли лутф (ме)дошт (ва) пеш аз ин набуд, ки матлаъ намешуд” (8, 483).

Ва ё дар тарҷумаи Муҳсини Баҳой яке аз абёти ӯро чунин интиқод намуда:

“Бибинеду бурун оред, ёрон, аз ҷаман гулро,

Ба дастӣ ман диҳед ин хуниш бисёри булбулро.

Ғақир Орзу гӯяд, ки агар ба ҷои “бисёр” лафзи “як боғ” бошад, бехтар аст” (8, 229).

Ва ё зимни шарҳи ҳоли Қамоли Хуҷандӣ муаллиф ба сикҳати байти “Чун ба назора омадам рӯзи шикори дилбарон, Доми дили Сабуктагин зулфи Аёз ёфтам” дахл намуда, ғайримавзун будани онро аз истифодаи қалимаи “Сабуктагин” доништааст. Назари интиқодии ҳешро муаллиф чунин изҳор намуда: “Ғақир Орзу гӯяд, ки лафзи “Сабуктагин” ин ҷо бечо воқеъ шуда, лекин тавҷеҳ дар баъзе аз қутуби ҳеш навиштаам:

Киро сӯхт шиқат, ки чонам насӯхт?

Маро сӯхтӣ, ҳар киро сӯхтӣ (10, 1348).

Ин гуна дидгоҳҳои таҳлилии муаллиф дар бораи мақом ва пояи шеъри шоирон, аз ҳайси нақду суҳансанҷӣ зимни шарҳи ҳоли Рукниддин Ҳаким, Мирмуҳаммадзамони Росих, Ҳасанбеки Рафеъ, Зоҳидалихони Сабо, Шопури Техронӣ, Мирзо Соиб, Неъматхони Олӣ, Шайх Муҳаммадмуҳсини Фонӣ, Мухлиси Кошӣ, Замонои Наққош, Ихлосхони Вомиқ, Мир Яҳёи Кошӣ ва дигар суҳанварон таҷассум меёбад. Чунин диду назар ва арзёбии эстетикӣ ӯ илова бар ин шоирони номбаршуда, дар қисмати дигар шоирон ва дигар лаҳзаҳои марбут ба шеъру шоирӣ он замон зиёд ба назар мерасад.

Орзу, инчунин, ба сабку саликаи эҷодии бисёре аз шуаро таваҷҷуҳи хос дорад. Ӯ бо диди амиқ олимона зовияҳои масоили марбут ба сабку сабкшиносиро мавриди таваҷҷуҳ қарор додааст ва дар бораи сабки шоирон ва қазоват дар таъйини рутбаи шеъри онон нигоҳи интиқодӣ ва сабкшиносонаи худро бо далелҳои мустанад баён кардааст, ба гунае, ки ба қавли Шафеъии Кадканӣ “метавон ӯро (Орзуро – З.Ғ.) огохтарин адиб дар шинохти масоили сабкӣ ва сабкшиносӣ донист” (3, 1).

Орзу дар заминаи луғат агарчанде ҳамчун ҷонибдори тарзи кудамо ва гароиш ба содагӣ ба арзёбии ашъори шоирон мепардозад, аммо арзиши навоарӣ ва ибдоӣ суҳанваронро низ мутаваҷҷеҳ аст. Орзу муътақид аст, ки шеъри хуб маънӣ дорад. Аз ин лиҳоз, бо шоироне, ки аз рӯи тафаннун “ашъори бемаънӣ” месурӯнданд ва ё ба сабаби ифрот дар қорбурди истиораҳо, ҳаёлотӣ борик ва дақиқгӯӣ шеърашон душворфаҳм мешуд, то ҷое, ки дарку дарёфти шеър бидуни шарҳу тафсир мумкин набуд, чандон мувофиқ нест. Дар нақди ашъори Зулолии Хонсорӣ ба ин мавзӯ чунин ишора намудааст: “Аммо он чи, ки навишта дар ақсоми суҳан, комилқудрат аст. Хусусан маснавӣ, лекин ин абёти маснавии ӯ номарбут аст ва ба андак саъй марбут метавон қард. Хеле маҳалли таъҷҷуб аст он чи ин очиз дида ва мутолаа намуда ва ба қадри фаҳми худ дарёфт қарда ва дар ақсари абёт фӣ ҳадди зотиҳо марбут нест ва таркиботи номаънус дар бисёре аз ашъори ӯ чи маснавӣ ва чи қасида, беш аз пеш аст. Балки метавон гуфт, ки маънӣ надорад” (8, 477).

Соҳиби тазкира, пайваста ба ин, дар асноди баъзе шоироне, ки пайравии сабке ё шеваи гӯяндагии ягон ҳамқалами гузашта ва муосири худро қардаву онро такмил додаанд, гӯшрас сохта, диққати аҳли завқу адабро ба ин қисмати эҷодии онҳо ҷалб месозад. Масалан, зимни шарҳи ҳоли Зулолӣ чунин навиштааст: “Мирзо Иброҳими Адҳам чанд байт аз “Маҳмуду Аёз”-и Зулолӣ интиҳоб зада, дар маснавии худ оварда ва ин ки баъзеро гумон аст, ки татаббуи Зулолӣ ва Ваҳшӣ аз роҳ меравад. Агар манзур он аст, ки ҳар ду мусовиянд, бечост. Ваҳшӣ аз ҷумлаи шуароест, ки шеъри эшон саҳлулмумтанеъ аст ва Зулолӣ ончунон, ки баъди татаббуъ ва тафаҳхус кайфияти ашъори ӯ маълум мегардад ва аҷаб он аст, ки Мулло Туғрои Машҳадӣ низ ҳамин эътиқод дорад, ки абёташ ҳама хуб аст, лекин ҳалале дар рабти онҳо афтода, лиҳозо ҳафт дебоча бар ҳафт маснавии ӯ навишта, ҷунонки дохили куллиёти ӯст. Бале, тариқкаи устод Зулолиро ҳар кӣ пайравӣ намуда, ӯ ҳам ба иқтидои пешвои худ роҳи маъниро ҷап қарда. Ғарибтар ин аст, ки яке аз фузалои Ҳиндустон “Шарҳи “Маҳмуду Аёз”-и Зулолиро навишта ва ғариб ифозот ва аҷиб никот дар он дарҷ қарда ва тариқкаи тавҷеҳоти боридаи рақиқкаи толибилмона намуда ва эҳтимолоти ақлияро, ки муҳолифи муҳовара асту рӯзмарра ва бад-он мусоидат накунад, қор фармуда. Ба ҳар ҳол, баъзе аз абёти устоди мазкур ҷунон аст, ки гуфтани мисли он мақдурӣ одаи нест ва ин ҷои таъҷҷуб аст. Лиҳозо, Насрободӣ оварда, ки аз сика

шундаам, ки Зулолӣ ашъори худро мехонд ва дар мусаввадаи ӯ дидаам, ки бар ин байт қалам зада:

*Зи ҷастан-ҷастани ӯ соя дар дашт
Чу зоги ошёнғумкарда мегашт.*

Гуфтам: “Чаро?” Гуфт: “Аз он ки инро пучу бемаънӣ мегуфтанд”. Аз ин ҷо дарёфт тавон кард, ки танҳо бемаъниро маънӣ намедонист, балки бомаъниро низ маънӣ тасаввур менамуд...” (8, 477).

Орзу, ҳамчунин, дар таҳлили ашъори бархе шоирони “тарзи нав” яке аз меъёрҳои адабии сабки ҳиндиرو, ки “маънии тоза” ва “хаёли тоза” аст, таъкид намуда, “маънии тоза”, “маъниёбӣ ва талоши маънӣ”, “маънии бегона”, “маънии ғарибхаёл” ва дигар иборотро истифода мебарад. Масалан, шеъри Мирзо Исмоили Иморо дорои “маънии тоза” ва “хаёли борик” доништа, мегӯяд: “Хеле талоши маънӣ дорад ва бисёр соф мегӯяд” (8, 144). Зимни шарҳи ҳоли Мирзо Муҳсини “Таъсир”-тахаллус чунин навишта: “Ақсар ибдои маонии тоза дорад” (8, 309). Шох Фақируллоҳи Офаринро “бисёр хушзабон ва тозахаёл” (8, 165) меномад ва ғ.

Орзу дар “Маҷмаъ-ун-нафоис” перомуни масъалаи таворуд муфассал баҳс кардааст. Ӯ ибтизол ва таворудро ба унвони вожаҳои ҳаммаъно истифода мебарад. Таворудро иборат аз бастанӣ як мазмун тавассути чанд шоир медонад. Ба ақидаи ӯ ҳеч шоире нест, ки барқанор аз ибтизол бошад. Ӯ ҳамчунин бар ақидаест, ки ҳеч шоире наметавонад барқанор аз таворуд бошад ва агар шоире чунин иддаоero матраҳ созад, иддиояш аз он ботил аст (8, 467). Хон Орзу таворуди устодони суханро арзишманд қаламдод намуда, таъкид бар он менамояд, ки таворуд ба нависанда имкон медиҳад, ки гузаштаро дар партави нав такрор кунад, маъноро қисвате наву зебо пӯшонад.

Бино ба назари Орзу, бояд байни ибтизол ва сирқа фарқ гузошта тавонист: “...тафриқа дар ибтизол ва сирқа баъди тафаҳхус ва тасаффуҳ ва татаббуъ ва истиқрои тамом даст ба ҳам медиҳад. Аҳволи ибтизоли собик маълум шуд, ки як мазмуно ҷаҳор қас бастаанд, ҷунонки гузашт ва ҷунонки татвили ин қалом он аст, ки фақир Орзу(ро) бисёр ибтизол воқеъ шуда ва мешавад ва ҳар гоҳ муталлеъ бар он мегардад, дур мекунад ва аҳёнан аз ҷиҳати бедимоғӣ гоҳе мегузорад. Бар ин тақрир, агар маънии муштарак дар ашъори ман ва абёти дигарон ёфт шавад, соҳибинсофон маҳмул бар таворуд намоянд, на сирқа ва мисдоқи он баъзуззанни асам нагарданд ва чун ин маънӣ муомилаи байнушшаҳс ва Аллоҳ аст, одамай бояд ки дар бастанӣ мазомин пеши нафси худ шарманда набошад. Кофирмоҷароён ҳар чӣ хоҳанд, гӯ, бигӯянд” (8, 466-467).

Зимни шарҳи ҳоли Мулло Ризвон низ пас аз дарҷ намудани байти “Магар соқӣ камар дар хидмати майхона мебандад, Ки чун нарғис ба ҳар ангушти худ паймона мебандад”, ки ба қалами ин шоир мутааллиқ аст (9, 532), Орзу таъкид менамояд, ки шоирони зиёде бидуни огоҳӣ аз сухани ҳамдигар ва бидуни он ки шеъри якдигарро дида бошанд, мазмуни воҳидеро ба воситаи завқу қареҳаи худ сурудаанд. Ба ақидаи ӯ, ҳеч шоире, ҳатто “устодони мусалламуссубут” наметавонанд барқанор аз ибтизол бошанд, зеро шеъри ҳар шоире илова бар истиқлоле, ки дар зоти худ дорад, бозтоби садои шоирони бузурги гузашта ҳам ҳаст. Орзу таворуди устодони суханро арзишманд қаламдод намуда, бар ин ақида аст, ки дар ин гуна ҳолатҳо маншаи маъноро бояд пайдо кард. Ҷунонки навиштааст: “Аз девони Ҳоҷӣ Муҳаммадҷони Қудсӣ бароварданд:

*Як ҷом хуморам набарад кош чу нарғис,
Будӣ ба ҳар ангушт маро соғари дигар.*

Фақир Орзу гӯяд, ки иттифоқот аст, ки Саййид Ҳусайни Холис низ ҳамин маънӣ баста:

*Бар ҳар ангуштам чу наргис косаи дарюза аст,
Кам ба ҳирси ман гадое ҳаст дар майхонаҳо.*

Ва Муҳаммадисҳоки Шавкат низ маънии мазкур дар шеъри худ оварда. Чунонки байте гуфта, ки мисраи охираш ин аст:

“Ки чун наргис ба ҳар ангушти худ паймонае дорам”.

Бидон, ки соҳиби татаббуъ, ки фаҳми комил дошта бошад, фарқ дар сирқа ва ибтизол тавонад намуд, чи имтиёз дар касе, ки дар талоши маънии тоза нафси фикр сӯхта ва шахсе, ки мазомини дигаронро чун моли ғасбӣ мутасарриф кард ва пеши татаббуъи комил ва идроки вофӣ зоҳир аст ва ин навъ устодони мусалламусебутро бисёр воқеъ шуда. Чунонки Абӯтолиби Калим гуфтааст:

*Кунун илоҷи таворуд наметавонам кард,
Магар забон ба сухан гуфтан ошно накунам.*

Балки дар ин сурат агар бо комилтаре аз худ иттифоқи таворуд афтад, моёи ифтихори ин кас аст. Ростӣ он ки касеро, ки дар эҷоди маонӣ ба вусъаи тамом бошад, таворуду ибтизолаш пеш меояд. Лихозо, устод Муҳаммадқули Салим ва Мулло Шайдоро ба дуздӣ тухмат кардаанд. Лекин нафсуламр он аст, ки шикорандози сахрои маъниро, ки дар кӯҳи Қоф ҷаҳди сайди паризод мекунад, ҷӣ зарурат пеш ояд, ки чун шеърфаҳмони сайёдпеша сайд баста гардад ва устодонро аксар таворуд иттифоқ афтад. Шайх Озарӣ ва Ҳилолӣ ҳар ду ин мисраъ доранд:

Бигзор, ки дар рӯи ту бинем Худоро.

Ва ҳамчунин, Осафхон Ҷаъфар ва Мулло Навъӣ дар ин мисраъ:

Ки яктой назебад ҷуз Худоро.

Касе ки худ кодир бар ихтирои маънӣ ва сухан тавонад буд, чаро ба бастанӣ маънии дигаре, ки кам аз маййита хӯрдан нест, доғи бадномӣ бар рӯи эътибори худ хоҳад ниҳод” (9, 532-533).

Ин гуна никоти интиқодии матраҳнамудаи муаллиф дар заминаи тасҳеҳи шеър, нақди шеър, таъйини рутбаи шеъри шоирон ва дараҷаи суханварии онон, ки дар асар зиёд аст, далолат бар он мекунад, ки Орзу дидгоҳҳои интиқодии хешро на бо ибороти кулӣ ва ишоратҳои кӯтоҳ, балки муфассал ва бо далелҳои мустанад баён кардааст, ки қудрати ташхиси ўро дар шеършиносӣ ва дақиқии шеъри форсӣ собит менамояд. Бар ин вачҳ аст, ки “Мачмаъ-ун-нафоис” дар радифи беҳтарин тазкираҳои форсӣ ва манбаъҳои аслии нақди адабии форсӣ дар асри XVIII қарор дорад ва дар навъи худ бисёр арзишманд аст. Муаллифи асар илова бар ин ки ашъори нағзу хунарии шоирони мухталифро дар як мачмӯа гирдоварӣ намудааст, заминаи санҷиши сабки шоирон ва дараҷаи суханварии ононро барои хонанда фароҳам овардааст.

Орзу абётеро, ки ба қадом шоир мансуб будани онҳо мавриди баҳсу ихтилофи назари аҳли илму адаб буд, низ ёдовар шуда, кӯшиш намудааст, соҳиби аслии онҳоро муқаррар намояд. Масалан, зайли тарҷумаи ҳоли Дарвеш Ҷовиди Ҳабаш менависад:

*Мо ба завқи гиряи мастӣ ба ин базм омадем,
Чом деҳ, соқӣ, ба қадри он ки чашме тар шавад.*

Насрободӣ ин байт, ки гузашта, ба номи Мулло Алӣ Ҳабаш навишта ва он ғалати маҳз аст. Ин шоҳбайт аз Мирзо Рази Дониш аст” (1, 23).

Аз мунаққидони забардасти замони худ будани Орзу боис бар он гардида, ки суханварони зиёде барои ислоҳи шеъри худ ба ў мурочиат мекарданд. Аз ҷумла, Нурулайни Воқиф “муқаррар дархости ислоҳи ашъори худ” менамуд (10, 1807).

“Мачмаъ-ун-нафоис” бо сабки сода иншо шудааст. Ба қавли Аҳмад Гулчини Маонӣ сабки тазкира “сода, вале ба сиёки хиндист” (4, 158). Сайид Алиризои

Нақавӣ низ сабки китобро ғайримаснӯӣ медонад, аммо таъкид бар он менамояд, ки калимоти арабиرو муаллиф фаровон ба кор бурдааст, гоҳе баъзе иборотро ба сурати ғарибу ачиб даровардааст, аммо ғолибан аз навиштани ибороти маснӯӣ ва пуртакаллуфӣ эҳтироз варзидааст (6, 339).

Дар “Маҷмаъ-ун-нафоис” тарҷумаи чанде аз шоирони урду низ сабт шудааст, мисли Хоча Мир Дард ва дигар худи Орзу низ дар забони урду шеър мегуфт ва ҳар моҳ дар хонаи ӯ маҷлиси шуаро барпо мешуд ва шуаро каломи худашонро мехонданд (1, 23).

“Маҷмаъ-ун-нафоис” аз замони рӯзгори муаллиф то ҳол мавриди тавачҷуҳи фузалову удабо будааст. Муаллифони ҳамасри вай аз ин тазкира бисёр истифода бурдаанд. Тазкиранигорони баъдӣ, ба монанди Муҳаммад Қудратуллоҳ мутахаллис ба “Шавк” – муаллифи “Такмилат-уш-шуаро”-и Қоми Қамшед” (ваф. 1224/1809-1810), Ҳусайнкулихони Азимободӣ – муаллифи “Ништари ишк”, Раҳмалихони Имон – муаллифи “Мунтахаб-ул-латоиф”, Биндробан Доси Хушгӯ – муаллифи “Сафинаи Хушгӯ” ва ғ. маълумоти “Маҷмаъ-ун-нафоис”-ро мавриди истифода қарор додаанд.

“Маҷмаъ-ун-нафоис” дар китобхонаҳои гуногуни ҷаҳон ниғаҳдорӣ мешавад. Дастнависе, ки дар Китобхонаи миллии Карочӣ (Покистон) таҳти шумораи 12 мавҷуд аст, аз қадимитарин нусхаҳои “Маҷмаъ-ун-нафоис” буда, 12 сол баъд аз вафоти муаллифи тазкира аз рӯи нусхаи асл, ки ба хатти худи Сирочуддиналихони Орзу буд, китобат шудааст. Чунон ки қотиби нусха дар охири тазкира навиштааст: “Ба таърихи ҳафтуми ҷамодиюссони 1185 хичрӣ ба рӯзи сешанбе ин китоб аз нусхаи асли дастхатти Сирочуддиналихони Орзу раҳматуллоҳи ба итмом расид” (1, 39). Нусхае, ки дар Индия Офис (Девони Ҳинд) таҳти рақами 680 маҳфуз аст, низ аз қадимтарин нусхаҳои тазкира мебошад, ки соли 1753 аз ҷониби Мир Орифуллоҳ маъруф ба “Имодуддин”, ки аз шогирдони Орзу буд, китобат шудааст, ки дар он имзои Орзу гузошта шудааст. Ин нусха қаблан то соли 1204/1789 дар китобхонаи Кайкубодчанг нигоҳ дошта мешуд (15, 352). Нусхае, ки таҳти рақами 231 дар Анҷумани осӣи Бангол мавҷуд аст, 15 шавволи соли 1186/январии соли 1773 аз ҷониби Султон Муҳаммад и. Оқо Абдулқарим ба хатти настаълиқи шикаста истинсоҳ шуда (14, 157-158). Дар ганҷинаи Шеронии Донишгоҳи Панҷоб низ ду нусха мавҷуд аст (таҳти рақамҳои 1489/4539), ки яке аз ин нусхаҳо соли 1191/1778 дар Лақҳнав нусхабардорӣ шудааст. Дар Китобхонаи Худобахш ду нусхаи комили “Маҷмаъ-ун-нафоис” ниғаҳдорӣ мешавад, ки яке соли 1179/1766 ва нусхаи дувум соли 1196/1782 китобат шудааст (11, 154). Нусхаҳои “Маҷмаъ-ун-нафоис” дар Китобхонаи Бодлиан таҳти рақами 380 (15, 255), Китобхонаи Музеи Солорчанг, Донишгоҳи Патна ва Ризои Ромпур низ мавҷуданд (10, 154; 12, 2180).

“Маҷмаъ-ун-нафоис” талхис шудааст, ки шомили тамоми шуарои тазкира ба таври хулоса аст, аммо талхискунанда номаълум аст (4, 167).

Тазкираи “Маҷмаъ-ун-нафоис” соли 2006 дар се ҷилд дар Исломободи Покистон ба чоп расид (Қ.1 ба кӯшиши Зебуннисо Алихон. – Исломобод, 2004; Қ. 2. ба кӯшиши доктор Меҳрнӯши Муҳаммадхон бо ҳамкориҳои Зебуннисо Алихон. – Исломобод, 2006; Қ.3 ба кӯшиши доктор Муҳаммад Сарфароз Зафар. – Исломобод, 2006). Таҳиягарони матни “Маҷмаъ-ун-нафоис” дар тасҳеҳи тазкира нусхаи Карочиро, ки нусхаи комил ва қадимитар аст, асос қарор дода, ҳамчунин, ду нусхае, ки дар китобхонаи донишгоҳи Лоҳур маҳфузанд ва нусхаи китобхонаи Худобахши Патнаро истифода бурдаанд.

Ба таври хулоса метавон гуфт, ки “Маҷмаъ-ун-нафоис” аз ҳайси адабӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ арзиш ва аҳаммияти зиёд дошта, на танҳо ҷирадастӣ ва тасаллути комили Сирочуддиналихони Орзуро дар тазкиранигорӣ нишон медиҳад, балки мазҳари

кареҳаи шеърӣ ӯ низ ҳафт, ки интиҳоби ашъори шоирон бар ин санад аст. Дидгоҳҳои интиқодии Орзу бо далелҳои мустанад, ки кудрати ташҳиси ўро дар шеършиносӣ ва дақиқии шеърӣ форсӣ собит менамоянд, “Маҷмаъ-ун-наfois”-ро дар радифи беҳтарин манбаъҳои аслии нақди адабии форсӣ дар асри XVIII қарор додаанд.

Пайнавишт:

1. Алихон, Зебуннисо. Муқаддима. – Орзу, Сирочуддиналихон. Тазкираи “Маҷмаъ-ун-наfois” / Ба кӯшиши Зебуннисо Алихон (Султоналӣ). – Ҷ.1 – Исломобод (Покистон), 2004. – С.1-42 (ба хатти форсӣ).
2. Асадуллоев С. “Маҷмаъ-ун-наfois”. – Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. – Ҷ.2. – Душанбе; Сарредаксияи илмӣ энциклопедияи советии тоҷик. – С. 230.
3. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафъ. Масоили сабқшиносӣ аз нигоҳи Орзу // Маҷаллаи Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии донишгоҳи Фирдавсии Машиҳад. – Машиҳад, 1382. – №41 (ба хатти форсӣ).
4. Маонӣ, Аҳмад Гулчин. Таърихи тазкираҳои форсӣ. Техрон, 1350 ҳ.ш. – Ҷ. 2. – 1006 с. (ба хатти форсӣ).
5. Муҳаммадбоқир. Муқаддимае бар “Маҷмаъ-ун-наfois”. – Орзу, Сирочуддиналихон. Тазкираи “Маҷмаъ-ун-наfois” / Ба кӯшиши доктор Маҳр Нурмуҳаммадхон бо ҳамкориҳои Зебуннисо Алихон. – Ҷ.2 – Исломобод (Покистон), 2006. – С. 1-22 (ба хатти форсӣ).
6. Нақавӣ, Саидалӣ Ризо. Тазкиранависии форсӣ дар Ҳинду Покистон. – Техрон, 1947. – 819 с. (ба хатти форсӣ).
7. Озод, Мир Ғулomalихони Балғиромӣ. Хизонаи омира / Ба тасҳеҳи Носири Некӯбахт. – Техрон, 1390. – 762 с. (ба хатти форсӣ).
8. Орзу, Сирочуддиналихон. Тазкираи “Маҷмаъ-ун-наfois” / Ба кӯшиши Зебуннисо Алихон (Султоналӣ). – Ҷ.1 – Исломобод (Покистон), 2004. – 493 с. (ба хатти форсӣ).
9. Орзу, Сирочуддиналихон. Тазкираи “Маҷмаъ-ун-наfois” / Ба кӯшиши доктор Маҳр Нурмуҳаммадхон бо ҳамкориҳои Зебуннисо Алихон. – Ҷ.2 – Исломобод (Покистон), 2006. – С. 452-1298 (ба хатти форсӣ).
10. Орзу, Сирочуддиналихон. Тазкираи “Маҷмаъ-ун-наfois” / Ба кӯшиши доктор Муҳаммад Сарфароз Зафар. – Ҷ.3 – Исломобод (Покистон), 2006. – С. 1299-1891 (ба хатти форсӣ).
11. Райҳона Хотун. Аҳвол ва осори Сирочуддин Алихони Орзу. – Деҳлӣ, 1987. – 288 с. (урду).
12. Чаҳонтоб. “Маҷмаъ-ун-наfois”. – Донишномаи адаби форсӣ дар Шибҳи Қора (Ҳинд, Покистон, Бангладеш) / Ба сарпарастии Ҳасани Анӯша. – Ҷ.4/3. – Техрон: Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1380. – С. 2179-2180 (ба хатти форсӣ).
13. Abdul Muqtadir, Maulavi. Catalogue of the Arabic and Persian MSS in the Oriental Public Library at Bankipore. – Calcutta, 1925. – Vol. IX.
14. Ashraf, Muhammad. A Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Salar Jung Museum and Library. Poetry. – Volume II. – Hyderabad, 1966. – 287 p.
15. Ethe H. Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of India Office. – V.I. – Oxford, 1903. – 1631 p.; Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustany and Pushtu Manuscripts in the Bodlean Library / Begun by Professor Ed. Sachau, continued, completed and edited by Herman Ethe. – Part I. – Oxford, 1889. – 1149 p.
16. Sprenger A. A Catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany MSS of the Libraries of the King of Oudh. – Calcutta, 1854. – Vol. I. – 647 p.

Reference Literature:

1. Alikhon, Zebunniso. Introduction. – Orzu, Sirojuddinalikhon. Anthology of “Majma'-un-nafois” / under the editorship of Zebunniso Alikhon (Sultanali). – V.1 – Islamabad (Pakistan), 2004. – pp.1-42 (in Persian).
2. Asadulloev S. “Majma'-un-nafois”. – Encyclopedia of Tajik Literature and Art. – V.2. – Dushanbe: Central scientific editorials of the Tajik Soviet Encyclopedia. – 230 pp.
3. Kadkani, Muhammadrizo Shafe'. Issues Concerned with Stylistics of Orzu's Point of View // Journal of the Institute of Literature and Humanitarian Sciences attached to Mashhad Firdawsi University. – Mashhad, 1382 hijra. – №41 (in Persian).
4. Maoni, Ahmad Gulchin. History of Persian Anthologies. Tehran, 1350 hijra. shamsi – V. 2. – 1006 pp. (in Persian).
5. Muhammad Baqir. Introduction to “Majma '-un-Nafois”. – Orzu, Sirojuddinalikhon. Anthology of "Majma'-un-nafois" / under the editorship of Dr. Mahr Nurmuhammadkhan in collaboration with Zebunniso Alikhon. – V.2 – Islamabad (Pakistan), 2006. – pp. 1-22 (in Persian).
6. Naqavi, Saidali Rizo. Persian Anthology in India and Pakistan. – Tehran, 1947. – 819 pp. (in Persian).
7. Ozod, Mir Ghulamalikhon Balgiromi. Treasure of Omira / under the editorship of Nosiri Nekubakht. – Tehran, 1390 hijra. – 762 pp. (in Persian).
8. Orzu, Sirojuddinalikhon. Anthology of “Majma'-un-nafois” / under the editorship of Zebunniso Alikhon (Sultanali). –V.1. – Islamabad (Pakistan), 2004. – 493 pp. (in Persian).
9. Orzu, Sirojuddinalikhon. Anthology of "Majma'-un-nafois" / under the editorship of Dr. Mahr Nurmuhammadkhan in collaboration with Zebunniso Alikhon. –V.2. – Islamabad (Pakistan), 2006. – pp. 452-1298 (in Persian).
10. Orzu, Sirojuddinalikhon. Anthology of "Majma'-un-nafois" / Under the editorship of Dr. Muhammad Sarfaroz Zafar. – V.3. – Islamabad (Pakistan), 2006. – pp. 1299-1891 (in Persian).
11. Mrs. Rayhon Khotun. Life and Literary Creation of Sirodjidin Alikhon Orzu. – Delhi, 1987. – 288 pp. (in Urdu).
12. Jahontob. "Majma'-un-nafois". – Encyclopedia of Persian Literature in Indian Peninsula (India, Pakistan, Bangladesh) / Sponsored by Hasan Anusha. – V.4/3. – Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance, 1380 hijra. – pp. 2179-2180 (in Persian).
13. Abdul Muqtadir, Maulavi. Catalogue of the Arabic and Persian MSS in the Oriental Public Library at Bankipore. – Calcutta, 1925. – Vol. IX.
14. Ashraf, Muhammad. A Concise Descriptive Catalogue of the Persian Manuscripts in the Salar Jung Museum and Library. Poetry. – Volume II. – Hyderabad, 1966. – 287 pp
15. Ethe H. Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of India Office. – V.I. – Oxford, 1903. – 1631 pp.; Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustany and Pushtu Manuscripts in the Bodlean Library / Begun by Professor Ed. Sachau, continued, completed and edited by Herman Ethe. – Part 1. – Oxford, 1889. – 1149 pp.
16. Sprenger A. A Catalogue of the Arabic, Persian and Hindustany MSS of the Libraries of the King of Oudh. – Calcutta, 1854. – Vol. I. – 647 pp.

УДК 821.0
ББК 83.3Т

**ИНСОНИ КОМИЛ
ДАР АШЪОРИ
КАМОЛИ
ХУЧАНДИ** *Гаффорова Умеда Абдуллоевна, д.и.филол.,
директори Институти илмӣ-таҳқиқотии улуми
ҷомеашиносии ДДХ ба номи академик Б.Гафуров
(Тоҷикистон, Хучанд)*

**СОВЕРШЕННЫЙ
ЧЕЛОВЕК
В ТВОРЧЕСТВЕ
КАМОЛА ХУДЖАНДИ** *Гаффарова Умеда Абдуллоевна, д-р филол.наук.,
директор Научно-исследовательского
института гуманитарных наук ГОУ «ХГУ им.
академика Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)*

**A PERFECT MAN
IN KAMOLI
KHUJANDI'S
POETRY** *Gaforova Umeda Abdulloevna, Doctor of Philology,
Director of Research Institute of Arts under the
State Educational Institution "KhSU named after
academician B.Gafurov" (Khujand, Tajikistan),
E-MAIL: umedagafari1@mail.ru*

Вожаҳои калидӣ: *Инсонии комил, тасаввуф, паямбар Муҳаммад (с), мазомини қуръонӣ, талмеҳот, ашъор, эҷодиёти Камоли Хучандӣ, фазилятҳо, арзишҳои ахлоқӣ*

Масъалаи Инсонии комил дар тасаввуф ва ашъори Шайх Камоли Хучандӣ баррасӣ шудааст. Шарҳи истилоҳи Инсонии комил дар осори ирфонии Изуиддини Насафӣ, Ибни Арабӣ баррасӣ гардида, сипас ифодаи он дар ашъори Шайх Камоли Хучандӣ ба силки таҳқиқ кашида шудааст. Таъкид гардидааст, ки Шайх Камоли Хучандӣ Паямбари ислом Муҳаммадро (с) чун комилтарин инсон, яъне Инсонии комил бо ибораҳои расулу-ламин, расул, Башир, Мустафо, Аҳмад, гузини ҳама олам, хоҷаи ҳар ду саро, пешвои анбиё, сазовори дуруд ва ғ. , хусусиятҳои Инсонии комилро моҳирона тавсиф намуда, муҳаббат ва эҳтироми бузурги худро нисбати ӯ нишон додааст. Шоир камолоти маънавӣ ва фазилятҳои ахлоқии Муҳаммадро (с) бо маҳорати хоса таъкид намуда, ӯро намунаи ибрат ва шоистаи пайравӣ меҳисобад.

Ключевые слова: *совершенный человек, суфизм, пророк Мухаммад, кораническое смысль, талмех, творчество Камола Худжанди, достоинства, нравственные качества*

Анализируется проблема совершенного человека в суфизме и в поэзии шейха Камола Худжанди. Рассматривается термин "совершенный человек" в суфийских произведениях Изуиддина Насрафи и Ибн Араби, а также в стихах Камола Худжанди. Подчеркивается, что шейх Камол Худжанди с использованием выражений "Башир", "Мустафа", "Ахмад", "избранник всего мира", "хозяин двух миров", "лидер пророков", "достойный приветствий" и т.п. восхваляет пророка ислама Мухаммада, описывает атрибуты совершенного человека и выражает к нему любовь и огромное уважение. Поэт подчеркивает моральные достоинства и нравственные качества пророка Мухаммада и считает его образцом, достойным для подражания.

Key-words: *perfect man, Sufism, prophet Muhammad (c), Koranic meanings, talmeh (reminiscence), Kamali Khujand's creation, merits, ethical qualities.*

The author of the article analyzes the problem of a perfect man in Sufism in Sheikh Kamoli Khujandi's poetry. She canvasses this term in the Sufi works written by Izuddin Nasafi and Ibn Arabi; the poems by Sheikh Kamoli Khujandi being included as well. The author underscores that Muhammad, the prophet of Islam resorting to such expressions as "Bashir",

“Mustafa”, “Ahmad”, “elect”, “owner of two worlds”, “leader of prophet”, “worthy of greetings” and etc. Such nominations describe the attributes of perfect man conveying love and great esteem. Muhammad (s) is portrayed as a person of moral merits and high moral qualities being presented as an image for imitation.

Инсон дар таълимоти аҳли тасаввуф яке аз марказитарин, яке аз олитарин хастиест, ки ба воситаи он на танҳо олам ва мавҷудотро фаҳмидан мумкин аст, балки таҷаллии зоти илоҳӣ, мушоҳидаи зоти офаридгорро дар тасаввуру тахайюли ӯ мушоҳида метавон кард.

Таъсир ва нуфузи тасаввуф ба адабиёт ва махсусан ба шеъри форсӣ, ки низ мазмуну муҳтавиёти он Инсон ва эҳсосу хиради ӯст, дар ҳамин мавзӯи умда ва муҳими адабиёт зоҳир мегардад. Зеро дар маркази тасвири бадеии адабиёт низ симои Инсон мутасаввир аст. Агар гӯем, ки то нашъати тасаввуф ва нуфузи он ба адабиёт дар назми форсии мо симои Инсонӣ заминӣ, Инсонӣ маҳсуси ҷисмониро мегӯем, пас тасаввуф ба адабиёт образи Инсонӣ идеалӣ, Инсонӣ илоҳиро дохил намуд” (19, 135).

Шаҳид Мутаҳҳарӣ дар мавриди ҷозибҳои ирфон мегӯяд: “Инсонӣ комиле, ки фалосифа баён кардаанд, дар миёни мардум ривож пайдо накардааст; ҳарфе буда, ки дар матни кутуби фалсафӣ омада ва аз он хориҷ нашудааст, вале мактаби ирфон ва тасаввуф назари худро дар бораи инсонӣ комил дар миёни мардум ба насру шеър баст додааст. Кутуби ирфонӣ аз он ҷиҳат, ки матолибро бо забони тамсил ва бо забони шеър баён мекунад, дар миёни мардум нуфузи бештаре дорад” (13,171).

Дар тани (ҷисми) Инсон, ки ба назарҳо намудор аст, ҳамаи сифот ва ҷиҳатҳои бештаре комилтаре, ки дар олами ашъ ҳаст, таҷассум гаштааст. Аммо Инсон боз бо нафси (ҷони) худ аз тамоми мавҷудот тафовути кулӣ дорад. Ин пеш аз ҳама дар он ифода ёфтааст, ки Худо нафси (ҷони) инсониро ба монанди симо ва тимсоли худ офаридааст, дар ин нафс нафси (дами) Худо ҷойгир аст ва дар худ камолоти Худойро инъикос менамояд.

Дар таълимоти тасаввуф бозгашти Инсон ба сӯи Парвардигор яке аз мавзӯҳои муҳим ба шумор меравад. Баъди марғ ва реҳлат аз ин ҷаҳон рӯҳи илоҳии Инсон ба осмон меравад ва ба офаридагори худ мепайвандад. Дар Қуръон дар ин маънӣ бисёр оятҳои шарифа, аз ҷумла дар ояти 70, сураи “Қисас”, ояти 11, сураи Сачда батасреҳ омадааст.

Воқеан, дар китобҳои аҳли тасаввуф одоби маҳсус ва ахлоқи ҳамида вобаста ба маҳилаҳои гуногуни тариқат ва мақомоти тадриҷии ба Ҳақ расидан ва ба мақоми Инсонӣ комил расидан тавсиф шудаанд. Чанде аз гуфтаҳои орифонро ин ҷо намуна меорем.

Абулмафохир Яҳёи Бохарзӣ дар китоби “Аврод-ул-аҳбоб ва фусус-одоб” дар боби “Ахлоқ-ус-сӯфийя” чунин овардааст: “Бузургтарин ҳисоли сӯфиён ахлоқи эшон аст.”

Шайх Абӯбакри Катонӣ мегӯяд, ки “тасаввуф ҳама хулқ аст. Онро, ки яке хулқ аз ту зиёдтар бошад, дар тасаввуф аз ту низ зиёдтар бошад... Ва баъзе аз ахлоқи эшон ин аст, ки шумурда мешавад: ҳилм ва тавозӯ, ва насиҳат, ва шафқат, ва таҳаммул, ва мувофақат, ва эҳсон, ва мудорот, ва исор, ва хидмат, ва улфат, ва башошат, ва қарам, ва футувват, ва базлу ҷоҳ, ва муруввату таврийя кардан-яъне бадиҳои дигаронро ва неқӯиҳои худро пӯшонидан, ва ҷудо афв, ва даргузаштан аз бародари мусалмон, ва сахову вафо, ва ҳаёву лутф, ва тазарӯву кушодарӯй, ва оромӣ виқор, ва дуову сано мар дигаронро, ва ҳусни занн дар ҳаққи халқ, ва тасхири нафси худ, ва азизу гиромӣ доштани бародарон, ва тавкири эшон кардан, ва бузург доштани машоих, ва дар бузург тараҳҳум кардан” (19, 144).

Инсонӣ комил. инсонӣ воқеа аст, ки бо сайру сулуки маънавӣ ба ниҳояти камол расидааст ва мазҳари томи исми ҷомеи исми Ҳақ дар олами мулк шуда бошад. Ба қавли

донишманди эронӣ Муртазо Мутахҳарӣ Инсони комил, яъне инсонест, ки қаҳрамони хама арзишҳои инсонӣ аст, дар хама майдонҳои инсоният қаҳрамон аст” (20,24).

Иззуддин Насафӣ (ваф. 617.) дар ин замина андешаҳои ирфониро дар бораи Инсони комил тавсиф ва аломату нишонаҳои ӯро чунин ба қалам медиҳад: “Бидон, ки инсони комил он аст, ки дар шариату тариқату ҳақиқат комил бошад ва агар ин иборатро фаҳм намекуни, ба иборати дигар бигӯям. Бидон, ки инсони комил он аст, ки ӯро чаҳор чиз бакамол бошад: ақволи нек, афъоли нек, ахлоқи нек ва маориф... Кори солиқон ин аст, ки ин чаҳор чизро ба камол бирасонанд. Ҳар ки ин чаҳор чизро ба камол расонид, ба камоли худ расид. Эӣ басо, ки дар ин роҳ омаданд ва дар ин роҳ фуру рафтанд ва ба мақсад нарасиданд ва мақсуд ҳосил накарданд...”

Чун Инсони комилро донистӣ, акнун бидон, ки Инсони комилро асомии бисёр аст, ба изофот ва эътиборот ба асомии мухталифа зикр кардаанд. Ва чумла рост аст. Эӣ дарвеш! Инсони комилро шайху пешво ва ҳодиву маҳдӣ гӯянд ва донову болиғ ва комилу мукамал гӯянд. Ва имому халифа ва кутбу соҳибзамон гӯянд ва чоми чаҳоннамо ва оинаи гетинамоӣ ва тарёки бузург ва иксири аъзам гӯянд. Исо гӯянд, ки мурда зинда мекунад ва Хизр гӯянд, ки оби ҳаёт ҳӯрдааст. Ва Сулаймон гӯянд, ки забони мурғон медонад. Ва ин Инсони комил ҳамеша дар олам бошад ва зиёдат аз яке набошад аз ҷиҳати он ки тамомати мавҷудот ҳамчун як шахс аст ва Инсони комил дили он шахс аст. Ва мавҷудот бе дил натавонад буд. Пас, Инсони комил ҳамеша дар олам бошад ва дил зиёдат аз яке набувад. Пас, Инсони комил дар олам зиёдат аз яке набошад. Дар олам доноён бисёр бошанд, аммо он ки дили олам аст, яке беш набувад. Дигарон дар маротиб бошанд, ҳар як дар мартабае. Чун он ягонае ягонаи олам аз ин олами дигаранд. Яке дигар ба мартабаи вай расад ва ба ҷои вай нишинад, то олам бе дил набошад...

Эӣ дарвеш! Инсони комил ҳеҷ тоате беҳтар аз он надид, ки оламо рост кунад ва ростӣ дар миёни халқ пайдо кунад ва одот ва русуми бад аз миёни халқ бардорад, ва қоидаву қонунӣ нек дар миёни мардум биниҳад ва мардумро ба Худой хонад ва аз азамат ва бузургворӣ ва ягонагии Худой мардумро хабар диҳад, ва мадҳи охират бисёр гӯяд ва аз бақо ва суботи охират хабар диҳад, ва мазаммати дунё бисёр кунад, ва аз тағйир ва бесуботи дунё ҳикоят кунад ва манфиати дарवेशӣ ва хумул бо мардум бигӯяд, то дарवेशӣ ва хумул бар дили мардум ширин шавад ва мазаррати тавонгарӣ ва шуҳрат бигӯяд, то мардумро аз тавонгарӣ ва шуҳрат нафрат пайдо ояду неконро дар охират ба биҳишт ваъда диҳад ва бадонро дар охират аз дӯзах ваъид кунад. Ва аз хушии биҳишт ва нохушии дӯзах ва душвории ҳисоб ҳикоят кунад, ва ба муболиғат кунад ва мардумро муҳибб ва маъшуқи якдигар гардонад, то озор ба якдигар нарасонанд ва роҳат аз якдигар дарег надоранд ва муовини якдигар шаванд, ва бифармояд, то мардум амони якдигар бидиҳанд, ҳам ба забон ва ҳам ба даст. Ва чун амон додани якдигар бар худ вочиб диданд, ба маънӣ бо якдигар аҳд бастанд. Бояд ки ин аҳдро ҳаргиз нашикананд ва ҳар ки бишканад, имон надорад: “Ман ло аҳда лаҳу ло и она лаҳу”, “Ал-муслиму ман саллам-ал-муслимина мин лисониҳи ва ядиҳи” (14, 4).

Орифи барҷаста Ибни Арабӣ муқаррар гуфтааст, ки инсони комил анбиё ва вучуди мубораки Расули Ақрам (с) аст. Ибни Арабӣ ҳикматро илми илоҳӣ ва муаллими онро Худо арзёбӣ мекунад, ки аз тариқи илҳому илқо аз тариқи Ҷабраил онро ба қалб нозил мекунад (20,212).

Аз назари Ибни Арабӣ Инсони комил анбиё ва вучуди мубораки Расули Ақрам (с) аст. Ӯ дар чанд ҷои “Ал-Футӯҳот ал-макқийа” ба ваҳдати вучуд ва мушаххасоти хатми валоят сухан мегӯяд: “Хатми валоят бар ду гуна аст: яке хатме, ки Худованди

мутаол ба сабаби ӯ валоятро анҷом медиҳад ва дигаре хатме, ки Худои субҳон ба сабаби ӯ валояти муҳаммадияро хатм мебахшад. Аммо хатми валояти мутлақа ҳамон ҳазрати Исо (а) аст... ва аммо хатми вилояти муҳаммадия ва хотамивалиё дар уммати муҳаммадӣ аз они марде аз араб аст, ки аз гиромитарини эшон аз ҳайси аслу насаб аст ва ӯ имрӯз дар замони мо мавҷуд аст. .. Ва маро бо ӯ ошно намуданд ва ман аломатеро, ки аз чашмони мардум пинҳон сохта буд, дидам ва он аломатро барои ман ошкор кард, то он хотами валоятро аз ӯ мушоҳида намудам...” (20, 212).

Ибни Арабӣ дар бораи Ҳаким Тирмизӣ бо эҳтироми бузург суҳан меронад ва ӯро бо суҳанони “валии комил”, “қутби мо”, “соҳиби кашф” ва “соҳиби завқи том” тавсиф мекунад. Ӯ дар бисёр масъалаҳо бо Ҳаким Тирмизӣ ҳамфикру ҳамраъӣ будани худро чунин ифода намудааст: “Мо дар ин масъала бар мазҳаби Тирмизӣ ҳастем”(11,48).

Аз ҷумлаи ин масоил масъалаи инсони комил ва ҷойгоҳи ӯ дар низоми асмоуллоҳ аст, ки аз аркони ирфон ва назарияи ваҳдати вучуди Ибни Арабӣ маҳсуб мешавад. Шояд тавачҷуҳи Ибни Арабӣ ба мавзӯи инсони комил ва валоят, ки аз масоили муҳими ирфони назарӣ маҳсуб мешавад, гувоҳи он аст, ки таълимот ва андешаҳои Ҳаким Тирмизӣ мутаассир шудааст. Ибни Арабӣ аввалин бор пайдоиши назарияи Инсони комилро ба Ҳаким Тирмизӣ нисбат медиҳад (11, 684).

Шахсияти Муҳаммад пайғамбари ислом (с) ба унвони намунаи инсони комил дар таквини шахсияти мусулмонон ва эҷодиёти шоирони форсу тоҷик, аз ҷумла Шайх Камоли Хучандӣ бисёр муассир аст. Камоли Хучандӣ, чун шоирони ҳазамони худ девони худро аз тавҳид ва наъти Паямбар (с) оғоз кардааст.

Шайх Камоли Хучандӣ ба монанди бузургони ирфони замони худ дар ашъори худ вижагиҳои Инсони комилро дар шахсияти паёмбари ислом Муҳаммад (с) мебинад. Чунонки мефармояд:

*Ба камолоти Муҳаммад, ки ба Ҳақ ёфтаанд,
Чор ёр аз шарафи суҳбати ӯ иззу ҷалол. (8,51).*

*Эй маҳи руҳсори ту матлаъи субҳи яқин,
Ғошияи кибриёт шаҳнари Рухуламин (8,56).*

*Хочаи ҳар ду саро –Аҳмади маҳмудхисол,
Ҳусни ахлоқу макорим ҳама аз рӯи ту ёфт (8,206).*

Донишманди тоҷик Ф.Насриддинов байти зеринро чун намунаи талмех ба достони Муҳаммад ва ояти 40-уми сураи “Наҷм” зикр менамояд:

*Чун Башир аз лайлатулмеъроҷи зулфат баршузаит,
Дар миёни қоба қавсайнам фикандаст абрӯвон-т (8,91).*

Камоли Хучандӣ дар ашъори худ Муҳаммадро бо тавсифҳои расулу-л-амин, расул, Башир, Мустафо, Аҳмад, гузини ҳама олам, хочаи ҳар ду саро, пешвои анбиё, сазовори дуруд ва ғ. моҳирона тавсиф намуда, муҳаббат ва эҳтироми бузурги худро нисбати ӯ нишон додааст:

*Зи мо эй сабо, бо Муҳаммад расон,
Худоро, дуруде, ки ӯро сазост (8,1264).*

*Эй зоти ту бо зуҳури олам
Чун хилқати Мустафова Одам! (8,58)*

*Мард то рӯй наорад зи ду олам ба Худой,
Мустафавор гузини ҳама олам нашавад (8,637).*

Дар ин байт ба қиссаи лайлат-ул-меъроҷи достони Муҳаммад (с) ва чузъиёти он, ки дар ояти 40-уми сураи “Начм” омадааст, ишора шудааст. Башир дар ин байт тавсифи Паёмбари Акрам(с) аст. Дар “Шарҳи истилоҳоти тасаввуф” омадааст: “Меъроҷ дар истилоҳ иборат бувад аз қурб... Меъроҷ бар ду навъ аст: “суварӣ”, ки иборат аст аз уручи одамӣ аз олами сифлӣ ба олами улвӣ ё бадану ҳасад барои мушоҳидаи оёти Худои таоло ва аҷоибӣ олам ва ин навъи меъроҷ аз они анбиё аст, ҷунонки Расули Акрам (с) дар шаби меъроҷ аз Масчидулҳаром то Масчидулақсо ва аз он ҷо ба осмонҳо ва курсиву Арш уруҷ фармуд. Дигаре “меъроҷи маънавӣ” аст аз мушоҳидаи шақоқи олам он тавр ки ҳаст ва расидан ба Ҳазрат Ҳақ ва Вучуди мутлақ аз роҳ ва тариқи тавҳиди ҳақиқӣ Зулф дар таъбири сӯфиён ишорат аст ба таҷаллии ҷалолӣ дар суварӣ ҷисмонӣ ва сифоти худовандӣ...гоҳе ба маънии қурб меояд... Сифоти ҷалолӣ ва таҷаллиёти ҷамолиро гӯянд, ки мӯҷиби иститори ваҳдати ҷамоли мутлақ шавад (16,169).

Муаллифи Фарҳанги ашъор калимаи абрӯвонро ҷунин шарҳ додааст: “Ҳамчун истилоҳи ирфонӣ “абрӯ”-ро Хоча Камоли Хучандӣ ба Муҳаммад Ширини Мағрибӣ ҷунин шарҳ дода: “абрӯ ҳоҷиб аст, пас метавонад буд, ки онро ишорат ба сифот, ки ҳиҷоби зот аст, доранд” (22, 20). Маълум мешавад, ки дар истилоҳи тасаввуф мурод аз таҷаллии осори ҷамол ва ҷалоли Худо дар дили инсонӣ худочӯ буда, дар ин байт шоир бо истифодаи моҳиронаи талмеҳот ба таъбироту мазомини қисаси қуръонӣ ва чузъиёти достони Муҳаммад (с) ба мақоми баланди тасаввуф, яъне ба қурби илоҳӣ расидани худро таъкид менамояд.

Шайх Камол Паямбари ислом Муҳаммадро комилтарин инсон, яъне акмал мешуморид ва дар фаъолияти худ аз ӯ, чорёр ва аҳли байти ӯ ибрат гирифтандро талқин менамуд. Мувофиқи ақидаи ӯ модоме ки аҳли байти ӯ аз шарафи суҳбати ӯ иззу ҷалол ёфтаанд, пас бояд ҳар як инсон пайрави Муҳаммад (с) карда, дунёи маънавии худро ғанӣ гардонад. Тавре ки муаллифони “Малики адаб” менависанд: “Камоли Хучандӣ дар осори худ найли инсонро ба сӯи рашодат ва тақомули маънавӣ нишон медиҳад. Дар назари ӯ инсон дар ин роҳ бояд аз Муҳаммад пайравӣ бикунанд. Бесабаб ҳам нест, ки ӯ дар қасидаи ифтиҳоии девони ашъори худ аз Худо сухан оғоз карда (Ифтиҳоӣ сухан) сипас мефармояд:

*Ба камолоти Муҳаммад, ки ба Ҳақ ёфтаанд
Аҳли байт аз шарафи сӯҳбати ӯ иззу ҷалол,
Ки аз он ҷо, ки иноёти Худовандии туст,
Назари раҳмати худ бознагирӣ зи Камол.
Ҳар як аз моидаи васл насибе талабанд,
То киро бахт нишонанд ба сари хони висол.
Шуда аз соқии лутфи ту ҷаҳоне сероб,
Ҳам ҷунон баҳри қарам мавҷзанон молмомол. (8,51).*

Ё худ дар байти зерин Муҳаммадро Хочаи ҳар ду саро, яъне олами фонӣ ва олами боқӣ номида, ӯро маҳмудхисол ва соҳиби хусни ахлоку макорим мехисобад ва мефармояд:

*Хочаи ҳар ду саро - Аҳмади маҳмудхисол,
Хусни ахлоку макорим ҳама аз ҳуи ту ёфт (8,206).*

Камоли Хучандӣ, дар наъти Ҳазрати Муҳаммад (с) ғазали дилнишине суруда, дар он Расули Акрамро тавсиф намудааст, ки чанд байти онро ин ҷо намуна меорем:

*Эй маҳи рухсори ту матлаъи субҳи яқин,
Ғошияи кибриёт шаҳнари Рухуламин.
Оинадори рухат орази моҳи тамом,
Тақяғаҳи минбарат пояи чархи барин.
Соҷаи қадди ту дид дар чамани дилбарӣ,
К-аз сари хичлат бимонд сарви саҳӣ дар замин?
Аз гули рухсори туст лолаи серобро
Қатраи обе, ки ҳаст бар ҷигари оташин.
Хатти чабини ту буд он, ки шудааст ошкор
Бар варақи коинот нақши расулу-л-амин (8,56).*

Ҳамин тарик, шоири орифулмаслак Шайх Камоли Хучандӣ бо ишораи зариф ё гоҳе ишораву тавачҷуҳи гӯё ба оятҳои Қуръон ва қиссаҳои қуръонӣ, бидуни такрор худ дар ҳар байт мазмуне офаридааст. Ашъори зикршуда намоишгари чирадастӣ дар истифодаи санъати талмех ва иттилооти фарогири шоир дар заминаи маорифи қуръонӣ ва назарияи Инсонии комил маҳсуб мешавад.

Пайнавишт:

1. Абдусаттор Абдушукӯр . Арабият дар шеъри Камол/Муқаддимаи камолишиносӣ. Хучанд: Ношир, 2015, с.228-237.
2. Ғавҳарин Саййид Содиқ. Шарҳи истилоҳоти тасаввуф. Техрон: Заввор, 1388, ҷ.5-6. -328 с.
3. Ғавҳарин Саййид Содиқ. Шарҳи истилоҳоти тасаввуф. Техрон: Заввор, 1388, ҷ.9-10. -310 с.
4. Ғаффорова Умеда. Қиссаҳои Қуръон дар «Тарҷумаи «Тафсири» -и Табарӣ».- Хучанд: Ношир, 2004. – 400 с.
5. Ғаффорова Умеда. Муламмаот дар ашъори Камоли Хучандӣ. Хучандӣ/Мақолоти маҷмаъи бузургдошти Камоли Хучандӣ.-Табрез, 1996, с.216-221.
6. Ғаффорова Умеда. Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ ва муколамаи фарҳангҳо.- Хучанд: Хуросон, 2018.-450 с.
7. Ғиёсов Нурулло. Партави Қуръон дар оинаи ғазал/ Мақолоти маҷмаъи бузургдошти Камоли Хучандӣ.-Табрез, 1996, с.222-228.
8. Девони Камоли Хучандӣ. – Хучанд: Хуросон, 2015.-1289 с.
9. Ёҳақӣ Муҳаммадҷаъфар . Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ.- Душанбе: Бухоро, 2014.-748 с.
10. Замахшарӣ, Маҳмуд ибни Умар Муҳаммад . Тафсири ал-Кашишоф. Тарҷумаи Масъуд Ансорӣ. Техрон: Фиқнус, 1389, ҷ.2.- 448 с.
11. Ибни Арабӣ. ал-футуҳот ал-маккийя., Бейрут: Дор ат-турос ал-арабӣ, 1998.- 282 с.
12. Қуръони маҷид. Мусҳаф-ул-мадина ал-мунаввара, 1426.- 627 с.
13. Мутаҳҳарӣ Муртазо . Инсонии комил.- Техрон, 1370 ҳ.қ. – 321 с.
14. Насафӣ Иззуддин. Инсонии комил.- Техрон, 1359 ҳ.- 346 с.
15. Насриддинов Фаҳриддин. Мазомин ва луғоту таъбироти қуръони дар ашъори Камоли Хучандӣ/Муқаддимаи камолишиносӣ. -Хучанд: Ношир, 2015, с.415-430.
16. Насриддинов Фаҳриддин. Манобеи қудсии ашъори Камоли Хучандӣ/Муқаддимаи камолишиносӣ.-Хучанд: Ношир, 2016, с.199 -215.
17. Сайфуллоев Атахон, Абдуллоев Сайдулло . Малики адаб.- Душанбе: Адиб, 1996. –320 с.
18. Хуррамшоҳӣ Баҳоуддин. Донишномаи қуръонпаҷеӯҳӣ.-Техрон: Дӯстон-Ноҳид, ҷ.2.-2382 с.
19. Ҳодизода Расул, Тасаввуф дар алабиёти форс-тоҷик.-Душанбе: Адиб, 1999. -188 с.
20. Ҳотамӣ Таҳмосиб. Инсонии комил аз назари ислом. Қум, 1394.-
21. Ҳусайнӣ, Саййид Муҳаммад. Талмех ва ихом дар шеъри Камоли Хучандӣ/ Муқаддимаи камолишиносӣ. Хучанд: Ношир, 2015, с.366-382.

22. Шоаҳмад Абдуҷаббор (А.Суруш). *Фарҳанги ашъори Камоли Хуҷандӣ.-Хуҷанд: Хурошон, 2015. -733 с.*

Reference Literature:

1. *Abdusattor Abdushukur. Arabisms in Kamol's Poem / Introduction to Kamol Studies. Khujand: Publisher, 2015, - pp. 228 - 237.*
2. *Gavharin Sayyid Sodiq. Expression of Sufi Terms. - Tehran: Zawwar, 1388 hijra, - pp. 5 - 6. - 328 pp.*
3. *Gavharin Sayyid Sodiq. Expression of the Sufi Terms. - Tehran: Zawwar, 1388 hijra, VV.9-10. - 310 pp.*
4. *Gafforova Umeda. Koranic Stories in "The Translation of "Interpretation of Tabari". - Khujand: Publisher, 2004. - 400 pp.*
5. *Gafforova Umeda. Mulammaot in Kamol Khujandi's Poetry. / Collection of articles in honor of Kamol Khujandi. - Tabriz, 1996, - pp. 216 - 221.*
6. *Gafforova Umeda. Muhammad ibn Jarir Tabari and Dialogue between Cultures. - Khujand: Khuroson, 2018. - 450 pp.*
7. *Ghiyosov Nurullo. The Light of the Karan in the Mirror of Ghazal / Collection of articles in honor of Kamol Khujandi. - Tabriz, 1996, - pp. 222 - 228.*
8. *Kamol Khujandi's Divan. - Khujand: Khuroson, 2015. - 1289 pp.*
9. *Yohaqi Muhammadjafar. Dictionary of Myths and Legends in Persian Literature. - Dushanbe: Bukhara, 2014. - 748 pp.*
10. *Zamakhshari, Mahmud ibn Umar Muhammad. al-Kashshaf's Interpretation. Translated by Masud Ansari. - Tehran: Fiqnus, 1389 hijra, -V.2. - 448 pp.*
11. *Ibn Arabi. al-futunot al-makkiyya., - Beirut: Dor at-turos al-arabi, 1998. - 282 pp.*
12. *The Holy Karan. Mushaf-ul-Madina al-Munawwara, 1426. - 627 pp.*
13. *Mutahhari Murtaza. The Perfect Man. - Tehran, 1370 hijra. - 321 pp.*
14. *Nasaf Izzuddin. The Perfect Man. - Tehran, 1359 hijra. - 346 pp.*
15. *Nasriddinov Fakhridin. The Content and Vocabulary of the Karan in Kamol Khujandi's Poetry / Introduction to Kamol Studies. -Khujand: Publisher, 2015, - pp. 415 - 430.*
16. *Nasriddinov Fakhridin. Qudsi Sources of Kamol Khujandi's Poetry / Introduction to Kamol Studies.-Khujand: Publisher, 2016, - pp. 199 – 215.*
17. *Saifulloev Atakhon, Abdulloev Saidullo. A King of Literature. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1996. –320 pp.*
18. *Khurramshahi Bahauddin. Encyclopedia of Karanic Studies. - Tehran: Doston-Nohid, -V.2. - 2382 pp.*
19. *Khodzoda Rasul, Sufism in Persian-Tajik Literature. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1999. - 188 pp.*
20. *Hotami Tahmosib. A Perfect Man from the Islamic Point of View. – Kum, 1394.-*
21. *Hussaini, Sayyid Muhammad. Talmeh and Ihom in Kamol Khujandi's Poem / Introduction to Kamol Studies. - Khujand: Publisher, 2015, - pp. 366 - 382.*
22. *Shoahmad Abdujabbor (A.Surush). Dictionary of Kamol Khujandi's Poetry. - Khujand: Khuroson, 2015. - 733 pp.*

УДК 82

ББК 83.3Т

**ПАЖҶҶҶИШЕ ДАР
МАТНШИНОСИИ
РУБОУЌТИ
НАЗИРИИ
НИШОПУРӢ**

Маҳмудзода Обидҷони Бекназар, н.и.филол.,
муаллими калони кафедраи назария ва таърихи
адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгори
Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ
(Тоҷикистон, Душанбе)

**К ВОПРОСУ О
ТЕКСТОЛОГИЧЕСКОМ
ИССЛЕДОВАНИИ
РУБАЙЯТА НАЗИРИ
НИШОПУРИ**

Маҳмуд-заде Обидҷон Бекназар, к.филол.н, ст.
преподаватель кафедры теории и истории
литературы Таджикского государственного
педагогического университета им. С.Айни
(Таджикистан, Душанбе)

**TO THE ISSUE OF
TEXTOLOGICAL
RESEARCH OF
NAZIRI NISHOPURI'S
RUBOYAT**

Mahmudzoda Obidjoni Beknazar, candidate of
philological sciences, lecturer of the department of
theory and history of literature under the Tajik state
pedagogical University named after S. Ayni
(Tajikistan, Dushanbe),
E-MAIL: mirobid-26@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: Назирӣ, девони ашъор, Куллияти Назирӣ, мероси адабӣ, рубоӣ, матншиносӣ, нусхаҳои хаттӣ, нусхаи чопӣ, гунаҳои байтҳо

Масъалаҳои матншиносии рубоӣҳои Назирии Нишопурӣ бар асоси муқоисаи матни нусхаи хаттии маҳфуз дар Маркази мероси хаттии назди раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ва наири анҷомёфтаи Девони Назирӣ дар асоси ду нусхаи хаттӣ ва ду чопи он аз ҷониби муҳаққиқи эронӣ Муҳаммадризо Тоҳирӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Дар натиҷаи баррасии масъалаҳои меҳвари мақола муаллиф муайян намудаанд, ки нусхаи «Куллияти Назирӣ», ки дар китобхонаи мазкур таҳти рақами 828 маҳфуз аст, арзиши муҳиме дар матншиносии осори шоир дорад, зеро дар он ду рубоии ин суҳанвар чой дорад, ки дар нусха ва наириҳои дигар дида нашуд. Баробари ин, шакли дурусти бархе аз рубоӣҳои шоирро муаллифи мақола бар асоси муқоисаи ин матн бо мутуни дигари нусхаҳои хаттӣ ва чопӣ, инчунин тазкираҳо муқаррар намудааст.

Ключевые слова: Назири Нишопури, «Диван Назири», творческое наследие, рубайят, текстология, списки, печатные варианты рубайята

Рассмотрены проблемы текстологии рубайята Назири Нишопури на основе сопоставительного изучения рукописи, хранящейся в Центре письменного наследия при правлении Национальной академии наук Таджикистана, и «Дивана Назири», изданного иранским исследователем Мухаммадризо Тохири на основе двух списков и двух печатных изданий. При разработке поставленных задач выявлено, что «Куллият Назири», хранящийся в названной библиотеке под номером 828, имеет большую ценность в текстологическом исследовании творчества поэта, так как в нем имеются два рубаи, которые отсутствуют в других изданиях. Кроме того, на основе сопоставительного анализа списков и печатных изданий, а также антологий удалось определить достоверный вариант некоторых рубаи поэта.

Key-words: Naziri Nishopuri, “Naziri’s Divan”, creative heritage, rubayat, textology, lists, printed variants of rubayat

The article dwells on the problems of textology of Naziri Nishopuri's rebayat solved on the basis of correlative study of two sources: the manuscripts kept in the Centre of written heritage being under the auspices of the Academy of Sciences of Tajikistan and "Naziri's Divan" published by Iranian researcher Muhammadrizo Tohiri; the author of the article proceeded from the texts of two lists and two editions. While working out the tasks set it was elicited that "Naziri's Completed Volumes of Compositions (Kulliyat Naziri)" under the number of 828 is of great value in the textological research of the poet's creation as there were found two rubais non-available in other editions. Into the bargain, designing on the premise of correlative analysis of lists and published editions, the author managed to determine the authentic variant of some rubais belonging to the poet's pen.

Мавҷудияти нусхаҳои хаттии фаровоне аз мероси адабиёти классикии тоҷик барои анҷоми таҳқиқоти судманд дар муайян кардани асолати матн ва ҳамзамон кашфу муаррифии намунаҳои осори ҷопнашудаи осори суханварони гузаштаи мо омил мегардад. Қобили таъкид аст, ки дар қатори дигар марказҳои ниғаҳдории нусхаҳои хаттии ҷаҳон дар кишвари мо низ чунин ҳазинаҳои нодир мавҷуданд, ки яке аз онҳо Маркази мероси хаттии назди раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ба шумор меравад. Ин ҷо нодиртарин нусхаҳои девони шуарои гузаштаи мо дар баробари осори дигари илмиву фалсафӣ, намунаҳои насри классикӣ ва таълифоти бахшҳои мухталифи илм ниғаҳдорӣ мешаванд, ки аксаран аз эътибор ва арзишҳои муҳими илмӣ ва сарчашмашиносӣ бархӯрдоранд, зеро мутолеа, таҳқиқ ва муаррифии нусхаҳои мавҷуд дар ин ҳазина имконият медиҳанд, ки намунаҳои ҷопнашудаи осори суханварони пешин пайдо ва муаррифӣ шаванд. Аз ҷумла, ба наздики ба кӯшиши бевоситаи корманди илмии ҳамин марказ Саидхоча Ализода Девони Фахрии Ҳиравӣ бар асоси як нусхаи хаттии махфӯз дар Маркази мероси хаттӣ ба ҷоп расид, ки ба таъкиди ӯ дар он 19 ғазале ҷой дорад, ки дар нусхаву нашрҳои дигари анҷомшудаи Девони шоир дар кишвараҳои дигари ҳамзабон, аз ҷумла Афғонистон дида намешавад ва бори аввал муаррифӣ шудаанд [6, 12].

Ҳамин гуна, дар ҳазинаи нусхаҳои хаттии Марказ як нусхаи Девони Назирии Нишопурӣ бо шумораи 828 махфӯз аст, ки тибқи нишондоди сафҳаи охири нусха китобати он дар соли 1050 х.қ /1632 м. яъне 19 сол баъд аз вафоти шоир сурат гирифтааст. Аз нигоҳи он ки нусха ба замони зиндагонии шоир китобат шудааст, аз арзиш ва аҳамияти муҳими илмӣ бархӯрдор аст. Ин аҳамият дар заминаи муқоисаи матни он, аз ҷумла бахши рубоӣ ба нашри анҷомдодаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ, ки аз рӯи ду нусхаи хаттӣ ва ду нусхаи ҷопӣ сурат гирифтааст, бештаре пештар муқаррар мешавад [4, мим, нун].

Дар навбати аввал маълум мешавад, ки ба ишораи таҳиягари китоб дар нашри анҷомдодаи вай ҳамагӣ 138 рубоӣ ҷой дорад. Дар нусхаи мавриди назари мо бошад, 90 рубоӣ сабт шудааст. Нуқтаи қобили таъкид он аст, ки дар ин нусха ду рубоие ба назар расид, ки дар нашри мазкур ба ҷашм намерасад ва маълум мешавад, ки дар нусхаҳои хаттии мавриди истифодаи мусахҳеҳи китоб ҷой надорад.

Рубоии аввал ин аст:

*Хоҳам чанге ба зулфи пуртоб занам,
Бӯсе ба даҳони соғари ноб занам.
Афсурдадиле ба хона меҳмон шуданист,
Оташ хоҳам, ки хонаро об занам [2, 317 в].*

*Фасод рағ аз фасоди хунат бикӯшод,
Донӣ ба ҷӣ рамз дар кафат муҳра ниҳод.*

*Яъне, ки чун хуни муфсидон хохӣ рехт,
Хоҳад гираҳи замин ба дастат афтод [2, 321 а].*

Дар баробари ин, ҳангоми муқоисаи рубоиёти дар нусхаи хатти мавриди назари мо дарҷгардида бо нашри анҷомдодаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ баъзе фарқиятҳое низ ба мушоҳида расид, ки бегумон дар таъйини гунаҳои дақиқи матни рубоиёти шоир аз аҳамияти муҳиме бархурдоранд. Аз ин рӯ, анҷоми таҳлили матншиносии рубоиёти Назирии Нишопурӣ бар асоси қиёси ин нусха ва нашр, инчунин бархе гунаҳои мазкур дар тазкираҳо нукотеро муқаррар намуданд, ки ба эътибор гирифтани онҳо дар оянда ҷиҳати тасҳеҳи матни комили Куллийи шоир ва таҳияи матни илмӣ-интиқолии Девони шоир арзиши муҳимро соҳибанд.

Ҳангоми қиёси рубоӣ яке аз нукоти муҳиме, ки ба назар расид, он буд, ки дар матни таҳиянамудаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ ду рубоие ба назар мерасад, ки як байт дар ҳар ду такрор шудааст ва худ ин муҳаққиқ низ дар ҳошия ба ҳамин сурат омадани онҳо дар яке аз нусхаҳои мавриди истифода таъкид мекунад:

*З-ин бим, ки оварад тафриқа бор,
Булбул накунад ба боғ як ҷой қарор.
Гул ҷома дарида бар сари шох ояд,
Азбаски ба доманаи даровезад хор.*

*Ҳаргиз нашавад дори фано ҷои қарор,
Бегирия кас аз раҳм наёяд ба канор.
Гул ҷома дарида бар сари шох ояд,
Азбаски ба доманаи даровезад хор [4,533].*

Зимни муқоиса бо нусхаи хаттӣ маълум шуд, ки дар он танҳо шакли аввал зикр ёфтааст. Ба эҳтимоли зиёд ин рубоӣ шояд шакли таҳрирхурдаи дигар бошад ё шояд иштибоҳан аз сӯи котибе иттифоке рух додааст, ки шакли дигари он низ зикр ёфтааст, чун такрори байт дар ду рубоӣ аз сӯи худ шоир ғайриимкон аст. Нуктаи дигари қобили таъкид он аст, ки дар нусхаи дигари хаттӣ, ки гунаи электронии он мавриди истифодаи мо қарор дошт ва он дар китобхонаи Маҷлиси Шӯрои Исломии Ҷумҳурии Исломии Эрон бо шумораи 90209 маҳфуз будааст, Муҳаммадризо Тоҳирӣ низ онро истифода кардааст, ҳар ду шакли рубоӣ дида нашуд [3]. Худи ӯ низ дар поварақи китоб чунин ишорат фармудааст: «Байти аввали ин рубоӣ (манзур рубоии дувум- М.О.) дар «Нх» (яъне нусхаи хаттӣ- М.О.) наёмадааст ва байти дувум ҳам такроре аст ва чанд рубоӣ пештар хондаем. Дар ин ҷо агарчӣ аз назари мафҳум ҳеч иртиботе байни ду байти рубоӣ барқарор нест ва низ ду мисраи байти аввал ҳам аданӣ рабте надоранд, аммо чун дар нусахи дигар омада буд, мо низ онро сабт намудем» [4, 543]. Аз ишораи мусахҳеҳ маълум мешавад, ки ин гуна дар нусхаи хаттӣ дигари мавриди истифодаи ӯ низ дида намешавад, аммо чун дар ҷараёни кори худ аз ду нашри дигар – нашрҳои Техрон ва Лоҳур низ истифода кардааст, маълум мешавад, ки ин гуна шояд аз нусхаҳои дигар ба ин нашр роҳ ёфтааст. Ҳаройина чунин гунанокӣ ва такрор шудани абёт тақозои онро дорад, ки бо дастрасӣ ба нусхаҳои дигари Девони шоир ин мушкилот ва муаммо бартараф карда шавад.

Ҳангоми муқоисаи рубоиёти Назирии Нишопурӣ маълум гардид, ки дар нусхаи хаттӣ мавриди назари мо гунаҳои дурусти рубоӣ ба мушоҳида мерасанд. Масалан, рубоии мазкур дар нашри омаданамудаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ чунин омадааст:

*Дар бодияи шарият аз дин хатар аст,
Роҳе, ки расад ба дӯст, роҳи дигар аст.*

*Эхрому тавофи каъба дурам андохт,
Бигзор, ки роҳи дур наздиктар аст [4, 534].*

Мисраи охири ин рубоӣ дар нусхаи хаттии мавриди истифода ба шакли зер омада: «Бигзор, ки роҳи дайр наздиктар аст» [4, 318 б]. Бо тақозои он ки дар мисраи аввал шоир вожагони «эхрому тавофу каъба»-ро истифода бурдааст, шакли дар нусхаи хаттӣ омада таносуби мантиқӣ пайдо мекунад. Вале нуктаи қобили таваччуҳ он аст, ки дар шакли истифодаи вожаи «дур» ҳам дар асл ғалат наметавонад бошад, чун бо сабаби он ки дар мисраи аввал шоир таъкид медорад, ки эхрому тавофи каъба маро дур андохт ва бигузор ки ин роҳ дур наздиктар бошад. Вале шакли дар нусха омада бошад таносуби маъноии бештар дорад, чун шоир меҳоҳад бигӯяд, эхрому тафови Каъба маро агарчӣ дур андохт, бигузор роҳи дайр наздиктар бошад. Албатта, ин ҷо манзур шоир ифодаи мулоҳизоти ирфонӣ аст, ки чунин шеваи баён дар шеъри ирфонии гузаштаи мо зиёда ба чашм мерасад.

Зимни таваччуҳ бар матни нусха маълум мешавад, ки котиби он хангоми овардани рубоӣ дар ҳошия калимотеро ҳам зикр мекунад, ки ба гунаи дигари мисраъ ишорат мекунанд. Масалан, хангоми овардани рубоии зерин қабл аз оғози он вожаи «шодам»-ро зикр намудааст ва маълум мешавад, ки гунаи дигари мисраи аввал, яъне «шодам ба кинояти чигарсӯз кунад» низ мавҷуд будааст:

*Ёдам ба кинояти чигарсӯз кунад,
Гармам ба ҳадиси гайратафрӯз кунад
Аз гӯшаи чашм андак андак бинам,
Тарсад, ки иноятам бадомӯз кунад [3, 540].*

Вале маълум намешавад, ки ин шаклро котиб аз худ пешниҳод кардааст, ё дар нусхае дигар дидааст. Ба эҳтимоли зиёд гунаи мазкур шояд дар нусхаҳои дигар бошад ва имкон дорад, ки котиб шояд ба ин шакл ё дар тазкирае ё нусхае дигар дучор омада бошад. Аммо дар нусхаи хаттӣ дигари мавриди истифодаи мо, ки ба китобхонаи Маҷлиси Шӯрои Исломи мансуб аст, низ дар шакли «ёдам ба кинояти чигарсӯз кунад» [3, 118] омадааст ва ин ишоратро танҳо котиби нусхаи маҳфӯз дар Маркази мероси хаттӣ назди раёсати Академияи миллии илҳои Тоҷикистон кардааст. Аммо ба мушоҳида мерасад, ки дар ҳар ду маврид ҳам мантиқи сухани шоир ҳалал намеёбад. Вале аз як ҷиҳат гунаи пешниҳоднамудаи котиби нусхаи Маркази мероси хаттӣ мақбул аст, ки дар ин сурат, яъне «шодам ба кинояти чигарсӯз кунад» навъе таъбири парадоксӣ мешавад, ки аз вежагиҳои муҳими сабки ҳиндист, ки ба тарзи сухани Назирӣ ҳам хос аст. Шоир ишорат ба он мекунад, ки маъшӯқ маро ба кинояти чигарсӯз мекунад ва ин ҷо аз кинояти чигарсӯз шод шудан навъе баёни мутаноқиз ё парадоксист.

Дар мавриди дигар бошад, дар матни нашри анҷомдодаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ дар рубоии зерин ба ҷои вожаи «шакар» калимаи «чигар» омадааст:

*Завқ омада рахти хушидлӣ бар дар неҳ,
Бинмо дури нобу доғ бар гавҳар неҳ.
З-он хандаи ширину лаби гулноре,
Лахти шакаре бихою бар аҳгар неҳ [2, 214 б].*

Бо таваччуҳ бар ин ки калимаи «шакархо» маъруф аст ва дар шеъри классикии мо фаровон истифода шудааст, ин шакли дар нусха омада мақбултар аст. Баробари ин вобаста ба ишорати шоир дар мисраи аввал ба хандаи ширину лаби гулнои маъшӯқ лахти шакар хондан мақбул меафтад. Маълум аст, ки дар хати форсӣ вожагони «шакар» ва «чигар» навишти ҳамсон доранд ва шояд ин амр сабаби дугонагии хониш дар ин байт шуда бошад. Баробари ин, маълум аст, ки ин ҷо вожаи

лахт ҳам чой дорад ва лахти чигар ҳам маъруф аст, ин шаклро ҳам котибон аз эхтимол дур надонидаанд.

Ҳангоми муқоисаи матни рубоиёти дар нусхаи маҳфуз дар Маркази мероси хаттии назди раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон омада бо нашри дар Эрон анҷомёфта тағйиротҳои дигаре низ ба мушоҳида мерасад, ки дар зер зикри чанде онҳоро мувофиқи мақсад мешуморем.

Дар рубоии зерин як фарқият дида мешавад, ки он ҳам дар мисраи аввал ба мушоҳида мерасад. Дар нусхаи ҷопии мавриди назари мо ба ҷои вожаи «баҳор» «намоз омада ва мисраъ шакли «доме зи намоз гирди худ бофтаам»-ро гирифтааст [4, 545]:

*Доме зи баҳор гирди худ бофтаам,
Худро зи миёни он бурун ёфтаам.
Аз тавба агар тавба кунем, нест аҷаб,
Дар тавба зи тавба рӯй бартофтаем [2, 213 б].*

Бо назардошти он ки дар вожаи баҳор ифодаи шодиву нишот ва хушгузаронии умрро таъкид мекунад ва шоир дар мисраи савуми рубоӣ таркиби «аз тавба тавба кардан»-ро ба қор гирифтааст, гунаи дар нусхаи хаттӣ омада, метавонад мақбултар афтад. Одатан дар шеърҳои классикии мо фасли баҳор ифодаи айёми хушиҳои умр аст, ки инсон ба таъбири Назирӣ «аз тавба кардан тавба мекунад», то зиндагонӣ ба хушӣ сипарӣ намояд.

Дар рубоии дигар мушоҳида мешавад, ки тағйироти матнӣ дар мисраи дувум ба мушоҳида мерасад. Дар нашри ҷопӣ ба ҷои ибораи «лабташнагии мизоч» таъбири «лабташнагии ниёз» омадааст [3, 535]:

*Бечизи эҳтиёҷ аз қӯи ман аст,
Лабташнагии мизоч аз ҷӯи ман аст.
Нозуктарам аз мизочи гул сохта шиқ,
Бегонагӣ офаридаи хӯи ман аст [2, 213 б].*

Ин тағйирот то андозае дар ҳар ду маврид қобили баҳс аст, зеро вожагони «эҳтиёҷ ва ниёз» аз нигоҳи маънӣ ба ҳам қаробат доранд ва дар сурати қабули он навъе такрори маъноӣ ба назар мерасад. Вале дар ҳоли пазируфтани шакли «лабташнагии мизоч» ба мушоҳида мерасад, ки дар мисраи савум ҳам вожаи мазкурро шоир ба қор гирифтааст ва гумон аст, ки як вожа дар як рубоӣ ба қор равад. Аз ин рӯ, дар шакли аввал ҳарчанд то ҷое такрори маъноӣ ба назар мерасад, вале онро метавон ҳамчун таквияти фикр қабул намуд ва гунаи «лабташнагии ниёз»-ро пазируфт.

Тағйироти матнӣ дар рубоии дигар дар истифодаи ду калима яъне «сирр» ва сатрӣ ба мушоҳида мерасад. Дар нусхаи хаттӣ рубоӣ ба ин шакл омадааст:

*Рӯ ҷониби ҳақ аз ҳама сӯ бояд буд,
Дар қӯишиши нафӣ мӯ ба мӯ бояд буд.
Аз баҳри зуҳури ту ниҳон гашта туро,
Дар сирри худу зуҳури ӯ бояд буд [2, 213 а].*

Тавре гуфта шуд, дар мисраи чорум ба ҷои «сирри» «сатри худ» [3,540] омада, ки он ҳам ба маънии пӯшидагӣ дар муқобили зуҳур ба қор рафтааст. Аммо чун рубоӣ ҷанбаи ирфонии бештар дорад, истифодаи сирр ҳамчун истилоҳ мақбултар мебошад.

Ба ишорати тасҳеҳкунандаи китоби «Риёз уш-шуаро»-и Волаи Доғистонӣ шакли дигари ин рубоӣ бо радифи «кард» ба ҷои «буд» низ мавҷуд будааст, ки он дар яке аз нусхаҳои хаттӣ ҳамин тазкира ба мушоҳида расидааст [1, 2317]:

*Чун шамъ танат з-оташи маҳфил гарм аст,
Бар дида нишин, ки хонаи дил гарм аст.
Қурбон шавам ин таб таби беморӣ нест,
Гӯё танат аз ҳавои манзил гарм аст [2, 317 а].*

Мисраи савум дар матни чопии мавриди назари мо ба шакли зайл омадааст:
«Курбон шавамат ин таби беморӣ нест» [4, 534].

Ҳаройина шакли дар нусхаи хаттӣ омада равшантар аст, чун дар иртибот ба байги боло возехтар баён шудааст, ки ҳоло ин табе, ки ту дорӣ аз беморӣ нест, балки аз асари хавои гарми манзили ман аст. Аммо дар асл дар ин тағйирот фарқияти зиёде дида намешавад. Ҳамин гуна як тағйироти матнии дигар дар рубоии зер ба мушохида мерасад:

*Аз абр ба киштзор боистатарӣ,
В-аз бо ба навбаҳор шоистатарӣ.
Ҳар шом ман аз фурқати ту хастатарам,
Ҳар субҳ ту аз заҳмати ман растатарӣ [2, 211 б].*

Дар нашри анҷомдодаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ мисраи савуми ба шакли «Ҳар шом ман аз фироқи ту хастатарам» 549 омадааст.

Бино ба ишораи таҳиягари Девон мисраи аввали рубоии зерин ба нусхае дигар ба шакли «Селоби сиришкам орзу мерезад» [4, 539] омадааст.

*Селоби сиришкам обру мерезад,
Шуридагиям зи гуфтугӯ мерезад.
Ку зухду кадом тавба, савдои касе,
Май бар сари ман сабу сабӯ мерезад [2, 210 в].*

Ҳарчанд ин муҳаққиқ ҳамин шакли мавриди истифода дар нусхаро зикр намудааст, аммо дар ҳошия гунаи дигари онро сабт кардааст. Бо ин сабаб зарурате пеш меояд, ки ба заминаҳои зикри ин шакл ҳам рӯчӯъ шавад. Албатта, гунаи «обру рехтан» асосан қобили қабул аст, вале бо тақозои шеваи таркибсозии сабки ҳиндӣ шакли «орзу рехтан»-ро низ наметавон сарфи назар кард, чун таркиби «аз селоби сиришк орзу рехтан» метавон ба маънии ба хок рафтани орзуҳое, ки аз дил берун меравад ва амалӣ намешаванд, истифода шавад. Ба таъбири дигар, чун селоби сиришк ҳосили дарду ранҷу азияти инсон аст, он метавон ҳосили ҷомаи амал напӯшидани орзуҳое бошад, ки акнун бо ашк берун меоянд. Дар нусхаи хаттии дигари мавриди истифодаи мо, ки онро Муҳаммадризо Тоҳирӣ низ ба қор гирифтааст, шакли нусхаи хаттии дигар, яъне «обру мерезад» омадааст, ки албатта ин таъбири маъруф аст ва он ба матлаби муаллиф наздиктар бошад.

Дар чараёни муқоисаи ҳамин рубоӣ ва чанд рубоӣҳои дигар ба мушохида расид, ки дар матни анҷомёфта бархе ғалатҳо ҳам ба ҷашм мерасанд. Масалан, дар ҳамин рубоӣ ба ҷои вожаи «сиришк» шакли «сиришг» омадааст ва албатта ин маълум аст, ё шояд шалки қуҳани онро дар нусхае дидаву мусахҳеҳ истифода кардааст ё ин ки иштибоҳи техникӣ рафта, чун дар мутуни нав, махсусан нусхаҳои хаттии асрҳои миёна камтар маврид шакли «сиришг» имкон дорад, ки истифода шавад [4, 539].

Вале як ду мавриди дигар ин гуна иштибоҳот равшантар ба мушохида мерасанд. Дар нусха рубоӣ ба шакли зайл омадааст:

*Ризқам ҳама аз табъи гуҳарсанҷ ояд,
Ганҷем зи ҳар қадам ба по ранҷ ояд.
З-он дам, ки дар ин мазраъа меҳмон гаштам.
Доим сари белам ба сари ганҷ ояд [2, 211б].*

Ҳангоми муқоиса ба матни чопии Девони Назирии Нишопурӣ маълум гардид, ки дар мисраи савум ба ҷои мазраъа, танҳо шакли мазраъ зикр шудааст, ки чунин шакли навишт, метавонад ба вазни рубоӣ низ ҳалал эҷод кунад. Ин дар ҳолест, ки шакли дурусти навишти он дар нусхаи хаттии мавриди истифодаи мо ба ҷашм мерасад.

Таваҷҷуҳ ба шакли навишти рубоии зерин маълум мешавад, ки мисраи савум ба гунаи зайл сабт гардидааст:

*Ҳар шаб зи хаёл дида бебоктар аст,
Ҳар рӯз ба сина завқ ноёбтар аст.
3-ӯ даст, ки лабташна бибозам ҷонро,
3-ин чашма, ки ҳар сабоҳ беобтар аст [4, 535].*

Аммо агар нусхаи хатти мавриди назар назар андозем, маълум мегардад, ки шакли саҳеҳи мисраъ чунин аст:

Зудаст, ки лабташна супорам ҷонро [2, 219 б].

Яъне, фурсати лабташна супоридани ҷон наздик аст. Зохиран ба назар мерасад, ки шояд шакли овардаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ низ ба ин шакл хонда шавад, аммо тарзи мазкури ин мисраъ ба ҳамон сурати дар он боло хондашуда зикр шуда, ки аз нусха фарқ мекунад.

Дар рубоии дигар бошад, ба назар мерасад, ки дар мисраи аввал ҷонишини «ин» изофӣ аст, чун бо мавҷудияти он то ҷое ба вазни мисраъ халал афтадааст:

*Хуш бӯсат бас, ин зулфи дуто бар кӣ задӣ,
Бӯи ту намедиҳад ҷаро? Бар кӣ задӣ
Ин маънии тоза аз чӣ кас дуздидӣ,
Ин шеъри ту нест, аз кучо, бар кӣ задӣ [4, 550].*

Нуктаи қобили таъкид он аст, ки ин шакл дар нусхаи хаттӣ низ ба чашм мерасад [2, 214 б]. Таъкиди ин матлаб ба он хотир буд, ки чун нашри анҷомдодаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ бар асоси ду нусхаи хаттӣ ва ду нашри анҷомёфта таҳия шудааст ва дар мавриди зарурӣ дар ҳошия тавзеҳоте овардааст, хуб мебуд, ки дар мавриди ин рубоӣ низ нукоте таъкид мекард.

Дар мисраи аввали рубоии зерин дар нашри анҷомёфтаи Девони Назирӣ мавриди истифодаи мо ба ҷои вожаи «гулситон» «булбулон» омадааст:

*Субҳ асту хуруши гулситон меояд,
Бархез ки санг дар фиғон меояд.
Ин номаи мургони чаман пайғомест,
К-аз бедорон ба хуфтагон меояд [2, 210 б].*

Дар асл, ба назари мо ҳар ду шакл қобили қабул аст, ба хотири он ки вақте тамоми чаман лабреси садои булбулон дар субҳ мешавад, гумон меравад, ки тамоми гулситонт ба хуруш меояд. Ба таъбири дигар, ҳатто навои булбулон тамоми гулситон ба хуруш меоварад, ки ин тарзи баён хоси сабки ҳиндист. Тасвиркунандаи тазкираи «Риёз -уш-шуаро» низ ба ҳамин шакл авлавият дода, онро зикр намудааст, вале дар ҳошия мавҷудияти гунаи дувумро низ сарфи назар накардааст.

Рубоии дигар дар нусхаи хаттӣ ба шакли зерин оварда шудааст:

*Аз май лабаи оташи тар овард бурун,
Аз об ба ханда шаккар овард бурун.
Хуршед ситора бар мазорам борид,
То аз шаби тор гавҳар овард бурун [2, 216 а].*

Аммо зимни муқоиса бо нашри анҷомёфта дар Эрон маълум шуд, ки мисраи ҷаҳоруми он ба сурати зайл омада:

То аз шабаҳи ёр гуҳар овард бурун [4, 547].

Равшан аст, ки аз шабаҳи ёр гуҳар бурун овардан чандон маънии қобили қабул надорад ва шакли дар нусхаи хаттӣ омада мувофиқи матлаб аст.

Дар мисраи аввали ин рубоӣ бошад дар матни нашри Девон ба ҷои вожаи «амин» «қарин» омадааст [4, 540]:

*Дар қурб ба сад бало амин бояд буд,
Парвонаи хуи оташи бояд буд.
Таслим ба имои назар бояд шуд,
Сар бар кафу ҷон дар остин бояд буд [2, 216 а].*

Дар рубоии дигар бошад, тағироти матнӣ дар мисраи дувум дида шавад:

*Пур мебинам, ки ки бенаво меоям,
Дилканда зи хешу ошно меоям.
Эй кош чу рафтаним надонам, ки кучост,
Медонистам ки аз кучо меоям [2, 219 а].*

Ҳангоми муқоисаи ҳар ду матн маълум шуд, ки мисраи мазкур дар нусхаи ҷопӣ ба шакли зерин омадааст:

«Бегона зи хешу ошно меояд» [4, 547].

Ба назари мо, гунаи дар нусхаи хаттӣ шоиронатар ва мувофиқ ба шеваи сабки ҳиндӣ омадааст, чун шакли дувум маъруф аст. Вожаи «дилканда» чун навъи калимоти мураккаби хоси сабки ҳиндӣ барои таъмини назокати каломӣ шоир бештар таъсир гузоштааст.

Дар рубоии зайл дар мисраи аввал ба ҷои ибораи «оташ зи миёни санг «Аҳлӣ зи миён санг» омадааст [4, 539]:

*Оҳан зи миёни санг берун ояд,
В-он ҳам ба ҳазор ранг берун ояд.
Як зарра сафои дил агар рост шавад,
Аз зери ҳазор занг берун ояд [2, 219 а].*

Дар нусхаи хаттӣ дигари мавриди истифодаи мо низ шакли дар Девон омада мазкур аст ва маълум аст, ки Муҳаммадризо Тохирӣ аз он низ истифода кардааст [3,118]. (Ба назари мо, вобаста ба он дар рубоӣ вожагони сафо, занг истифода шудааст ва дар гузашта оинаи оҳангиро аз санг таҳия мекардаанд, ин шакл мақбултар аст. Ҳамзамон, мисраи савуми ин рубоӣ дар нашр ба шакли «Як зарра сафои дил агар ёфт шавад» омадааст.

Рубоии дигари Назирӣ бошад дар нусхаи хаттӣ мавриди истифода чунин шакл дорад:

*Кам чу, ки ба қимат аст сармои ман,
Биниши ки ба таҳ наҷфӣ аз пояи ман.
Оҳиста, ки роҳ булаҷаб торик аст,
Дӯше нахурӣ дар равиши сояи ман [2, 219 а].*

Тағйироте, ки ба назар мерасад, дар мисраи савуми он ҷой дорад, яъне ба ҷои калимаи «торик» дар нашри мавриди истифода борик аст.

«Оҳиста, ки роҳ булаҷаб борик аст [4, 546].

Маълум аст, ки дар ҳар ду маврид мантиқи сухани шоир ҳалал намеёбад, аммо бо назардошти он ки дар мисраи ҷорум ибораи «равиши соя» ба қор рафтааст, ба эҳтимоли зиёд қабули гунаи роҳи торик ба мақсад наздиктар мебошад.

Рубоии дигари Назирӣ Нишопурӣ дар нусхаи хаттӣ ин шаклро дорост:

*Оташ шаваму заҳмати ҷонон нашавам,
Парвонаи шамъам мағаси хон нашавам.
Чун хандаи соқӣ газаки мағсонам,
Чуз бар ҷигари қабоб меҳмон нашавам [2, 218 а]*

Ягона фарқияте, ки дар мушоҳида мерасад, дар мисраи аввали он дида мешавад, ки дар нашри анҷомёфта шакли «Оташ хураму...» омадааст [4, 545]. «Шакли оташ шаваму»...-ро аз он ҷиҳат метавон қабул намуд, ки тарзи ифода дар он хеле мувофиқ мегардад, зеро таъкиди шоир бар он ҳаст, ки агар оташ шавам ҳам заҳмати ҷонон намешавам. Ба эҳтимоли зиёд бо назардошти он ки дар мисраи дувум «парвонаи шамъ» омада, шакли «оташ хураму»-ро ҳам дар нусхаҳо дучор меоем, ки онро тасҳеҳкунандаи Девон истифода намудааст. Дар нашри анҷомёфта рубоии дигар ба чунин шакл омадааст:

*Кай шанбеи ман ба шодмонӣ бархост,
Ё ҷумъаи ман базми нишоте ороост.
Хубест, ки айём барафтад, варна,
То шанбеу ҷумъа ҳаст, ин гам бархост [4, 534].*

Аммо ҳангоми муқоиса бо нусхаи хаттии дар ихтиёрбуда маълум шуд, ки дар мисраи чоруми рубоӣ ғалате дар нашри мазкур ҷой дорад, зеро шакли саҳеҳи мисраъ чунин аст:

То шанбеву ҷумъа ҳаст, ин ғам барҷост.

Ба эҳтимоли зиёд, шояд дар нашри мазкур ғалати ҷопӣ рафта бошад, ки ба ҷои «барҷост» дар мисраи чорум такроран «бархост» омадааст. Чун зимни муқоиса бо нусхаи мавриди истифодаи Муҳаммадризо Тоҳирӣ маълум мешавад, ки он ҷо низ шакли дурусти ин мисраъ ба кор рафтааст [3,116].

Дар тазкираи «Маҷмаъ-ул-нафоис»-и Орзу мисраи байти аввал ба шакли зайл дучор мешавад ва маълум мешавад, ки ҷузъи дувуми мисраъҳо иваз шудааст, яъне шодмонӣ бархост ба мисраи дувум гузашта, базми нишот ба мисраи аввал рафтааст.

Кай шанбеи ман базми нишоте орост,

Ё ҷумъаи ман ба шодмонӣ бархост.

Хуб аст, ки айё барафтад зи миён,

То ҷумлаву шанбе аст, ин ғам барҷост [5, 1626].

Дар рубоии дигар маълум мешавад, ки ҳангоми хониш шояд иштибоҳе сар зада бошад, чун дар навишти форсӣ ҳарфҳои «х» ва «ҷ» танҳо бо аломат фарқ мекунанд ва нуктаи дувум он аст, ки имкон надорад, ки Назирии Нишопурӣ дар як рубоӣ ду маротиба вожаи «бархост»-ро дар мақоми кофия оварад. Аз нигоҳи мантиқ ҳам таъкиди шоир дар он маврид дуруст мешавад, ки агар ин ҷо «барҷост» хонда шавад, чунин маънӣ ҳосил мегардад, ки то ҷумлаву шанбе ҳаст ин ғам боқӣ мемонад.

Рубоии дигар, ки дар аксари нусхаҳои хаттии дастрас ба унвони аввалин рубоӣ дар бахши рубоиёт ҷой гирифтааст, дар нусхаи дар ихтиёри мо қарордошта ба шакли зайл омадааст:

Эй аз ту суварнигор ҳар ҷо кӯре,

Зеб аз ту диҳад ба орият ҳар уре.

Ҳар кас масале ба ақли худ меорад,

Наврӯздеҳасту рустое суре [2, 209 б].

Ҳангоми муқоисаи ин гунаи рубоӣ ба нусхаи дигари хаттӣ маълум шуд, ки мисраи чаҳорум дар ин нусха ба ин шакл омадааст:

Наврӯз деҳасту рустоеву суре [3, 115].

Дар нашри Девон бошад шакли зерин ба ҷаш мерасад.

Наврӯз деҳасту рустоеву суре.

Истикболи гунаи дар нусхаи мавриди назари мо ба шакли «Наврӯз деҳасту рустое суре» аз он ҷиҳат нисбатан мақбул аст ки ин ҷо агар Наврӯзро аз деҳ ҷудо нависем, онҳо такрори ду вожаи муродиф ҳосил мешавад, яъне деҳа ва русто. Аз ин лиҳоз, ин ҷо «наврӯздеҳ» дар якҷоягӣ ба маънии наврӯзиядиҳӣ ё додани ҳаядҳои наврӯзӣ фаҳмида мешавад ва он гоҳ мисраъ чунин маънӣ касб мекунад, ки Наврӯзиядиҳие ҳасту рустоеву суре.

Аз баҳсу баррасии матншиносии рубоиёти Назирии Нишопурӣ маълум мешавад, ки ҳарчанд то кунун дар намунаҳои аз осори шоир дар маҷаллаҳои Тоҷикистон ба нашр расидаанд, вале то ба ҳол матни Девони шоир ҷоп нашудааст. Бо он ки Девони Назирии Нишопурӣ ду маротиба дар Ҷумҳурии Ислонии Эрон ва як маротиба дар Ҷумҳурии Ислонии Покистон ба ҷоп расидаанд, вале ҳанӯз нуктаҳои зиёди марбут ба матншиносии осори вай аз ҷумла рубоиёташ мавҷуданд, ки таҳқиқоти бештареро дар ин замина тақозо доранд. Дар заминаи анҷоми пажӯҳиш дар робита ба матншиносии рубоиёти шоир бар асоси истифодаи нусхаи хаттии мавҷуд дар Маркази мероси хаттии назди раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон чунин натиҷаҳо ҳосил мешаванд:

1. Ҳарчанд ин нусха баъд аз 20 соли вафоти шоир китобат шудааст, аммо маълум мешавад, ки соли мактуб шудани он ба замони зиндагонии суханвар рост меояд ва аз ин нигоҳ аҳамияти муҳим касб мекунад.

2. Дар нусха чанд намунаҳое аз рубоиёти шоир пайдо шуданд, ки дар нусхаҳои дигар мавҷуд нестанд ва аз ин ҷиҳат ин нусха дорои аҳамияти муҳим барои анҷоми кори таҳияи матни ашъори шоир мебошад. Дар навбати аввал маълум аст, ки ноширони Девони шоир аз мавҷудияти ин нусха иттилоъ надоштаанд.

3. Дар баробари ин, дар ин нусха бархе аз гунаҳои саҳеҳи рубоиёти шоир ҷой доранд ва маълум мешавад, ки котиби нусха аз назокати сабки ҳиндӣ бархурдор буда, дар ҷараёни китобати девон ба вежагиҳои ин сабки адаби ва тарзи сухани шоир эътибори махсус додааст.

4. Ҳарчанд ягона нусхае аз Девони Назирии Нишопурӣ дар Ҷумҳурии Исломии Эрон аз ҷониби Муҳаммадризо Тоҳирӣ бар асоси ду нусхаи хаттӣ ва ду нусхаи ҷопӣ таҳия ва нашр шудааст, аммо баррасии қиёсии он бо нусхаи хаттии дар ихтиёри мо қароргирифта маълум намуд, ки ҳанӯз мо онро наметавонем дар навбати аввал матни комили Девони шоир ё ҳатто қуллиёти вай унвон кунем. Аз сӯи дигар, мушкилот ва муаммоҳои аз баррасии қиёсии ин нашр ва нусхаву баъзе тазкираҳо ба миён омада, маълум месозад, ки зарурати тасҳеҳ ва нашри матни комил ва илмӣ-интиқодии Қуллиёти Назирии Нишопурӣ дар ҳамаи кишварҳои форсиабон, аз ҷумла Тоҷикистону Афғонистон, Эрон, Покистон, Ҳиндустон мавҷуд аст ва ҳанӯз нусхаҳои фаровоне мисли ин нусхаи мавриди истифодаи мо мавҷуданд, ки баробари истифодаи нашудан интизори тасҳеҳ, таҳқиқ ва омӯзишу муаррифианд.

Пайнавишт:

1. *Догистонӣ, Вола, Алиқулихон ибни Муҳаммадалӣ Риёз-уш-шуаро. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ноҷии Насрободӣ. Ҷ.4. -Техрон, Асотир, 1384.*
2. *Нишопурӣ, Назирӣ. Қуллиёт. Нусхаи хаттии Маркази мероси хаттии назди раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, таҳти шумораи 823.-321 с.*
3. *Нишопурӣ, Назирӣ. Девон. Нусхаи хаттии Китобхонаи Маҷлиси Шӯрои Исломи, таҳти шумораи 90209.*
4. *Нишопурӣ, Назирӣ. Девон. Тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Тоҳирӣ.- Техрон: Нигоҳ, 1389.- 672 с.*
5. *Орзу, Сирочуддин Алихон. Маҷма-ун-нафоис. - Ҷ.3 / Ба қўшиши доктор Муҳаммад Сарфароз Зафар. – Исломобод, 2006. – С. 1346-1348.*
6. *Ҳиравӣ, Фаҳрӣ. Девони газалиёт. Муаллифи нешугуфтор ва таҳиякунанда Саидхоҷа Ализода. Душанбе: - Доши, 2020. -183 с.*

Reference Literature:

1. *Doghisoni, Vola.; Alikulikhon ibni Muhammadali. "Riyoz-ush-shuaro". Introduction, recension, exploration by Muhsin Nadji Nasrobodi. – V.4. – Tehran: Folk Creation Productions (Legends, Myths, Fables) (Asotir), 1384 hijra.*
2. *Naziri, Nishopuri. Compositions. Divan. Manuscript Kept in the Centre of Written Heritage under the Auspices of the Academy of Sciences of Tajikistan. #823. – 321 pp.*
3. *Naziri, Nishopuri. Divan. Manuscript Kept in the Library of Islam Council under the Auspices of Majlis. #90209.*
4. *Naziri, Nishopuri. Compositions. Divan. Editorship and commentaries by Muhammadrizo Tohiri. – Tehran: Outlook, 1389 hijra. – 672 pp.*
5. *Orzu, Sirojuddin Alikhon. Collection of Compositions. – V.3 // Under the editorship of Dr. Muhammad Sarfaroj Zafar. – Islamabad, 2006. – pp. 1346 – 1348.*
6. *Hiravi, Fakhri. Divan of Ghazals. Preface and Recension by Saidkhodja Alizoda. – Dushanbe: Knowledge, 2020. – 183 pp.*

УДК 8 тоҷ 2 М65

ББК 83.3 (0) 9

SOINUDDIN KHUJANDI'S LETTERS *Mirzoev Sadriiddin Kholovich, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the department of Tajik Classical literature, Khujand State University named after academician B.G. Gafurov*

НОМАҲОИ СОИНУДДИНИ ХУЧАНДӢ *Мирзоев Садриддин Холович, н.и.филол. дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷик МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи акад. Б.Гафуров”*

ПИСЬМА СОУНУДДИНА ХУДЖАНДИ *Мирзоев Садриддин Холович, канд.филол.наук доцент кафедры таджикской классической литературы ГОУ «Худжандский государственный университет им. акад. Б. Гафурова» E-MAIL: mirzozoda-75@mail.ru*

Key-words: *epistola, Soinuddin Khujandi's letters, Isfagan Khujandians' dynasty, manuscripts, sultoni, ikhvoni, irfoni.*

The author of the article has given an analysis of the epistolary heritage of the outstanding scholar, well-known representative of Khujandians' House (Oli Khujand) in mediaeval Isfagon Souniddin Khujandi Isfahoni (1370-1433). It is marked that Souniddin Khujandi's epistolary heritage consists of almost twenty letters which may be grouped as: sultoni, ikhvoni, irfoni, hurufi ones. It is underscored that Khodja Sounuddin in his epistolas uses the Tajik language intermixed with Arabic words and word-combinations adducing Koranic verses and hadises belonging to the Prophet, prosodic citations in Tajik; the fact being the evidence of virtuous mastering of Tajik and Arabic by Khodja Sounuddin. His letters are the source of primary importance containing the data about his own life and Khujandians' House in Isfagan. Souniddin's epistolary heritage is not only of literary-historical significance, but of socially-political one either. Linguistic and stylistic peculiarities of letters have been explored as well.

Калидвожаҳо: *нома, номаҳои Соинуддини Хучандӣ, Оли Хучанди Исфаҳон, дастхатҳо, номаҳои султони, ихвони, ирфони*

Дар мақола номаҳои донишманди маъруфи Оли Хучанд дар Исфаҳони қуруни вустой Соинуддин Хучандии Исфаҳонӣ (1370-1433м.) ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Зикр гардидаст, ки аз Соинуддини Хучандӣ наздик 20 нома боқӣ мондааст, ки метавон онҳоро аз рӯи мазмуну моҳият ва сабки навишташон ба номаҳои султони, ихвони, ирфони ва ҳуруфӣ дастабандӣ кард. Аз ин миқдор 6 нома ба шоҳону амрзодагон: 9 нома ба фарзанд ва ақрабияи; 3 мактуб ба пирони тариқат навишта шуда, боқимонда номаҳои ирфони ва ҳуруфӣ мебошанд. Таъкид шудааст, ки Хоҷа Соинуддин дар номаҳо матлабҳоиро бо забони форсии махлутӣ лугот ва таркиботи арабӣ ва бо истинод ба оёту аҳодис ва абёти форсии тоҷикӣ иброз медорад, ки чунин тарзи нигоҳи марбути наҳваи баёни Хоҷа Соинуддин буда, табаҳҳури комили ўро дар забонҳои форсии тоҷикӣ ва арабӣ ба субут мерасонад. Номаҳои Хоҷа Соинуддин маълумоти муҳим ва судмандро доир ба аҳвали худ ва хонадонаи доро буда, дар ин бобат, сарчашмаи дастӣ аввал мебошанд. Номаҳои Хоҷа Соинуддин аз ҷумлаи монда гортарин осори адабии нависанда буда, аз чандин дидгоҳ: адабиву таърихӣ, ҷумлои-сиёсӣ, ирфони ва ҳуруфӣ арзиши муҳим ва муфид доранд. Вижагиҳои забон ва сабки баёни номаҳо баррасӣ гардидаанд.

Ключевые слова: *эпистола, письма Соунуддина Худжанди, династия Худжандцев Исфагана, рукописи, султаны, ихвони, ирфони*

Произведён анализ эпистолярного наследия видного ученого, известного представителя Дома Худжандцев (Оли Хучанд) в средневековом Исфагане - Соунуддина Худжанди Исфакани (1370-1433). Отмечается, что эпистолярное наследие Соунуддина Худжанди составляют почти двадцать писем, которые можно сгруппировать следующим образом: султаны, ихвани, ирфани, хуруфи. Подчёркивается, что Ходжа Соунуддин использует в эпистолах таджикский язык в смеси с арабскими словами и словосочетаниями, с приведением коранических стихов и хадисов пророка, стихотворных цитат на таджикском языке, что свидетельствует о виртуозном владении Ходжой Соунуддином таджикским и арабским языками. Его письма являются первоисточником сведений о его жизни и о Доме Худжандцев Исфагана. Эпистолярное наследие Соунуддина имеет не только литературно-историческое, но и социально-политическое значение. Исследованы языковые и стилистические особенности писем Соунуддина.

A man-of-letters, Bayoni by name, presented a duplicate of Soinuddin Khujandi's letters (1370-1433ss) in a collection for the first time [1, p. 237]. It is worth mentioning that the relevant collection includes the literary productions belonging to the pen of scribes/clerks and scholars who lived in the VIII-th – the IX-th centuries (AH), and a person named Qivam recited and prescribed them as referring to 878hijra/1472m completely. The collection contains Sainuddin Ali's heritage referred as "including the letters written by emirs, giants and his nobles to Shohrukh ibn amir Temur and Boysunqur ibn Shohrukh and Sayyid Zaynulobiddin and amir Yusufkhoja, later on followed by a number of Muslim tenets".

Designing on the premise of the written copy kept in Majlis library Mousavi Behbahoni, nearly nine letters were recognized as belonging to Soinuddin Khujandi, alongside with those ones presented in Bayoni's collection [3, p.132-133]. At the same time, Muhammadtaqi Donishpazhuh has cited several other letters of Khoja Soinuddin titled as: "Nasiriddin Tusi's Year in Sadriddin Qunawi's Letter", "His Letter to Sayyid Nematulloh from Isfahan to Yazd by Amir Iskandar himself", "His two Letters targeted at Amir Nematulloh's Request", "The Letter to him from Qazizoda Rumi", "His Letter to "Sharfo" (Alii Yazdi)", "Hazrat Sayyid Sharif Hussain Ikhlati's Letter" [4, p. 307-312].

One can notice that Mahdi Bayoni and Mousavi Behbahoni presented only a number of Khoja Soinuddin's letters and did not speak about their peculiarity, value and significance. Later on, in conformity with Behbahoni's opinion, the scholars - Muhammadtaki Donishpazhuh and Judi Ne'mati - mentioned only his letters while presenting Soinuddin Khujandi's creations as well [3, 307-310; 7, ninety-seven]. However, none of the above-mentioned scholars published the text of Khoja Soinuddin's letters, only Behbahoni and Deboji published the text of one of his letters to Amirzoda Firuzshah in the collection of Sainuddin's letters, upon the whole [8, p. 229 -231].

Soinuddin Khujandi's treatises collection under the number of 10196 which is preserved in the Majlis Library attached to the National Council contains more than ten texts of his both Arabic and Persian letters [6]. The collection in question dwells on the author's lifetime and includes 53 books, treatises, letters and a few patterns of his Persian-Tajik and Arabic ghazals and rubais. The transcription of the copy was considered to be accurate and reliable Soinuddin's handwriting and signature were discerned in several places [6, p. 52]. In reference to it, in Malik National Library the collection under the number of 4049 preserved alongside with his literary productions and poems contains a letter from Amir Razi ibn Ali to Khoja Sainuddin's response [5, p. 153].

Proceeding from the content and essence of the text of letters we confidently underscore that Soinuddin Khujandi Isfahoni is considered to be such an educated and cultured personality of his epoch that the fame of his subtlety and spiritual eminence spread all over the world. Sainuddin himself sent letters to well-known and outstanding scholars of different countries, including the elder ones who were: Sayyid Nematulloh Wali, Sayyid Qosimi Anwor, Sayyid Hussain Ikhloti, Qazizoda Rumi, Khoja Hassan Attar, Khoja Zahiruddin Muhammad and others.

For instance, in the letter by Qazizadeh Rumi entitled “Musi Posho” sent from Samarkand to Khoja Soinuddin the addresser mentioned his greatness and mastership. At the same time, he thanked Khoja Soin for having received the treatise referred as “Bismillah”:

“The relevant letter from Samarkand known as “Musi Posho” was written in the presence of Alayya Soiniya-khaladallah Taala Zalala Jalalihi, and Jamola, and Kamola, Ilo Yavma-d-Din in a secretary conversation: in honor of... the truthfulness of Khoja Soinuddin Sainullah Allahu ta’âlâ reaches havzatu-l-Islam with bi barakati zota-l-a’zami va mayomin oyata-l-kubro...”[9, thirty-four].

It should be underscored that Khoja Soinuddin’s personality was respected not only by the scholars of Khorasan and Transoxiana, but by the nobles and rulers of India, Egypt, Samarkand, Rome and China either. Soinuddin himself points out in his book titled as “Nafsat-ul-masdur II” that his writings were spread around the world with the wind; he mentions the fact that his readers came from India and Rome to find a copy of his classification, and his followers traveled to Shiraz, Samarkand, and Rome and India. [8, p. 209-210]. Among the Temurid princes he was close to Shahrukh Mirzo, Pirmuhammad Iskandar and the rulers of Gelon and Mazandaran, Alouddin Geloni and Raziad dini Ali; such an important information can be obtained from his letters.

Totally, there are about 20 letters left after Soinuddin Khujandi which can be grouped according to their nature, essence, content and style of writing into royal, ikhwan, irfan and alphabetic ones. Of those enumerated 6 letters were addressed to kings and nobles: Alouddin ibn Baysunkur, Amir Korkiya, Nosiri Korkiya, Amir Alouddin Gelani, Amirzoda Firuzshah, Amir Razi ibn Ali; 9 letters - to relatives and elders of the sect: letter to his elder brother, letter on the recommendation of his son Muhammad, 3 letters to Nematullohi Wali, letters to Sharafuddin Ali Yazdi, Sayyid Hussain Ikhlati, Khoja Tajid din Hassan Attar, Khoja Muhammad Haji (son of Sheikh Muhammad) were not written, the rest are epistles and minor letters.

Khoja Soinuddin’s letters contain important and useful information concerning the condition and atmosphere that of his family, and it can be said that in this regard it is considered to be the living source, on the whole. Therefore, the writer informs us in his own language about some details of his life and those ones of his relatives in the form of questions nothing of the kind is occurred in any other source. For example, when Khoja Soinuddin was accused Ahmad Lur of the events associated with the addressee he was imprisoned, his belongings were confiscated, and he wrote a letter to Emir Firuzshah with a return request to them: *fa ahrus anna-sh-sharra-l-a’adi fi jamii-l-ahwala* (**O God, just as you have enlightened the kingdom in the shadow of His glory, so protect it from the evil of the enemies in all circumstances**).

After the presentation of praying he writes of the paths which open the way to the world, at the same time he speaks about a new abyss whose ghost lurks on the horizon. Firstly, it is the path of silence concealing the ill sides of life. Secondly, as it was stated in the application, a number of requests had been made in the past, but they remained without response and the sense of justice demands that they should be satisfied. The author of the letter didn’t write it in a graceful form, he expressed his wrath straightforwardly adducing examples when poor men were jailed and all their property was taken away, wives and children were left without any sustenance being thrown to the mercies of fate. As “farmoyand kardan” could be applied quickly and the sufferings of these poor children were great:

*Kori darveshi mustamand baror,
Ki turo niz korho boshad...”[9, p.320].*

In the letter written to Zahiruddin Muhammad he mentions the relatives of his own, his son Afzal being among them:

Letter to Khoja Zahiruddin Muhammad.

“...He is the one who calls for revelation of verses, so that the building of acceptance of the answer is radiant and the sign of sincerity is clear from the heights of his purity. It is the language of the Prophet (peace and blessings from Allaah be upon him) and he is the one who is not deprived of the talent for poetry and he is the one who is close to the poor (ie, Soinuddin-SM). to the throne of Khoja Burhoniddin He”[9, forty].

Soinuddin Khujandi's letters are written in a unique style and are embellished with attention to the use of thematic vocabulary and peculiar themes, heartfelt and interesting phrases, verses and hadiths, proverbs and locutions of wisdom sequences of Tajik, and Arabic and Persian poetry. This means that the style of Soinuddin's letters remains inclined for and flowing prose and is in harmony with the rest of Mansur's writings. If we take into account the fact that the text of letters is ornated with verses and hadiths, we can't help nothing that there is similarity between the styles of letters and the literary productions under the titles of “The first Nafsat-ul-Masduri” and “The second Nafsat-ul-Masduri”. The content of letters is full of spirit and energy, indeed.

Another peculiarity of the language and style of expression of letters lies in the fact that Soinuddin Khujandi's image appears in the letters as a well-balanced personality but with a broken and weak spirit and, finally as a poor and strange person beaten with the weathers of life. Specifically, in the letters he address both to the people of grace, knowledge high social positions and beggars wretched outcasts. Therefore, he always writes at the bottom of these letters: “kamtarini fuqaro soini turka” [6, p. 26].

It is worth stating that in these letters Khoja Soinuddin expresses his views being of contradictory direction with official moods with great courtesy; his Persian language is mixed with Arabic lexicon and citations from Tajik-Persian hadiths and verses. Khoja Soinuddin accounts for his full fame in the Tajik-Persian and Tajik languages.

Another feature of the style of Khoja Soinuddin's letters is that his they like those ones of other scholars of that time, regardless of their content, begin with prayer and praise, as we have illustrated above.

Another point is that the content of the text of letters and Khoja Soinuddin's conversations with the kings and scholars of his time convey piety, inner state, lots of ideas, attitude to speech, details of life, travels and motivations for writing books and treatises in their pure gyst completely deprived of any innuendos. For example, in the letter that he wrote to Amir Firuzshoh it is like this: ... As “farmoyand kardan” that he could apply so quickly, when it was strange and the suffering of these poor children has reached its peak. Or in the letter to Amir Alouddin, the same peculiarity is displayed. That is, the use of the verb “command” with the help of another verb in the position of honor:... “Do not hesitate and in every chapter look out of the corner of the eye of grace at those deprived of sincerity”. It should be noted that Soinuddin Khujandi used the relevant term in most of his treatises and letters, and the man-of-letters named Muhammadtaqi Bahor rightly thinks that Soinuddin is not devoid of the given term in his treatise and letter. He goes on to say that such a style of writing also exists in the Pahlavi book, as “commanded asked” instead of “asked” and “commanded to ask” meaning “asks” is commonly used in the case of the King [3, 234].

Proceeding from this consideration, Khoja Soinuddin's letters are among the most enduring literary productions of the writer and are of significant importance and useful value from several points of view: literary and historical, socio-political, epistemological and literal ones.

Пайнавишт :

1. Баёнӣ, М. Маҷмӯаи муниаот / М. Баёнӣ // Раҳнамои китоб.-1340.-Соли чаҳорум, ҷилди 3.- С.237

2. Баҳор, Муҳаммадтақӣ. Сабкишиносӣ ё таърихи татавбури насри форсӣ.-Дар се ҷилд.- Ҷилди сеюм / Муҳаммадтақӣ Баҳор.- Техрон, Заввор.-1381.-440 с.
3. Беҳбаҳонӣ, Саййидалӣ. Аҳвол ва осори Соинуддини Туркаи Исфаҳонӣ ба инзимоми рисолаи “Инзолия”-и ӯ // Маҷмӯаи суҳанрониҳо ва мақолаҳо дар бораи фалсафа ва ирфони исломӣ / Саййидалӣ Беҳбаҳонӣ.-Техрон: Мутолиоти исломӣ, 1349, саҳ. 110-132
4. Донишпазӯҳ, Муҳаммадтақӣ. Маҷмӯаи расоили Хучандӣ / Муҳаммадтақӣ Донишпазӯҳ. // Фарҳанги Эронзамин.-1345.-Ҷилди 4.- С. 307-312.
5. Феҳристи нусхаҳои хаттии Китобхонаи миллии Малӣк.- Ҷилди 7. Маҷмӯаҳо ва ҷунҷҳо / Зери назар ва таълифи Муҳаммадтақӣ Донишпазӯҳ.-Техрон : Донишгоҳ, 1364.- 489 с.
6. Хучандӣ, Соинуддин. Маҷмӯаи расоил/ Соинуддини Хучандӣ.-Техрон: Китобхонаи маҷлиси Шӯрои исломӣ, дастхати шумораи 10196. - 417 вар.
7. Хучандӣ, Соинуддин. Шарҳи Назм-уд-дурар / Тасҳеҳ ва таҳқиқ аз Ҷудии Неъматӣ / Соинуддини Хучандӣ.-Техрон: Мероси мактуб,1384.-509 с.
8. Хучандӣ, Соинуддин. Чаҳордаҳ рисолаи форсӣ / Муқаддима ва тавзеҳот: Маҳмуди Тоҳирӣ / Соинуддини Хучандӣ.-Техрон: Ояти широқ, 1389 ҳ.- 373 с
9. Хучандӣ, Соинуддин. ал - Маноҳидҷ фи-л-мантиқ. Тасҳеҳи Иброҳими Дебоҷӣ / Соинуддини Хучандӣ.- Техрон, : Суҳан,1376.- 118 с.
10. Ҷомӣ, Абдураҳмон. Осор. Иборат аз ҳашир ҷилд.- Ҷ. 8 (“Нафаҳот-ал-унс”, “Рисолаи қофия”, “Рисолаи арӯз”, “Рисолаи мусиқӣ”, “Шарҳи рубоӣёт”, “Номаҳо”) / Мураттибон: А. Зухридинов, А. Муҳаммадиев, А.Раҳмонов / Абдураҳмони Ҷомӣ. – Душанбе: Адиб, 1990.- 496 с.

Reference Literature

1. Bayoni, M. Collection of Letters // M.Bayoni. Guiding-Book. – 1340. – The fourth year, - V.3. – p. 237.
2. Bahor, Muhammadtaki. Style Knowledge or the History of Persian Prose Evolution. In three volumes. V.3 // Muhammadtaki Bahor. – Tehran: Pilgrim, 1381 hijra. – 440 pp.
3. Behbahoni, Sayiidali. Life and Creation of Soinuiddin Turka Isfahoni with the Applied Treatise “Inzoliya” // Collection of Speeches and Articles about Philosophy and Islamic Mysticism // Sayiidali Behbahoni. – Tehran: Islamic Studies, 1349 hijra. – pp. 110 – 132.
4. Donishpazhuh, Muhammadtaki. Khujandi’s Collection of Treatises. – Land. – 1345 hijra. – V.4. – pp. 307 – 312.
5. The Catalogue of Manuscripts Kept in the National Malik Library. – V.7. Collections and Anthologies. Under the editorship of Muhammadtaki Donishpazhuh. – Tehran: Higher School, 1364 hijra. – 489 pp.
6. Khujandi, Soinuiddin. Collection of Treatises // Soinuiddin Khujandi. – Tehran: Islamic Council Library under the Auspices of Majlis. #10196. – 417 pp.
7. Khujandi, Soinuiddin. Commentary to “Pearls of Versification” Preparation: Djudi Negmati // Soinuiddin Khujandi. – Tehran: Written Heritage, 1384 hijra. – 509 pp.
8. Khujandi, Soinuiddin. Fourteen Persian Treatises // Preface and Commentaries by Mahmudi Tohiri // Soinuiddin Khujandi. – Tehran: Patterns of Brilliancy. 1389 hijra. – 373 pp.
9. Khujandi, Soinuiddin. “Manokhidj fi-l-mantik”. Under the editorship of Ibrohim Deboji // Soinuiddin Khujandi. – Tehran: Word, 1376 hijra. – 118 pp.
10. Djami, Abdurrahman. Composition. In ten volumes. – V.8. Compilers: A.Zukhuriddinov, A.Mukhammaddiyev, A.Rahmonov // Abdurrahman Djami. – Dushanbe: Man-of-Letters, 1990. – 496 pp.

УДК 80/81
ББК 81

ДВЕ РЕДАКЦИИ РОМАНА «ФИРДОУСИ» С. УЛУГ-ЗАДЕ **Мурувватиён Джамила Джемол,**
к. филол. н., научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки НАН Таджикистана

ДУ ТАҲРИРИ РОМАНИ “ФИРДАВСӢ”- И С. УЛУҒЗОДА **Мурувватиён Чамила Чамол,** н.и.филол., корманди илмии шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдаки Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

TWO RECENSIONS OF S. ULUGZODA'S NOVEL “FIRDAWSI” **Muruvvatiyon Jamila Jamol,** candidate of philological sciences, scientific officer of the section of modern literature under the Institute of language and literature named after Rudaki attached to the National Academy of Sciences of Tajikistan **E-MAIL: Alika-xan@mail.ru**

Ключевые слова: текстология, роман «Фирдоуси», творческая концепция автора, первая редакция, вторая редакция, трансформационные процессы, идейно-композиционные изменения

Дан подробный текстологический анализ двух редакций романа Сотима Улуг-заде «Фирдоуси» (1988 и 1991 гг.). Выявлены изменения, вошедшие во вторую редакцию после её корректировки писателем. Цель исследования – определить круг изменений, введенных во вторую редакцию романа. Научная новизна заключается в изучении трансформативных процессов в тексте романа «Фирдоуси» при подготовке к изданию его второй редакции. Приводятся примеры произведений таджикской литературы, подвергнутых повторной редакции, например повесть С. Айни «Смерть ростовщика». Принцип анализа строится на сравнении двух текстов, при этом выполнен подстрочный перевод сравниваемых отрывков. Определено, что в переработанном издании писатель не изменил основного содержания и направленности романа. Отмечено, что некоторые слабые моменты в переработке романа не отразились на его идейном содержании и художественных особенностях. Выявлены лексические, сюжетные, идейно-композиционные изменения во второй редакции, что свидетельствует об изменении творческой концепции писателя.

Калидвожаҳо: танқиди матнӣ, романи "Фирдавсӣ", равиши эҷодии муаллиф, тағироти лугавӣ, сюжетӣ, гоҷавӣ ва таркибӣ, наири аввал, наири дувум

Тағйироте, ки ба таҳрири дувуми роман баъди тасҳеҳи муаллиф ворид гардидаанд, муайян карда шудааст. Мақсади тадқиқ муайян кардани тағйиротест, ки муаллиф ба таҳрири дувуми роман ворид сохтааст. Навовари мақола дар омӯзиши равандҳои трансформативӣ дар матни романи “Фирдавсӣ” ҳангоми ба наиш омода сохтани таҳрири дувуми китоб зоҳир мешавад. Аз таърихи адабиёти муосир намунаҳои таҳрири дувуми баъзе асарҳо, аз ҷумла “Марги судхӯр”-и С.Айнӣ зикр шудаанд. Усули таҳлилро муқоисаи ду матн ташиқил мекунад. Зимнан қитъаҳои мавриди муқоиса тарҷумаи сатр ба сатр шудаанд. Муайян гардидааст, ки дар наири такмилёфта нависанда ба мундариҷаи асосӣ ва самтияти асар тағйирот надаровардааст. Зикр гардидааст, ки баъзе лаҳзаҳои заифи таҳрири тақрорӣ роман ба мундариҷаи гоҷавӣ ва вижагиҳои бадеии он таъсир нарасондаанд. Дар таҳрири дувум тағйироти сюжетӣ, гоҷавию композиционӣ ошкор карда шудаанд, ки аз дигаргун шудани концепсияи эҷодии нависанда шаҳодат медиҳанд.

Key-words: *textology, the novel «Firdawsi», creative conception of the author, the first recension, the second recension, transformational processes, ideological-compositional changes.*

The article provides a detailed textual analysis of two editions of one novel by Sotim Ulugzoda «Firdawsi». By comparing the two editions (1988 and 1991), the author of the article reveals all the alterations that were included in the second edition after its correction by Sotim Ulugzoda himself. The objective of the study is to determine the range of changes introduced by the writer into the second recension of the novel «Firdawsi». Scientific novelty lies in the study of transformative processes in the text of the novel “Firdawsi” during the preparation of the second edition. It is noted that this is not for the first time in the history of the Tajik literature when the author of a work, after a while, returns to revision of his brainchild. Examples are given from those productions of the Tajik literature that underwent re-edition, e.g., the narrative of S. Aini «Death of the Usurer». The principle of analysis in the article is based on a comparison of two texts; hereby, word-for-word translation of both recensions being adduced. As a result, it was determined that in the revised edition, as in the first edition, S. Ulugzoda did not change the main content and streamline of the novel. As the textual analysis has shown, some of the weaknesses of the novel noted in the article did not affect the principal ideological content and artistic features of the work in its second variant. In the course of the analysis the author of the article elicited some lexical, ideological and compositional changes in the second edition, the issue of the plot inclusive. The fact testifies to the change concerned with the creative conception of the writer.

Доработка произведений в истории мировой литературы – событие естественное. Подготавливая произведения к новым публикациям, писатели стремятся довести их до совершенства как в плане стилистики и содержания, так и словарного состава. Случается и так, что некоторые писатели по истечении некоторого времени производят и своего рода реконструкцию композиции переиздаваемого произведения.

Ярким примером тому в современной таджикской литературе может служить «Смерть ростовщика» С. Айни. Новая редакция повести «Смерть ростовщика» (1952 г.) показывает, что С. Айни задался целью произвести изменения не только в языке и стиле, но и в композиции своего произведения [1; 2; 4; 5; 6; 9]. Отмечая это, конечно, мы в первую очередь подразумеваем и мировую известность данного произведения, занявшего почетное место рядом с такими признанными творениями сатирического жанра, как «Гобсек» О. де Бальзака, «Скупой рыцарь» А.С. Пушкина, «Мёртвые души» Н.В. Гоголя, «Господа Головлевы» С. Щедрина, «Хаджи-ага» Садека Хедаята. Такое признание повесть получила благодаря упорному труду писателя в период 1936-1952 гг. [4; 7].

Текстологическому анализу художественного текста посвящены многочисленные научные и научно-методические исследования русских ученых, среди которых особо выделяются работы Ю. М. Лотмана [7], Л. А. Новикова [8], Б. Ф. Егорова [3], Р. О. Якобсона [15] и др. В таджикском литературоведении эти вопросы частично затрагиваются в трудах М. Шукурова [14], Х. Шарипова [13, с. 136-150], А. Кучарова [5; 6], М. Ходжаевой [12] и др.

В период между первым и вторым изданием этого произведения С. Айни располагал достаточным временем и при новой редакции не только заметно развил творческое мастерство, но и обогатил его. Однако история литературы располагает и такими примерами, когда для повторного издания произведения совершенствовались авторами в довольно короткий промежуток времени.

Роман Сотима Улуг-заде «Фирдоуси» относится к этому ряду, и поэтому мы ставим задачу выявить общие особенности и различия в двух редакциях этого произведения.

Впервые полный текст романа был вынесен на суд читателей в журнале «Садои Шарк» (1986, № 10-11). В 1988 году роман был издан издательством «Адиб». По истечении некоторого времени, в 1991 г., произведение было издано вновь, с пометкой на титульном листе: «с доработками и дополнениями».

Примечательно, что и книга «Шахнаме» в 1010 г. также была подвергнута автором редактированию. К этому времени А. Фирдоуси был уже немолод, а нужда, неудачи и потеря любимого сына, так же, как это случилось и в жизни современного писателя Сотима Улуг-заде, состарили его раньше времени. Ирония ли это судьбы, или история находит своих сказителей не случайно?

Итак, приступая к анализу, прежде всего попытаемся выявить доработки и уточнения, внесенные Сотимом Улуг-заде при подготовке произведения к новому изданию.

Сотим Улуг-заде – известный писатель, творчество которого входит в сокровищницу произведений на таджикском языке. Его произведения доставляют не только эстетическое удовольствие, но и заметно обогащают словарный запас таджикского читателя. Всякий раз, подготавливая новое произведение к печати, С. Улуг-заде прорабатывал его в языковом аспекте. Так, сравнительный анализ второго издания романа «Фирдоуси» с первым свидетельствует о том, что писатель внес заметные коррективы при редактировании произведения, и замена слов и словосочетаний – прямое свидетельство сказанному.

Во второй редакции Сотим Улуг-заде стремился акцентировать внимание и на временных формах глагола (*карда – мекунӣ, кард-мекард*). Сравнивая первый и второй варианты романа «Фирдоуси», мы отметили некоторые дополнения и отдельные сокращения в предложениях, в словосочетаниях и т.д. Так, к примеру:

- **первый вариант:**

«Ман мутакидам, ки шумо ин корро дар ду мох ё дер кашад дар се мох, ба анҷом мерасонед...» [10, с. 89];

- **во втором варианте редакции:**

«Ман мутакидам, ки шумо ин корро камобеш дар ду ё се мох ба анҷом мерасонед...» [11, с. 88].

Здесь в слово «*камобеш*» (более или менее), внесённое в новую редакцию романа, вложен смысл относительности выполнения задачи. Это тот случай, когда во второй редакции наблюдается изменение авторской речи, однако это не влияет на цели, которые подразумевала первоначальная форма выражения мысли писателя. Так, по нашему мнению, хотя предложения:

«Вай ба дехаи худ баргаишта такмилу тасхеҳи асараширо давом дод, ба «Шохнома» боз чанд киссаҳо изофа кард» [10, с. 95]

и:

«Вай ба дехаи худ баргаишта боз «Шохнома»-ро ба даст гирифт, ба асараши якҷанд киссаҳои нав изофа кард» [11, с. 93]

формально отличаются друг от друга, все же они несут единое содержание.

Также, если не учитывать введения слова «*навкар*» во второй вариант, то в строке «... садҳо мулозиму хизматгор дошт» и «...садҳо мулозиму навкарҳо дар хизматаш буданд» при их формальном различии мысль едина.

Нам представляется, что добавление в предложение «*хирад бародари дод аст, чое ки хирад нест – дод нест*» [10, с. 102] новой мысли «*хар ду бо хам таъваманд*» («*Хирад бародари дод аст, чое ки хирад нест, дод аст, хар ду бо хам таъваманд, чое ки хирад нест, дод нест*») [11] неоправданно, ибо оно не вносит дополнений в содержание и не работает на его совершенствование.

Также считаем, что первоначальная мысль автора в первом варианте («*қоидаи мадху маддохӣ ҳамин аст*») звучит убедительнее в сравнении с мыслью, выраженной во втором варианте («*Аз азал қоидаи мадху маддохӣ ҳамин аст*»).

Работая над новым вариантом произведения, С. Улуг-заде задался целью отойти от первоначальных пространных словосочетаний и добиться лаконичного выражения мысли. При этом его речь остается предельно приятной для слуха. Как нам кажется, его новаторские искания в языковой сфере не оставляют читателя равнодушным.

Для сравнения обратим внимание на следующее предложение: «*қиссапардозихои бесуд ба дили у нешҳои дарднок мезад*» («*сочинение бессмысленных легенд сильно ранило ему сердце*»), которое в первом варианте романа выглядело несколько затянутым и скучноватым:

«*Мавридхое мешуд, ки вай аз ранҷонидаи падар хуДДори намекард. Писари тундху бо таънаҳои дар бораи «қиссапардозии бесуд» – ба дили у нешҳои дарднок мезад*» [10, с. 93] // «*Временами он не сдерживается, чтобы обидеть отца. Сын грубо ранил его сердце упреками о том, что отец занят сочинением бессмысленных легенд*».

Этот психологический эпизод, в котором изображается душевное состояние отца, вызванное дерзким отношением сына, показался писателю несколько затянутым, повисшим в воздухе. Поэтому во второй редакции он заметно сократил его и придал этим динамику движению чувств и мыслей:

«*Мавридхое мешуд, ки вай аз ранҷонидаи падар хуДДори намекард. Писари тундху бо таънаҳои дар бораи «қиссапардозихои бесуд» ба дили падар нешҳои дарднок мезад*» [11, с. 95].

При доработке романа Сотим Улуг-заде не только внёс изменения в его стилистику и словарную структуру, но и произвёл необходимые, на его взгляд, изменения в пользу характера героя. Так, в первой редакции романа, в главе «Шикоят», когда шейх Гургани прочитал поэту Фирдоуси жалобу ходжи Абдуннаби, имама мечети селения Шодоб, мы читаем:

«*Ихоноти маҳз! Ҳазён, сафсатаи чоҳилона! - шурида гуфт у.- Оё шумо хазрат ба ин сафсатаҳо бовар кардед?*» [10, с. 18] // «*Прямая ложь! Бред, глупое вранье! - в ярости сказал он. – Неужто вы, господин, поверили в эти бредни?*».¹

В этом ответе поэта сегодняшний читатель не получает информации о характере имама Шодоба.

Во второй редакции романа С. Улуг-заде изменил этот момент, и характеристику шодобского имама мы получаем со слов самого Фироуси:

«*Ихоноти маҳз! Ҳазён, сафсатаи чоҳилона! - шурида гуфт у.- Игво, фитна, шуру шар пешаи ин шахс аст. Ў дар ҳама ҷо аз ман бадғӯи мекунад: банда медонам ва шояд хазратам низ беҳабар набошанд, ки бо ин гуна тухматҳо дар ҳаққи банда мардумро бар ман мешуронад. Мақсадаи ҷуз ба динпаноҳи ном баровардану ба мансаби баландтари диния расидан нест. Оё шумо ба ин, - Фирдавсӣ дар ҳоли изтироб бо ангуштонаи ба пораҳои варақи пошхӯрда шиора кард, - ба ин сафсатаҳо бовар кардед?*» [11, с. 23] // «*- Прямая ложь! Бред, глупое вранье! – в ярости сказал он. – Наговор, клевета характерны для этого человека. Он везде злословит меня: я знаю об этом, и, возможно, мой господин тоже знает, что подобными клеветническими словами в мой адрес он настраивает народ против меня. У него только одна цель - добиться высокого положения в обществе. Неужто вы, - Фирдоуси в глубоком волнении указал пальцем на обрывки бумаг, валявшихся на полу, - поверили в этот бред?*».

¹ Здесь и далее дан подстрочный перевод автора статьи.

Попытаемся на конкретных примерах показать поправки, которые автор внес в произведение.

Первая редакция романа начинается с изображения родины Фирдоуси - города Туса и его географического расположения, однако, обращаясь к новой редакции, мы обнаруживаем, что С. Улуг-заде предваряет роман отрывками из главы «Ночь созидания» («Шаби эход») [11; 10], что вполне оправдано. Этот отрывок исполняет роль своеобразного поэтического введения ко всему роману. В ней писатель повествует о рождении «Шахнаме» - величественного здания, подобие которого редко встречается в мировой литературе. Затем Улуг-заде знакомит читателя с историей родины Фирдоуси, и, хотя этот эпизод во многом созвучен с первым вариантом, однако в нем наблюдается ряд подробных уточнений и серьезная конкретизация мыслей. Так, например, в первой редакции мы читаем:

«Шаҳр аз пайвасти ду шаҳраки самти шарқию гарбӣ ба ҳам омада буд, зодгоҳи Абулқосими Фирдавсӣ деҳаи ҳамсои Шодоб ва бошишигоҳаи деҳаи Бож буд: ин деҳа дар пушти дарвозаи Разон буда ва боғистонаи ба он дарвоза мепайваस्ताаст. Обову аҷдоди шоир низ дар Бож ва Шодоб зистаанд. Онҳо деҳқонон - мулкдорони калон будаанд, ки дар Эрони пеш аз ислом табақаи ҳукмрон ҳисоб меёфт. Аҳли ин табақа озодон номида мешуд ва асилзодагон ба шумор мерафтанд. Дар замони ҳокимияти араб ин табақа аз нуфузи сиёсӣ иқисодии худ маҳрум гардид. Аҷдоди шоир ва худи вай дар ин давра аз мақоми тавонгари фуromaда ба мулкдорони хурд табдил ёфта буданд» [10, с. 5-6] //
«Город брал начало из слияния двух маленьких поселений городского типа, расположенных на Востоке и Западе, родиной Фирдоуси было соседнее селение Шодоб, а постоянным местом жительства - село Бож; это селение располагалось за воротами Разон, сады которого соединялись с этими воротами. Предки поэта тоже были выходцами из селений Бож и Шодоб. Они были диканами – крупными землевладельцами, которые в доисламском Иране считались элитной (правлящей) прослойкой. Представители этой прослойки назывались свободными и считались аристократами. Во времена арабского правления этот класс был лишен политического и экономического авторитета. Предки поэта и он сам, лишившиеся к этому времени прежнего могущества, превратились в мелких правителей».

В новой редакции:

«Шаҳр аз пайвастанӣ ду шаҳрак, яке аз самти шарқӣ ва дигар аз самти гарбӣ, пайдо шуда буд: яке аз дарвозаҳои он шаҳр аз Тобирон ба суи деҳқадае, Расон ном, бозмегардид ва дарвозаи Расон ном дошт: аз беруни дарвоза боғистони деҳаҳои Шодоб ва Боч шуруъ мешуд. Ин ду деҳаи хушманзари пурдолу дарахт дар наздикии ҳамдигар воқеъ шуда, аввали зодгоҳи Фирдавсӣ ва дуввуми бошишигоҳи у буданд. Обову аҷдоди шоир низ дар ин деҳқадаҳо зистаанд. Онҳо аз ҷумлаи озодон - асилзодагон ва мулкдорони калон будаанд. Исми деҳқон ба ҳамин қабил мардумон мансуб будааст. Деҳқонон аз замони қадим табақаи ҳукмрон будаанд, вале айёми ҳокимияти араб нуфуз ва иқтисодии сиёсӣ иқтисодии торафт мекоस्ताастион, дар натиҷа дар ин давра аҷдоди шоир ва баъдан худи ӯ низ аз мақоми тавонгари фуromaда ба хурд табдил ёфта буданд, мулкдороне, ки даромади мулкашон ба маоши зиндагиашон базӯр кифоя мекард». [11, с. 6] //
«Город образовался из слияния двух городков, расположенных в восточной и западной части; одни из ворот города Табирон выходили к селению Расон и носили такое же название: за воротами простирались сады селений Шодоб и Бож. Эти два утопающих в садах селения располагались по соседству друг с другом, первое из которых было местом рождения, а второе - местом проживания Фирдоуси. Предки поэта также жила в этих селениях. Они относились к кругу свободных (озодон) –

аристократов и крупных землевладельцев. Название «дихканин» напрямую относится к этому кругу людей. Дихкане издревле относились к правящей прослойке, однако во времена арабского правления они постепенно потеряли прежнюю политическую и экономическую мощь, в итоге в этот период предки поэта, а впоследствии и он сам, превратились в мелких правителей, доходы которых с трудом обеспечивали их существование».

Во второй части романа С. Улуг-заде добавил диалог Фирдоуси и его жены Фатимы о женитьбе их сына Хушанга, которого не было в первой редакции [11, с. 8-9]. Между поэтом и его супругой происходит диалог – это новшество во втором варианте редакции, где Фатима-бану проявляет себя как женщина гордая, утончённая, умеющая выразить своё мнение и недовольство затеей мужа, и в то же время как супруга, понимающая поэта и не желающая оставаться в стороне от его проблем.

В эту главу писатель добавил и другой диалог, происходящий между поэтом и сыном, которого не было в первоначальном издании книги. Это добавление весьма оправданно, ибо вносит ясность в характеристику персонажей романа и обладает рядом черт воспитательного характера [11, с. 10-11]. После этих диалогов тоска и уныние охватывают Фирдоуси. Жена успокаивает его и даёт обещание, что поговорит с Хушангом. Однако в первой редакции романа эта беседа матери с сыном остается нераскрытой. Возможно, поэтому С. Улуг-заде добавляет следующий весомый отрывок, где супруга поэта пытается принять участие во взаимоотношениях между отцом и сыном:

«Чӣ ситеза мекунӣ Хушанг?.. Беодобӣ кардӣ. Ба кӣ? Ба падар. Падари меҳрубоне, ки ба фарзандонаш ин қадар ғамхор аст ва меҳоҳад ўро аз ношоистагиҳову хатохо барҳазар кунад. Ту, агар ки хоҳӣ одами хуб шавӣ, бофазлу одоб шавӣ падаратро ба гуши хуш шунавӣ ва пандашро бигирӣ. Охир мардумон хар як сухани ҳоким Фирдавсиро хамчун панду ҳикмати гаронбаҳо ба лавҳи хотир менависонанд, аммо писари худаш ўро меранҷонад. Онҳо дар бораи ту чӣ хоҳанд гуфт? Худат медонӣ, чӣ хоҳанд гуфт? Айб аст. Ҳоло бирав, аз ў узр бихоҳ, тавба кун, бирав.

-Ҳоло на, - сар тофт Хушанг.

-На, на, - исрор кард модараш, - акнун бирав қудрати хотираширо рафъ кун. Хушанг ночор баромада ба боғ равон гардид.

Шоир наси мизи насти фарохи худ нишафта ва ғарқи хаёл буд, шояд меандешид, ки назми достони тозаеро чӣ тавр шуруъ кунад ё идомаи достони нештар ба қалам гирифташиро чӣ тавр нависад. Ё балки дар бораи писараш ва рафтору кирдори ў фикр мекард. Хушанг дар дами дар истоду рӯяширо ба як сӯ гардонида гуфт:

- Беадабӣ кардам, бобоҷон, бахшоиши меҳоҳам.- Фирдавсӣ сар боло карда ба ў нигарист:

-Пушаймон шудӣ?

-Пушаймонам, - ба замин нигариста гуфт чавон.

-Мебахшам, агар қавл диҳӣ, ки дигар ба ҷои дарسخонӣ ҳарифбозӣ намекунӣ.

-Қавл медиҳам, - гуфт Хушанг» [10; 11] // «Что ты кипятишься, Хушанг... Ты проявил невоспитанность. И по отношению к кому? К отцу. К отцу, который только и делает, что заботится о своем сыне, думает, как бы оградить его от очередных ошибок. Если ты желаешь стать хорошим человеком, обрести уважение и авторитет, то должен прислушиваться к наставлениям и добрым советам отца. Люди внимают каждому слову хакима Фирдоуси как мудрым словам пророка, в то время как собственный сын обижает его. Что они могут подумать о тебе? Ты знаешь, что скажут люди? Стыдно. Сходи к нему и попроси прощения, покайся. Иди.

- Не сейчас – отказался Хушанг.

- Нет, нет, - настаивала мать. – Отправляйся сейчас же, развея его печаль и обиду.

Хушангу ничего не оставалось, как встать и выйти в сад. Поэт сидел за низеньким столиком, всецело уйдя в размышления. Возможно, что в этот момент он думал о том, с чего начать новый дастан – поэму или как продолжать начатую ранее. Или, быть может, он был поглощен думами о сыне и его поступках. Хушанг остановился у порога и, глядя в сторону, сказал:

- Отец, я проявил невоспитанность, прошу прощения, – Фирдоуси поднял голову и посмотрел на него:

- Раскаиваешься?

- Раскаиваюсь, - глядя в землю, ответил юноша.

- Я прощаю тебя, но при условии, что ты дашь слово не заниматься ненужным времяпрепровождением вместо того, чтобы учиться.

Обещаю, – сказал Хушанг».

Эту же главу С. Улуг-заде дополняет двумя новыми отрывками [11, с. 28-29, 30], которые касаются поэта Хамдуллаха Найсони и помогают более ярко раскрыть его характер.

Следующее, более объемное дополнение, касающееся Найсони [11, с. 62-65], следует за главой «Хусейн Кутайба». В этой части повествуется о том, как поэт Найсони был изгнан со службы у казия и по совету Фирдоуси приступил к профессии учителя. Тут автор изображает Фирдоуси справедливым и деятельным человеком, нацеленным на добрые деяния. Наблюдаются незначительные дополнения в главах «Причины приглашения» [11, с. 89], «Беседа с визирем» [11, с. 100, 103], «Путешествие» [11, с. 104]. Словом, первая часть романа была подвергнута значительным изменениям. В этой же части наблюдается отказ писателя от первоначальных мыслей и идей. Другие главы первой части романа «Фирдоуси», а также все главы второй части, за исключением незначительных редакторских изменений, остались в первоначальном варианте.

Таким образом, в новой редакции, после ряда добавлений и изменений, в тексте произошло слияние в одну главу глав «Ночь созидания» и «Сельские жители», что позволило автору заметно откорректировать и усовершенствовать эту часть романа.

В первую редакцию книги С. Улуг-заде поместил отрывок под названием «Клевета («Игво»)), в которой повествуется о поддельной причастности Фирдоуси к учению мутазилитов и карматов, что было весьма опасно для его жизни. Привлекает внимание добавление, которое вносит автор романа в описание желания Найсони совершить путешествие в Шодоб вместе с Фирдоуси.

В главе «Шоири ноком» рассказ о Найсони переходит от прямого повествования к пересказу от лица самого героя. К тому же, если в первой редакции этот поэт-неудачник обвиняет в своих бедах только имущих, то во второй редакции Найсони старается быть более объективным: он признается в своих недостатках, и тем самым автор романа старается более подробно раскрыть образ поэта. Для этого он использует рассказ самого Найсони, речь которого богата пословицами.

Глава о Найсони сокращена до минимума и значительно перемещена вперед, что больше соответствует логическому ходу действия романа. Если в первой редакции писатель придал встрече Фирдоуси с Найсони характер оказанного благодеяния, то во второй редакции автор решает этот вопрос более реалистично. На примере того, как в первой редакции Фирдоуси пытается помочь поэту – неудачнику с женитьбой и устройством на службу (женитьба на Равшан и одиночество поэта в этом деле,

устройство Найсони в школу для подростков, денежный подарок казия на свадьбу и т.д.), наблюдается поиск писателя в стремлении обогатить образ Фирдоуси.

Таким образом, С. Улуг-заде наделяет своего героя положительными качествами, такими как доброта и забота о ближнем. Мы несколько не сомневаемся в наличии таких качеств у великого гуманиста, писавшего о Добре и Зле. Здесь автор более практичен: он оставляет за читателем право на фантазию. Образ Найсони противоположен Фирдоуси и должен послужить для того, чтобы шире раскрыть образ главного героя. Взять хотя бы рассказ поэта-неудачника: окончив медресе, он не нашел место, которое бы обеспечивало его существование: из-за несдержанного языка его гнали отовсюду, стараясь поскорее избавиться. Этот порок настолько вжился в него, что порой он забывал о почтении к знатым людям. Найсони пытался заработать сочинением панегириков в честь богачей и сановников, но превозносимые им богачи редко баловали его дорогими подарками. И, узнав о том, что правитель Туса щедро одаривает за такую работу, Найсони пешком спешит сюда из Нишапура. Но при дворе ему не везет: правитель на неизвестное время уехал в Бухару. Из жалости один из слуг правителя посоветовал ему попроситься на службу к казию. После долгого ожидания и унижений поэт-неудачник наконец попадает на службу к казию. И после всего рассказанного Найсони извлекает из засаленного рукава похвалу, написанную в честь эмира.

После чтения касыды между Найсони и Фирдоуси происходит интересный диалог, который тоже очень помогает в раскрытии их характеров и жизненных принципов. Фирдоуси задает вопрос:

«...Фаразан из шумо нурсад, ки ту маро нахустин бор мебини, пештар боре мусохиби ман нашудаи, корафтода нашудаи, аз кучо медони, ки ман мавхари хирад ва кони химматам, ё ба фазл мувафакат ва ба илм ягонаам, ё ба адл бузурги даврон ва ба куввати Рустами замонам?» [11, с. 62-65] // «...Допустим, у вас спросят: «Ты же меня никогда раньше не видел, не беседовал со мной, встречаться нам не приходилось, так откуда же тебе известно, что я полон добра и мудрости, и величие и храбрость мою превозносишь до уровня Рустама?»».

Найсони отвечает на подобное замечание, что ему безразлично, обладает ли эмир такими качествами или нет, главное - получить вознаграждение. Такой ответ говорит о беспринципности этого человека. Гордость Фирдоуси не позволила ему принять такой принцип существования даже при тяжелых условиях жизни, о чем в романе повествуется в дальнейшем. Резко противопоставляя эти два характера, С. Улуг-заде в то же время старается дать оправдывающее объяснение положению таких поэтов, как Найсони, губящих свой талант ради похвал в честь вельмож. Нужда, именно нужда заставляет людей жить таким образом, пытается писатель повисить их человеческое достоинство.

Несмотря на то, что во второй редакции книги автор отказывается от намерения приписать Фирдоуси затею женить Найсони, устроить его жизнь, т.е. писатель отказался от детального перечисления всех действий своего героя, все же он оставляет за поэтом право участвовать в судьбе Найсони. И через вопрос, заданный поэтом самому себе: «Как помочь ему, чем поддержать?» – Улуг-заде дает читателю понять, что у Фирдоуси возникло намерение проявить заботу о друге. И тут уже должен сработать интеллект самого читателя, его мысль, ради чего писатель и пытается исключить из романа 64-ю страницу из первой редакции [10].

В первой редакции книги глава «Игво» - «Травля» в основном повествует о том, как жена поэта, побывав в Шодобе, услышала из уст Бибихолиды – жены шодобского имама, обвинение в адрес Фирдоуси. Обвинение было серьезным, что вызвало у поэта настороженность, касающуюся позиции духовенства по отношению к нему. Поэтому он

решил пожаловаться шейху на недостойное поведение шодобского имама - ходжи Абдуннаби, который и был его обвинителем. Рассказ короткий, и сюжет его очень прост. Но после долгих раздумий С. Улуг-заде не согласился с таким вариантом и решил усложнить обстоятельства: он прекрасно понимал, что рассказ носит только информационно-описательный характер, говорящий об отношении религии к поэту-сочинителю легенд об «огнепоклонниках и дивах» и об обвинении поэта Фирдоуси в карматстве и мунтазилизме. Не мог автор романа показать столкновение гения с неприятелем, человеком, далеким от искусства, таким легким и обычным. Благоразумно ли было Фирдоуси прислушиваться к болтовне какой-то старухи о ереси? Действие рассказа казалось несложным, и писатель решает разнообразить второй вариант. Он вводит в рассказ того самого Найсони, который к тому моменту уже служил у казия и теперь мог достоверно знать обо всем. Только после сообщения Найсони о том, что в судебное присутствие ворвалась толпа мулл и учащихся медресе с воплями и требованиями привлечь Фирдоуси к суду за его «Шахнаме» и что подстрекал их на это ходжа Абдуннаби, поэт решил посетить шейха.

Во второй редакции романа автор не отделяет главу «Игво» («Травля») от предыдущей, как это было сделано им ранее, а логически излагает все события в одном цельном рассказе. Во второй редакции отсутствует заглавие «Шикоят» («Жалоба»): её содержание продолжает главу «Игво».

Итак, поэт на приеме у шейха. Была ли изменена эта часть романа? Да, но частично. Основное дополнение – это мнение поэта о шодобском имаме, высказанное в разговоре с шейхом в резкой форме [11, с. 36]. Во всем остальном глава переходит во вторую редакцию в неизменном виде. Но вслед за исчезновением названия «Шикоят» («Жалоба») исчезает и название следующей главы – «Бахс бо имом» («Спор с имамом»), что, думается, является неудачным изменением. Сюжет главы «Бахс бо имом» («Спор с имамом») имеет дистанцию во времени с сюжетом предыдущего рассказа. Действие предыдущей главы происходит в Тусе, а главы «Бахс бо имом» - в Шодобе, куда поэту еще только предстоит поехать, потратив время на дорогу, на раздумья, на сборы и на связанные с ними раздражение или решительность, а может быть, торопливость. Но разделение этих глав необходимо. К тому же поэт, не полагаясь на обещание шейха воздействовать на имама, решил сам проучить его и сделать это при свидетелях. Это очень серьёзное решение, и затенить эффект от него другими событиями вряд ли было правильно, тем более если писатель уже взял за основу композиции разделение романа на отдельные рассказы. Такое сгущение конфликтов в одном рассказе несколько ослабляет динамику развития действия в других главах.

Говоря о размерах глав, следует отметить, что они заметно увеличены. Вместо простого повествования о том, как поэт собрался на следующий день в Шодоб, взяв с собой Абу Дулафа, во второй редакции усиливается образное изложение событий и каждый персонаж прямо или косвенно оказался участником начинающегося события, что заметно активизировало действие.

Таким образом, сравнение двух вариантов романа «Фирдоуси» позволяет сделать вывод о том, что введение поправок в роман сделано с целью конкретизации и детализации его образов, в том числе поэта Найсони, самого Фирдоуси и членов его семьи. Вот почему исследователям при анализе произведения С. Улуг-заде следует обращаться к его новой редакции.

В новой редакции наглядно прослеживается мастерство писателя, процесс оттачивания его пера. Он с большой осторожностью и внимательностью работает над музыкой, архитектоникой, звукописью каждого слова с единственной целью: чтобы еще более ярко и точно выразить свою мысль. В этом смысле каждое слово

призвано отразить сущность предмета или проблемы, а это непосредственно связано с наблюдательностью творца, с его художественным видением.

В романе «Фирдоуси» Сотим Улуг-заде стремился использовать литературный язык, но не выпященный и неоправданно насыщенный, а ровный и доступный по своей точности. Автор избегает многословия, и это особенно хорошо прослеживается в изображении природы, а также в диалогах героев.

Диалоги персонажей романа, как правило, подчеркивают душевное состояние героев, выявляют их помыслы и деяния. Хотя если взять другие произведения писателя, то в этом романе диалоги можно считать более продолжительными.

Художественный вкус – именно то, что отличает одного писателя от другого при восприятии явления жизни. Вкус как таковой меняется крайне медленно и то лишь, как правило, в незначительных деталях. Как это происходит, лучше всего заметно при сравнительном анализе нескольких редакций одного и того же произведения.

Можно было бы привести еще множество примеров и прокомментировать каждый из них в плане выбора слов, словосочетаний, использования различных оборотов, ломки структуры предложения, но думается, что эта своеобразная таблица может служить наглядным примером работы писателя над текстом:

Редакция 1988 года	Редакция 1991 года
«... аз «чаканафурӯшӣ» - и асараш ор кард» (с. 72)	«... аз «чаканфурӯшӣ» - и асараш ор мекард» (70)
«... иззати нафси шоир қабул намекард» (с. 73)	«...иззати нафси шоир намебардошт » (71)
«... аҳволи танги шоирро маълум мекунад» (с. 73)	«... тангдастии шоирро маълум мекунад» (71)
«... ин фақат як меҳмони одди нест, хоча » (с. 73)	«... ин фақат як меҳмони оддӣ нест, мавлоно » (71)
«-Ҳарчи сафаратонро қарз мекунад, ҳазрат » (с. 74)	«- Ҳарчи сафаратонро қарз мекунад, устод » (72)
«Аз ин гуфтугӯ панҷ моҳ гузашт» (с. 74)	«- Аз ин гуфтугӯ якчанд моҳ гузашт» (72)
«... садҳо мулозиму хизматгор дошт » (с. 75).	«... садҳо мулозиму навкархо дар хизматаш буданд » (73)
«... дар шифти баландаш чилчароғи булӯрин овезон» (с. 76)	«... дар сақфи баландаш чилчароғи булӯрин овезон» (74)
«Маёзор мӯре, ки донакаш аст, ки чон дораду чони ширин хуш аст» (с. 84).	«Маёзор муре, ки донакаш аст, ки чон дораду чон ба хар тан хуш аст» (83)
«Сабаби даъвати Фирдавсӣ ба Бағдод аз тарафи Азкофӣ вобаста ба як нақшаи ноиб буд» (с. 84)	«Сабаби даъвати Фирдавсӣ ба Бағдод аз тарафи Аскофӣ марбут ба як нақшаи ноиб буд» (83)
«... балки дар ин мулки қадими Эрон низ хотима доранд» (с. 87)	«... балки дар ин мулки бостонии Эрон низ хотима доранд» (с.85)
«Вай ба деҳаи худ баргашта такмилу тасхеҳи асарашро давом дод: ба «Шоҳнома» боз якчанд қиссаҳо изофа кард » (с. 95).	«Вай ба деҳаи худ баргашта боз «Шоҳнома» - ро ба даст гирифт. Ба асараш якчанд қиссаҳои нав изофа кард » (с. 93)
«... таънаҳо бикунанд » (с. 97)	«... таънаҳо бизанад » (97)

<p>«Хирад бародари дод аст, чое ки хирад нест, дод нест» (с. 98).</p> <p>«Қоидаи мадху маддохи ҳамин аст» (с. 100)</p> <p>«Ба интихоби ҳар дине, ки хоҳанд ихтиёр доштани инсонхоро пеш кашид» (с. 102)</p> <p>«Дар нигориши дуввуми китоби вай ин мисраҳо пайдо шудаанд» (с. 102)</p> <p>«... ба шоҳи Эрон мефиристоданд, ки яъне ба ҷои ҷанг рӯи тахтаи хираду ҳикмат рақобат кунем, бехтар аст» (с. 103)</p> <p>«Аҷиб ин ки Фирдавсӣ фикрҳои дар боло зикрфтаашро дар бораи Хиндустону мардуми он дар вақти баён мекунад, ки «Шоҳнома» - ро нияти ба султон тақдим намудан дошт /.../»(с. 103).</p>	<p>«Хирад бародари дод аст, ҳар ду бо ҳам тавъаманд, чое ки хирад нест, дод нест» (с.97)</p> <p>«Аз аввал қоидаи мадху маддохи ҳамин аст» (с.98)</p> <p>«... ба интихоби ҳар дине, ки хоҳанд ихтиёр доштани ҳалқхоро пеш кашид» (с.100)</p> <p>«Дар тахрири нави китоби вай ин мисраҳо пайдо шуданд» (100)</p> <p>«... ба шоҳи Эрон тӯҳфа мефиристоданд, маънои тӯҳфа магар ин набуд, ки биёед бо ҳам ба ҷои ҷанг рӯи тахтаи хираду ҳикмат рақобат кунем» (101)</p> <p>«Қомили таввачҷух, ки Фирдавсӣ фикрҳои дар боло зикрфтаашро дар бораи Хиндустон ва дину мазҳабҳо дар вақти баён мекунад, ки «Шоҳнома»- ро нияти ба султон тақдим намудан дошт» (101)</p>
---	---

В заключение нашего небольшого критического анализа отметим, что, как и в первой редакции, так и во второй С. Улуг-заде не изменил основного содержания и направленности романа, и изменения, внесённые во вторую редакцию, не отразились на основном идейном содержании и художественных особенностях произведения.

Список использованной литературы:

1. Айни, С. *Смерть ростовщика [Текст]: Повести. Пер. с тадж. - Сталинабад: Таджикгосиздат, 1952. - 255 с.*
2. Бозоров М., Бозоров Т. *Наири нави повести «Марги судхур» // Тоҷикистони Советӣ. 1953. 3 июн.*
3. Егоров, Б.Ф. *О мастерстве литературной критики: Жанры. Композиция. Стиль / Б. Егоров. - Л.: Сов. писатель: Ленингр. отд-ние, 1980. - 318 с.*
4. Каландаров, Н. А. *Из истории эволюции текста повести С. Айни «Смерть ростовщика» (опыт текстологического исследования): диссертация ... канд. филол. н.: 10.01.08 / Каландаров Навруз Ахмарович; [Место защиты: Таджикский национальный университет]. - Душанбе, 2004. - 167 с.*
5. Кучаров А. *Таърихи матни кассаи «Марги судхур». - Масъалаҳои матнишиносии адабиёти тоҷик. - Душанбе: Маориф, 1994. - С.48-71.*
6. Кучаров, А. *Текстологические и художественные особенности повести С. Айни «Одина»: Опыт текстол. анализа / А. Кучаров; Отв. ред. С. Ш. Табаров. - Душанбе: Дониш, 1982. - 146 с.*
7. Лотман, Ю. М. *Структура художественного текста [Текст] / Ю. М. Лотман. - М.: Искусство, 1970. - 384 с.*
8. Новиков, Л. А. *Художественный текст и его анализ / Л. А. Новиков. - М.: Рус. яз., 1988. - 300 с.*
9. Салох С. *Ду тахрири кассаи «Марги судхур». - Чашномаи Айни, I.V. - Душанбе: Дониш, 1978. - С.78-86.*
10. Улугзода, С. *Фирдавсӣ / Сотим Улугзода. - Душанбе: Адиб, 1988. — 268 с.*
11. Улуг-заде, С. *Фирдоуси: Роман / Сотим Улуг-заде. - Душанбе: Адиб, 1991. - 252 с.*

12. Ходжаева, М.Ю. Проблемы индивидуального стиля и стилевых течений в современной таджикской прозе 70 - начала 90-х годов: автореферат дис. ... д-ра филол. н.: 10.01.03 / Ин-т языка и лит-ры. - Душанбе, 1995. - 50 с.
13. Шарифов, Х. Достони Фирдавсии шоир //Дар китоби Худой Шарифов. Озурдагон ва умедворон: Душанбе: Сино, 2001. - с. 136-150.
14. Шукуров, М. Пахлӯҳои тадқиқи бадеӣ (Баъзе масъалаҳои адабиёти ҳозираи тоҷик): Маҷмӯаи мақолаҳо / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1976. — 272 с.
15. Яковсон, Р. О. Работа по поэтике [Текст] / Роман Яковсон; сост. и общ. ред. М. А. Гаспарова; вступ. ст. В. В. Иванова. - Москва: Прогресс, 1987. – 460 с.

Reference Literature:

1. Aini S. *Death of the Usurer: Narratives: translation from Tajik*. – Stalinabad: Tajik State Publishing-House, 1952. – 255 pp.
2. Bozorov M., Bozorov T. *The New Edition of the Narrative “Death of the Usurer” // Soviet Tajikistan*. 1953, June 3.
3. Yegorov B.T. *On Literary Criticism Mastership: Genres. Composition. Style // B.T. Yegorov*. – L.: Soviet Writer: Leningrad Department, 1980. – 318 pp.
4. Kalandarov N.A. *From the History of the Text Evolution Concerning S.Aini`s Narrative “Death of the Usurer” (experience of textological exploration). Synopsis of candidate dissertation in philology: 10.01.08 // Kalandarov Navruz Ahmarovich; (The place of defence: Tajik National University) – Dushanbe, 2004. – 167 pp.*
5. Kucharov A. *The History of the Text of the Narrative “Death of the Usurer”. The Issue of Tajik Literature Textology*. – Dushanbe: Enlightenment, 1994. – pp. 48 – 71.
6. Kucharov A. *Textological and Artistic Peculiarities of S.Aini`s Narrative “Odina”: Experience of Textological Analysis // A. Kucharov; editor-in-charge S.Sh.Tabarov*. – Dushanbe: Knowledge, 1982. – 146 pp.
7. Lotman Yu.M. *The Structure of Belles-Lettres Text // Yu.M. Lotman*. – M.: Art, 1970. – 384 pp.
8. Novikov L.A. *Belles-Lettres Text and its Analysis // L.A. Novikov*. – M.: Russian Language, 1988. – 300 pp.
9. Saloh S. *Two Recensions of the Narrative “Death of the Usurer”. Jubilee Collection Dedicated to Aini. Volume 1*. – Dushanbe: Knowledge, 1978. – pp. 78 – 86.
10. Ulugzoda S. *Firdawsi // Sotim Ulugzoda*. – Dushanbe: Man-of-Letters, 1988. – 268 pp.
11. Ulugzoda S. *Firdawsi: Novel // Sotim Ulugzoda*. – Dushanbe: Man-of-Letters, 1988. – 252 pp.
12. Khodjayeva M.Yu. *The Problems of Individual Style and Style Trends in Modern Tajik Prose of the 70-ies – the Beginning of the 90-ies. Synopsis of Doctoral dissertation in philology: 10.01.03 // The Institute of Language and Literature*. – Dushanbe, 1995. – 50 pp.
13. Sharifov Kh. *The Narrative about Firdawsi as a Poet // In the books by Khudoy Sharifov “The Humiliated not Losing Hopes*. – Dushanbe: Sino, 2001. – pp. 136 – 150.
14. Shukurov M. *An Aspect of Belles-Lettres Analysis (Some Issues of Modern Tajik Literature: Collections of Articles // M.Shukurov*. – Dushanbe: Cogntion, 1976. – 272 pp.
15. Yakobson R.O. *The Work on Poetics (Text) // Roman Yakobson; compilation and general editorship by M.A. Gasparov; introductory article by V.V. Ivanov*. – M.: Progress, 1987. – 460 pp.

10 01 10 ЖУРНАЛИСТИКА
10 01 10 JOURNALISM

УДК 070
ББК 76

**ПЕРСПЕКТИВЫ
ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
ЖУРНАЛИСТИКИ: РОЛЬ
СОВРЕМЕННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СМИ В
КЫРГЫЗСТАНЕ**

Куликовский Алексей Владимирович,
канд. филол.наук, доцент
Кыргызско-Российского
Славянского университета
(Бишкек, Кыргызская Республика)

**ДУРНАМОЙ АМАЛКАРДИ
РЎЗНОМАНИГОРЎ: НАҚШИ
ТЕХНОЛОГИЯҲОЙ МУОСИР ДАР
ФАЪОЛИЯТИ ВАО ДАР
ҚИРҒИЗИСТОН**

Куликовский Алексей Владимирович,
номзади илмҳои филологӣ,
дотсенти Донишгоҳи Славянии
Қирғизистону Русия (Бишкек,
Ҷумҳурии Қирғизистон)

**PROSPECTS FOR THE
FUNCTIONING OF JOURNALISM: THE
ROLE OF MODERN TECHNOLOGIES
FOR MM ACTIVITIES
IN KYRGYZSTAN**

Kulikovsky Alexey Vladimirovich,
candidate of philological sciences,
Associate Professor of Kyrgyz-Russian
Slavonic University (Kyrgyzstan, Bishkek)
E-MAIL: alexkulikovsky@yandex.com

Ключевые слова: СМИ, журналистика, Интернет, Кыргызстан, повестка дня, тенденции

Отражено общее влияние Интернета на все типы средств массовой информации: прессу, радио и телевидение. Раскрыты основные проблемы, проявившиеся в процессе воздействия Интернета на СМИ в Кыргызской Республике и в мире в целом. Рассмотрена краткая история развития СМИ в Кыргызстане, определена степень влияния сети Интернет на журналистику на современном этапе её развития в стране и выявлены доминирующие тенденции на информационном рынке Кыргызстана. Отмечено, что будущее журналистики сегодня представляется недостаточно определенным. Высказано предположение, что в дальнейшем цифровизация информационного пространства приведет к сокращению кадров в журналистской сфере и что специалистов по журналистике будет требоваться со временем меньше.

Вожаҳои калидӣ: ВАО, рӯзноманигорӣ, интернет, Қирғизистон, барномаи рӯз, тамоюл

Таъсири умумии интернет ба ҳамаи намудҳои воситаҳои ахбори омма – матбуот, садо ва симо инъикос гардидааст. Масоили асосие, ки дар раванди таъсири интернет ба ВАО-и Ҷумҳурии Қирғизистон ва умуман ҷаҳон ба миён меоянд, қушода дода шудааст. Таърихи мухтасари инкишофи ВАО дар Қирғизистон баррасӣ шудааст, сатҳи таъсири шабакаи интернет ба рӯзноманигорӣ дар марҳилаи муосири рушди он муайян гардидааст, тамоюлҳои ҳукмфармо дар бозори иттилооти Қирғизистон ошкор карда шудааст. Таъкид мегардад, ки ояндаи рӯзноманигорӣ алҳол то андозае норавшан аст. Фарзияе пешниҳод гардидааст, ки минбаъд рақамисозии фазои иттилоотӣ боиси ихтисори кадрҳо дар соҳаи рӯзноманигорӣ мешавад ва талабот ба мутахассисони соҳаи рӯзноманигорӣ коҳиш меёбад.

Key-words: MM, journalism, Internet, Kyrgyzstan, news agenda, trends.

The article dwells on the general sway of Internet over all the types of mass media: press, radio and television. The author discloses the major problems evinced in the process of Internet impact upon MM both in Kyrgyz Republic and in the world upon the whole. He considers a brief history of MM development in Kyrgyzstan, determines a degree of Internet influence over journalism at the present stage and elicits the domineering tendencies at the informational market of Kyrgyzstan. It is underscored that today the future of journalism is seen as rather vague. A supposition is expressed that further on digitalization of informational sphere will result in reduction of human resources in the sphere of journalism and less specialists will be in demand in the course of time.

Журналистике исторически свойственно изменяться под влиянием различных факторов. Она прошла путь от информационных листков, продаваемых за деньги в итальянских портах, до современных электронных ресурсов, в подавляющем большинстве случаев бесплатно предоставляющих информацию пользователям. С течением времени информация распространялась быстрее и свободнее. Кроме того, вместо распространения информации в определенной степени индивидуально, она стала общедоступной и массовой. Журналистика прошла достаточно долгий эволюционный путь, но, без сомнения, технологические достижения XX и XXI веков позволили ей полностью трансформироваться в глобальный способ передачи данных в различных видах. Без развития компьютерных технологий подобный прогресс был бы невозможен.

Основные изменения в медийной сфере всегда происходили с развитием новых технологий. Одним из главных стремлений массмедиа всегда было улучшение условий и скорости передачи информации. На данный момент ключевым элементом в системе коммуникаций стал Интернет, позволяющий распространять информацию с максимально высокой скоростью в любую страну мира. Прошло уже почти тридцать лет с момента начала функционирования Всемирной паутины, но электронная форма передачи информации через единую глобальную электронную сеть по-прежнему остается главным технологическим достижением для журналистов. Современные стратегии развития в различных уголках планеты направлены в целом на полномасштабную цифровизацию жизни общества во всех сферах жизнедеятельности, где Интернет играет важнейшую роль и выступает ключевым инструментом коммуникации.

Очевидно, что в процессе развития технологий человечество не отказывалось от предыдущих разработок и изобретений, а всегда стремилось качественно их улучшить. Возможно, по этой причине, несмотря на безусловное удобство использования сетевых источников информации, часть потребителей информационных продуктов не отказывается от чтения газет и журналов, прослушивания радиостанций и просмотра телевидения в классической форме. Аналоговые носители становятся менее популярными, а цифровые занимают лидирующие позиции на рынке, но тотального отказа от них не наблюдается. Любой источник информации сегодня, каким бы архаичным он не казался, обладает определенными выгодными характеристиками и положительными качествами и может быть, в той или иной степени, конкурентоспособным на информационном рынке. Существует ряд успешных печатных изданий в странах постсоветского пространства и дальнего зарубежья, учредители которых не отказываются от выпуска печатных тиражей, несмотря на наличие популярных среди потребителей информации официальных сайтов в сети Интернет.

Радио было популярным типом СМИ в тот период, когда сеть Интернет еще не была широко доступной потенциальному слушателю, как в настоящее время. В середине 90-х годов XX века появилось интернет-радио, которое позволило слушателям подключаться к эфирам популярных радиостанций из любого уголка планеты, где есть доступ к

Всемирной паутине. Внедрение интернет-радио позволило расширить географию слушателей, изначально в США, а впоследствии - и для большинства радиостанций мира. Существует специальное программное обеспечение, позволяющее находить доступные станции в разных уголках мира (Radio Garden, TuneIn). Кроме того, в Сети пользователю не составит труда найти тематические музыкальные радиостанции, весьма популярные у меломанов, без участия в эфире диджеев. Радио меняется, как и все остальные типы СМИ, но его основные характерные черты и функции сохраняются. Интернет позволил виртуально полностью стереть границы между государствами.

В эпоху развития интерактивной и наполненной мультимедиа сети Интернет, известной как Web 2.0, появилась новая форма передачи информации в аудиальной форме, которая набрала определенную популярность среди различных средств массовой информации и блогеров - формат подкаста. Если радио, как и телевидение, осуществляет линейный способ передачи информации, то подкастинг — это возможность создать контент для аудитории, представители которой предпочитают слушать выпуски в удобное для них время. Более того, стало возможным создание каналов по определенным темам и направлениям, что предоставляет слушателям широкий выбор контента. Несмотря на популярность подкастинга, радио по-прежнему работает на широкую аудиторию, привлекая слушателей различными приемами, характерными для него: интерактивными шоу, различными викторинами, беседами со знаменитостями и т.д.

Еще в 2013 году известный российский специалист по информационным технологиям и искусственному интеллекту Игорь Ашманов отметил, что в будущем телевидение ожидает слияние с сетью Интернет [1]. О популярности ряда глобальных телеканалов (Russia Today, Euronews) среди пользователей платформы сети Интернет говорит большое количество подписок на каналы на платформе Youtube. По аналогии с подкастом некоторым пользователям удобен просмотр выпусков новостей в подходящее для них время, что, вероятно, и привело к массовым подпискам. Также следует отметить легкий доступ к эфирам телеканалов на их официальных сайтах. Дальнейшее развитие телевидения – область отдельного исследования, но очевидным является факт, что, с учетом определенной ранее трансформации, оно по-прежнему пользуется популярностью у зрителей во всем мире.

Информация всегда представляла собой ценность для человека, однако с течением времени она становится всё более значимой при её постоянно увеличивающихся объёмах. Проблема её усвоения сегодня заключается в том, что она может быть полезной и бесполезной, качественной и некачественной. Современному человеку тяжело ориентироваться в бесконечных информационных потоках. Распространителям информации это позволяет направлять потребителя по нужному им пути либо заниматься пропагандой определенных идей и взглядов. Особенно интересен в этом отношении опыт с попыткой подменить исторические данные, которые остаются в сознании людей и впоследствии могут транслироваться на будущие поколения. Интернет позволил увеличить как количество СМИ, так и общее количество информационных источников, включая блогеров. Есть также и агрегаторы информации, телеграм-каналы, различные закрытые ресурсы, поэтому точное количество информационных источников подсчитать крайне сложно, как и осуществлять их полноценный мониторинг.

Журналистика всегда была определённой силой в политическом аспекте, но сегодня её роль стала особенно значимой по простой причине – её удобнее всего использовать. Современная журналистика крайне политизирована. Расширился инструментарий для воздействия на аудиторию, особенно эффективным из которых является использование

социальных сетей, которые серьезно повлияли на изменения в работе современных информационных агентств и средств массовой информации. В большинстве стран социальные сети на законодательном уровне не относятся к СМИ, оставаясь в статусе неофициальных источников информации. При достаточно широкой аудитории это позволяет некоторым политическим силам успешно воздействовать на электорат, добавляя в свои ряды новых сторонников и очерняя оппонентов. Такая тенденция была всегда, но Интернет ее форсировал.

Социальные сети стали одним из ключевых источников информации, на публикации отдельных каналов или страниц известных людей сегодня ссылаются не только частные издания, но и государственные информационные агентства. Некоторым редакторам (например спортивных ресурсов) достаточно пролистывать ленты приложений социальных сетей, а затем публиковать ссылки на отдельные публикации на страницах собственных изданий. Создается своеобразная подборка публикаций, которая может быть как полезной потребителю, так и абсолютно ненужной. Издания же преследуют экономическую выгоду от растущего числа читателей и подписчиков, что привлекает рекламодателей. Таким образом, в мире появилось большое количество частных коммерческих ресурсов, вопрос о нужности которых для общества остается открытым. Стоит отметить, что процесс создания подобных ресурсов зависит только от воли владельцев страниц и политики блогговых платформ, социальных сетей и других типов современных медиа.

Ситуация складывается достаточно интересная: информация быстро распространяется по всему миру, но ее огромная часть политически ангажирована и большое количество ресурсов существует для быстрого заработка, основу публикаций которых составляет информация, едва ли нужная аудитории. Несмотря на некоторую спорность последнего утверждения, стоит отметить, что большинство коммерческих ресурсов недолговечно, и в начале своего существования они активно привлекают пользователей актуальными сведениями, только впоследствии переходя на постоянную публикацию тех же ссылок на социальные сети. Данным ресурсам важно быстро набрать аудиторию, поскольку распространен подход, который предполагает маловероятность того, что все читатели начнут отписываться от источника впоследствии. Кроме того, система таргетинга позволяет любой странице достаточно быстро набирать подписчиков и контент которой соответствует общим требованиям площадки.

Существуют и аккаунты в социальных сетях, владельцы которых занимаются отбором новостей из информационных агентств и других источников помимо публикации собственных материалов. При публикации могут указываться ссылки на источники информации, но периодически они отсутствуют при явном сходстве постов с частично заимствованными материалами. Например, новость в социальной сети Instagram, размещенная аккаунтом «News.kg» 12 ноября 2020 года около 17:00 по бишкекскому времени с заголовком (на изображении в посте) «Садыр Жапаров намерен помиловать 2 тысячи заключенных. Кого выпустят?» [2], похожа на материал, опубликованный информационным агентством «24.kg» в тот же день в 15:26 с заголовком «Садыр Жапаров рассказал, кого намерен выпустить из тюрем и колоний» [3]. Анализ материала со страницы Instagram «News.kg» на заимствования в системе ЕТХТ.ru, проведенный в 17:01 по бишкекскому времени, показал схожесть текста с публикацией на странице информационного агентства «24.kg» - 74% совпадений при общей уникальности текста 44%, что говорит о возможном частичном заимствовании текста. С другой стороны, авторы «News.kg» ссылаются на источник (информационное агентство АКИpress) в

другом своем материале (от 3 ноября 2020 года) с заголовком (на изображении) «Экс-главу МВД К. Джунушалиева и экс-главу ГКНБ О. Опумбаева объявили в розыск» [4].

При этом подписчиков у подобных аккаунтов может быть значительно больше, чем у оригинальных источников. В качестве примера подобного аккаунта можно привести тот же «News.kg» в сети Instagram, имеющий 1,1 миллиона подписчиков, в то время как аккаунты упомянутых ранее информационных агентств Кыргызстана «24.kg» и «АКИpress» насчитывают 236 тысяч и 675 тысяч подписчиков соответственно (данные на 12 ноября 2020 года). Наличие популярности у подобных новостных лент говорит о том, что количество подписчиков сегодня становится ключевым критерием популярности того или иного ресурса, вне зависимости от авторства материалов. Главной становится сама площадка, которая может использоваться для тиражирования информации и получения прибыли.

Общие выводы таковы, что едва ли подобные изменения могут в будущем положительно сказаться на развитии журналистики. Под угрозой два основных принципа: объективность и стремление к демократизации общества. Нельзя говорить о демократизации, когда мы имеем дело с политически ангажированными средствами информации и аудиторией, по отношению к которой применяются различные способы манипуляции. Коммерческая составляющая ставит под сомнение объективность. Потребитель получает «повестку дня», необходимую определенному ресурсу, вместо актуальной. Под ней подразумеваются важные для потребителя сведения, способные повлиять на его жизнь и благополучие. Вместо этого он читает о том, как совершенно незнакомый ему блогер набрал многотысячную аудиторию за два дня или во сколько миллионов рублей оценивается трансфер очередного футболиста. Подобные новости периодически попадают на вершину новостных лент.

Развлекательная составляющая информирования, безусловно, важна. Но этот сегмент становится одним из основных в современной журналистике, и читатель нередко сам становится причиной доминирования развлекательных тем. То есть, журналистика развивается по принципу «хлеба и зрелищ», на это есть спрос, и это коммерчески выгодно. Таким образом, актуальная «повестка дня» теряется в информационном потоке, и только линейная подача информации может исправить ситуацию. Например, телевизионные выпуски новостей все-таки выполняют функцию актуального информирования. Но чем больше аудитория уходит в Интернет, тем меньше телевидение может довести до потребителя основные новости. К тому же оно тоже регулируется: либо государством напрямую, либо присутствует редакционная политика учредителей. Популярность блогинга и социальных сетей – прогнозируемый тотальный уход к альтернативным источникам информации – серьезно лишает журналистику возможности следования ее основным принципам.

Игнорирование развития информационных технологий пользователями невозможно, потому что новые площадки достаточно быстро набирают аудиторию, обычно расширяя инструментарий для публикаций или предлагая новый подход, основу которого составляют, как правило, публикации определенного типа, как фото и короткие видео в сети Instagram или зацикленные короткие видеоролики в сети TikTok. Интерес и следование тенденциям позволяют популярным ресурсам быстро набирать аудиторию, где наиболее успешные пользователи впоследствии сами получают возможность монетизировать свою деятельность в рамках сети. Выступая в качестве средства для ведения бизнеса и источника большого количества развлекательного и периодически обучающего контента, новые социальные сети становятся одним из источников дохода

потребителей своего контента, и впоследствии они неизменно попадают в лидеры посещаемых сайтов в большинстве стран мира.

Журналистика в Кыргызской Республике в течение всего периода развития совершенствовалась под воздействием ряда факторов. На различных этапах ее истории доминировали различные формы, что в большей степени объяснялось техническими возможностями для подготовки материалов, а также их обработки и дистрибуции. Первоначально электронные средства массовой информации развивались в стране в Советский период, в эпоху существования Киргизской ССР, в том числе радио и телевидение. Радио начало работу в Киргизской ССР в 1931 году, телевидение – в 1958 году, после преобразования Государственного комитета по радиовещанию в Государственный комитет по радиовещанию и телевидению, когда в стране была создана первая телевизионная студия [5]. Вся система СМИ в стране в Советский период была направлена на распространение государственной информации. Ключевые организации каждого типа СМИ были государственными. Например, информационное агентство «КирТАГ» (современное государственное КНИА «Кабар»), радиостанция «Кыргыз радиосу», кыргызское телевидение и газета «Советская Киргизия».

После распада Советского Союза Кыргызстан стал суверенным государством, и в 1992 году в стране начала формироваться законодательная база (с подписанием Закона «О СМИ Кыргызской Республики»), регулирующая деятельность в информационном пространстве. Если в Советский период в области информации действовала вполне конкретизированная политика, связанная с продвижением идеологии социализма, то после ее смягчения, еще в 1986 году, в стране начали учреждаться первые частные СМИ, работающие на коммерческой основе. Постепенно в условиях развития рыночной экономики в Кыргызстане у ряда информационных изданий и компаний возникла необходимость в реорганизации своей деятельности. Она была продиктована социально-экономическими проблемами, явившимися основными последствиями распада СССР. В течение первых пяти лет суверенитета даже государственные средства массовой информации предпринимали попытки адаптироваться к новым условиям.

В 1995 году Кыргызстан получает свой домен в сети Интернет-.kg, но пользователями были только государственные ведомства, представительства зарубежных стран и крупные организации. Количество пользователей сети росло относительно медленно. Информационное агентство «Кабар» стало первым в 1998 году публиковать свои материалы в сети Интернет, став первопроходцем в области онлайн-журналистики в стране [6, с. 45]. Это позволило зарубежным массмедиа получать информацию из Кыргызстана. В 2000-х годах Интернет стал в стране более доступным, в результате чего в Сети начали функционировать частные информационные агентства «АКИpress» (2001) и «24.kg» (2006). Пик развития онлайн-журналистики пришелся на 2010-2011 годы [6, с. 14].

В Кыргызстане телевидение является ключевым типом СМИ по популярности у аудитории. При этом уровень доступа населения к сети Интернет растет, и в 2018 году он составлял 34,5% от общего числа населения [7, с. 36]. Количество пользователей социальной сети Facebook в феврале 2019 года составило 12,1% от общего количества населения [7, с. 45]. Рекламодатели считают наиболее привлекательным телевидение – 54,1% рекламы приходится на ТВ [7, с. 49]. Основными трендами в развитии СМИ Кыргызстана сейчас является стремление государства усилить контроль над ними, бурное развитие цифровых технологий (при сохранении лидирующих позиций за телевидением) и усиление влияния зарубежных СМИ [7, с. 69].

Безусловно, журналистика не может игнорировать тенденции, поэтому мы и получили ресурсы, которые могут потенциально зарабатывать на труде сторонних журналистов. Но здесь очень важен тот момент, что деятельность этих ресурсов невозможна без источника. Пока эта область малоизучена, поскольку явление новое и нужно ждать результатов его дальнейшего развития, но уже сейчас можно сказать, что источник информации будет вынужден рассматривать вопрос о том, насколько ему выгодно такое «сотрудничество». Так или иначе, определенные шаги источниками информации должны быть сделаны. Например, частные информационные агентства могли бы объединиться и запустить коллективный агрегатор новостей, который при правильном позиционировании и продвижении на информационном рынке мог бы вытеснить ресурсы, периодически заимствующие контент.

Почему журналисты будут требоваться только для определенных целей? Создавать заголовки на основании сведений из информационных агентств уже сегодня теоретически могут боты или запрограммированные системы на основе электронного кода. Кроме того, большая часть пресс-релизов отправляется напрямую информационным агентствам и подписчикам. Поэтому нужен фактически только создатель новости, остальные издания могут тиражировать информацию автоматически на основе источника. Вероятнее всего, мы перестанем видеть залы пресс-конференций в прежнем формате, вся информация будет просто рассылаться и распространяться. Потребуется журналисты, которые смогут добывать эксклюзивную информацию, но сколько таких специалистов необходимо изданиям? Еще один важный вопрос: каким образом потребитель сможет получать информацию? Полностью ли аудитория уйдет в Интернет? Будет ли более быстрый способ получения информации? На данный момент вопросы остаются актуальными и открытыми.

Будущее журналистики сегодня представляется еще в недостаточной степени определенным. Цифровизация приведет к сокращению кадров в журналистской сфере в связи с их ненужностью. В 2018 году в личной беседе венгерский социолог, профессор Пал Тамаш отметил, что, вероятнее всего, в первую очередь это коснется журналистов, освещающих прогнозы погоды и объявляющих результаты спортивных соревнований, но затем будут и последующие сокращения. На некоторых европейских каналах уже отказались от использования журналистов в указанных случаях, хотя в России и на постсоветском пространстве журналисты по-прежнему появляются в кадре для освещения прогноза погоды. Но самое интересное: к чему цифровизация информационного пространства приведет в дальнейшем? Сейчас данные изменения сложно прогнозировать, поскольку основное внимание стран уделяется цифровизации экономики, но нет сомнений, что специалистов по журналистике будет требоваться со временем меньше.

Список использованной литературы:

1. *Короткая память. Как изменился Интернет в 2012 году и что ждет его в 2013-м? [Электронный ресурс]. – Российская газета. – 17.01.2013. – URL: <https://rg.ru/2013/01/17/ashmanov.html> (Дата обращения: 10 ноября 2020 года).*
2. *Садыр Жапаров намерен помиловать 2 тысячи заключенных. Кого выпустят? – News.kg. – 12.11.2020. – URL: <https://www.instagram.com/p/CHfPLA9FAxF/> (Дата обращения: 12 ноября 2020 года).*
3. *Садыр Жапаров рассказал, кого намерен выпустить из тюрем и колоний. – ИА «24.kg». – 12.11.2020. – URL: https://24.kg/vlast/172770_sadyir_japarov_rasskazal_kogo_nameren_vyipustit_iztyurem_ikoloniy/ (Дата обращения: 12 ноября 2020 года).*

Куликовский А.В. Перспективы функционирования журналистики: роль современных технологий в деятельности СМИ в Кыргызстане

4. Экс-главу МВД К. Джунушалиева и экс-главу ГКНБ О. Опумбаева объявили в розыск. – News.kg. – 3.11.2020. – URL: <https://www.instagram.com/p/CHGA73uFQ6s/>
5. Сатылканова А.Р. История становления общественного телевидения в Кыргызстане. // Вестник Кыргызско-Российского Славянского университета. – Том 15, № 2. – Бишкек, 2015. – С. 75-77.
6. Куликовский А.В. Особенности деятельности информационных агентств Кыргызстана: учебно-методическое пособие. – М-Maxima. – Бишкек, 2020. – 110 с.
7. Матрица медиавлияния. – Soros.kg, PromoTank Research Institute. – 2019. – 106 с.

Reference Literature

1. Short Memory. How Internet Changed to 2012 and what Does Expect it in 2013? [Electronic Resource] – Russian Newspaper. – 17.01.2013. – URL <https://rg.ru/2013/01/17/ashmanov.html/> (Date of request: 10.11.2020).
2. Sadyr Zhaparov. Intends to Spare two thousands of Prisoners whom will they release? – news.kg. – 12.11.2020. - URL <https://www.instagram.com/p/CHfPIA9FAx/> (Date of request: 12.11.2020).
3. Sadyr Zhaparov. Told whom he Intended to Release from Prisons and Penitentiary Colonies. “24.kg” IA. – 12.11.2020. – URL https://24.kg/vlast/172770_sadyir_japarov_rasskazal_kogo_nameren_vyipustit_iztyurem_ik_olony/ (Date of request: 12.11.2020).
4. MHA ex-Head K.Djunushaliyev and SNSC (State National Security Committee) ex-Head O.Opumbayev Are Announced for Inquiry. – News.kg. – 3.11.2020. – URL <https://www.instagram.com/p/CHGA73uFQ6s/>.
5. Sатылканова А.Р. The History of Social Television Formation in Kyrgyzstan // Bulletin of Kyrgyz-Russian Slavonic University. – V.15, #2. – Bishkek, 2015. – pp. 75 – 77.
6. Kulikovsky A.V. Peculiarities of the Activities Carried out by Kyrgyzstan Informational Agencies. Educational-methodical manual. – М-Maxima, Bishkek, 2020. – 110 pp.
7. Matrix of Media-Influence. Soros.kg. Promo Tank Research Institute. 2019. – 106 pp.

10 02 00 ЗАБОНШИНОСИ
10 02 00 ЯЗЫКОЗНАНИЕ
10 02 00 LINGUISTICS

**10 02 20 СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ, ТИПОЛОГИЧЕСКОЕ И
СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ**

10 02 20 COMPARATIVE, HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS

УДК 81'255.2

ББК 81.2 Тоҷ

**НАҚШИ ВОЖАҲОИ СОМАТИКӢ ДАР
ТАШАККУЛИ ИБОРАҲОИ
СИНТАКСИСИИ АШӢОРИ ФАРЗОНА
ДАР ҚИЁС БО «МАСНАВИИ МАЪНАВИӢ»-
И ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ**

Алишерзода Фарзона, докторанти
(Phd) кафедраи забони тоҷикии
МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд
ба номи академик Б. Гафуров»
(Тоҷикистон, Хучанд)

**РОЛЬ СОМАТИЧЕСКИХ СЛОВ В
ОБРАЗОВАНИИ СИНТАКСИЧЕСКИХ
СЛОВСОЧЕТАНИЙ В ПОЭЗИИ
ФАРЗОНЫ В СОПОСТАВЛЕНИИ
С «МАСНАВИ МА'НАВИ»
ДЖАЛАЛАДИНА БАЛХИ**

Алишерзода Фарзона, докторант
(Phd) кафедры таджикского
языка ГОУ “Худжандский
государственный университет
имени академика Б. Гафурова”
(Таджикистан, Худжанд)

**THE ROLE OF SOMATIC WORDS IN
THE FORMATION OF SYNTACTICAL WORD-
COMBINATIONS IN FARZONA'S
POETRY IN CORRELATION WITH
“MASNAVII MANAVI” BY
DJALALADDIN BALKHI**

Alisherzoda Farzona, Doctoral student
of the Tajik language department under
the State Educational Institution SEI
“KhSU named after acad. B. Gafurov”
(Tajikistan, Khujand)
E.MAIL: alisherzoda91@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: соматизмҳо, ибораҳои синтаксисӣ, ашӯри Фарзона, «Маснави маънавӣ», Ҷалолуддини Балхӣ, ибораҳои исмии соматикӣ, ибораҳои сифатии соматикӣ, ибораҳои ҷонишинии соматикӣ, ибораҳои феълии соматикӣ

Масъалаи мавқеи вожаҳои соматикӣ дар ташаққули ибораҳои синтаксисии ашӯри Фарзона дар муқоиса бо «Маснави маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ бааррасӣ шудааст. Дар асоси маводи сечилдаи ашӯри Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона – «Қатрае аз Муъйён», маҷмӯаи «Ҳама гул, ҳама тарона» ва «Маснави маънавӣ»-и Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ нақши соматизмҳо дар созмони ибораҳои исмӣ, сифатӣ, ҷонишинӣ ва феълӣ нишон дода, хулоса бароварда шудааст, ки аз байни ин намуди ибораҳои ибораҳои исмӣ ва феълии соматикӣ хеле фаъоланд. Зикр гардидааст, ки дар ашӯри ҳар ду шоир ибораҳои соматикӣ исмии ҳар ду ҷузъашон вожаҳои ифодагари узвҳои инсонӣ зиёд ба назар мерасанд. Дар як қисм ибораҳои соматикӣ исмии ашӯри мавриди таҳлил алоқаи омехта, дар байни ҷузъҳои дигар алоқаи ҳамроҳӣ дида мешавад.

Ключевые слова: соматизмы, синтаксические выражения, поэзия Фарзоны, «Маснави ма'нави» Джалаладдина Балхи, именные соматические словосочетания, адъективные соматические словосочетания, местоименные соматические словосочетания, глагольные соматические словосочетания

Анализируется роль соматических слов в образовании соматических словосочетаний в поэзии Фарзоны в сопоставлении с «Маснави ма’нави» Джалаладдина Балхи. На основе богатого фактологического материала из трёхтомника Народного поэта Таджикистана Фарзоны – «Қатрае аз Мулиён» («Капля из Мулияна»), сборника стихов «Ҳама гул, ҳама тарона» («Всё в цветах, всё в песнях») в сопоставлении с примерами из поэмы «Маснави ма’нави» Мавляно Джалаладдина Балхи показана роль соматизмов в образовании именных, адъективных, местоименных и глагольных словосочетаний. Сделан вывод о том, что среди таких словосочетаний более активными являются именные и глагольные словосочетания. Отмечается, что в указанных произведениях обоих поэтов чаще встречаются именные соматические словосочетания, оба компонента которых составляют слова, называющие человеческие органы. В некоторых именных соматических словосочетаниях используется сопроводительная связь, в других-смешанная.

Key-words: somatisms, syntactical expressions, Farzona’s poetry, “Masnavii Manavi” by Djalaladdin Balkhi, nominal somatic word-combinations, adjectival somatic word-combinations, pronominal somatic word-combinations, verbal somatic word-combinations

The author of the article analyzes the role of somatic words in the formation of somatic word-combinations in Farzona’s poetry in correlation with “Masnavii Manavi” by Djalaladdin Balkhi. Designing on the premise of rich factological material from the compositions by the People’s Poet of Tajikistan Farzona consisting of three volumes, the author shows the role of somatisms in the formation of nominal, adjectival, pronominal and verbal word-combinations; the conclusion was made that the most active among the latter are nominal and verbal ones; such works of Farzona were taken for research as “Katrave az Muliyon” (“A Drop from Muliyon”) and the collection of poems “Hama Gul, hama Tarona” (“Flowers Blooming everywhere, Songs Resound all around”); the examples are correlated with those ones from “Masnavii Manavi” by Djalaladdin Balkhi.

It is marked that mostly nominal somatic word-combinations are occurred in the productions of the both poets, the two components of them present the words designating human organs. In some nominal somatic word-combinations there is used accompanying connection, in other ones the latter is mixed.

Соматизмҳо чун предмети омӯзиши илмҳои гуногун: забоншиносӣ, антропология, этнография, фалсафа қарор дорад. Вожаҳои соматикӣ қисмати муҳимми таркиби луғавии ҳамаи забонҳоро фаро мегиранд. Аксарияти ин навъ вожаҳо хусусияти сермаъноӣ зоҳир намуда, дар калимасозии ибораорӣ хеле ғаъл мебошанд.

Дар ашъори Шоири халқии Тоҷикистон Фарзона ва шохасари Чалолуддини Балхӣ “Маснави маънавӣ” ҳамаи навъҳои ибораҳо дучор меоянд. Дар эҷодиёти Фарзона ва Мавлонои Балхӣ вожаҳои соматикӣ дар таркиби ибораҳо зиёд ба кор рафта, тавассути онҳо маъниҳои наву тоза баён гардидаанд.

Масалан, Фарзона дар мунтахаби сечилдаи ашъораш “Қатрае аз Мулиён” тавассути вожаи соматикӣ **рӯй** якчанд ибораи нодиреро ба кор бурдааст, ки аз истеъдоди баланди шоирии ӯ дарак медиҳад. Ибораҳои шоиронаи ӯ аз қабилҳои **чинии рӯи субҳ** [6, ҷ.1, с.441], **рӯи санги дил** [6, ҷ.1, с.476], **оҳари рӯи чаман** [6, ҷ.2, с.111], **рӯи урёни субҳ** [6, ҷ.2, с.197], **рӯи субҳи наврас** [6, ҷ.2, с.202], **рӯи мрамари сияхи шаб** [6, ҷ.2, с.345], **рӯи барги дилаш** [6, ҷ.3, с.45], **рӯи дили густурдаи ман** [6, ҷ.3, с.73], **рӯи гӯри имон** [6, ҷ.3, с.101], **рӯи турши вожаҳо** [6, ҷ.3, с.226], **рӯи суфраи шаб** [6, ҷ.3, с.308] ва ғ. мебошанд. Мисол:

Барафкан пардаҳоро, дидаи тирезаро во кун,

Зи рӯи субҳи наврас об деҳ чашимони пазмонро [6, ҷ.2, с.202].

Дар ашъори шоира истифода шудани вожаҳои маъмулӣ ба маънии нав мушохида шудаанд. Масалан, вожаи **наврас** чун «1. чавон, наврасида; тоза, нозук; 2. маҷ. чизи марғуб, матлуб, дилчасп» [8, ҷ.1, с.822] маъмул аст. Шоира ин вожаро дар таркиби ибораи **рӯи субҳи наврас** бо маънии навдамида, навпадидомада, оғози субҳ, наврасида, нав фарорасида... кор фармуда, баёнашро ҷолибу ҷозиб гардонидаст. Дар ин ибора **рӯй** тобиши маъноии **оғоз, фарорасӣ, намудро** ба худ гирифтааст.

Ибораҳои ашъори шоирони мавриди назарро, ки соматизмҳо ҷузъи асосии ибораро ташкил медиҳанд, ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

1. Ибораҳои исмии соматикӣ. Ин навъи ибораҳо ҳам дар ашъори Фарзона ва ҳам дар «Маснавии маънавӣ» хеле серистеъмоланд. Ибораҳои исмии соматикӣ, ки бо бандаки изофӣ сохта шудаанд, бештар мавқеъдоранд. Дар ашъори Фарзона созмони ин хели ибораҳо аз **исму исм:** забони шабнаму хуршед [6, ҷ.1, с.418], панҷаи миҷгон [6, ҷ.2, с.68], нохуни борон [6, ҷ.1, с.28], чабини гул [6, ҷ.2, с.78], устухони майит [6, ҷ.2, с.190], синаи субҳ [6, ҷ.2, с.352], садои пой зимистон [6, ҷ.1, с.335], ва ғ., **исму сифат:** дастҳои офтобӣ [6, ҷ.1, с.414], миҷгони тоҷикӣ [6, ҷ.2, с.454], тани хокӣ [6, ҷ.1, с.141], дили намозӣ [6, ҷ.1, с.157], дили харгӯшӣ [6, ҷ.2, с.41], дили дилношинос [6, ҷ.2, с.142], дили тохир [6, ҷ.2, с.225], дили музофотӣ [6, ҷ.3, с.304] ва ғ.; **исму шумора:** дили ҳазорсола [6, ҷ.2, с.239], қалби сиву шашсола [6, ҷ.3, с.245], дилҳои ҳашдаҳсолагон [6, ҷ.2, с.249], **исму ҷонишин:** абрувони худ [6, ҷ.1, с.34], тани кас [6, ҷ.2, с.116]; **исму сифати феълӣ:** устухони мурда [6, ҷ.3, с.252], андомҳои кӯфта [6, ҷ.3, с.32], дили нашкастанӣ [6, ҷ.2, с.251] ва ғ. мушохида гардид.

Ҳеч медонӣ, ки ман дар номаҳои субҳ бо ту

Бо забони шабнаму хуршед ҳарфе рондаам [6, ҷ.1, с.418].

Бувад оё, ки айёме чун ашқи лолагун ларзад

Ба ҳар миҷгони тоҷикӣ дили сад турки тирандоз [6, ҷ.2, с.454].

Ҷони маниву дар тани кас ҷо гирифтаӣ,

Он қадр бурдамаст, ки ҳамон қадр бохтаст [6, ҷ.2, с.116].

Дар «Маснавии маънавӣ» ибораҳои исмии соматикӣ аз **исму исм:** дили дарё [д.1, с.36], чашми дил [д.1, с.84], дили суфра [д.1, с.88], рухсори марғ [д.3, с.201], гулӯи сабр [д.6, с.37]; **исму сифат:** дили торику пурзангор [д.1, с.151], чашми иблисона [д.3, с.134], лаби дамсоз [д.1, с.5]; **исму шумора:** забони садгаз [д.3, с.149]; **исму ҷонишин:** симои ӯ [д.4, с.16], ангушти худ [д.1, с.211]; **исму сифати феълӣ:** дили сӯзида [д.1, с.25], дасти шикаста [д.5, с.31], дили мурда [д.5, с.54] сохта шудаанд.

Рӯйи зишти туст на рухсори марғ,

Ҷони ту ҳамчун дарахту марғ барғ [д.3, с.201].

Чашми иблисонаро як дам бибанд,

Чанд бинӣ сурат охир? Чанд, чанд? [д.3, с.135]

Чун ба наздики валишоллаҳ шавад,

Он забони садгазаши кӯтаҳ шавад [д.3, с.149].

Дар эҷодиёти Фарзона ибораҳои исмие амсоли **садои пой зимистон, садои пой хазон, шарфаи пой насим, шарфаи пойҳои пойиз, шарфаи пой офтоб** истифода гаштаанд, ки онҳо тавассути алоқаи изофӣ созмон ёфта, ибораҳои мураккабанд. Аслан **пой**, ки вазифаи ҳаракат, роҳгардиро иҷро менамояд, махсуси инсон ва ҳайвоноту парандагон мебошад. Вожаҳои **зимистон, хазон, пойиз, насим, офтоб** ба гурӯҳи исмҳои ғайришаҳс ва бечон шомил мегарданд. Хунари шоирони Фарзона дар он аст, ки бо нисбат додани вожаи соматикӣ **пой** ба ин гуна исмҳои ибораҳои шоирона сохтааст ва ин ибораҳои шоиронаи ӯ байтҳоро хеле ҷолибу таъсирбахш намудаанд. Бояд қайд сохт, ки ин гуна ба предметҳои

гайришахс ва бечон нисбат додани **пой** дар ашъори шоири навгарои Эрон Сӯҳробӣ Сипехрӣ низ ба мушоҳида расид. Далели ин гуфта «Садои пой об» мусаммо намудани яке аз маҷмӯаи ашъори шоир аст.

Дар байти поён **садои пой зимистон** маънии фаро расидани фасли зимистон, омадани фасли сарди ро ифода кардааст. Шоира омадани фасли дайро ба асоқубии нафарони куҳансол, ки барои онҳо гарон аст, шабеҳ додааст:

Гарон ба мисли асоқубии куҳансолест

Садои пой зимистон [6, ҷ.1, с.335].

Ба ҳамин монанд дар байти дигар омадани фасли тирамохро тасвир месозад. Тирамоҳ фасли вазидани бодҳои саҳт аст ва ин бодҳо боиси рехтани баргҳои дарахтон мегардад. Дар мисраи аввал ишора ба он бодҳо аст ва **шарфаи пойҳои поиз** омадани тирамохро ифода менамояд.

Ин садое, ки мерасад, чӣ садост,

Шарфаи пойҳои поиз аст [6, ҷ.2, с.39].

Чалолуддини Балхӣ дар «Маснавии маънавӣ» аз ибораҳои исмии соматикӣ **чаши охирбин** ва **чаши охурбин** истифода кардааст. Дар ибораҳои мазкур исми **чашм** чузъи асосӣ буда, сифатҳои **охирбин** ва **охурбин**, ки ҳар ду дар ифодаи маънӣ зидди ҳамдигаранд, чузъи тобеъ мебошад. Бино бар шарҳи Фарҳанги «Маснавии маънавӣ»-и А. Қодириён вожаи **охирбин** дорои маънии **оқибатандеш**, **дурандеш**, **дурбин** [4, с.110] аст ва калимаи **охурбин** маъниҳои «1. Он ки чашмаш ба дастурхони пурнозу неъмат аст, ҳарис; 2. киноя аз шахси беандеша, кӯтоҳандеш»-ро [4, с.110] ифода мекунад:

Чаши охирбин тавонад дид рост,

Чаши охурбин гурур асту хатост [д.1, с.152].

Чаши охурбин бибааст аз баҳри Ҳақ,

Чаши охирбин гушод андар сабақ [д.2, с.89].

Айнан ҳамин маъниро Фарзона низ дар эҷодиёташ ба қор бурдааст. Яъне, ӯ дар пайравии Мавлавӣ зимни истифодаи муродифи **чашм** вожаи **дида** тавсифҳои **охирбин** ва **охурбин**ро барои ифодаи матлаб муносиб дидааст:

Дар дидаи охурбин дирӯзаму мозиям,

Дар дидаи охирбин фардояму пасфардо [6, ҷ.3, с.316].

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар «Маснавии маънавӣ» ибораҳои исмии соматикӣ, ки ҳар ду чузъашон ҳам вожаҳои ифодагари узвҳои инсон аст, зиёд ба назар расиданд: **чаши сар** [д.3, с.76], **чаши дил** [д.3, с.107], **гӯши сар** [д.3, с.9], **гӯши дил** [д.3, с.9], **гӯши бадан** [д.3, с.9], **чаши тан** [д.6, с.44], **меъдаи тан** [д.5, с.148], **меъдаи дил** [д.5, с.148], **қафи даст** [д.5, с.53], **хуни чигар** [д.1, с.133], **хуни дил** [д.3, с.274], **мӯйи пешонӣ** [д.1, с.214], **мӯйи ришу мӯйи сар** [д.3, с.75], **дидаи дил** [д.5, с.48], **дидаи тан** [д.6, с.40], **панҷаи даст** [д.3, с.219], **даҳони дил** [д.1, с.60] ва ғ.

Чумла гар мурданд эшон, гар ҳайанд,

Ғоибу тинҳон зи чаши дил кайянд? [д.3, с.107]

Ту набинӣ баргҳоро каф задан,

Гӯши дил бояд, на ин гӯши бадан [д.3, с.9].

Дар як қисми ибораҳои соматикӣ исмии ашъори Фарзона байни чузъҳои алоқаи ҳамроҳӣ дида мешавад: **ҳама тан** [6, ҷ.1, с.82], **ҳазор дида** [6, ҷ.1, с.392], **ду дида** [6, ҷ.1, с.51], **як мижа** [6, ҷ.1, с.248], **як дил** [6, ҷ.3, с.280], **шаш рӯ** [6, ҷ.2, с.201], **як дона дил** [6, ҷ.2, с.320] **як реза дил** [6, ҷ.3, с.326] ва ғ.

Ҳазор дида шабошаб ситора мерезад

Дар интизории дидори он сабоҳи умед [6, ҷ.1, с.392].

Як реза дил чӣ хоҳад аз бекарони офоқ,

Хулқи малак надорам, хӯи баишар надорам [6, ҷ.3, с.326].

Дар қисми дигари ибораҳои соматикӣ ашъори шоира байни ҷузъҳо алоқаи омехта низ дида мешавад. Масалан, дар ибораи **чашии чун Кавсари ту** ҷузъҳо тавассути ду воситаи грамматикӣ алоқа - бандаки изофӣ ва пешоянди чун (ба сони) алоқаманд шудаанд:

*Шайтонамӯ товуси ҳаёе дорам,
К-ӯ раҳ надихад ба **чашии чун Кавсари ту** [6, ҷ.2, с.147].*

Дар ибораи исмии **садҳо ҳазор чашии гурубуда**, ки аз ҷиҳати сохт мураккаб аст, алоқаи байни ҷузъҳо ҳамроҳӣ ва изофӣ мебошад:

***Садҳо ҳазор чашии гурубуда**
Бӯсад ҳуруфи номаи табрикӣ [6, ҷ.3, с.338].*

Ба ҳамин монанд дар «Маснавии маънавӣ» низ ибораҳои исмии **лаби чун қанд** [д.1, с.93], **сад ҳазорон чашии дил** [д.3, с.146], ва ғ. байни ҷузъҳо алоқаи омехта мушоҳида мешавад. Масалан, дар ибораҳои исмии **лаби чун қанд**, **руҳи чун Зухра**, ки ибораҳои ташбеҳианд, алоқаи байни ҷузъҳо изофӣ ва вобастагӣ мебошад:

*Эй аҷаб, он аҳду он савганд ку?
Ваъдаҳои он **лаби чун қанд** ку? [д.1, с.93]*

Дар «Маснавии маънавӣ» дар ибораҳои исмии соматикӣ зерин байни ҷузъҳо алоқаи ҳамроҳӣ дида мешавад: **он лаб** [д.2, с.109], **ҳар ду пой** [д.2, с.25], **дах ангушт** [д.5, с.106], **сад басар** [д.3, с.76], **ду рух** [д.3, с.258], **сад бадан** [д.5, с.163], **ҳеч даст** [д.4, с.54], **як мушт кох** [д.2, с.15], **ду-се мушт** [д.6, с.79] ва ғ.

*Он кӣ дил бедор дорад, чашии сар,
Гар бихуспад, баргушояд **сад басар** [д.3, с.76].*

*Мегирист аз габн кӯдак ҳой-ҳой,
К-эй маро бишкоста будӣ **ҳар ду пой** [д.2, с.25].*

2. Ибораҳои сифатии соматикӣ

Маълум аст, ки ибораҳои сифатӣ дар забони тоҷикӣ дар дохили ибораҳои исмӣ ва феълӣ ташаккул меёбанд. Ба таъкиди забоншинос А. Мирзоев «аксари ибораҳои сифатӣ бо тамоми таркиб ба ибораҳои исмӣ даромада, ҷузъи тобеи онҳоро ташкил мекунад. Дар натиҷа ибораҳои исмӣ аз рӯи сохту маъно мураккаб мешаванд [5, с.31].

Дар асоси маводи чамъовардаи мо аз ашъори Фарзона ва «Маснавии маънавӣ» маълум гардид, ки як қисм ибораҳои сифатӣ дар дохили ибораҳои исмии соматикӣ ташаккул ёфтаанд.

Масалан, дар ашъори Фарзона ибораҳои (**дили**) **чун офтоб нозанин** [6, ҷ.3, с.27], (**дили**) **бисёр осӣ** [7, ҷ.2, с.149], (**дили**) **чун гӯр торик** [6, ҷ.1, с.120], (**қалби**) **бузурги офтобӣ** [6, ҷ.1, с.426], (**меъдаи**) **хариси ҷаҳонхорае** [7, ҷ.2, с.388], (**мушти**) **гаронтар зи осмон** [6, ҷ.2, с.208], (**дили**) **пири сустҳофиза** [7, ҷ.2, с.240], (**синаи**) **чун қулла хуршедпазир** [6, ҷ.3, с.262], (**лабе**) **пур аз вожаҳои лолоӣ** [6, ҷ.3, с.112], (**лабе**) **пуропур аз шакарҳарф** [7, ҷ.2, с.483] ва ғ.

*Ин ҷо манам, ки бо **дили лабрези орзу**,
Дорам ниғаҳ ба ҷониби ояндаи сапед [6, ҷ.1, с.230].*

*Ғунҷае бо **ширдандони сафеди шабнамияи**
Беҳабар аз кори дунё нарм механдад [6, ҷ.2, с.348].*

*Ва пойҳои **яхзадаи ночунбонро**,
ки андаруни кафиҳои кӯҳна зиндагӣ мекунад,
мекашанд ба сӯе [6, ҷ.3, с.15].*

Дар «Маснавии маънавӣ» ибораҳои сифатии зерин дар дохили ибораҳои исмии соматикӣ ташаккул ёфтаанд: (**дили**) **пажмурдаи пӯсидаҷон** [д.5, с.54], (**дили**) **испед ҳамчун барф** [д.2, с.11], (**чашии**) **мунири безавол** [д.2, с.8], (**чашии**) **бади захробдам** [д.6, с.13], (**чехраи**) **тобонтар аз хуршеди чошт** [д.4, с.32] ва ғ.

*Чун «алиф» чизе надорам, эй карим!
Чуз диле дилтантар аз чашми «мим» [д.6, с.135].
Лек аз чашми бади захробдам,
Захмҳои руҳфарсо хӯрдаам [д.6, с.13].
Наргиси чашми хумори ҳамчу чон
Охир аъмаи бину об аз вай чакон [д.4, с.95].*

Дар як қисм ибораҳои сифатӣ соматизмҳо ба вазифаи чузъи тобеъ омадаанд. Масалан, дар ашъори Фарзона ибораи сифатии **бар дил қариб** ба кор рафтааст. Ибораи мазкур ба воситаи пешоянди аслии **бар** сохта шудааст ва калимаи асосӣ сифати **қариб** буда, чузъи тобеъ исми **дил** аст, ва ин ибора муносибати дараҷаро мефаҳмонад:

*Эй ба монанди Худо бар дил қарибу аз назар дур,
Бо туям дар дил ҳазорон гуфтани бесадо буд [6, ҷ.1, с.269].*

Ё ин ки дар «Маснавии маънавӣ» ибораи сифатии **пур аз хун молмол** корбаст шудааст, ки дар он исми **хун** ба вазифаи чузъи тобеъ омадааст:

*Гар шавад олам пур аз хун молмол,
Кай хурад бандай Худо илло ҳалол? [д.2, с.193-194]*

Дар ибораи сифатии **(шодии) пинҳон зери даст** [д.3, с.261] бошад, исми **даст** ба сифати чузъи тобеъ ба кор рафтааст:

*З-он ки бахти неки ўро даршикаст,
Дод сад шодии пинҳон зери даст [д.3, с.261].*

3. Ибораҳои ҷонишинии соматикӣ

Дар ашъори Фарзона ва «Маснавии маънавӣ» ибораҳои ҷонишиние, ки як чузъашонро соматизмҳо ташкил медиҳанд, хеле камистеъмол ҳастанд. Масалан, дар байти зерини Фарзона ибораи ҷонишинии *кучои дилам* ба кор рафтааст, ки чузъҳои аз ҷонишини саволии *кучо* ва исми *дил* тавассути алоқаи изофӣ созмон ёфтаанд:

*Меравӣ, меравӣ ба авҷ, ба авҷ,
Ба кучои дилам, ба кучои дилам? [6, ҷ.3, с.224]*

Дар як қисм ибораҳои ҷонишинӣ, ба сифати чузъи тобеъ калимаҳои мураккаби соматикӣ иштирок мекунанд: **мани дилафсурда** [6, ҷ.1, с.282], **мани сарфурӯ** [6, ҷ.2, с.53], **мани шӯхчашм** [6, ҷ.1, с.20] ва ғ.

Дар «Маснавии маънавӣ» ибораи ҷонишинии изофии **мани оташчабин** ба кор рафтааст:

*Гард дид Иблису гуфт: «Ин фаръи тин
Чун физояд бар мани оташчабин [д.1, с.230].*

4. Ибораҳои феълии соматикӣ

Ибораҳои феълӣ аз ҷиҳати сохт ва ифодаи муносибати синтаксисӣ мураккабтарин, сернавътарин ва серистеъмолтарин гурӯҳи ибораҳои синтаксисии забони адабии ҳозираи тоҷикӣ мебошанд. Дар ин навъи ибораҳо исм, сифат, шумора, ҷонишин, масдар, феъли ҳол, сифати феълӣ ва зарф ба воситаи пешоянд, пасоянд, пешоянду пасоянд (якҷоя) ва ба тарзи ҳамроҳӣ ба феъл тобеъ мешаванд [3, ҷ.2, с.77].

Дар эҷодиёти Фарзона ва «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ ин навъ ибораҳо хеле серистеъмол буда, дар ташаккули онҳо вожаҳои соматикӣ низ зиёд истифода гардидаанд. Аз ҷиҳати алоқаи синтаксисиашон ибораҳои феълии соматикӣ ашъори шоирони мавриди назарро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо кардан мумкин аст:

1. Ибораҳои феълии пешояндӣ.

Мисолҳо аз Фарзона: дар чашм доштан [6, ҷ.1, с.84], **рӯ-рӯи даст овардан** [6, ҷ.2, с.12], **ба гӯши майсаҳо сура хондан** [6, ҷ.1, с.368], **ба даст соат бастан** [6, ҷ.2, с.439], **ба мӯ шона задан** [6, ҷ.1, с.291] ва ғ.

*Бар рағми хорҳои дарун захрхандаест
Ин мӯйбанди гул, ки ба гесӯ нишондам [6, ҷ.1, с.408].*

Мисолҳо аз Мавлавӣ: дил ба Каъба рафтан [д.4, с.33], гармӣ дар чигар фузудан [д.2, с.209], бар дил бимолидан [д.2, с.17], шир аз сина расидан [д.4, с.97], аз чашм омадан [д.2, с.52] ва ғ.

То лаби чӯ хандад аз оби маъин,

Лаб-лаби чӯ сар барорад ёсамин [д.6, с.158].

2. Ибораҳои феълии алоқаи ҳамроҳӣ

Мисолҳо аз Фарзона: ангушт задан [6, ҷ.1, с.273], гавҳараквор ошён доштан [6, ҷ.1, с.417], даст бастан [6, ҷ.2, с.419] ва ғ.

Шаббодан бедоре

Афшон бикунад гесӯ [6, ҷ.1, с.204].

Мисолҳо аз Мавлавӣ: сад забон доштан [д.6, с.105], дил талаб кардан [д.2, с.42], гардан буридан [д.5, с.236], сина пардохтан [д.6, с.152], гардан шикастан [д.5, с.239], замир асар гирифтан [д.6, с.78] ва ғ.

Он дамиву одамиву чорпо,

Чун шикам нур гашту бар неъмат заданд [д.4, с.210].

3. Ибораҳои феълии пасояндӣ

Мисолҳо аз Фарзона: дилро оростан [6, ҷ.1, с.69], сарро фурӯтар кашидан [6, ҷ.1, с.112], дилро шинохтан [6, ҷ.2, с.348], сад шонаро шикастан [6, ҷ.2, с.184], чабини баҳорро бўсидан [7, ҷ.2, с.336], синаро Ҳичоз кардан [6, ҷ.3, с.64] ва ғ.

Ибораи феълии дилро офтоб додан, ки як дафъа дар ашъори Фарзона ба кор рафтааст, ибораи шоирона мебошад. Агар ба фарҳангҳо рӯчӯ кунем, ибораи феълии **офтоб додан** мавҷуд аст, ки он чунин шарҳ дода шудааст: «офтоб додан-ба офтоб баровардан, дар ҷои офтобрӯя паҳн кардани чизе (мас., кӯрпа ё либосро) барои хушкондан ё ҳаво хӯрондан» [8, ҷ.2, с.43]. Ибораи **дилро офтоб додан** бошад, дар ашъори шоира ба маънии «ғаму андӯхро аз дил берун кардан» омадааст:

Ман низ диламро

аз сандуқи сина баровардам.

Ман низ диламро, ки

бӯи андӯҳи зимистон мекард, офтоб додам [6, ҷ.3, с.366].

Мисолҳо аз Мавлавӣ: дилро муҳр кардан [д.6, с.241], дилро нур додан [д.1, с.82], синаро по сохтан [д.4, с.130], дилро бекамон дӯхтан [д.6, с.217] ва ғ.

Мӯсии ҷон синаро Сино кунад,

Тӯтиёни кӯрро бино кунад [д.5, с.151].

Нест сурат чаширо некӯ бимол,

То бибинӣ шаъшаъай нури ҷалол [д.6, с.265].

4. Ибораҳои феълии пешояндию пасояндӣ

Мисолҳо аз Фарзона: дилро бо сеҳр навохтан [6, ҷ.1, с.18], гулуро ба гесувон назадан [6, ҷ.2, с.203], дастро ба қалам тақя додан [6, ҷ.1, с.444], кокулонро дар чашма тар кардан [6, ҷ.1, с.85] ва ғ.

Оҳ, мехоҳам, ки як рӯзи гулобӣ

дастро дар гардани хуришед андозам,

дар димоги осмон атри нафас резам [6, ҷ.1, с.372].

Мисолҳо аз Мавлавӣ: сарро дар рӯшноӣ хӯй кардан [д.2, с.112], кори дилро ҷустан аз тан [д.5, с.66], шикамро бо ду даст гирифтан [д.6, с.147]...

Гар яке сарро бибуррад аз бадан,

Садҳазорон сар барорад дар заман [д.1, с.226].

Ҳамин тариқ, дар эҷодиёти Фарзона ва «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ ибораҳои соматикӣ исмӣ, сифатӣ, ҷонишинӣ ва феълӣ бо мақсадҳои муайян, барои ифодаи афкори шоирони мавриди назар ба кор рафта, ибораҳои соматикӣ

Алишерзода Ф.Нақши вожаҳои соматикӣ дар ташаккули ибораҳои синтаксисии ашъори Фарзона дар қиёс бо «Маснави маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ

исмӣ ва феълӣ дар ашъори ҳар ду ҳам хеле серистеъмол мебошанд. Бештари ибораҳои сифатӣ дар дохили ибораҳои соматикӣ исмӣ омадаанд. Ибораҳои соматикӣ чонишинӣ бошад, ҳам дар ашъори Фарзона ва ҳам «Маснави маънавӣ» камистеъмол ҳастанд. Ибораҳои зарфӣ як ҷузъашонро соматизмҳо ташкилдиханда дар ашъори ҳар ду шоир ҳам мушоҳида нагардиданд.

Пайнавишт:

1. Балхӣ Ҷ. Маснави маънавӣ (бар асоси матни Николсон ва муқобила бо нусхаҳои дигар) / Ҷ. Балхӣ. – Техрон: Наири замон, 2001. - 728 с.
2. Балхӣ Ҷ. Маснави маънавӣ / Ҷ. Балхӣ. Иборат аз 6 дафтар. ҷ.1, -223 с.; ҷ.2, -216 с.; ҷ.3, -279 с.; ҷ.4, -223 с.; ҷ.5, -252 с.; ҷ.6, -284 с. www.sattor.com.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик; Ҷилди 2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои сода. – Душанбе: Дониш, 1986. – 372 с.
4. Қодирӣ Р. Фарҳанги «Маснави маънавӣ»: Дафтари аввал. – Душанбе: Истеъдод, 2011. -207 с
5. Мирзоев А. Ибораҳои феълии замонӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Монография / А. Мирзоев. – Душанбе: Дониш, 1972. -252 с.
6. Фарзона. Қатрае аз Мӯлиён. Осори мунтахаб / Фарзона. –Хуҷанд: Нури маърифат, ҷ.1, 2003. -510 с.; ҷ.2, 2003. -472 с.; ҷ.3, 2003. -378 с.
7. Фарзона. Ҳама гул, ҳама тарона. Осори мунтахаб / Фарзона. – Хуҷанд: Хуросон-медиа, ҷ.1, 2014. - 504 с.; ҷ.2, 2014. -500 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. - Душанбе: Пажӯҳишигоҳи забон ва адабиёти Рӯдакӣ, ҷ.1, 2008. -950с.; ҷ.2, 2008. -945с.

Reference Literature

1. Balkhi Dj. Masnavi-i Manavi // Dj. Balkhi. – Tehran: Modern Editions, 2001. – 728 pp.
2. Balkhi Dj. Masnavi-i Manavi // Dj. Balkhi. Compositions out of 6 Note-Books. n-b.1., - 223 pp.; n-b.2., - 216 pp.; n-b.3., - 279 pp.; n-b.4., - 223 pp.; n-b.5., - 252 pp.; n-b.6., - 284 pp. www.sattor.com.
3. The German of Modern Tajik Literary Language. Volume 2. Word-Combinations and Syntax of Simple Sentences. – Dushanbe: Knowledge, 1986. – 372 pp.
4. Kodiriyon R. “Masnavi-i Manavi” Glossary. Note-Book one. – Dushanbe: Gift, 2011. – 207 pp.
5. Mirzoyev A. Temporal Verbal Word-Combinations in Modern Tajik Literary Language. Monograph // A. Mirzoyev. – Dushanbe: Knowledge, 1972. – 252 pp.
6. Farzona. A Drop from Muliyon. // Farzona. – Khujand: Light of Enlightenment, V.1., 2003. – 510 pp.; V.2., 2003. – 472 pp.; V.3. 2003. – 378 pp.
7. Farzona. Flowers Blooming everywhere, Songs Resound all around. Selected Works // Farzona. – Khujand: Horasan-Media, V.1., 2014. – 504 pp.; V.2., 2014. – 500 pp.
8. Interpretation Dictionary of the Tajik Language. – Dushanbe. The Institute of Language and Literature named after Rudaki. Volume 1, 2008. – 950 pp.; Volume 2, 2008. – 945 pp

**10 02 22 ЯЗЫКИ НАРОДОВ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ЕВРОПЫ, АЗИИ,
АФРИКИ, АБОРИГЕНОВ АМЕРИКИ И АВСТРАЛИИ**
**10 02 22 LANGUAGES OF FOREIGN COUNTRIES PEOPLES OF EUROPE,
ASIA, AFRICA, NATIVES OF AMERICA AND AUSTRALIA**

УДК 811

ББК 81.2-4

**КАЛИМАҲОИ ИФОДАГАРИ
АСБОБҲОИ МУСИҚӢ
ВА САВТУ НАВО ДАР
«ХАМСА»-И НИЗОМИИ
ГАНҶАВӢ**

Бобоҷонова Дилбарҷон Абдумӯминовна,
н.и.филол, дотсенти кафедраи
умумидонишигоҳи забони
тоҷикии МДТ “ДДХ ба номи академик
Б.Гафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**СЛОВА, НАЗЫВАЮЩИЕ
МУЗЫКАЛЬНЫЕ
ИНСТРУМЕНТЫ И
МЕЛОДИИ, В «ПЯТЕРИЦЕ»
НИЗАМИ ГАНДЖЕВИ**

Бободжанова Дилбардҷон Абдумуминовна,
к. филол.н, доцент общеуниверситетской
кафедры таджикского языка ГОУ «ХГУ
имени академика Б.Гафурова»
(Таджикистан, Худжанд)

**THE WORDS NOMINATING
MUSICAL INSTRUMENTS
AND MELODIES
IN NIZAM'S
“PENTATEUCH”**

Bobodjanova Dilbarjon Abdumuminovna, candidate
of philological sciences, Associate Professor
of the All-University department of the Tajik
language under the SEI “KhSU named
after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand),
E-MAIL: bobojonova1977@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: асбобҳои мусиқӣ, вожаҳо, «Хамса», «Шоҳнома», асбобҳои мусиқии
размӣ, нафасӣ, торӣ, зарбӣ, табл, ной, уд, тунбак, борбат, рӯйинхум, табира.

Муаллиф дар забонишиносии тоҷик бори нахуст вожаҳои ифодагари асбобҳои мусиқиро дар «Хамса» мавриди тадқиқ қарор медиҳад. Дар мақола омадааст, ки дар «Хамса» 23 номвожаи ифодагари асбобҳои мусиқӣ истифода шудааст. Муаллиф ба хулоса меояд, ки ин асбобҳои мусиқӣ дар манзумаҳо якнаво истифода нашудаанд ва онҳо дар робита ба суҷаҳои манзумаҳо дар «Хамса» садо медиҳанд. Аз рӯи имкон истифодаи ин асбобҳои мусиқиро дар «Шоҳнома» низ ҳадафи таҳлил қарор додааст. Дар ин ҷода аз маводи «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома»»-и Н.Ҳақимов ҳамаҷониба бархӯрдор шудааст. Таҳлили мавод хулосаеро пеш овард, ки домани ин мавзӯ ҳеле васеъ буда, тадқиқи ҳамаҷонибаи он дар пеш аст.

Ключевые слова: музыкальные инструменты, «Хамсе» Низами Ганджеви, «Шахнаме» Фирдоуси, духовые музыкальные инструменты, струнные музыкальные инструменты, ударные музыкальные инструменты, барабан

Впервые в таджикском языкознании анализируются термины, обозначающие названия музыкальных инструментов и ладов, в «Пятернице» Низами Ганджеви в сопоставлении с музыкальными терминами, зафиксированными в «Шахнаме» Фирдоуси. Отмечается, что в целом Низами в своих поэмах упоминает двадцать три музыкальных инструмента. На основе материалов авторитетных средневековых толковых словарей «Гияс – аль – лугат» и «Бурхони котеъ» проведён этимологический анализ названий упомянутых музыкальных инструментов. Подчёркивается, что использование названий музыкальных инструментов тесно связано с тематикой и содержанием соответствующих разделов поэм. Особо

выделено, что большая часть музыкальных инструментов, названия которых встречаются в «Шахнаме» и «Хамсе», в том числе рубаб, танбур, чанг, най, даф, табл, карнай, и сегодня считаются традиционными музыкальными инструментами персоязычных народов, в том числе таджиков.

Key-words: musical instruments, “Khamse” by Nizami Ganjavi, “Shah-Name” by Firdawsi, wind instruments, stringed instruments, percussion instruments, drum

For the first time in Tajik linguistics there are analyzed the terms designing the names of musical instruments and harmonies with concords; those ones included into Nizami’s “Pentateuch” and correlated with the terms occurred in Firdawsi’s “Shah-Name”. It is marked that upon the whole twenty three musical instruments are mentioned in Nizami’s poems. Designing on the premises of the materials included into authoritative interpretation dictionaries “Ghiyas-al-Lughat” and “Burhoni Kote”, the author of the article conducted etymological analysis of the nominations of the mentioned instruments. It is underscored that the names of musical instruments are closely connected with the thematics and contents of respective sections of the poems. It is singled out especially that the greater part of musical instruments having their own nominations in “Shah-Name” and “Khamse”, such ones as rubab, tanbur, chang, nay, daf, tabl, karnay inclusive, are considered to be traditional musical instruments of Persian-speaking peoples also today; Tajiks appertaining to the latters as well.

Бо эътирофи яке аз донишмандони бузурги адабиёти форсии тоҷикӣ «Низомӣ бо дониши ҳамаҷониба аз тамоми соҳаҳои илм бархӯрдор буд» [3, с.169] ва яке аз илмҳои замона мусиқӣ маҳсуб меёфт. Муҳаққиқон тазаккур медиҳанд, ки «Низомӣ аз давраи ҷавониаш мекӯшид, ки ҳамаи улуми замонаашро азхуд кунад» [2, с.32]. Ва ҳамин азбаркунии улуми замонааш дар осори вай - «Ҳамса» ҳамаҷониба инъикоси ҳудро ёфтааст. Аз ин рӯ, истифодаи силсилаи бузурги асбобу созҳои мусиқӣ дар «Ҳамса» баёнгарӣ дониши амиқи мусиқӣ доштани Ҳаким Низомиро нишон медиҳад.

Қобили зикр аст, ки дар осори тадқиқоти забоншиносӣ, ки ба асарҳои маъруфи адибон (гузаштаи имрӯза) бахшида шуда, дар онҳо гурӯҳҳои луғавии таркиби луғавии ин осор таҳлил ва баррасӣ шудаанд, аз ҷумла, тадқиқоти профессорон Д.Саймиддинов («Вожашиносии форсии миёна»), О.Қосимов («Лексикаи и словообразование в «Шахнаме» Абулкаси́ма Фирдоуси»), С.Сабзаев («Забон ва сабки баёни Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ») ва иддаи дигар дар бораи гурӯҳи луғавии вожаҳои ифодагари асбобҳои мусиқӣ таваҷҷуҳ зоҳир нагардидааст. Инчунин, дар осори таҳқиқии бахши лаҳҷашиносӣ, ки ба масъалаи гурӯҳҳои луғавии ифодакунандаи асбобҳои мусиқӣ (аз ҷумла, асарҳои Ғ.Ҷӯраев («Системаи лексикаи лаҳҷавии забони тоҷикӣ» ва Р.Л.Неменова, Ғ.Ҷӯраев «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ». Ҷ.1. Фонетика ва лексика, С.Хоркашев «Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғавии лаҳҷа» ва дигарон) низ мавриди таҳлил ва баҳси лаҳҷашиносон пазируфта нашудааст. Аз ин рӯ, мо ин мавзӯро дар заминаи «Ҳамса»-и Низомӣ ва ба таври муқоиса ба «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ, инчунин, тафсири онҳоро дар фарҳангу қомусҳои муътабарӣ гузаштаи имрӯза мавриди таҳлил қарор медиҳем. Ногӯфта намонад, ки профессор Н.Ҳақимов дар «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома»» иддаи зиёди вожаҳои ифодагари асбобҳои мусиқии «Шоҳнома»-ро бо зикри шохидҳо тафсир ва маънидод намудааст, ки мо ҳини таҳияи мақолаи ҳеш аз он истифода намудем. «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома»»-и Н.Ҳақимов бо назардошти анъанаҳои фарҳангшиносии форс-тоҷик танзим гардидааст.

Мусиқииносо Т.С.Визго бори нахуст асбобҳои мусиқии «Шоҳнома»-ро ба ду гурӯҳ тасниф намудааст: яқум, асбобҳои нафасӣ (камерӣ), ки дар толорҳои пушида ё

маъмул мебошад. **Табл** дар «Шохнома» ба таври васеъ мавриди қорбурд қарор гирифтааст. Дар «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шохнома»» оварда шудааст: **Табл** - а. нақора; сози мусиқии зарбии размӣ [16, с.154]. Инчунин, Н.Ҳақимов ибораи *табли тугралро* оварда, ба таври зайл шарҳ додааст: **Табли туграл** - сози мусиқии гурӯҳи зарбӣ, ки дар шикор бо шохин - мурғи шикорӣ истифода бурда мешуд; табли туг; табли шикорӣ [16, с.155]. Низомӣ дар манзумаи «Лайлӣ ва Мачнун» *таблро* чун вожаи ифодакунандаи асбоби мусиқӣ истифода намуда, ҳолати рӯҳии Мачнунро ҳини зорию тавалло намудани Мачнун ба унвони Лайлӣ қорбаст кардааст: Шуд *табли* башоратам дарида, Ман *табли раҳил* баркашида [10, с.60]. Дар ин байт *табли раҳил* маънии табл задан барои хабар додан аз кӯч ва сафар; хабари марг [16, с.155].

Карраной - Баҳроми Гӯр бо ёрии Нуъмон Мунзар бо садҳазор савори «пӯлодпӯшу оҳанхонӣ кинакашу девбанду қалбакушӣ» ба ҳаракат мебароянд, ки: Дар раворав фитод мавкиби шох, Нам ба моҳӣ расиду гард ба моҳ. Нолаи карраною рӯйинхум, Дар чигар қард захраҳоро гум. Дар тавсифи лашқари Баҳроми Гӯр ва ҳавлангезу воҳимаафкан будани лашқари мазкур, ки овози созҳои овозии карраною рӯйинхум ҳамаро ба тарсу бим гирифта мекард: Нолаи *карраною рӯйинхум*, Дар чигар қард захраҳоро гум» [10, с.258].

Зикр намудан бамаврид аст, ки **карраной** ва **рӯйинхум** - созҳои чангие, ки маъмулан дар марш ва муҳориба истифода мебаранд: Зи шӯридани нолаи *карраной*, Барафтод табларза дар дасту пой. Зи фарёди *рӯйинхум* аз пушти пил, Нафири наҳангон баромад зи Нил [11, с.111] Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳи ин вожа пешниҳод гардидааст: **Каррано(й)** - карнай, шайпур [14, қ.1, с.541]. Дар «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шохнома»» Н.Ҳақимов «карраной - сози мусиқии гурӯҳи нафасӣ, ки асоси онро кубури дарозаш то се метрай даҳондори конусшакл ташкил медиҳад» тафсир кардааст [16, с.66-67]. Ин вожа аз рӯи баромади забониаш тоҷикӣ буда, аз ду ҷузъ - карр+най/ной иборат аст. Қисми дуюми ин вожаи мураккаб - ной//най маънои монанди най ва ё ной - нафасбаро мебошад. Ной//най мувофиқи шарҳи Н.Ҳақимов дар «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шохнома»» чунин аст: **Най** - номи соз вобаста ба рустании буғумдори дарунхонӣ, ки баргҳояш борику дароз аст; сози мусиқии мардумӣ ва размӣ... [16, с.92]. Ин соз ё асбобро асосан дар тӯю сур ва чашнҳо ба таври васеъ истифода мебаранд ва имрӯз маросими тӯйҳоро бе карнай тасаввур қардан ғайриимкон аст. Ҳоло маънии сози размиро ифода намекунад. Вай як рукни маросимҳои тӯю сур ва чашнҳо ба ҳисоб меравад. Рӯинахум - сози мусиқии гурӯҳи зарбӣ - хум, ки аз рӯина сохта мешуд; ин сози мусиқӣ аз ҷиҳати шакл ва сохт ба сози мусиқии хум монанд буд [16, с.137] **хум** бошад, мувофиқи тафсири Н.Ҳақимов - сози мусиқии гурӯҳи зарбӣ, ки асоси онро зарфи бузурги сафолин ва ё аз филизи рӯинасохта ташкил меод. Ба даҳони хум пӯст кашида, бо воситаи ресмонҳои чармин ба танааш баста мешуд. Ба ин асбоби мусиқӣ бо ҷӯбакҳои махсус зарба мезаданд [16, с.162].

Арганун//арғунун - Мурғ дар мурғ баркашида наво, *Арганун* баста дар миёни ҳаво [8, с.277]. Дар «Ғиёс-ул-лугот» шарҳи комили ин вожа манзур аст: **Арганун** бар вазни андарун ва арғун бар вазни афзун ва арған маънии дар се лафз воҳид аст. Номи созе, ки Афлотун возеи он аст. Ва он кадуи ҳолӣ бошад ва ба чарм андаркашида ва бар он рӯдаҳо банданд (аз «Бурҳон» ва «Мадор» ва «Шарафнома») ва дар «Муаййид» ба замми ғайни муъҷама (яъне арғунун) ва он ҷӣ ҳоло ба ҳам мерасад мураббаъ бошад, мушобеҳ ба сандук [6, қ.1, с.48]. Муаллифи «Бурҳон» тафсир мекунад, ки **арғунун** бар вазни андарун, созест машҳур, ки Афлотун вазъ кардааст, ва баъзе гӯянд арғунун тарҷумаи мазомир (مزامير) аст, яъне ҷамии созҳои нафас ва баъзе дигар гӯянд чун ҳазор одаме аз пиру ҷавон ҳама ба як бор ба овозҳои муҳолифи якдигар ҷизе бихонанд, он ҳолатро арғунун хонанд, ва ҷамъе дигар гуфтаанд, ки арғунун соз ва

овози ҳафтод духтари хонанда ва созанда аст, ки ҳама як чизро ба як бор ва як оҳанг бо ҳам хонанд ва бинвозанд [7, ҷ.1, с.106-107]. **Аргунун** баромади юнонӣ оғзапон дошта, имрӯз дар шакли асбоби мусиқӣ - *орган* дар истифода аст. Дар забони русӣ дар намуди *орган* мустаъмал аст [13, с.931]. Дар Донишгоҳи санъати Тоҷикистон ин асбоби сози насб гардидааст ва аз он истифодаи васеъ мебаранд. Шоир Доро Насот дар фарҳанги хеш **арғанун** (ارغنون)-ро ворид намуда, шарҳи зеринро пешниҳод намудааст: **арғанун** (муарраби ю. оғзапон (мус.) 1. созест, ки аз теъдоди зиёди лӯлаҳо сохта шавад ва ҳаворо ба дохили он лӯлаҳо дамида, овозҳои мухталиф бадар оранд; асбоби мусиқии монанди пианино, ки ба ангуштон бинвозанд. Тавзеҳ: гӯянд ин созро Афлотун сохта ва юнониёну румиён онро арг гӯянд [5, с.47]. Муин истинодан ба Тақизода менависад: “Аз оромӣ ва сурёни гирифта шуда [7, ҷ.3, с.1319].

Шайпур - Зи бас бонги *шайпури* захршикор, Бидаррид захра, бипечид ноф [11, с.111]. Дар фарҳанги Н.Ҳақимов тафсири ин вожа ба таври зер омадааст: **Шайпур** - сози мусиқии гурӯҳи нафасии дарози даҳондор, ки аз мис ва ё дигар филиз сохта мешуд [16, с.183]. «Ғиёс-ул-луғот» низ чунин менависад: **Шайпур//шайбур** номи соз, ки дар чанг навозанд; ва онро нафирӣ гӯянд ва нойи румӣ низ гӯянд (аз «Рашидӣ» ва «Бурҳон») [6, ҷ.1, с.478]. «Бурҳон» таъкид месозад, ки *шайпур* ба касри аввал ва бои форсӣ бар вазни бенур (بی‌نور) нафирро гӯянд, ки бародари кӯчаки карност (کرناست) (яъне карнай) ва онро нойи румӣ низ хонанд ба фатҳи аввал ҳам гуфтаанд; ва бо бои абҷад низ дуруст аст [7, ҷ.3, с.1319-1320]. Мувофиқи шарҳи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» **шайпур** калимаи тоҷикӣ буда, карнайча, карнайчаи аскарӣ, сурноӣ биринҷии даҳанкушода: Шағабҳои *шайпур* аз оҳанги тез, Чу сури Сирофил дар растахез (Низомӣ) [14, ҷ.2, с.558]. Дар даврони шӯравӣ шайпур асбоби сози низомӣ ба ҳисоб мерафт ва дар оғози ҷамъомаду юришҳо навохта мешуд. Баъд вақте ки ташкилоти пешоҳангҳо (пионерон) созмон ёфт, шайпур ба ҳайси яке аз атрибутҳои ин созмон пазируфта шуд ва дар ҳама ҷорабиниҳои пионерӣ онро менавохтанд.

Кӯс - Зи гурридани кӯси холидимог, Заминларза афтод дар кӯху роғ [11, с.111]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» чанд маънии ин вожа шарҳ ёфтааст: нақораи бузург; ва ба маънии кӯфтан ва осеб ва садама; ва нақораро ба муносибати кӯфтан кӯс гӯянд; ва ба маънии сафи лашкар ва парраи фавҷ ва қатор; ва навъе аз бозӣ, ки мушобеҳи шатранҷ аст; ва ба маънии гӯшаи чома ва гилем ва палос низ омада; ва ба маънии имову ишорат (аз «Бурҳон» ва «Сироч» ва «Рашидӣ») [6, ҷ.2, с.181]. Дар «Бурҳон» чанд маънии дигар илова шудааст (ниг.: «Бурҳон», ҷ.3, с.1728-1729). Н.Ҳақимов дар фарҳанги худ **кӯс** ва истифодаи онро дар «Шоҳнома» батафсил зикр ва шарҳ додааст: *Кӯс* сози мусиқии гурӯҳи зарбии косашакли бузург. Пӯст бо воситаи ресмонҳои чармин ба танай соз бафта шуда, барои зиёд ва ё кам намудани кашиши пӯст истифода мегардид. Дар соз ба ҷӯбаки махсус зарба мезаданд; сози мусиқии размӣ [16, с.72-73]. Дар «Ҳамса» низ гурӯҳе аз ин асбобҳои мусиқӣ истифода шудаанд. Масалан, *кӯси рӯйин* - *Кӯси рӯйин* баланд кард овоз, Заҳма бар коса реҳт косаандоз [10, с.258].

Дар «Ҳамса» як гурӯҳ асбобҳои мусиқӣ, аз қабилҳои **сито**, **коса**, **рӯйинхум** ва монанди онҳо корбурд шудаанд, ки дар низомии имрӯзаи асбобҳои мусиқӣ ношно ба назар мерасанд. Аз ҷумла, **сито** - Накисо чун зад ин афсона бар соз, *Ситои* борбад бардошт овоз [9, с.388]. Дар «Фарҳанги муҳтасари «Шоҳнома»» вожаи **сито** чун номи асбоби мусиқӣ дар таркиби калимаи мураккаби *ситозан//сетозан* омада, шарҳи созан, сеторнавоз пешниҳод шудааст [1, с.336]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» шарҳи зер пешниҳод гардидааст ва яке аз маъноҳои он «...лаҳнест аз мусиқӣ; ва ба маънии танбӯре, ки се тор дошта бошад» [6, ҷ.1, с.412]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин вожа чун омим оварда шудааст, ки калимаи тоҷикӣ: **Сито I** - ситоиш, мадху сано; **Сито II//Ситой** 1. яке аз лаҳҳои мусиқӣ; 2. номи созе ҳамчун танбӯр, сетор [14, ҷ.2, с.249].

Ё **рӯинахум/рӯйнахум**: Нолаи карраною *рӯйинхум*, Дар чигар кард захраҳоро гум [10, с.258]. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба таври зер шарҳ ёфтааст: **Рӯинахум** - табл, духул ва нақорае, ки аз рӯй ном филиз сохта шудааст [14, ҷ.2, с.160]. Дар баробари **рӯинахум** дар «Шоҳнома» **рӯинакӯс** низ чун асбоби мусиқии зарбии кӯс, ки аз рӯина сохта мешуд, кор фармуда шудааст [16, с.136]. **Рӯинахум** аз ду чӯзъ иборат буда, тоҷикӣ мебошад. Рӯна филизе, ки рӯина ном дошт; биринҷӣ ва хум - сози мусиқии гурӯҳи зарбӣ, ки асоси онро зарфи бузурги сафолин ва ё аз филизи рӯина сохта ташкил меод. Ба даҳони хум пӯст кашида, ба воситаи ресмонҳои чармин ба танай он баста мешуд. Ба ин сози мусиқӣ бо чӯбакҳои махсус зарба мезаданд [16, с.136, 162].

Дигар, **табира**: *Табира* бигуррид чун тундшер, Даромад ба рақс аждаҳои далер [11, с.111]. Дар «Ғиёс-ул-луғот» тафсири зери **табира** омадааст: **Табира** ба маънии табл ва кӯс ва духул (аз «Кашф» ва «Рашидӣ») [6, ҷ.1, с.180]. Ин вожа ба маънии асбоби мусиқӣ дар «Шоҳнома» (нақораи дастӣ, табл) истифода шудааст [1, с.349]. Муаллифи «Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома»» Н.Ҳакимов истифодаи вожаи *табира* ва дар таркибу ибораҳо ҷой доштани онро нишон дода менависад: «Табира сози мусиқии гурӯҳи зарбии дурӯя, ки шакли ӯ ба цилиндр монанд буд, ки қутри он дар ҳамаи дарозияш якхела буд. Пӯст аз ду тарафи соз кашида мешуд. Дар ин соз бо чӯбакҳои махсус зарба мезаданд» [16, с.151]. Мусаннифи фарҳанг *табираро* дар ифодаҳои зерин оварда, аз «Шоҳнома» шохид пешниҳод мекунад: *табира* ба захм оваридан, *табира* баровардан, *табира* бастан, *табира* бурдан, *табира* задан, *табиразанон*, *табира* сияҳ кардан [16, с.152-154]. Мувофиқи «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ин калима баромади тоҷикӣ дошта, маънии нақора, табл, духулро ифода мекунад [14, ҷ.2, с.294].

Мавриди зикр аст, ки дар «Хамса» ва манзумаҳои он соҳҳои асбобҳои зиёди дигар, аз қабилӣ **тунбак**, **барбат**, **сито**, **даф**, **коса**, **рӯд**, **чанг**, **духул**, **рубоб**, **табл**, **ной**, **уд**, **рӯйинхум** ва ғайраҳо истифода шудаанд. Истифодаи ин соҳҳо дар манзумаҳои Низомӣ якнаво нест. Аз ҷумла, дар «Лайлӣ ва Мачнун» асбобҳои мусиқии табли рахил [10, с.60], рӯд, рубобу чанг, ной [10, с.77], ки рӯҳияи инсон, вазъу ҳолати Лайлӣ ва Мачнун ба оҳангҳои онҳо таҷассум меёбанд, шоир тасвир кардааст. Дар манзумаи «Хусраву Ширин», ки дар он бархӯрдҳои ишқӣ инъикос ёфтаанд, баъзан ҳиссиёти қаҳрамонон бисёр тезу тунд сурат мегиранд, аз навоҳои асбобҳои мусиқии пурсадо ва размӣ истифода шудааст: **сито** [9, с.388], **даф** [9, с.406], **барбат** [9, с.378], **таблаки боз** [9, с.336], дар «Махзан-ул-асрор» **духул** [9, с.130], **уд** [9, с.52] ва ғайраҳо. Масалан, дар тасвири давраи охири ҳаёти инсон, вақте ки ӯ пири нотавон мешавад, ташбеҳи **даф** ба камони турке, ки дар пириаш аз тир дур афтадааст, омадааст: Саги тозӣ, ки охуғир гардад, Бигирад охуяш чун пир гардад. Камони турк чун дур афтад аз тир, *Дафе* бошад куҳан бо мутрибе пир [9, с.406]. Ё, истифодаи **барбат** дар маҷлиси боданӯшии Хусрав дар шикоргоҳ: Бад-он сон гӯши барбатро бимолид, К-аз он молиш дили *барбат* бимолид [9, с.378]. Дар фасли «Рафтани Хусрав сӯи қасри Ширин ба баҳонаи шикор» **таблаки бозро** овардааст: Чу дар нолидан омад *таблаки боз*, Даромад мурғи сайдафкан ба парвоз [9, с.336]. Манзумаи «Ҳафт пайкар», ки тасвирҳои лирикӣ, ишқӣ дар он хеле зиёд аст ва базмҳои Баҳром бо ҳафт пайкари зебо аз ҳафт кишвар сурат мегирад, шоир навозиши асбоби зерини мусиқиро раво мебинад: **духул** [10, с.360], **рӯд** [10, с.261], **арғунун** [8, с.277], **чанг** [10, с.222]. Дар «Искандарнома», ки аз набарду ситоиши ҷаҳонтозии Искандар суҳан меравад, шоир беш аз ҳама дар робита ба сафару юришҳои Искандар ғолибан аз созу навоҳои размӣ бархӯрдор мешавад. Масалан, **шайпур** [11, с.111], **тунбак**, **гос** [11, с.318], **табира** [11, с.423], **бӯку духул** [11, с.222], **карраной** [11, с.111], **нойи туркӣ** [11, с.104], **арғунун** [11, с.81] ва ғайраҳо.

Хулоса, шоири бузург Низомии Ганҷавӣ дар «Хамса» аз истифодаи созоҳои мусиқӣ хеле мавқеъбин буда, мувофиқи вазъи рӯҳии қаҳрамононаш аз онҳо корбурд менамояд. Дар суҷаи манзумаҳо асбобҳои мусиқӣ ва навоҳои онҳо вазифаи хешро доро мебошанд.

Барои исботи ин далел, аз ҷумла, дар «Хусраву Ширин» баъди аз забони Ширин суруд гуфтани Накисо, борбад аз забони Хусрав суруд мегӯяд ва табиист, ки дар ин мусобикаи сурудхонӣ на табул рӯйинхуму карраной, балки бо асбобҳои мусиқии базмӣ, мисли чангу сито дар пардаҳои Рост, Синохон, Наврӯз, Роҳавӣ ва ғайра, яъне оҳангҳои Дувоздамақом мавриди истифода қарор мегирад. Ба ибораи дигар, истифодаи номи асбобҳои мусиқӣ ба мавзӯи фасли дostonҳо иртиботи сахт дорад. Ин мавзӯро мо ба таҳлили асбобҳои мусиқии дигар метавонем идома диҳем, вале ба гуфтаҳои боло иктифо менамоем.

Қобили зикр аст, як иддаи асбобҳои мусиқӣ дар «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосими Фирдавсӣ, аз қабилҳои табул, духул, кӯс, ной, карраной ва амсоли онҳо хеле серистифода мебошанд. Онҳо асбобҳои мусиқии размӣ буда, вобаста ба суҷаҳои ҷангии «Шоҳнома» ва разму муҳорибаҳои паҳлавонон истифода гардидаанд. Дар «Хамса» низ Низомии Ганҷавӣ онҳоро чун оғозбахши муҳорибаҳо, баҳусус, дар манзумаи «Искандарнома» корбурди васеъ кардааст. Дар «Лайли ва Мачнун» ва «Ҳафт пайкар» аз асбобҳои ифодагари рӯҳияи лирикию кайфияти ҳузнангези қаҳрамонони асар бархӯрдор намудааст.

Пайнавишт:

1. Ализода И. Фарҳанги мухтасари «Шоҳнома». – Душанбе: Адиб, 1992. - 492 с.
2. Бертельс Е.Е. Великий азербайджанский поэт Низами. - Баку: АзФАН, 1940. - 148 с.
3. Бертельс Е.Е. Низами и Фузули. - М.: ИВЛ, 1962. - 556 с.
4. Визго Т.С. Музыкальные инструменты Средней Азии. - М.: Музыка, 1980. - 187 с.
5. Доро Наҷот. Фарҳанги Доро. – Душанбе: Паҷӯшиҳои фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ Сафорати ҶИЭ дар Тоҷикистон, 2012. – 600 с.; +8 с. форсӣ
6. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-лугот (таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи А.Нуров)/ Ғиёсуддин Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, ҷ.1, 1987.- 480 с.; ҷ.2, 1988. - 416 с.; ҷ.3, 1989. - 304 с.
7. Му[аммад]усайни Бур[он. Бур[они] готей. Дар панҷ ҷилд/Бурҳон Муҳаммадхусайн. Бо эҳтимоми Муҳаммад Муин. – Техрон: Амири Кабир, 1391. – 2470с.
8. Низомии Ганҷавӣ. Куллиёт (дар 5 ҷилд). Ҷ.3. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 416 с.
9. Низомии Ганҷавӣ. Махзан-ул-асрор. Хусраву Ширин. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
10. Низомии Ганҷавӣ. Хамса. Лайлию Мачнун. Ҳафт пайкар. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
11. Низомии Ганҷавӣ. Хамса. Искандарнома. Шарафнома. Иқболнома. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
12. Нуров А. Фарҳанги осори Ҷомӣ (дар 2 ҷилд). - Душанбе, 1983. - Ҷ.1. - 536 с.
13. Советский энциклопедический словарь. - М., 1983. - 1600 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар ду ҷилд (дар зерҳои таҳрири М.Шуқуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ). – М.: Советская энциклопедия, 1969, ҷ.1. – 951с.; ҷ.2. – 952с.
15. Фарҳанги ғӯшиҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. Мураттибон: М.Маҳмудов, Ғ.Ҷӯраев, Б.Бердиев. – Душанбе: Паҷӯшиҳои фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ Сафорати ҶИЭ дар Тоҷикистон, 2012. –946 с.
16. Ҳакимов Н. Фарҳанги истилоҳоти мусиқии «Шоҳнома». - Хучанд: Нури маърифат, 2002. - 190 с.

Reference Literature

1. Alizoda I. *Brief Glossary of “Shah-Name”*. – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 1992. – 492 pp.
2. Bertels Ye.E. *The Great Azerbaijanian Poet Nizami*. – Baku: *Azerbaijani Academy of Sciences*. 1940. – 148 pp.
3. Bertels Ye.E. *Nizami and Fuzuli*. – M.: *Publishing-house of Oriental Literature*, 1962. – 556 pp.
4. Vizgo T.S. *Musical Instruments of Middle Asia*. – M.: *Music*, 1980. – 187 pp.
5. Doro Najot. *Doro`s Dictionary*. – Dushanbe: *The Institute of Persian-Tajik Culture under the Embassy of Islamic Republic of Iran in Tajikistan*. – 2012. – 600 pp. + 8pp. (in Persian).
6. Ghyosuddin, Muhammad. *Ghuyos-ul-Lughot. Preparation of the text, preface, appendices and commentaries by A.Nurov. Muhammad Ghyosuddin*. – Dushanbe: *Man-of-Letters*, – V.1. 1987. – 480 pp.; - V.2., 1988. – 416 pp.; - V.3., 1989. – 304 pp.
7. Burhon, Muhammadhusayn. *Burhoni Kote. In five volumes.// Muhammadhusayn Burhon. Under the editorship of Muhammad Muin*. – Tehran: *The Great Emir, 1391 hijra*. – 2470 pp.
8. Nizami Gyanjavi. *Compositions in five volumes*. – V.3. – Dushanbe: *Cognition*, 1983. – 416 pp.
9. Nizami Gyanjavi. *Khamse. Khusrav and Shirin*. – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 2012. – 480 pp.
10. Nizami Gyanjavi. *Khamse. Leili and Medjnun. Seven Figures*. – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 2012. – 480 pp.
11. Nizami Gyanjavi. *Khamse. Iskandar-Name. Sharaf-Name. Ikbol-Name*. – Dushanbe: *Man-of-Letters*, 2012. – 480 pp.
12. Nurov, A. *Djami`s Creation Glossary (in two volumes)*. – Dushanbe, 1983. – V.1. – 536 pp.
13. *Soviet Encyclopedia Dictionary*. – M., 1983. – 1600 pp.
14. *Tajik Language Dictionary. In two volumes. Under the editorship of M.Shukurov, V.A. Kapranov, R.Khoshim, N.A. Masumi*. – M.: *Soviet Encyclopedia*, 1969, - V.1. – 951 pp.; - V.2., - 952 pp.
15. *The Dictionary of Southern Vernaculars of the Tajik Language. Compilers: M. Mahmudov, G.Djurayev, B.Berdiyev*. – Dushanbe: *The Institute of Persian-Tajik Culture under the Embassy of Islamic Republic of Iran in Tajikistan*. 2012. – 946 pp.
16. Khakimov N. *The Glossary of Musical Instruments Terms in “Shah-Name”*. – Khujand: *Light of Enlightenment*, 2002. – 190 pp.

УДК 811

ББК 81.2-4

**ОИД БА МАСОИЛИ
НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ
ТАДВИНИ
ФАРӢАНГӢОИ
ЭНСИКЛОПЕДИ**

**О ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И
ПРИКЛАДНЫХ
ПРОБЛЕМАХ
СОСТАВЛЕНИЯ
ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИХ
СЛОВАРЕЙ**

**ON THEORETICAL
AND APPLIED
PROBLEMS CONCERNED
WITH COMPILATION
OF ENCYCLOPEDIA
DICTIONARIES**

Ғиёсов Нурулло Исматович н.и. филол., дотсент, ходими калони илмии Институди улуми ҷомеашиносӣ; **Нуруллозода Ғируза**, н.и. филол, дотсенти кафедраи грамматикаи забони арабии МДТ “ДДХ ба номи акад. Б.Ғафуров” (Тоҷикистон, Хуҷанд),

Ғиясов Нурулло Исматович, канд. филол.наук, доцент, старший научный сотрудник Института гуманитарных наук; **Нуруллозода Ғируза**, канд. филол.наук, доцент кафедры грамматики арабского языка ГОУ “ХГУ им. акад. Б. Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)

Ghiyasov Nurullo Ismatovich, candidate of philological sciences, Associate Professor, senior scientific officer of the Institute of Humanitarian researches, **Nurullozoda Firuza**, candidate of philological sciences, Associate Professor the department of Arabic grammar under the SEI “KhSU named after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand),
E-MAIL: fn.giyasova@mail.ru

Калидвожаҳо: лексикография, назария ва амалия фарҳангшигорӣ, фарҳангҳои филологӣ ва доиратулмаорифӣ, “Донишномаи Сомониён”, “Донишномаи Камоли Хуҷандӣ”, моддаҳои лугавии донишномаҳо

Дар мақолаи мазбур масоили назариявӣю амалии тадвини донишномаҳо ва алалхусус донишномаҳои соҳавӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллифон таъкид мекунанд, ки тадвини васеи фарҳангҳои доиратулмаорифӣ дар Тоҷикистон дар а.ХХ густариши ёфта бошад ҳам, дар таърихи лексикографияи форсӣ-тоҷикӣ тадвини чунин фарҳангҳо решаҳои таърихӣ дорад ва ба давраи бостону миёнаи рушди ин забон мерасад.

Дар рисола кӯшиши шудааст, то умумияти фарҳангҳои филологӣ ва доиратулмаорифӣ муайян карда шавад. Дар баробари ин, таъкид мешавад, ки чунин фарҳангҳо вержагҳои хоси худро ҳам доранд ва он пеш аз ҳама дар интихоби моддаҳои лугавӣ ва услуби шарҳи ин моддаҳо зоҳир мешавад. Азлаби моддаҳои лугавии донишномаҳоро исмҳои хос, ки аслан набояд дар фарҳангҳои тафсири ё дузабона ҷой дода шаванд, ташиқ медиҳанд ва вазифаи донишномаҳо додани ҳадди ақал, вале дақиқу муътамад ва мабнӣ бар сарчашмаҳои асил мебошад, то маънии маҳз ба ҳамин мафҳум марбут муайян карда шавад.

Ключевые слова: лексикография, теория и практика лексикографии, филологические и энциклопедические словари, «Энциклопедия Саманидов», «Энциклопедия Камола Худжанди», вокабулы энциклопедий

Разрабатываются теоретические и прикладные проблемы составления энциклопедий, особенно их отраслевых разновидностей. Утверждается, что в ХХ веке в Таджикистане широко развернулись работы по составлению энциклопедий, однако в персидско-таджикской лексикографии составление подобных энциклопедий имеет исторические корни, восходящие к древнему и среднему периоду эволюции таджикского языка. Приложены усилия к выявлению черт общности между филологическими

словарями и энциклопедиями. Одновременно с этим подчеркивается, что подобные словари имеют и специфические особенности, что прежде всего проявляется в выборе словарного материала и в способах его истолкования. Большую часть лексического материала энциклопедий составляют собственные имена, которые, по сути, не должны быть помещены в толковых или двуязычных словарях, поскольку задача энциклопедий заключается в предоставлении минимума точных и достоверных сведений, базирующихся на первоисточниках, дабы толкование смысла осуществлялось лишь в связи с этим понятием.

Key-words: *lexicography, theory and practice of lexicography, philological and encyclopedic dictionaries, “Encyclopedia of Samanides”, “Encyclopedia of Kamoli Khujandi”, vocabulas of encyclopedias*

The article dwells on theoretical and applied problems of compiling encyclopedias; their branch varieties being of special importance. It is asserted that the works on compilation of encyclopedias unfolded widely in Tajikistan in the XX-th century, however, in Persian-Tajik lexicography the formers have historic roots traced back to ancient and middle periods of Tajik language evolution. The authors applied efforts to elicitation of common features between philological dictionaries and encyclopedias. At the same time they underscore that the formers possess specific peculiarities of their own too, first of all, it is evinced in a selection of dictionary material and modes of the latter’s interpretation. The greater part of lexical material of encyclopedias presents proper names which, according to the rules, should not be placed into interpreting or bilingual dictionaries, as the goal of encyclopedias lies in providing a minimum of precise and authentic data based on primary originals in order interpretation were done only in connection with this or that concrete notion.

Бо вучуди рушди назария ва амалияи фарҳангшиносӣ дар аксари кишварҳои мутараққии дунё, аз ҷумла дар қаламрави забони тоҷикӣ (форсӣ) баробари шуруъ ба тадвини фарҳангҳои ҷиддиву захим дахҳо масъалаҳои лексикографӣ рӯи кор меоянд ва ҳалли худро интизор мешаванд. Далели ин гуфта мушкилиҳои тадвини фарҳанги бисёрҷилда, мукамал ва муосири забони адабии тоҷикӣ (форсӣ) ва ҳам донишномаҳо, аз ҷумла “Донишномаи Камоли Хучандӣ” мебошад.

Дар назарияи лексикографияи муосир одатан фарҳангшинос сараввал ба ду намуд ҷудо мекунанд: 1. Фарҳангҳои доиратулмаорифӣ (энсиклопедӣ) 2. Фарҳангҳои филологӣ (1, с.5).

“Энсиклопедия” аслан калимаи юнонӣ буда, баъдан ба латинӣ ворид ва аз латинӣ ба забонҳои дигари аврупоӣ иқтибос шудааст. Забони русӣ ин вожаҳо аз забони олмонӣ вом гирифтааст (2, ҷ.4, с.519) ва ба забони тоҷикӣ ба тавассути русӣ дохил шудааст. Дар ибтидо ин вожа маънои дониши мухтастар аз ҳар боби илм дошта, баъдтар маъноҳои донишнома, нашрияи илмӣ ё илмӣ-оммавӣ, ки аз тамоми соҳаҳои илм ё шохаҳои ҷудоғонаи он донишнома меҳаҷад, ба худ касб кардааст. Бино бар ин ҳам, чунин донишномаҳо ба ду навъ ҷудо кардан мумкин аст: 1) донишномаҳои умумӣ 2) донишномаҳои соҳавӣ.

Лозим ба қайд аст, ки асарҳои энсиклопедӣ, аз нигоҳи пайдоиш, таърихи дуру дароз доранд ва ҳанӯз дар замони бостон дар Миср, Юнон ва Рум, инчунин дар қуруни вусто дар Хилофати Араб, алалхусус қисмати шарқии он, яъне Хуросон ва дар Аврупо, Хитой вучуд доштанд.

В.Капранов “Авесто”-ро намунаи қадимтарини чунин навъи асар меҳисобад, ки дар он маълумот аз илмҳои гуногуни он давра ҷамъоварӣ шудааст. Ҳам ӯ таъкид мекунанд: “Дар адабиёти паҳлавии давраи сосонӣ ва давраи аввали ислом китобҳои

чомеи паҳлавиин динӣ низ таълиф меёфтанд, ки чиҳати энциклопедиро доро буданд, монанди Динкард... Бундиҳишн” (3, ҷ.8, с.196).

Машхуртарин намунаҳои донишномаҳои умумӣ дар таърихи фарҳангшиносии форсӣ-тоҷикӣ “Китоб-уш-шифо”-и Абӯалӣ ибни Сино (980-1037) ва “Мафотих-ул-улум”-и Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмад ибни Юсуфи Котибии Хоразмӣ (910-980) мебошад, ки дар яқумӣ дар радифи масъалаҳои фалсафӣ боз роҷеъ ба як қатор масоили мухталифи табиӣёт, риёзиёт, ҳандаса, маъданшиносӣ, мантиқ, равоншиносӣ, ахлоқ, назмшиносӣ ва ғ. иттилоъ дода мешавад ва дуҷумӣ ба шарҳу тафсири мухтасари истилоҳоти маъмули илмҳои фикҳ, калом, ахбор, наҳв, дабири, шеърӣ арӯз, фалсафа, мантиқ, тиб, адад, ҳандаса, нучум, ҳиял, кимӣё ва амсоли инҳо бахшида шудааст. Дар радифи ин ду асари гаронбаҳо метавон аз “Донишнома”-и Ибни Сино ва “Дуррат-ут-точ ли ғуррат-ид-Даббоч” (“Гавҳари тоҷ барои бехтарин Даббоч”)-и Қутбуддини Шерозӣ ба тариқи мисол ҳадс зад, ки баръакси ду асари фавқуззикри энциклопедӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ таълиф ёфтаанд. “Донишнома” фарогири масоили мантиқ, илоҳиёт, табиӣёт, риёзиёт, нучум ва мусиқӣ мебошад. Ибни Сино онро солҳои 1024-1038 таълиф намудааст. Қутбуддини Шерозӣ асарашро солҳои 1294-1305 таълиф намуда, онро ба ҳокими Гелон – Амир Даббоч бахшидааст. “Ин асар – менависад М.Султонов – баъди “Китоб-уш-шифо”-и Ибни Сино чомеътарин асари соҳаи илму фалсафаи асримиёнагии форс-тоҷик буда, ҳамаи илмҳои замони муаллифро дар бар мегирад” (4, ҷ.2, с.350).

Шоҳиди барҷастаи ривочи тадвини донишномаҳои соҳавӣ дар олами исломӣ таълифи осори зиёде мебошанд, ба мисли “Расоилу ихвони-с-сафо ва хуллони-л-вафо” (“Рисолаҳои бародарони пок ва дӯстони бовафо”), ки ҳанӯз дар қ. IX аз ҷониби якҷанд файласуфон таълиф ва дар аҳди Темури Ланг ба забони форсӣ-тоҷикӣ тарҷума шудааст ва дар соҳаи таърихи дину мазоҳиб асари “ал-Милалу ва-н-ниҳал”-и Абулфатҳ Муҳаммад ибни Абдулқарим ибни Аҳмад (1086-1153), ки чун зодаи шаҳри Шаҳристон – воқеъ дар охири ҳудуди Хуросони Шимолӣ ва наздик ба Хоразм буд, бо насаби “Шаҳристонӣ” бештар машҳур аст (5, с.3-4).

Агар суҳан дар бораи фарҳангҳои филологӣ ва махсусан фарҳангҳои тафсирии академӣ равад, маълум аст, ки мо бо сарчашмае қор дорем, ки аз он иттилоъ дар бораи истифода бурдан ё набурдани ин ё он вожаи забониро дар ягон ҳолат метавонем пайдо кунем. Аммо фарҳангҳои дигар ва, пеш аз ҳама, сифати доиратулмаорифӣ дошта барои мо кӯмак мекунанд, то дар бораи паҳлуҳои гуногуни маънии ин вожа тасаввурот пайдо намоем.

Ин фарҳангҳо умумият доранд ва ин умумият дар он зоҳир мешавад, ки а) ҳамаи онҳо “фарҳанг” ё “луғат” ном доранд ва б) дар ҳамаи онҳо калимаҳои дар таркиби луғавии забон буда меҳвари асосӣ ё ҳадафи асосии ин навъи асар маҳсуб мешаванд.

Аз ин нуқтаи назар, масъалаи асосӣ дар тадвини чунин осор интиҳоби моддаҳои луғавӣ аз дохили садҳо ҳазор вожаҳои дар таркиби луғавии забон буда маҳсуб мешавад. Ин қори сахл нест, зеро амалишавии он риояи ҳатмии якҷанд масъалаҳои муҳими назарияи лексикология ва лексикографияро, аз қабилӣ маъниҳои вожа ва истиҳдоми он, алоқаи он бо калимаҳои дигари ҳамон забон, ки маҳз ба шарофати он ҳар як воҳиди луғавии забон дар ҳамон марҳала як низоми муайянро инъикос мекунанд ва ҳамчунин шарҳи моддаҳои луғавии интиҳобшуда бо риояи таҳлили семантикӣ, грамматикӣ ва услубиро дар назар дорад.

Интиҳоби вожаҳо барои донишномаҳо ҳам мушкилиҳои худро дорад, зеро ба ин навъ фарҳангҳо беш аз ҳама исмҳои хос ворид карда мешавад. Чунонки маълум аст, исмҳои хосро дар фарҳангҳои тафсирий ва дузабона роҳ намедиханд, зеро онро хос ба фарҳангҳои энциклопедӣ меҳисобанду ин вожаҳоро орий аз маъно медонанд.

Мансубияти онҳо ба донишномаҳо ё фарҳангҳои энсиклопедӣ ҷой ба баҳс надорад. Вале ақида дар бораи орий аз маъно будани чунин калимаҳо асоси илмӣ надорад. Акад. Л.В. Шерба ҳам бар ин ақида аст, ки чун ин вожаҳо дар нутқи мо мавриди истифода қарор мегиранд, онҳо наметавонанд, ки ҳолӣ аз маъно бошанд, вагарна барои ҷӣ мо онҳоро мавриди истифода қарор медиҳем. Аз ин рӯ, мо бояд онҳоро ҳамчун калима эътироф кунем, бо вучуди он ки дар ин маънӣ онҳо аз исмҳои ҷинс фарқи ҷиддӣ доранд. Акад. Л.В. Шерба ҷавҳари ин проблемаро дар таъйини масъалаи “дар забон “маънӣ”-и исмҳои хос ба таври умум ҷӣ аст” мебинад (6, с.278).

Акад. Л.В. Шерба таъкид мекунад, ки ҳамаи иттилооте, ки дар донишномаҳо барои тавзеҳи ин ё он исми хос оварда мешавад, ба ин, ба истилоҳи ӯ, “маънӣ” дохил намешавад. Ин иттилоо, дар ниҳояти қор, набояд иттилои ба ҳамагон маълум бошад, вагарна зарурати тадвини чунин донишнома аз байн меравад. Аз ин ҷо, вазифаи донишнома дар ибтидо додани ҳадди ақалли маънии исмҳои хос мебошад, ки соҳиби забон бо таъя бар ин маълумот ин вожаро дар нутқи худ ва дар мавридҳои зарурӣ истифода барад. Ин маълумоти ҳадди ақал(л) ва дар айни замон тоза, дақиқу мӯътамад ва мабнӣ бар сарчашмаҳои асил ҳамон иттилоест, ки ба ин исми хос на маънои умумӣ ва алоқаманд ба ҳамаи мафҳумҳои ба он наздик, балки мутааллиқ маҳз ба ҳамин мафҳуми муайян дода метавонад. Барои аниқтар шудани ақидаи худ ӯ истилоҳи “файласуф”-ро мисол оварда таъкид мекунад, ки он метавонад маънии “ким-қадом файласуф”-ро дошта бошад, вале дар айни замон дар зери ин истилоҳ дар энсиклопедияҳо файласуфи аниқ фаҳмида шавад (6, с.279). Аз ин рӯ, ба донишномаҳо бояд исмҳои хос, лақаб, унвонҳои ифтихорӣ, истилоҳҳо дохил шаванд. Дар интиҳоб ва нигошти чунин мақолаҳо пайванди исмҳои хоси интиҳобшуда ба мавзӯи донишномаҳо ва дар мисоли мо бо аҳволу ашъор ва рӯзгори Камоли Хучандӣ яке аз шартҳои муҳим мебошад.

“Донишномаи Камоли Хучандӣ”, ки имрӯзҳо бо ҷалби устодони ҳавзаҳои илмии Хучанду Душанбе ва бархе аз муҳаққиқони Шайх Камол ва осори ӯ аз ҳавзаҳои дигари илмӣ тадвин шуда истодааст, истисно аз ин гуфтаҳо нест. Зидеда аз ду сол аст, ки бо ибтиқори Муассисаи давлатии “Маркази илмии Камоли Хучандӣ” қормандони ин марказ ва олимони дигар ба навиштани мақолаҳои энсиклопедӣ машғуланд. Марказ ҳанӯз с.2018 “Номномаи “Донишномаи Камоли Хучандӣ””-ро ба ҷоп расонд, ки шомили 2884 моддаи луғавӣ дар 272 саҳифа буд (7). “Номнома” ба тамоми муассисаҳои илмӣ-таълимии Вазорати маориф ва илми ҚТ, институтҳои илмӣ-тадқиқотии Академияи миллии илми ҚТ ва ба машҳуртарин олимони адабиётшиносон ва муҳаққиқони осори Камоли Хучандии Тоҷикистон ва, ба қадри имқон, берун аз марзи Тоҷикистон буда дастрас қарда шуд. Ҳадаф аз ирсоли “Номнома”, пеш аз ҳама, баррасӣ намудани он аз ҷониби эшон ва ирсоли пешниҳод барои тақмили минбаъдаи донишнома ва, сониян, интиҳоб ва таҳияи мақолаҳо буд. “Номнома”, ба таври иҷмолӣ, хуш қабул шуд ва дар як муддат беш аз 200 номгӯӣ моддаи луғавӣ ба он илова қарда шуд.

Ин ҳаҷм барои як донишномаи соҳавӣ қобили қабул аст ва агар дастандарқорони он воқеан ҳам дастури ба нақша гирифтаи худро дар амал татбиқ намоянд, қори бузург ва шоёни тақдиреро ба анҷом хоҳанд расонид. Барои қиёс метавон онро бо “Энсиклопедияи советии тоҷик” метавон муқобала қард, ҳарчанд дуҷумӣ на танҳо хусусияти миллии, умумисоҳавии фароғири тамоми қомёбиҳои халқи тоҷикро дар замони шӯравӣ ҷо дошт, балки, бино бар қайди сарредақсияи он, “хусусияти регионали ва универсали” дорад (8, Муқаддима). Маънии “регионали ва универсали”-ро ин ҷо бояд бо дарназардошти воқеаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва таърихӣ-ҷуғрофии қарни ХХ фаҳмид. Ин буд, ки ин энсиклопедия дар ибтидо дар 6 ҷилд бо

шумули 35 ҳазор мақола ба нақша гирифта шуд (8, Муқаддима), вале дар амал он дар 8 муҷаллад ва дар тӯли 10 сол (солҳои 1978-1988) ба ҷоп расид.

“Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик”, ки аз донишномаҳои соҳавӣ махсуб мешавад, дар се муҷаллад ҷоп ва фарогири беш аз 9000 мақола аст (9, с.5). Аммо “Донишномаи Сомониён”, ки дар ду ҷилд аз ҷониби донишмандони Маркази пажӯҳиши тамаддуни давраи Сомониён дар солҳои 2008-2009 дар Хучанд ба таъб расид, тибқи ҳисоби эҳсоии мо, шомили 1544 мақола аст (10).

Унвони “Донишнома” гирифтани асар қобили таъкид ва тақдир аст. Ҳангоми маҷлиси тантанавӣ бахшида ба супурдани Ифтихорномаи Анҷумани тоҷикони ҷаҳон ва “Ҷоизаи Манучехри Фарҳангӣ” (Испания) ва “Бунёди Рӯдакӣ” (Фаронса) ба ҳайъати таҳрири “Донишномаи Сомониён”, ки дар маҷлисоҳои Академияи илми ҶТ моҳи декабри соли 2010 барпо шуд, устои зиндагии мо Муҳаммадҷони Шақурӣ дар баромади худ аз истифодаи вожаи “донишнома” дар унвони ин асар изҳори қаноатмандӣ намуда, пешниҳод намуда буданд, ки минбаъд ба ҷои истилоҳи “энсиклопедия” вожаи “донишнома”-ро дар номгузориҳои осори доиратулмаорифӣ мавриди истеъмол қарор диҳем. Зимнан, дар таҳияи номнома ва шарту усулҳои таҳияи мақолаҳо дар “Донишномаи Камоли Хучандӣ” бехтарин дастовардҳои “Донишномаи Сомониён”, ки аз ҷониби ходимони илмии Маркази пажӯҳиши тамаддуни давраи Сомониён дар назди Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи акад. Б. Ғафуров омода шудааст, ба назари эътибор гирифта шуд.

Инак, муруре бар собиқаи камолшиносӣ, дастовардҳои назария ва таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ, таҳия ва ҷопи девонҳои Камоли Хучандӣ дар даҳсолаҳои охир дар Тоҷикистон, Эрон ва Русия, ҷамъовариҳои нусхаҳои қалами қадимтарин девони Камол аз кишварҳои гуногун дар Муассисаи давлатии Камоли Хучандӣ ва ҷопи интиқодии “Девон”-и Камоли Хучандӣ дар заминаи ин нусхаҳо, ҷопи силсилаи китобҳои камолшиносӣ, ба мисли “Камол дар оинаи тазкираҳо”, “Камол дар оинаи пажӯҳиш” (альфон дар ду ҷилд), “Камол – устои бузурги забон”, “Китобномаи Камоли Хучандӣ”, нашри “Тазкираи шуарои Хучанд”-и Абдулманнони Насриддин, “Тазкирату-ш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, “Тазкирату-л-хавотин”-и Маликулқуттоби Шерозӣ, “Сафинату-л-авлиё”-и Муҳаммади Дорошукӯҳ ва кутуби дигар заминае мувофиқ барои таҳияи як асари ҷомеа роҷеъ ба Камоли Хучандӣ, ки дар айни замон фарогири ҷанбаҳои мухталифи ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии давраи моқабли шоир ва замони ӯ бошад, фароҳам омадааст.

“Донишномаи Камоли Хучандӣ” аз донишномаҳои мавзӯӣ ё соҳавӣ махсуб мешавад ва тамоми мавзӯҳои марбут ба Шайх Камол, зиндагӣ ва сосри ӯ, вазъи адабӣ, улум, санъат, равию чараёнҳои адабӣ, жанр, сабк, истилоҳот, образҳои барҷастаи адабиёти тоҷикӣ, минҷумла дар ашъори Камол буда, назария ва масоили умдаи адабиётшиносӣ, тазкираю рисолаҳо, таҳқиқоти роҷеъ ба паҳлӯҳои гуногуни осори Шайх Камол, фарҳангу қомусҳои адабӣ ва ғайраро фаро мегирад. Дар донишнома оид ба олимону адабиётшиносон, адибону мутарҷимон, шуарои дар пайравии Камоли Хучандӣ ғазал эҷод карда, ҳамасрони Камол ва дӯстону ҳаммаслакони муридони Шайх мақолаҳо дарҷ мешавад.

Калима – истилоҳҳое, ки дар ашъори Камол мавриди истифода қарор гирифтаанд, қисмати бузурги донишномаро ташкил медиҳанд. Аз нигоҳи назарияи забоншиносӣ калима ҷузъи мустақилу алоҳидаи низоми ифодаи фикр аст, ки мо ин низомро “забон” меномем. Ҳинест, ки мо калимаро аз ҷумла ё матн ҷудо мекунему онро дар алоҳидагӣ шарҳу тавзеҳ медиҳем, мо эҳсос мекунем, ки он таровату нозукии худро гум мекунанд ва дар шарҳу

маънии он костагӣ эҳсос мешавад. Вазифаи шахсе, ки ин калимаро мавриди таҳқиқ ва шарҳ қарор додааст, дар баробари маънии муқаррарии ин калимаи дар фарҳангҳои тафсирии умумӣ ташреҳшуда, тобишҳои дигари онро тибқи талаботи назарияи фарҳангшиносӣ ва марбут ба тадвини донишномаҳои соҳавӣ ва дар алоқамандӣ бо Шайх Камол, диду тафаккур ва ҷаҳонбинии ӯ ва дар ниҳояти қор марому мақсади шоир бозгӯ намояд. Танҳо дар ин сурат ин калимаҳо-истилоҳо ҳуқуқи дохил шудан ба донишномаро доранд. Аз ҷониби дигар, маҳз ҳамин гуна тақсимбандӣ ё дастҷамъии гурӯҳи калимаҳо ва на дар асоси алоқаи лексикӣ-семантикии калимаҳо, балки дар заминаи таснифоти ҳуди ашъ ё ҳодисаҳо суратгирифтаро, ба қавли акад. Ф.П. Филин, метавон “гурӯҳҳои мавзӯии фарҳанг” номид (11, с. 231).

Дар “Донишномаи Камоли Хучандӣ” кӯшиш ба ҳарч рафтааст, ки ҳаҷми мақолаҳо мутаносиб ба аҳамияти мавзӯи онҳо дар рӯзгор ва эҷодиёти Шайхи Хучанд бошад ва дар баробари ин, то ҳадде, ки имкон дорад, таносуби ҳаҷми мақолаҳо риоя карда шавад. Ба ибораи дигар гӯем, ҳаҷми мақолаҳо ба дараҷаи фароғирии мавзӯ ва ҷойгоҳи масъала дар камолшиносии вобаста аст. Бо вучуди ин, маълумоте, ки бевосита ба ҳуди Камоли Хучандӣ, ашъори ӯ, нусхаҳои каламии девони шоир, чанде аз шоирон, адибон ва донишмандони давраи Камоли Хучандӣ, шоирони мобаъди Камол, ки аз мактаби ӯ бархостаанд ва ҳамчунин марказҳои муҳими сиёсӣ фарҳангии он давра, аз қабилӣ Хучанд, Самарқанд, Табриз, Сарой, Макка, Мадина ва ғайра дар “Донишнома” аз лиҳози ҳаҷм имтиёз пайдо кардаанд. Дар назар аст, ки донишнома дар ду ҷилд ба таъб мерасад. Азбаски ҳаҷми аксари мақолаҳои донишнома, ба ҳар оӣин, то андозае хурд мебошад, барои иттилоӣ бештар ёфтани хонандагон дар аксар мақолаҳо феҳристи маъхазҳо дода мешавад. Зимнан, ба мо муяссар шуда буд, ки зимни сафари қорӣ ба Ҷумҳурии Исломии Эрон бо ҷараёни қори мутахассисон дар Маркази доиратулмаорифи бузурги исломи ошно шавем. Якчанд таҷрибаи мусбат ва қобили қабули эшон дар зехнамон нақш бастааст, ки яке дахл ба маъхазҳои мақола дорад. Марказ масъулияти ҷамъоварии тамоми маводи марбут ба мавзӯи мақоларо бар зимма доштааст ва на танҳо дар тамоми Эрон китобу мақолаҳои ҷопшударо ҷамъ менамудааст, балки дар қулли марказҳои илмию таълимии саросари дунё ва бо забонҳои гуногун таҳияшударо дастҷамъ ва тарҷума намуда, дастраси ҳамон муҳаққиқе мекардааст, ки дасти қавӣ ва таҷрибаи қорӣ дар ин ришта ё мавзӯ, қатъи назар аз он ки дар қадом гӯшаи Эрон қор мекунад, дошта бошад.

Таълифи “Донишномаи Камоли Хучандӣ” ҳам қори муштараку дастҷамъӣ асту дар тайёр қардани он олимону мутахассисони муассисаҳои илмии Ҷумҳурии Тоҷикистон, донишгоҳу донишқадаҳои оӣи ва иттиҳодияҳои эҷодӣ, мутахассисони қудогонаи илму фарҳанги дарунмарзӣ берунмарзӣ бояд иштирок қунанд. Зимнан, дар таҳияи мақолаҳои қудогонаи донишнома, ки ба ҷоп омода шудааст, олимони шинохта, ба мисли Б.Мақсудов, М.Нарзиқул, У.Тоиров, А.Ҳейзер, Л.Бойматов, С.Шербоев аз Душанбе ва қоричи кишвар ва аз ҳавзаи илмии Хучанд М.Мирзоюнус, Ф.Насриддинов, У.Ғафқорова, З.Ғафқорова, Н.Ғиёсов, Н.Нуров, С.Аъзамзод, М.Ўрунова, С.Саидов, Р.Исломов, М.Тиллоқоҷаева, Ш.Пӯлодова, М.Мавлонова, С.Азизов, Р.Аминқонова, Ф.Бобоева ва дигарон иштироки фаъол доранд.

Бо вучуди ҳамаи ин, бори асосӣ бар дӯши қормандони Муассисаи давлатии “Маркази илмии Камоли Хучандӣ”, ба мисли Б.Раҳматов, И.Шехимов, О.Оқилов, А.Ғафуров, Ш.Олимова, Ф.Қодирова, З.Юсупов, А.Ҳоҷибоев аст ва аз нисф зиёди мақолаҳои таҳияшуда ба қалами эшон тааллуқ дорад.

Дар айни замон зиёда аз 500 адад мақола ба ҷоп омода шудааст ва тақрибан 100 мақолаи дигар дар марҳалаи таҳриру тасхех қарор доранд.

Моҳи октябри соли чорӣ дар Хучанд бо иштироки гурӯҳи калони олимон аз Академияи миллии илмӣ Тоҷикистон, муассисаҳои давлатии таълимии ҷумҳурӣ ва пеш аз ҳама Донишгоҳи миллии давлатии Тоҷикистон, устодони муассисаҳои илмӣ-таълимии Ҷумҳурии Ўзбекистон ва намояндагони ҳавзаи илмӣ Хучанд конфаронси бонуфузи байналмилалӣ бахшида ба ҷашни 700-солагии Камоли Хучандӣ баргузор гардид ва дар он масъалаҳои мубрами камолшиносӣ ҳаллу фасл шуданд. Масоили матраҳшуда ва дидҳои нав дар атрофи проблемаҳои адабиётшиносии муосир ва мутааллиқ ба эҷодиёти Камоли Хучандӣ, бешак, доираи масъалаҳои дар “Донишномаи Камоли Хучандӣ” баррасишударо метавонад боз ҳам васеътар гардонад. Гузашта аз ин, умедворем, ки баъди конфронси байналмилалӣ муҳаққиқони дигар ҳам аз хоричу дохили кишвар дар ин кори хайр саҳм мегиранд.

Пайнавишт:

1. *Ғиёсова Ф.Н. Усули таширеҳи шакл ва маънии калима дар фарҳангҳои қарни XVII. Рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣ н. и. филол. – Хучанд, 2006. – 167 с.*
2. *Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4-х томах. Т.4. – М.: Прогресс, 1987. – 864 с.*
3. *Энциклопедияи советии тоҷик. Сармуҳаррири илмӣ М.Осимӣ. Ҷ.8. – Душанбе: СИЭСТ, 1988. – 592 с.*
4. *Энциклопедияи советии тоҷик. Сармуҳаррири илмӣ М.Осимӣ. Ҷ.2. – Душанбе: СИЭСТ, 1980. – 640 с.*
5. *Ал-Имом аш-Шаҳристонӣ. Китобу-л-милали ва-н-ниҳали. – Қоҳира: Мактабату-л-мисрийя, бидуни соли нашр.*
6. *Шерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.*
7. *Номномаи “Донишномаи Камоли Хучандӣ”. – Хучанд: Хуросон, 2018. – 270 с.*
8. *Энциклопедияи советии тоҷик. Сармуҳаррири илмӣ М.Осимӣ. Ҷ.1. – Душанбе: СИЭСТ, 1978. – 672 с.*
9. *Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе: СИЭСТ, 1988. – 544 с.*
10. *Донишномаи Сомониён / Ҳайъати таҳрир Н.Салимов, Н.Зоҳидов, А.Ҳасанов, Н.Ғиёсов. – Хучанд: Нури маърифат, 2008. - Ҷ.1. – 545 с.; Ҷ.2.–2009. – 528 с.*
11. *Филин Ф.П. Очерки по теории языкознания. – М.: Наука, 1982. – 336 с.*

Reference Literature

1. *Ghiyosova F.N. The Principles of Searching Form and Content of Word in the Dictionaries of the XVIII-th Century. Synopsis of candidate dissertation in philology. – Khujand, 2006. – 167 pp.*
2. *Fasmer M. Etymology Dictionary of the Russian Language. In four volumes. – V.4. – M.: Progress, 1987. – 864 pp.*
3. *Soviet Tajik Encyclopedia. Scientific editor-in-chief M. Osimi. – V.8. – Dushanbe: SIEST, 1988. – 592 pp.*
4. *Ibidem. 1980. – 640 pp.*
5. *Al-Imom ash-Shahistoni. The Book about Religions and Philosophical Streamlines. – Kohira: Maktabatu-l-misriya, without indication of year.*
6. *Shcherba L.V. Language System and Discourse Activity. – L.: Science, 1974. – 428 pp.*
7. *Glossary of “Kamoli Khujandi Encyclopedia”. – Khujand: Khuroson, 2018. – 270 pp.*
8. *Tajik Soviet Encyclopedia. Scientific editor-in-chief M. Osimi. – V.8. – Dushanbe: SIEST, 1978. – 672 pp.*
9. *The Encyclopedia of Tajik Literature and Art. – V.1., - Dushanbe: SIEST, 1988. – 544 pp.*
10. *Encyclopedia of Samanides. Editorial board: N. Salimov, N.Zohidov, A.Hasanov, N. Ghiyosov. – Khujand: Light of Enlightenment, 2008. – V.1., - 545 pp.; -V.2., 2009. – 528 pp.*
11. *Filin F.P. Essays on the Theory of Linguistics. – M.: Science, 1982. – 336 pp.*

УДК 80

ББК 81.2Т

**ВИЖАГИҲОИ ҚОРБАСТИ
АВРУПОИЗМҲО ДАР
ЛАҲҶАИ ХУҶАНД
(дар мисоли эҷодиёти
Анвар Олим)**

Тиллохоҷаева Муҳаббат Набичонова, н.и. филол. дотсент, декани факултети филологияи тоҷики МДТ “ДДХ ба номи акад. Б.Ғафуров”; **Хоҷаева Муқаддас Олимова**, н.и.ф., дотсенти кафедраи забони тоҷикии МДТ “ДДХ ба номи ак. Б.Ғафуров”

**ОСОБЕННОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ЕВРОПЕИЗМОВ В
ХУДЖАНДСКОМ
ДИАЛЕКТЕ
(на примере творчества
Анвара Олима)**

Тиллоходжаева Мухаббат Набиджоновна к. филол. н., доцент, декан факультета таджикской филологии; ГОУ «ХГУ им. акад. Б. Гафурова»; **Ходжаева Мукаддас Олимова**, к. филол. н., доцент кафедры таджикского языка ГОУ «ХГУ им. акад. Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд,)

**PECULIARITIES OF
THE USAGE OF
EUROPEISMS IN
KHUJAND DIALECT
(on the example of Anvar
Olim's creation)**

Tillokhodjayeva Muhabbat Nabidjonovna, candidate of philological sciences, Associate Professor, dean of the Tajik philology faculty; **Khojaeva Muqaddas Olimovna**, candidate of philological sciences, Associate Professor of the Tajik language department under KSU named after acad. B. Gafurov (Tajikistan, Khujand) **E-MAIL:** tillo.1972@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: эҷодиёти Анвар Олим, аврупоизмҳо, лаҳҷаи Хуҷанд, романи “Дар ломакон”, повестҳои “Моҳмомо”, “Бачаи лалмӣ”-и Анвар Олим, “Установакаи терминологияи забони тоҷикӣ”, роҳҳои вуруди аврупоизмҳо ба забон

Таърихи мухтасари вуруди аврупоизмҳо ба забони тоҷикӣ (аз нимаи дувуми қарни XIX то имрӯз) ва вижагиҳои қорбасти онҳо дар давраҳои мухталифи инкишофи забони тоҷикӣ ироа гардидааст. Даврабандии усулҳои қорбасти аврупоизмҳо дар давоми тақрибан 150 соли охири таърихи забони тоҷикӣ сурат гирифтааст. Таъкид гардидааст, ки баъди қабули “Установакаи терминологияи забони тоҷикӣ” дар қорбасти аврупоизмҳо ба забони тоҷикӣ қоидаи ғайри қобили қабул ҳукмфармо шуда буд. Баъзе хусусиятҳои истифодаи аврупоизмҳо дар давраи истиқлол зикр гардидаанд. Тарзу усулҳои қорбасти аврупоизмҳо дар осори нависандаи тоҷик, шодравон Анвар Олим аз ҷумла дар романи “ “Дар ломакон”, повестҳои “Моҳмомо”, “Бачаи лалмӣ”, “Балогардон” ба риштаи таҳлил кашида шудаанд. Зикр гардидааст, ки дар осори нависанда асосан ду тарзи қорбасти аврупоизмҳо ба мушоҳида мерасад: а) дар нутқи муаллиф ва қаҳрамонони босаводу таҳсилдида аврупоизмҳо дар гунаи асл истифода мешаванд; б) дар нутқи қаҳрамонони таҳсилнодида ва калонсолоне, ки ки бо забони русӣ ошноии казоӣ надоранд, аврупоизмҳо мутобиқи тақозои савтиёти забони тоҷикӣ қорбасти мегарданд.

Ключевые слова: творчество Анвар Олима, европеизмы, худжандский диалект, роман «Дар ломакон» («В небытии»), повести «Моҳмомо» («Месяц, месяц!»), «Бачаи лалми» («Богарный ребёнок») Анвар Олима, «Терминологическая установка таджикского языка», пути проникновения европеизмов

Изложена краткая история проникновения европеизмов в таджикский язык (со второй половины XIX века и до сегодняшнего дня) и особенности их использования в разные периоды функционирования таджикского языка. Осуществлена классификация

Tillokhodjayeva M.N., Khojaeva M.O. Peculiarities of the Usage of Europeisms in Khujand Dialect (on the Example of Anvar Olim's Creation)

использования европеизмов приблизительно за последние 150 лет истории таджикского языка. Подчеркивается, что после принятия в 1936 г. «Терминологической установки таджикского языка», в использовании европеизмов в таджикском языке установились нежелательные тенденции. Отмечены некоторые особенности использования европеизмов в период независимости. Проанализированы принципы и методы использования европеизмов в произведениях известного таджикского писателя Анвара Олима, в том числе в романе «Дар ломакон», в повестях «Мохмомо» («Месяц, месяц!»), «Бачаи лалми» («Богарный ребёнок»), «Балогардон («Отводящий беду»)). Утверждается, что в творчестве писателя можно выделить два принципа использования европеизмов: а) в авторской речи и в речи грамотных и образованных героев европеизмы употребляются в их оригинальной форме; б) в речи необразованных героев, особенно представителей старшего поколения, не владеющих русским языком, европеизмы используются в соответствии с требованиями фонетики таджикского языка.

Key-words: *Anvar Olim's creation; Europeisms; Khujand dialect; the novel "Dar Lomakon" ("In the Non-Being"); narratives "Mohmomo" ("Month, Month's"), "Bachai Lalmi" ("Non-Irrigated Child"); "Terminological starting point of the Tajik languages; the ways of penetration of Europeisms*

The article is a brief history of penetration of Europeisms into the Tajik language (since the second half of the XIX-the century and up to nowadays) and the peculiarities of their usage in different periods of Tajik language functioning. The author carried out a classification of the usage of Europeisms nearly for the latest 150 years of the history of the Tajik nation. It is underscored that after the adaption of "Terminological starting point of the Tajik language" in 1936 undesirable tendencies set down in the usage of Europeisms in the Tajik language. The author marks some peculiarities of using the latters in the period of independence. She has analyzed principles and methods of the issue in question designing on the premise of the literary productions belonging to famous Tajik writer Anvar Olim: novel "In the Non-Being", narratives "Month, Month!", "Non-Irrigated Child", "That One who Withdraws Affliction". She asserts that two principles of the usage of Europeisms can be singled out in the writer's creation: a) in the author's speech and in that one of literate and educated characters. The formers are used in their original form; b) representatives of elder generation in the speech of non-educated personages, especially of those ones being who don't know Russian well, they resort to Europeisms proceeding from the phonetical norms of the Tajik language.

Дар бораи таърих ва сабабҳои ба забони тоҷикӣ дохил шудани аврупоизмҳо ё чи тавре ки пештар мегуфтанд, калимаҳои русӣ-интернатионалӣ дар хамаи асарҳои илмие, ки ба таҷқиқи сабку услуби ин ё он нависанда ё шоир бахшида шудаанд, дар адабиёти илмӣ маълумоти кофӣ зикр гардидааст. Ғайр аз ин дар бобати ин масъала рисолаи мақолаҳои алоҳида низ интишор шудаанд (1; 6; 10), яъне масъалаи мазкур то андозае дар илми забоншиносии тоҷик ҳаллу фасл гардидааст. Вале вуруд ва тарзи талаффузи аврупоизмҳо ба лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ дар мисоли эҷодиёти ин ё он адиб, ба ибораи дигар гӯем аврупоизмҳои шевагӣ, то ҷое ки роқимони сутур иттилоъдоранд, мавриди баррасии махсус қарор нагирифтаанд. Дар ин мақола мо кӯшиш ба харҷ медиҳем, дар бораи вижагиҳои қорбасти аврупоизмҳо дар лаҳҷаи Хучанд дар мисоли осори равшанод Анвар Олим мулоҳизаҳои мушоҳидаи ироа намоем. Бо тақозои хусусияти мавзӯ дар аввали мақола рӯҷе ба махсусиятҳои таърихи вуруди чунин воҳидҳои лексикӣ ба забони тоҷикӣ сурат мегирад.

Муҳаққиқон вуруди аврупоизмҳоро ба забони тоҷикӣ ба се давра ҷудо кардаанд. (10, с.216-218) Давраи якум аз нимаи дууми асри XIX, баъди як қисми ҳудуди аморати Бухоро ва хониғарии Хеваю Қўқандро забт кардани Русия, муқаррар

гаштани протектората Русия бар ҳудуди ниммустақили аморати Бухоро ва дар қаламрави ба тасарруфи русҳо даромада таъсис ёфтани генерал-губернатории Русия оғоз ёфтааст. Лозим ба таъкид аст, ки то солҳои 30-уми қарни XX аврупоизмҳо ба забони тоҷикӣ пурра мутобиқи талаботи савтиёту сарфу наҳви забони модарии мо ворид мешуданд ва дар ин бобат ҳеҷ ишколе вучуд надошт.

Шарқшиноси маъруфи рус А.Е. Маджи, ки тамоми умрашро ба тадқиқи фарҳанги тоҷикон бахшидааст, дар мақолаи «Симои маънавии мансабдори Бухоро» ёддоштҳои яке аз мансабдорони давраи ҳукмронии амир Абдулаҳадхонро баррасӣ намуда, аз ҷумла қайд мекунад: «Мансабдор ҳеҷ набошад қариб сӣ калимаи русӣ ва аврупоигарбиро, ки ба забони русӣ ворид гаштаанд, медонист. Масалан, **истанса, тилиграф, тилифон, афтикхона, кантӯр, вастушний (восточный), импиротур ...**» (2,140).

Дар «Ёддоштҳо»-и устод Садриддин Айни низ дар фасли «Тамошои регистон - «дарихона» 75 ҷӯб. Машқи сарбоз ва кушишхонаи одам» якчанд калимаҳои русӣ дар талаффузи мардуми бухороӣ чаҳоряки охири асри XIX ба назар мерасад. Қолиби он аст, ки дар ғӯишҳои мухталифи забони муосири тоҷик ин калимаҳо бо ҳамон талаффуз боқӣ мондааст.

Бисёр хуб, - гуфт саркарда бо оҳанги пичинг, - ин баҳонаат мувофиқи **закун**. Лекин ба бахти ту ин ҷо мамлақати урусо не, ки ту аз духтур **исправка** гирифта, аз машқ озод шудан гирӣ...» (3,337).

Ду мисоли дигар меорем, ки ба оғози қарни XX мансубанд. Дар шеъри Асирии Хучандӣ (1864-1915) байтҳои зерин омадааст:

Мақун умеди адолат, к-аз ин маҳокими чавр

Ҷазои нақди ниёзат **суволишу патлис ...**

Гуфто зи савобиқи мурувва:

«Израсти, как ваши здарува?! (4,с.38).

Калимаҳои мавриди назари мо ба русӣ «**сволочь, подлец, здравствуйте, как ваше здоровье?**» талаффуз мешавад.

Нуфузи аврупоизмҳо ба забони тоҷикӣ то Инқилоби Октябр он қадар ҳам назаррас набуд ва, чи тавре ки зикр гардид, комилан тибқи қоидаю қонунҳои забони тоҷикӣ сурат мегирифт.

Баъди Инқилоби Октябр ва барқарор шудани ҳокимияти шӯравӣ вуруди аврупоизмҳо ба забони тоҷикӣ якбора афзуд ва сабабаш ҳам дар дигаргуниҳои куллии иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии он давра буд. Аз ҷониби дигар, шумораи русҳо ва мардумони русзабон дар ҷумҳуриҳои Осиеи Марказӣ ба маротиб афзуд. Бо вучуди ин, чи тавре ки гуфтем, то солҳои 30-ум калимаҳои русӣ ва тавассути он вожаҳои аврупоӣ дар забони тоҷикӣ талаффузи ба талаботи савтиёти забони мо мувофиқро мегирифтанд. Аз «Намунаи адабиёти тоҷик»-и Айни (соли таълиф 1926) ду мисол меорем:

«Аҳмад – маҳдumi муҳандис бар хилофи ҷадвали дарсӣ **пургиромии** мадрасаҳои Бухоро илмҳои... омӯхтааст» (5,с.200).

«Дар соли ... 1917 моҳи **оприл** ба муносибати намоиши ҷавонбухориён дар арки Бухоро мақбул... гардиданд (5,269).

Чи тавре ки мебинем, Айни вожаҳои «**программа**» ва «**апрел**»-ро пурра мутобиқи талаботи савтиёти забони тоҷикӣ истифода бурдааст.

Вазъият дар солҳои сиёми қарни XX, баъди қабули «Установаи терминологияи забони тоҷикӣ» (Сталинобод, 1936) тағйир ёфт. «Аз мундариҷаи «Установа... » чунин бармеояд, ки дар истилоҳоти забони адабии тоҷикӣ равияи хатталимкон истифода кардани калимаҳои русию байналмилалӣ (интернатионалӣ) тарғиб ва таблиғ гардида, тамоюли то ҳадди имконпазир мурут кардани шакли ягона ва воҳиди онҳо дар забонҳои халқҳои СССР пешниҳод карда мешуд» - таъкид мекунад олими тоҷик Т.

Ваҳхобов (7, с.7). Даре нагузашта ин пешниҳод ба қонун табдил ёфт, ки иҷрои он дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёт, ба истисноӣ як соҳа - забони гуфтугӯи халқ хатмӣ гардид.

Эътибори калидиро пайдо кардани талаботи «Установа» дар асарҳои олимони забоншиносӣ тоҷик мавриди тадқиқ қарор гирифтаанд. Аз ҷумла Н. Шаропов менависад: «Калимаҳои русӣ интернационалӣ дар забони адабии тоҷик аз ҷиҳати сохт, агар ҷойивазкунии баъзе ҳарфҳо (субститутсияи унсурҳо)-ро, ки дар вақти қабули калимаҳои системаи дигари забонӣ ба вучуд меоянд, ҳисоб накунем, умуман бе тағйирот дохил мешавад: автомат, агроном, бухгалтер, двигатель, завод...» (1, с.61).

Дар натиҷа дар забони тоҷикӣ дар бобати тарзи талаффузи аврупоизмҳо ду равиҷ ба вучуд омад:

Равиҷи якум таҳти талаботи қатъии «Установа»- и маъқул ва ба сабаби тобиши сиёсӣ пайдо кардани маъсалаи аврупоизмҳо дар забони адабии тоҷик, махсусан дар асноди расмӣ, навиштаҷоту овозаҳои идораю ташкилот ва ғайра тарзи талаффузи аслии худро нигоҳ доштанд. Боз як омили қавии дигаре пайдо шуд, ки ба ин равиҷ саҳт мусоидат кард мақоми забони русӣ дар ҳамаи ҷумҳуриҳои миллий рӯз аз рӯз меафзуд ва табиист, миқдори тоҷиконе, ки забони русиро хуб медонистанд, зиёд мешуд. Тоҷикони аз лиҳози забони русӣ босавод аврупоизмҳоро дар гунаи асл талаффуз мекарданд. Ин ҳолат бештар дар шаҳрҳо ҳукмфармо буд.

Равиҷи дувум, дар деҳот, ки аксари мардум забони русиро дуруст намедонистанд ё дурустараш «чалаю чулпа» медонистанд, аврупоизмҳоро ба талаботи савтиёти забони модарӣ мувофиқ карда талаффуз менамуданд. Тарзи ба русӣ ҳарфзании онҳо ҳам ҳамин хел буд. Барои исботи ин иддао аз повести «Тобистон»-и Пӯлод Толис, ки солҳои 1954-1958 таълиф шудааст, мисол меорем: Яке аз қаҳрамонони повест Султоналиҳон дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ чи тавр аз хизмат ҷавоб шуданаширо ҷунин нақл мекунад.

...Камина бе ҳеҷ фикр ва ҳаёл гуфта фиристодам, ки «**Товариш, полковник силедуши мисят моя будит шисад дува гӯд**» (Товариш, полковник, в следующем месяце мне будет шестьдесят два года). Он кас...ба ман дилаш сӯхта ва ба раҳму шафқат сар ҷунбонда гуфт: Эй бобой, бобой!» «Камина ҳам тасдиқ карда гуфтам, ки «**ҳа, тувариш, моя бобой**».

Сипас фармондеҳ сабаби ба хизмат даъват шудани Алихонтураро, ки зоҳиран калонсол менамуд, меурсад ва Алихонтӯра ҷунин ҷавоб медиҳад:

-Дар хотимаи суҳан «**Моя как ислепой, читат, писат неумей, откуда изнай?**» гуфта будам, ки сад фоиз бовар карданд... (8, с.264-265).

Дар ин мисол, қаҳрамони повест Алихонтӯра, ки русиро намедонад, вожаҳои «**следующий**», «**месяц**», «**шестьдесят**», «**год**», «**слепой**» ва ғайраро бо лаҳҷаи Хучанд талаффуз мекунад.

Ин ҳолат то охири солҳои 70-уми қарни гузашта идома ёфт. Дар ин давра тарзи талаффузи аврупоизмҳо дар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ аз забони адабӣ комилан фарқ мекард. Чи тавре ки зикр шуд, калимаҳои русӣ аврупоӣ ба лаҳҷаҳо комилан мутобиқи савтиёти забони тоҷикӣ дохил мешуданд. Дар забони адабӣ бошад аврупоизмҳо аз ҷумла калимаҳои аврупоӣ тавассути забони русӣ ба забони мо роҳ ёфта, пурра мутобиқ ба савтиёти забони русӣ талаффуз мешуданд.

Марҳилаи сеюм аз охири солҳои 80-ум оғоз ёфта, то ҳол идома дорад. Дар ин марҳила низ ду равиҷи қабули аврупоизмҳоро мушоҳида кардан мумкин аст, албатта бо назардошти тағйироте, ки ба забон дохил шудааст, аз қабилӣ аз алифбо баровардани ҳарфҳои соф русӣ ва ғайра.

Равиши аввал: мисли пештара аврупоизмҳо, махсусан истилоҳоти техникаи компютерию технологияҳои ҳозиразамон дар шакли асли дохили забон мешаванд. Масалан, ҳеҷ кас дар адабиёти техникӣ «**скайп**»-ро «**искайп**» наменависад ва намегӯяд.

Равиши дувум: қабули аврупоизмҳо дар сатҳи халқӣ одӣ мисли пештара идома ёфта истодааст. Яъне ба тоҷикӣ пурра мутобиқ кардани калимаҳои хоричӣ, ки дар натиҷа онҳо ба гурӯҳи вожаҳои гӯишӣ дохил мешаванд. Вале дар истиқлол баъзе ходисаҳои аҷибӣ забонӣ дар бобати талаффузи аврупоизмҳо дар адабиёт ба назар мерасанд, ки дар бобати то ҳол муайяну муқаррар намудани қоидаи махсуси қабули аврупоизмҳо шаҳодат медиҳанд.

Аз як тараф дар осори бадеӣ, махсусан дар назм дар гунаи ба тоҷикӣ мутобиқ қорбасти гардидани аврупоизмҳо ба мушоҳида мерасад. Масалан, шоираи хушқиреҳаи тоҷик Фарзона дар яке аз шеърҳои менависад:

*Мӯйсафеди хонаи пиронро
Ки ба **тилфони** рӯи мизи долон
Дергоҳ менигарад (9,с.13).*

Аз ҷониби дигар, Фарзона дар пешгуфтори худ ба китоби «Бачаи лалмӣ»-и Анвари Олим таҳти унвони «Муждаи саодатбахш» навишта аст: «Дар ин рӯзгор, ки **интернет**, **телефонҳои мобилӣ**, **емайл**, **твиттор** ва дигар шабақаҳои нерӯманд рӯҳхоро фатҳ намудаанд, кадомини андешаҳо метавонанд, дар ҷаҳони адиб салтанат ёбанд» (11,с.3).

Дар асарҳои равшан Анвар Олим миқдори муайяни аврупоизмҳо мавриди истифода қарор гирифтаанд. Аз лиҳози тарзи талаффуз, аврупоизмҳои осори нависандаро ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: 1. Аврупоизмҳо дар нақли муаллиф ва дар забони қаҳрамононе, ки соҳибхитососу босаводанд. Дар ин маврид нависанда гунаи аслии онҳоро, истифода мебарад.

2. Аврупоизмҳоро қаҳрамононе, ки сатҳи саводашон ё русидонишон паст аст, дар гунаи ба савтиёти забони тоҷикӣ мутобиқ гардида қорбасти мекунад: Масалан калимаи **бочка** дар лаҳҷаи шаҳри Хучанд ва деҳоти атрофи он ҳам ба маънои асли, яъне зарфи махсус ва ҳам ба маънои маҷозӣ, яъне одами фарбеҳи бесулукаӣ дар гунаи **бӯшка** талаффуз мешавад. Аслии калимаи **бочка** буда, маънояш ҷалақи қалон аст. Одамони қалонҷусса, махсусан шикамқалонро **бочка/бӯшка** мегӯянд. Дар аксар маврид қаҳрамонони нависанда ин вожаҳо маҳз **бӯшка** талаффуз мекунад. Вале дар матни худӣ нависанда гунаи **бочка** қорбасти шудааст:

- Яке дар пушт **бочка**и дамидаи дароз дошт, ки бояд оби ҳавзро дам мекашид...(12,12).

...Диоген... аз **бӯшка** барои худ як навъ гӯшаи инзиво сохта буд... (12, 116).

Ё вожаи **водопровод** гирем. Дар Хучанд ва минтақаҳои атрофи он калимаи водопроводро ба маънои он қисми иншоот, ки бо лӯлаҳо обро то маҳалли истеъмол мерасонад ва ҷуммак дорад, осонакак «**вада**» меноманд, ки дар натиҷаи ҷузвӣ дуҷуми калимаи «**водопровод**», яъне «**провод**» ва талаффузи ду ҳарфи «**о**»-и беада дар гунаи «**а**» дар ҷузвӣ яқум ҳосил шудааст. Масалан, мегӯянд: «**А вада** об ҳӯдам». Дар қиссаи «**Моҳмомо**» намояндаи ҳукумати маҳаллӣ, ки шахси хондагию босавод аст, гунаи «**водопровод**»-ро истифода мебарад.

Ҳар ҳавлӣ **водопровод** дорад, ҳавз акнун чи даркор? (12,с. 12)

Калимаи «**папироса**» ба забони адабии тоҷикӣ дар шакли «**папирос**» (13,с.297) дохил шудааст, вале дар лаҳҷаи Хучанд онро «**папарос**» талаффуз мекунад. Дар нутқи нависанда маҳз шакли китобатии талаффузи вожа истифода шудааст:

-Падар болишт зери каш, як паҳлӯи зада, **папироси** «Беломорканал» дар лаб аз мох, чашм барнамедошт (12,с.,5).

Зимнан, номи папироти «Беломорканал» низ дар лаҳча бино ба гуфти калонсолон «Беламор» талаффуз мешудааст.

Ҳамчунин дар нутқи муаллиф гунаи адабии вожаи «**телефон**», ки дар лаҳча «**тилфон**» талаффуз мешавад, қорбасти гардидааст:

- **Телефон** баланд чарангос зад, раис нохоҳам гӯшақро бардошту овози Шоқирбойро шинохт (12, с. 63).

Дар Хучанд вожаи «**вокзал**»-ро дар шакли «**вакзал** / «**вагзал**» талаффуз мекунанд, зеро ҳарфи «о»-и вожа беадаст. Табдил «к» ба «г» дар доираи қоидаҳои савтии забони тоҷикӣ сурати мегирад. Дар нутқи муаллифи қиссаи «Моҳмомо» гунаи адабии он истифода шудааст:

-Майдони **вокзали** роҳи оҳан аз одам мечӯшид (12, с. 52).

Вожаи «**заём**»-и русӣ ба маънои вомбарг дар лаҳҷаи Худанд дар гунаи «**зайӯм**» талаффуз мешавад, Қаҳрамонони романи «Дар ломакони»- директори мактаб ва мудири шӯъбаи маориф гунаи русии вожаро истифода мебаранд:

-*Ҳайфи умр... Бало занад, хайр, заёмҳо чӣ?*

-*Заёмҳо ҳам ҳамин (14, с. 37).*

Агар дар забони адабии вожаи «**скелет**» бе тағйир қабул шуда бошад (13, с. 361), дар шева он дар шакли «**искалет**» («**искилет**») қорбасти шудааст, зеро ба табиати забони тоҷикӣ дар аввали калима омадани ду ҳамсадо хос нест:

-Худат пӯк,- Мансурхуча, - **искалети** ношуд. Ба қалача мерем ё намерем (12, с. 8).

Бино ба гуфти Н.Шарофов калимаҳои русию интернационалии яъне аврупоизмҳои ба забони тоҷикӣ қабул шударо аз рӯи баромад ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст. 1.Калимаҳои аслан русӣ. 2.Калимаҳо, ки аз дигар забонҳо тавассути забони русӣ ба забони тоҷикӣ дохил шудаанд. (1, с.55-56). Аврупоизмҳои осори Анвар Олимо аз рӯи баромад ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

1.Калимаҳои аслан русӣ

- **Маладес**, шер, бардоштем. (12, с. 92)

Маънои аслии вожаи русии «**молодец**» ҷавони хушқаду қомат аст. Дар ин ҷо ба маънои маҷозии «**офарин, аҳсан**» омадааст.

-Меғуфт: Шаби омадани Бобои Барфӣ аст. **Падарка** меорад (12, с. 165).

Калимаи **подарка** ба маънои ҳадя, армуғон, тӯҳфа дар матн дар падежи родительный омадааст. Дар падежи именительный гунаи «**подарок**»-ро дорад.

-Холо вақти **абеди** бачаҳо... Баъди ягон соати биёед. (11, с. 24).

Гунаи аслии вожаи «**обед**» буда, маъноаш хӯроки нисфирузӣ, пешин аст. Азбаски дар забони русӣ ҳарфи «о»-и беадад «а» талаффуз мешавад, омма онро маҳз «**абед**» талаффуз мекунанд.

Мисоли дигар:- Танҳо, вақте ки акони Дамдами қаноатманд ва хурсанду хушнуд хандамон «Бачаҳо, **абед** дар таги бед» гӯён онҳоро ба худ наовард, беҳабар буданд...» (14, с.96)

-Халтадааро дор, - ва Оҷаи Хол як истаконча офтобпарастро... ба **папкааш** меандозад» (11, с. 101)

Гунаи аслии вожа **стакан** ба маънои **финҷон** (зарф) аст. Бо сабабе, ки дар мавриди калимаи «**искалет**» зикр гардид, ин калима дар лаҳча «**истакон**» талаффуз мешавад. Ноғуфта намонад, ки калимаи мазкур ба забони форсии муосир низ ворид гардидааст, танҳо тарзи талаффузаш каме аз тоҷикӣ фарқ дорад; **естекон** (15, с. 80).

-Канӣ, Мирзо Карим, аз ҳамон халтаам ба муаллима як истакон **семичка** те (11, с. 107).

Гунаи аслии вожа **семечко** ба маънои «тухмии офтобпараст, ки чун қизи хушхур истеъмол мешавад» (16, с.632) буда, чамбаш **семечки** аст.

Қобили тавачҷӯҳ аст, ки баъзе калимаҳо, ки талаффузи онҳо ба савтиёти забони тоҷикӣ ихтилоф надорад, бидуни тағйир ба забони мо дохил шудаанд:

- Дар даруни алифбои ҳар саҳифааш расмдор, ду дона дафтар, **қаламҷа** ва як **ручка** **перодор** ҳастанд (11, с. 98).

Дар ин ҷумла се калимаи русӣ «**пачка**» ба маънои даста ё баста, «**ручка**» ба маънои ҷӯби калами пулодӣ (17, с.980) ва **перо**- калами пулодӣ истифода шудааст ва ба иттифоқ ягонтои онҳо дучори тағйироти савтӣ нагардидааст.

2. Калимаҳое, ки аз забонҳои мухталифи аврупоӣ, ба забони тоҷикӣ тавассути забони русӣ дохил шудаанд:

а) **аз забони юнонӣ:** искалет (12, с. 8), лампочка (11, с.41). Вожаи дувум лампочка муштак аз калимаи лампа аст.

- ...агар чор **лампуҷа** дар мегирифт, расо нағз мешуд (11, с.,41)

- Ба дарахҳои ҳавлӣ **лампуҷа** даргиронем. Майлаш ? (11, с. 46).

б) **аз забони лотинӣ:** **вино** (12, с.96), **турма** (12, с. 112)

Вожаи **вино** дар баъзе маҳалҳо, масалан Конибодом **вено** талаффуз мешавад. Таъкид кардан лозим аст, ки ин калима дар даврони шӯравӣ ва алҳол низ пурра ҷои вожаҳои аслии тоҷикии **май**, **шароб**, **бода** ва ғайраро гирифтааст. Албатта мо забони шева ва гуфтугӯии мардумро дар назар дорем.

- Ду шиша **вино** ҳам пул меистад (12, с.93-94).

Гунаи аслии калима **турма-тюрьма** ба маънои маҳбас аст.

- Вай чиннифеъл, кима-кимаат мекунаду баъд **турма** мешавад (12, с.100).

в) **аз забони фаронсавӣ:** **костум (костюм)** ба маънои маъруфаш. Дар баъзе лаҳҷаҳо ба ҷои калимаи шим брук (брюки) гунаи «костум-брук»-ро истифода мебаранд.

- Се рӯз баъд падар бо курта ва шиму костюмҷаи нав омада, ўро олуфта кард (11, с.39).

Пистолет – ба маънои аслиҳаи оташфишон милкӯтоҳ (18, с.389).

- Амаки **писталет**, - забон хоид ў ва амаки Шодӣ қаҳ-қаҳ хандаро сар дода буд (12, с.47).

г) **аз забони итолиёвӣ.** Калимаи «**газета**» аслан аз забони итолиёвӣ буда, номи тангаи қадимии венетсиягӣ мебошад, ки барои харидани газета ба кор мерафт (19,1,382). Маъмулан, дар лаҳҷа ин вожаро «**газит**» талаффуз мекунанд:

... - охир, бачам, ту дар «**газит**» кор мекунӣ, - шикваашро идома медод холаи Чаннат (12, с.92).

Ногуфта намонад, ки ҳам дар забони русӣ ва ҳам тоҷикӣ вожаи **газета** /**рӯзнома/газит** ба ду маъно корбаст мешавад: 1. Бевосита худи газета ё рӯзномаи ҷоп шуда; 2. Идораи газета /рӯзнома. Дар мисоли боло, қаҳрамони Анвар Олим – холаи Чаннат идораи рӯзномаро дар назар дорад.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1. Вуруди аврупоизмҳо ба забони тоҷикӣ аз нимаи дувуми қарни XIX оғоз ёфта, то оғози солҳои 30-ум комилан мутобиқи савтиёти забони тоҷикӣ идома ёфтааст.

2. Аз соли 1936 баъди қабули “Установкаи терминологияи забони тоҷикӣ” ва хусусияти сиёсӣ касб кардани ин масъала, қабули аврупоизмҳо ба забони адабии тоҷикӣ дар шакли аслии онҳо оғоз ёфт. Ҳамзамон аврупоизмҳо ба лаҳҷаи забони тоҷикӣ мисли пештара мутобиқан ба қоидаҳои савтиёти забонамон дохил ва талаффуз мешуданд.

3. Дар охири солҳои 80-ум ва давраи истиқлол равиши дар забони адабӣ низ мувофиқан ба савтиёти забони тоҷикӣ қабул кардани аврупоизмҳо, махсусан дар адабиёти бадеӣ ба чашм мерасад. Ҳамзамон ба сабаби тараққиӣ пурҷӯшу хурӯши

техникаи коммуникатсионӣ, ба вижа компютер, интернет ва дигар воситаҳо вуруди истилоҳоти техникаи компютерӣ тавассути забони русӣ дар гунаи дар ин забон қабулшуда ба мушоҳида мерасад.

4. Аврупоизмҳои осори Анвар Олим миқдоран зиёд нестанд. Дар истифодаи гунаи вожаҳо Анвар Олим ду усулро ба қор бурдааст:

а) дар нутқи муаллиф ва қаҳрамонони босаводу таҳсилдида аврупоизмҳо дар шакли асли қорбаст мегарданд.

б) қаҳрамонони таҳсилнадида ва махсусан калонсолон, ки маъмулан забони русиро дуруст намедонанд, аврупоизмҳоро мутобиқ ба талаботи савтиёти забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор мегиранд.

Пайнавишт:

1. Н. Шарофов. Калимаҳои русӣю интернационалӣ дар забони адабии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1972. - 170 с.
2. В. Дубовицкий. Андрей Евлампиевич Маджи. Полвека научных исследований в центральной Азии. - Душанбе, 2018. - 212 с.
3. Айнӣ С. Кулӣёт. Ҷ.6. - Душанбе: Навриёти давлатии Тоҷикистон, 1962-414с.
4. Асири Хучандӣ Ашъори мунтахаб. Мураттиб ва муаллифи сарсухану тавзеҳот Саъдулло Асадуллоев. - Душанбе: Адиб, 1987. - 192 с.
5. С. Айнӣ. Намунаи адабиёти тоҷик. - Душанбе: Адиб; 2010-447с
1. Ниёзмӯхаммадов Б. Калимаҳои рӯй дар осори Аҳмади Дониш. // Забонишиносии тоҷик - Душанбе: Дониш, 1974, - С.378-383
6. Масоили сохтмони забони тоҷикии адабӣ дар солҳои 20-30 садаи ХХ, китоби 11. Мубоҳиса дар атрофи баъзе масъалаҳои забон дар солҳои 30 -юми садаи ХХ - Хучанд: Ношир, 2010. - 136 с.
7. Толис Пӯлод. Тобистон. - Душанбе: Ирфон, 1988. - 287с
8. Фарзона. Ҳама гул ҳама тарона. Дар ду ҷилд. Ҷ.2. - Хучанд: Хуросон – Медиа, 2014. – 500с.
9. Олимҷонов М. Вожаҳои русӣю аврупоӣ дар забони тоҷикӣ (дар мисоли ашъори Фарзона). // Сухан аз гавҳариёни сухан -2.: Нури маърифат, 2017.-с.214-221
10. Олим Анвар. Бачаи лалмӣ. - Хучанд: Ношир, 2015.-340с.
11. Олим Анвар. Моҳмомо. - Хучанд, 2016.-286с.
12. Лугати русӣ-тоҷикӣ. - М.: Навриёти давлатии лугатҳои хориҷӣ ва миллӣ, 1954.-789с.
13. Олим Анвар. Дар ломакони. - Хучанд, 2013.-497с.
14. Персидско-русский словарь. Под.ред.Рубинчика Ю.А. Т.1.-М.: Русский язык, 1983.-800с.
15. Ожегов С.И. Словарь русского языка. -М.: Русский язык. 1982.-815с.
16. Русско-таджикский словарь. Под.ред.члена-корреспонента АН СССР-М.С.Асимова. - Русский язык, 1985.-1280с.
17. Словарь иностранных слов. -М.: Русский язык, 1988.-621с
18. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т.1.- М.: Прогресс, 1964.-564с.

Reference Literature:

1. Sharofov N. Russian International Words in Tajik Literary Language. – Dushanbe: Knowledge, 1972. – 170 pp.
2. Dubovitsky V. Andrey Yevlampiyevich Maji. Half a Century of Scientific Researches in Central Asia. – Dushanbe, 2018. – 212 pp.
3. Aini S. Compositions. V.6. – Dushanbe: Tajik State Publishing-House, 1962. – 414 pp.
4. Asiri Khujand. Selected Works. Compilation, preface, commentaries: Sadullo Asadulloev. – Dushanbe: Man-of-Letters, 1987. – 192 pp.
5. Aini S. Patterns of Tajik Literature. – Dushanbe: Man-of-Letters, 2010. – 447 pp.

6. *Niyozmuhammadov B. Russian Words in the Works by Ahmad Donish // Tajik Linguistics. – Dushanbe: Knowledge, 1974. – pp. 378 – 383.*
7. *The Issues Concerned with Constructing Tajik Literary Language in the 20-ies – the 30-ies of the XX-th Century. Book 11. Disputes around some Problems of Language in the 30-ies of the XX-th Century. – Khujand: Publisher, 2010. – 136 pp.*
8. *Pulod, Tolis. Summer. – Dushanbe: Cognition, 1989. – 287 pp.*
9. *Farzona. All around Flowers: Khoroson-Media, 2014. – 500 pp.*
10. *Olimjohnov M. Russian International Words in the Tajik Language (on the Example of Farzona's Creation) Collection of Language Pearls. – Dushanbe: Light of Enlightenment, 2017. – pp. 214 – 221.*
11. *Olim, Anvar. Non-Irrigated Boy. – Khujand: Publisher, 2015. – 340 pp.*
12. *Olim, Anvar. Month, Month!. – Khujand, 2016. – 286 pp.*
13. *Russian-Tajik Dictionary. – M.: State Publishing-House of Foreign and National Dictionaries. 1954. – 789 pp.*
14. *Olim, Anvar. In the Non-Being. – Khujand, 2013. – 497 pp.*
15. *Persian-Russian Dictionary. Under the editorship of Rubinchik Yu.A. V.I. – M.: Russian Language, 1983. – 800 pp.*
16. *Ozhegov S.I. Russian Language Dictionary. – M.: Russian Language, 1982. – 815 pp.*
17. *Russian-Tajik Dictionary. Under the editorship of USSR AS correspondent number M.S. Asimov. – M.: Russian Language, 1985. – 1280 pp.*
18. *Foreign Words Dictionary. – M.: Russian Language, 1988. – 621 pp.*
19. *Fasmer M. Etymology Dictionary of the Russian Language. – V.I. – M.: Progress, 1964. – 564 pp.*

УДК 811
ББК 81.2-4

**МУҶОВАРА
ВА ВЕЖАГИҶОИ
ФАРҶАНГНИГОРИИ
ОИ** *Шокиров Туғрал Сирочович, д.и.филол., профессори
кафедраи забони тоҷикии ДДҶБСТ, сармуҳаррири
мачаллаи илмӣ-назариявии “Ахбори ДДҶБСТ.
Силсилаи илмҳои гуманитарӣ” (Тоҷикистон, Хуҷанд)*

**РАЗГОВОРНИКИ
И ИХ
ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИЕ
ОСОБЕННОСТИ** *Шокиров Туғрал Сироджович, д-р.филол.наук,
профессор кафедры таджикского языка ТГУПБП;
главный редактор «Вестника ТГУПБП. Серия
гуманитарных наук» (Таджикистан, Хуҷанд)*

**CONVERSATIONAL
BOOKLETS AND
THEIR LEXICO
GRAPHIC
FEATURES** *Shokirov Tughral Sirodjevich, Dr. of Philology,
Professor of the Tajik language department under the
Tajik State University of Law, Business and Politics,
editor-in-chief of TSU LBP Bulletin. Series of
Humanitarian Sciences (Tajikistan, Khujand),
E-MAIL: shokirov1953@mail.ru*

Калидвожаҳо: лугат, муҷовара, забон, забонишиносӣ, низоми лугавӣ, тафсир, тарҷума, воҳиди лугатӣ, функсия, очерки грамматикӣ

Лексикография ҳамчун қадимтарин соҳаи забонишиносӣ бо амалия ва назарияи фарҳангшиносӣ машғул аст. Фарҳанг системаи лугавии забонро фаро гирифта, ҳар калимаи онро чун воҳиди махсус ва беназири забон дар бар мегирад. Идрок, дониш, маҳорат ва истифодаи оқилонаи фарҳангнома аз муҳимтарин хислатҳои фарҳангшиносии фарҳангшиносони ҳар фарди ҷомеа маҳсуб меёбад, зеро фарди фарҳангшинос дар қори болобурди фарҳангнокиву забоншиносии ҷомеа саҳми бузур дошта метавонад. Дар фарҳангшиносии муосир зиёда аз 50 навъи лугат маълум аст ва байни онҳо фарҳанги муҷовара таърихи қуҳан дошта, мақоми махсусро соҳиб гардидааст. Қабл аз интишори муҷовара китобгунаҳои санскритӣ бо номи вожаномак, ганҷбар (дар Фарб тезаурус, азбуковник) ҳамин вазифаро иҷро мекардаанд. Аз асри 19, муҷовара беиштар интишор ёфта, маълуман бо мақсадҳои таълимӣ ва роҳбаладӣ истифода мешуд. Баъди соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ва руиши туризм зарурат ба ин навъи лугат афзуд, ки ин ба руиши он чун жанри фарҳангнома мусоидат менамояд.

Ключевые слова: словарь, разговорник, лингвистика, лексическая система, толкование, перевод, словарная единица, функция, грамматический очерк

Лексикография как самый ранний раздел лингвистики занимается практикой и теорией составления словарей. Словари фиксируют лексическую систему языка и производят полное рассмотрение каждого слова как особого и неповторимого микромира языка. Понимание, знание, умение и грамотное пользование словарями являются важнейшими атрибутами общей лингвистической культуры каждого индивида. Поэтому словари играют огромную роль в лингвокультурной деятельности общества. В современной лексикографии известны более пятидесяти разновидности словарей, среди которых особое место занимают предшественники переводных словарей – разговорники. Разговорникам предшествовали тезаурусы и азбуковники, которые имели аналогичные функциональные особенности. С XIX века разговорники приобрели более широкое применение и стали использоваться в учебных целях и как путеводители. С обретением государственного суверенитета Республикой Таджикистана и с

развитием туризма, разговорники стали одним из самых востребованных изданий, что способствует развитию данного лексикографического жанра.

Key-words: dictionary, phrasebook, linguistics, lexical system, interpretation, translation, dictionary unit, function, grammatical outline

Lexicography as the most ancient branch of linguistics deals with the practice and theory of compiling dictionaries. Dictionaries fix the lexical system of the language and cover every word as a special and unique microcosm of the language. Understanding, knowledge, skill and competent use of dictionaries are the most important attributes of general and linguistic culture of each person. Therefore, they play a huge role in linguocultural life of any society. In modern lexicography more than 50 varieties of dictionaries are known among which there are predecessors of translation dictionaries – conversational booklets which occupy a special place. The latter were preceded by thesauri and alphabet books which had similar functional features. Since the XIX-th century these booklets gained wider application and began to be used for educational purposes and as guiding-books. With the acquisition of state sovereignty by the Republic of Tajikistan and the development of tourism, conversational booklets became one of the mostly demanded publications; the fact promoting the development of this lexicographical genre.

Фарҳанг яке аз вожаҳои сермаъно ва серистеъмоли забони адабии ҳозираи тоҷик буда, таърих ва сайри таърихии ҷолиб дорад. Дар забоншиносии муосир истилоҳи фарҳанг хеле фарогир буда, зеро ин мафҳум фарҳанг чун луғат(тафсири, тарҷумавӣ, таълимӣ), қомус, донишнома фаҳмида мешавад, ки умуман қариб 50 намуд дорад ва аз лиҳзи вазифа, таъинот ва хусусиятҳои лексикографияшон ҳар кадоме амалқарди(функсия) ҳудро дорост ва фарҳанги тарҷумавӣ яке аз онҳост. Дар навбати худ фарҳанги тарҷумавӣ низ муҳталиф мешавад. Фарҳанги тарҷумавӣ аз лиҳзи фарогирӣ забон дузабона ва **бисёрзабона** мешавад. Аз ҷиҳати вазифа **фарҳанги баргардонии воҳидҳои луғавӣ** (тарҷумавӣ) ва **муҳоваравӣ** буда метавонанд. Мутаассифона роҷеъ ба фарҳанги **муҳовара** дар сарчашмаҳои дастраси мо[1; 2; 3; 5; 8; 9; 19], ки муаллифоншон бевосита маъсалаи фарҳангшиносии ҷумҳуриро омӯхтаанд, қариб ҷиҳе гуфта нашудааст. Дар таснифот низ мо маълумоте пайдо карда натавонистем. Аммо маълум аст, ки муҳовара низ як намуди фарҳанги тарҷумавӣ буда, вежагиҳои ҳудро дорад (муҳовараи якзабона низ метавонад бошад). Дар сарчашмаҳои илмӣ ба муҳовара асосан чун ёдгории қадими фарҳангшиносии баҳо дода шудааст[1-3; 5; 6; 7].

Дар замонҳои қадим, масалан 25 аср то милод муфассирони шумерӣ **gloss**(вожаи юнонӣ- забон, матн, ишора; вожаи иқтибосӣ ё номафҳум дар матн ё хошияи китоб)-ро ба қор гирифта, онро барои фаҳмонидани қалимаю мафҳумҳои эзоҳталаб истифода мебардаанд. Баъдтар тавассути забони латинӣ олимони Аврупо ба ҷои фарҳанг (словарь, «vocabulary, dictionary») истилоҳи glossarium(глоссарий, глоссария)-ро ба қор гирифтанд. Ин истилоҳ ба тағйироти маъноӣ дучор гардида, ҳоло маҷмӯи қалимаҳоеро ифода месозад, ки дар китоби алоҳидаи соҳае дучор омада, тафсирталаб аст. Истилоҳоти баргузидаи соҳаеро дар анҷоми китоб низ **глоссарий** меноманд. Вале намудҳои гуногуни фарҳангу луғат бо номҳои муҳталифи расмӣ ғайрирасмӣ мунташиранд, ки **глоссария**, **алифбой**(алифбонома- **азбуковник** дар Беларус, Россия, Украина), **тезаурус**(аз латинӣ thesaurus —ғанчина), **тилмоч**(туркӣ- баргардонандаи забон, дар мамолики туркзабон ва дар Россияи то асри XX- толмач, телмач//тилмач, переводник), **балогат**, **тарҷумон** ва ғ. низ аз он ҷумлаанд. Тафсири ин вожа дар фарҳангҳо ҷунин аст: **Муҳовара** бо дигар қалом қардан ва посух додан якдигарро

[13, 2, с.240]; **Муҳовара//Муҳоварат** а. гуфтугӯ, саволу ҷавоб бо ҳамдигар; сӯҳбат [16,1, с. 801]; **Муҳовара** а. 1 гуфтугӯ, сӯҳбат, гуфтугузор. 2. воситаи таълимӣ барои омӯхтани забони хоричӣ, ки одатан аз намунаи сӯҳбатҳо дар мавзӯҳои гуногун иборат мебошад: муҳовараи англисӣ ба тоҷикӣ [17, 2, с. 861]; **Разговорник** сӯҳбатнома, китоби гуфтугӯ (китоби дарсии забони хоричӣ, ки дар он намунаҳои мусоҳиба дар мавзӯҳои гуногун зиндагонӣ дода мешавад [14, с. 925].

Бинобар бисёр унсурҳои луғатнома ро доро буданаш, онро як намуди фарҳанги тарҷумавӣ меҳисобанд. Барои муҳовара ё сӯҳбатнома унсурҳои умумӣ, сохтори фарҳангмонанд, забон ва услуби қолабию лексикографӣ хос аст.

Аслан ва амалан муҳовара пас аз фарҳанги тафсириву тарҷумавӣ сеюмин намуди луғати маъмулу серистифода мебошад. Аз лиҳози тарзу усули таҳия ва манзури мавод ба хонанда муҳовара ба нахустин фарҳангномаҳо айният дорад. Бо мурури замон хусусияти таҳияи фарҳангҳои тафсириӣ дигар гашта, пас аз асрҳо муҳовара бинобар пеш омадани ниёзи мардум ба навъи луғати муқоламавӣ аз ибтидои садаи ХХ дубора бо номи **муҳовара** интишор ёфта, дар Россия (1910) ва Иттиҳоди Шӯравӣ бо унвони «Разговорник» роиҷ гаштааст. Дар Тоҷикистон низ аз солҳои 30-юми асри ХХ барои кормандону хизматчиёни давлативу ҳарбӣ бо номи «Словарь-разговорник» ва «Луғат-Муҳовара» баъдтар «Муҳовара» паҳн гардид. Муҳовара аввалҳо умумӣ буда, сонитар соҳавӣ шуд, масалан дар аксари забонҳо яке аз маъмултарин муҳовара мансуби соҳаи ҳарбӣ мебошад. Дар замони шӯравӣ албатта асосан муҳовара бо забони русӣ ва ягон забони Аврупо ва Шарқ чоп шудааст, зеро тақозои зарурат чунин буд. Вобаста аз хусусиятҳои муҳовараро ба ду навъ ҷудо мекунад: **умумӣ ва махсус**.

Муҳовараи умумӣ фарогири мавзӯҳои зиёд буда, дар ҷаҳорҷӯбаи махсус маҳдуд намонда, соҳаҳои асосии фаъолияти инсонӣ (шиносӣ, иқомат, ҳуқуқворӣ нӯшоқӣ, харидуфурӯш, маишат, фароғат, таълим, саёҳат, сӯҳбат, муошират, муносибат, корубор ва ғ.)-ро дар бар мегирад.

Муҳоварати умумӣ асосан ду ҳел мешавад: **муҳовараи таълимӣ** (барои омӯзиши забони хоричӣ) ва **сафарӣ** (барои сайёҳон ва соҳибкоруно корчалонҳо). Ногуфта намонад, ки муҳовараи универсалӣ низ мансуби муҳовараи умумист.

Муҳовараи махсус маъмулан ба мавзӯю соҳаҳои алоҳида оид буда, барои доираи муайяни намоёндогони касбу ҳунар муқаррар мегардад. Ду навъи он маълум аст: **ҳарбӣ** (барои кормандони ҳарбӣ, низомӣ, тартиботӣ, ҳифзи ҳуқуқ) ва **касбу машғулиятҳои алоҳида** (дипломатӣ, кормандони тичорат, хизмати маишӣ ва ғ.). Муҳовара (раговорник)-ро луғатшинос С. И. Ожегов Дастури дузабона (ё бисёрзабона)-и муошират бо забони хоричӣ дар мавзӯи муҳталиф, маъмулан дар мавзӯҳои рӯзмарра бо муҳтасари луғатнома [11, с.525]. Бояд қайд кард, ки дар аксари маврид маънидоди луғатҳои тафсириӣ бо вазифаю хусусиятҳои луғатномаҳои муҳовара мувофиқат намекунад, инчунин маънову мафҳумҳои ташреҳӣ низ мӯҳтавою вижаҳои луғатҳои муҳовараро дурусту ҳаматарафа фаро намегирад. Яке аз сабабҳои асосии душвориҳои тартиб додани таърифи амиқи ин намуди фарҳанг ва тасниф дар он аст, ки мундариҷаву фарогирии муҳовараҳо зуд тағйир меёбанд. Муқоисаи таърифҳои фарҳангҳои тафсириӣ бо истилоҳоти нашрияҳо, инчунин муқоисаи дарстурҳои мушаххас бо мундариҷаи муҳовараҳо қазияҳои асосиро муайян карданд. Барои таърифи дақиқ бояд меъёри амалқарди муҳовара муқаррар карда шавад.

Ба назари мо ҷаҳор меъёри асосии фарқкунандаи муҳовара аз фарҳангҳои дигар инҳоанд:

1) **микдори забонҳои ки муҳовара фаро мегирад.** Он дузабона ва бисёрзабона шуда, агар бисёрзабона бошад, маъмулан аз 3 ё 4 забон бештарро дар бар намегирад. Вале «Муҳовараи ҷавонон» ном луғате бо фарогирии 11 забон нашр шуда буд (1965), ки ҳодисаи нодиртарин мебошад. М. асосан дузабона мешавад. Дар мавридҳои алоҳида якзабона таҳия гашта, ки бештар барои таълими забоне истифода мегардад.

2) **Мавқеъ ё ҷойгиришавии маводи забонҳо.** Забонҳои фарогири муҳовара низ мисли луғатҳои тарҷумавӣ ғайриғайри мешаванд. Маъмулан маводи чунин муҳовара дар мавқеи аввал аз тарафи чап ба забони модарӣ ё асл (онро забони судур низ мегӯянд) ҷой дода, забони ғайриғайри ҳисобида мешавад. Баъд маводи ба забони тарҷумашуда аз тарафи рост саҳифа (забони ворид) ҷой гирифта, забон ғайриғайри ба шумор меравад. Албатта ғайриғайри номидани забонҳо бояд шартӣ бошад, зеро дар он маводи фарҳанг баробар истифода мегардад. Масалан,

Лутфан бигӯед, ки китобхонаи шаҳрӣ дар кучост?	<i>Скажете, пожалуйста, где находится городская библиотека?</i>
---	---

Дар чунин маврид моддаи тарҷумашуда аз тарҷумашаванда танҳо аз лиҳози забон фарқ мекунад ҳалос. Бинобар он нисбат ба ғайриғайри гуфтан, **моддаи забони асл ва тарҷумашаванда** номидан беҳтар менамояд.

3) **Фарогири ва вуруди маводи муҳовара.** Фарҳангҳои тафсири тарҷумавӣ маъмулан алфбӣ мешаванд. Вале муҳовара на алифбӣ, балки мавзӯӣ ва соҳавӣ шуда, моддаҳои луғатӣ ҳар мавзӯ ё соҳа метавонад тибқи алифбо ҷой дода шавад. Мумкин аст бидуни риояи алифбо аз лиҳози сериистифодатарин ва заруртарин ибораву ҷумла ҷой дода шавад, ки ин кори истифодабарандаи китобро осон ва сабук менамояд. Масалан, ҳангоми вохӯри аввалтар аз ҳама калимаҳои ифодагари салому алейк зарур аст. Бинобар он пеш аз ҳама вожаҳои ифодаҳои зерин бояд ҷой бигиранд:

Салом, Андрей	Привет, Андрей
Салом, Немат	Привет, Негмат
Саломатиат чӣ тавр аст?	Как здоровье?
Чӣ ҳол дорӣ?	Как дела?
Корҳо чӣ хел аст?	
Ахволат чӣ тавр аст?	Как ты себя чувствуешь? Как твоё здоровье?
Ассалому алайкум Владимир	Здравствуйте, Владимир!
Ваалайкум ассалом Зариф	Здравствуйте, Зариф!
Субҳ ба хайр Вова	Доброе утро, Вова!
Шаб ба хайр	Доброй ночи!
Шаби хуш	Спокойной ночи!

4) **Воҳиди тафсир.** Ҳангоми таснифи фарҳангҳо аз лиҳози объекти тафсир меъёри асосӣ қиёси луғатҳои лисонӣ (лингвистӣ) бо қомусҳои донишномаҳо маҳсуб меёбад, зеро қомус бо мафҳуме саруқор дорад, ки дар забон бо вожаҳои ифода қарда мешавад, фарҳанги лисонӣ вожаҳо чун воҳиди забон мавриди тафсир қарор медиҳад. Ҳамчунин бояд мадди назар дошт, ки фарогирии фарҳангҳои лисонӣ нисбат ба фарҳанги луғавӣ (лексикӣ) бештар буда, мавзӯи тафсириш на танҳо вожа (лексема), балки таркибу ибора ва ҷумлаву матн низ буда метавонад. Воҳиди асосии нигоҳиши

муховараро чун фарҳанги лисонӣ, воҳидҳои синтаксисии алоҳидаи нутқи хаттӣ ба мисли ибораву ҷумла ва банду матнҳо ташкил медиҳанд.

Мисли анвои мухталифи фарҳанг муховараҳо низ дорои чунин фарқиятанд: 1) услуби нигориш – нутқи шифохӣ(маъмулан муховараи сафарӣ, таълимӣ); нутқи илмӣ(муховараҳои махсус); нутқи бадеӣ(баъзе анвои муховараи таълимӣ оид ба забон); 2) мақоми забон – забони адабӣ (муховараи таълимӣ, сафарӣ); унсурҳои жаргонҳои касбӣ(муховараи ҳарбӣ, махсус). Нишонаҳои фарқияти мазкур албатта барои муайян намудани вижагиҳои муховара кӯмак мерасонанд.

Ҷилди муховара(китоб) аз пешгуфтори мураттиб, тавзеҳоти мухтасари фонетикӣ, очерки грамматикӣ, луғати воҳидҳои интихобшудаи (фаъол ё серистеъмоли) фарҳанг ва маълумотҳои замиравӣ, тасвири ҷадвалҳои алоҳида таркиб меёбад. Муховара аз ду қисм: муқола ва фарҳанги тарҷумавӣ иборат магардад, ки ин низ яке аз фарқияти он аз фарҳанг мебошад. Муховара низ таърихи пайдоиш ва рушди худро дорад. Муховарашинос Левченко Г. А. муқаррар намудааст, ки истилоҳи муховара дар Россия аз соли 1910 интишор ёфта, омӯзиши он аз солҳои 20-30-юми садаи XX оғоз гардидааст[6, с. 16].

Ҷоҳо муховараро танҳо чун китоби маълумотнома барои муошират бо хориҷӣ, ё омӯзандагони забони хориҷӣ баҳо медиҳанд, ки ин нодуруст аст, зеро он аксари вижагиҳои луғатҳои тарҷумавиро дорост ва зиёда аз ин маъмулан хусусияти соҳавӣ (муховараи сайёҳӣ, таълимӣ, ҳарбӣ ва ғ.)ба худ мегирад. Аз ин ҷост, ки дар забоншиносии муосир баръақсӣ аҳди қадим, ки онро *Hermeneumata Pseudodositheaana* меномиданд, истилоҳи муховара сифоти гиперонимиро соҳиб гардида, дар нутқи омма ва адабиёти илмӣ чунин гипонимҳои он ба мисли муховараи сафарӣ, муховараи таълимӣ, ҳарбӣ, сайёҳӣ ва ғ. хеле серистемол гардидаанд. Дар фарҳангшиносии рус (Разговорник; словарь-разговорник) ва Ғарб (*Colloquia*) онро ҳатто чун жанри алоҳидаи луғати муховара эътироф кардаанд.

Левченко Г. А. рушди интишори ин навъи луғатро дар Россия ба се давраи зерин ҷудо кардааст: 1) аз ибтидои асри XVIII – то соли 1920; 2) солҳои 1920- 1990; 3) аз соли 1990-то ҳоло. Муҳаққиқ қайд намудааст, ки давраи пайдоиши он дар Аврупо ба асри XIII рост меояд.

Дар фарҳангшиносии тоҷик ин давра хеле барвақт оғоз гардида, падидаҳои онро аз луғати аҳди Сосониён «**Frahangi oim-ewak**» метавон ҷуст. Дар фарҳангҳои дигари ин давра низ баробари тарҷумаи калимаву истилоҳот баргардони иборавию ҷумлаҳо бисёр ба назар мерасанд, ки ҳама унсурҳои тезаурус, глоссария ва муховараанд. Дар луғатҳои арабӣ-форсӣ баръақсӣ он ҳам аносири муховара фаровон ба мушоҳида меояд[20]. Баъдтар дар фарҳангҳои асримиёнагии Шарқ нишонаҳои муховара камтару тиратар гардида, фарҳангшиногон бештар бо тафсири тарҷумаи моддаҳои луғатӣ(на луғавӣ- Ш. Т.) маҳдуд шудаанд. Вале Россияи подшоҳӣ пас аз забти Осиёи Миёна барои соҳибмансабони аз забони мардуми маҳаллӣ беҳабари худ таҳияи дастурҳои расмӣ, муховараҳои махсуси хизматиро зуд ба роҳ мондааст. Махсусан, аз нимаи дууми асри 19 фарҳангшиносони рус бо супориши Сарситоди Вазорати Мудофиаи Империяи Россия як қатор фарҳангу муховара таҳия кардаанд, ки «**Переводчик с русского языка на персидский** » яке аз онҳост. Мундариҷаи китоб хеле ҷолиб буда, аз 7 боб иборат аст. Боби аввал «Дар роҳ» ном дошта, чунин мафҳумҳоро дар бар гирифтааст:

Благодарю васъ. Тэшэкур микунэм, лутфи шума зиёд. Возможно-ли? Мумкинъ-эст- ин? Вставайте. Бэр бэхизид. Я не вѣрю. Бавэр нэдарэм. Я говорю тебѣ. Тура мигуем. Говорите. Бэ гуйид. Чтò выговорите. Чи мигунд. Не говори много. Пур нэ гу. Что они говорятъ? Чи ми- гуенд? Я голоденъ. Гуриснэ-эм. Голубчикъ. Джигер гушэ.	Какъ далеко до города N. Чи кадар дур эст та шэһри N. Да! Бэли. Дай. Бэдэ. Дайте. Бэ дэһид. Не давайте. Нэдэһид. Я доволенъ. Рази һэстэм хошнуд-эм. Я очень вами доволенъ. Эз шума хэйли рази шудэм. Очень дорого. Хэйли гиран. Очень дурно. Бэсіар бэд. Душа моя! Джанэм.
---	---

[15, с. 1]. Боби II «Шуъбаи омодагирӣ» унвон дошта, маводи муҳовара ба 6 ҳиссаи нутк: а) феълҳо, б) ҷонишинҳо, в) ҳиссаҷаҳо, г) сифат, д) шумора, е) исм гурӯҳбандӣ шудааст. Боби III «Шуъбаи махсус» ном гирифта, шомили ибораву ҷумлаҳои ифодагари **Кори харбиву бахрӣ; Духтурӣ; Саноат ва тичорат; Рӯзгордорӣ (мебел, либос, ошхона, хочагӣ); Қисми топографӣ; Ҷуғрофия, этнография ва таърих мебошад.** Боби IV «Очерки грамматикӣ»; Боби V **ибораҳои гуфтугӯӣ; Боби VI «Луғати русӣ-форсӣ»; Боби VII Қисми метрологӣ**-ро дар бар гирифтааст. Он муҳимтарин соҳаҳои фаъолияти одамиро фарогир буда, яке аз бехтарин намунаҳои муҳовараи замони худ маҳсуб мебад. Мураттиби китоб яке аз шарқшиносону қомусшинорони маъруфи рус Адалберт Викентевич Старчевский буда, китобро соли 1886 дар шаҳри Санкт-Петербург ба таъб расонидааст, ки имрӯз ҳам арзиши лисониву (лингвистиву) этнографӣ дорад. Фарҳангҳои Ш. Ҳотамтоев [нашри 1989, 1913; 18], В. П. Наливкин [10], М. А. Ғафоров [4] низ ҷунин хусусият доштанд. Китоби М. А. Ғафоров «**Қомуси форсӣ ба русӣ**» соли 1928 дар Москва бори дуюм чоп шудааст.

Замони шӯравӣ нашри муҳовара дар ҷаҳор самт инкишоф пайдо кард: 1) нашри луғатҳои муҳовара бо забонҳои ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ва вилоятҳои миллӣ (национальные области); бо забонҳои мамолики сотсиалистӣ; 3) бо забони мамолики капиталистӣ; 4) бо забонҳои дигар. Ҳамаи муҳовараҳо бо таҳассуси таълимию соҳавӣ ба таъб мерасиданд.

Аз нимаи дуюми солҳои 20 ва 30-юми асри XX дар Тоҷикистон асосан луғат-муҳовараҳои русӣ-тоҷикӣ хизматӣ ба нашр мерасиданд. Яке аз аввалин луғатҳои муҳовара ин фарҳанги дузабонаест, ки соли 1924 М. С. Андреев ва А. К. Писарчик барои кормандони ҳукумат таҳия карда буданд (Русско-таджикский служебный словарь), ки он 1500 истилоҳу ибора ва ҷумлаи серистеъмолтаринро дар бар мегирифт. Соли 1929 шарқшиноси номӣ О. А. Сухарева дастури таълимию бо номи «Руководство для изучения таджикского языка» мураттаб намуд, ки аз ду қисм иборат буда, қисми аввали он аз очерки муқоисавии грамматикаи забони тоҷикӣ, қисми дуюмаш аз хрестоматия бо луғати алифбойи ва муҳовара таркиб ёфта, ҷун китоби худмӯзи забони тоҷикӣ барои хизматчиёни русзабон муқаррар карда шуда буд. Ҳамин муаллиф соли 1934 «Русско-таджикский словарь административных и

управленческих терминов»-ро дар ҳаҷми 53 саҳифа ва дар доираи 1500 калимаи русӣ бо тарҷумаи тоҷикиаш ва қорбасти иборавию ҷумлаҳо дар суолу ҷавоб манзур дошт, ки дар қолаби муҳовара таҳия гардида, барои мансабдорон вазифаи дастури ёрирасонро адо мекард.

Аз солҳои 40-уми садаи ХХ сар карда, дар ҷумҳури асосан барои омӯзандагони забонҳои русӣ, англисӣ, фаронсаӣ, немисӣ ва арабӣ муҳовараҳои таълимӣ нашр гардидаанд. Солҳои 60-80-и асри ХХ якҷанд муҳовараи умумӣ таҳия гардидааст, ки китобҳои М. Шаҳובהва, Р. Додихудоев ва Ш. Мухторов, С.Солех нисбатан мукамалтаранд.

Дар давраи истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияву нашри навъи мазкури фарҳанг бештар шудааст. Соли 1993 китоби М. Б. Шаҳובהва «Муҳовараи тоҷикӣ-англисӣ», ки соли 1976 дар Душанбе нашр гардида буд, бо қоркарди дубора бознашр шуд. Худи ҳамон сол «Муҳовараи тоҷикӣ ба русӣ»-и мурағибӣ номбурда дар ҳаҷми 48 саҳифа ба таъб расид, ки он ҳам ҳанӯз солҳои 80-уми садаи ХХ таҳия гдида буд. Соли 2008 дар таҳияи Сангинов Ф. муҳовараи сезабона «Таджикско-англо-русский разговорник» (128 с.) ба нашр расид. Сангинов Ф. ин китобашро такмил дода, соли 2010 дар ҳаҷми 648 саҳифа таҳти унвони «Англо-русско-таджикский и русско-англо-таджикский разговорник» ба таъб расонд. Туйғунов Н., Ваҳобов А., Ҳасанов М. низ «Муҳовараи тоҷикӣ-англисӣ-русӣ» (Таджикско-англо-русский разговорник) таҳия карда, интишор доданд. Хушқадамова Ҳ. О. соли 2015 дар Санкт-Петербург иборат аз 144 саҳифа муҳоварае бо номи «Таджикско-русские диалоги» мунташир кардааст.

Бояд афзуд, ки дар ин давра интишори муҳовараҳои электронӣ низ ба истифода даромаданд.

Умуман, бисёр вижагиҳои муҳовара имкон медиҳад, ки онро як намуди фарҳангнома номид ва чун жанри алоҳидаи фарҳангшиносӣ қабуд кард.

Усули таҳия, фарогирии мавод, тарзи истифодаи муҳовара барои омӯзандагони забон, мусофирону сайёҳон ва қоршиносоне ки мехоҳанд бо забоне ошно гарданд, хеле мувофиқ буда, рушди он чун жанри махсуси фарҳангшиносӣ ба интишори забон ва тарғиби он мусоидат хоҳад кард.

Пайнавишт:

1. Баевский С. И. Ранняя персидская лексикография. XI-XV вв. / С. Баевский-М.: Наука, 1989.-169 с.
2. Берков В.П. Двухязычная лексикография / В. П. Берков. – М.: ООО «Издательство Астрель», 2004. – 236 с.
3. Воҳидов А. Аз таърихи лугатнависии тоҷикӣ форс / А. Воҳидов.- Самарқанд, 1980.- 167с.
4. Гафоров М. А. Қомуси русӣ ба форсӣ(Персидско-русский словарь).-Санкт-Петербург, 1913, т. 1.- 432 с.
5. Касарес Х. Введение в современную лексикографию [Текст] /Х. Касарес; перевод с испанского Н. Д. Аратионовой, ред. и примеч. Г. В. Степанова. – М.: Изд-во иностр. литературы, 1958. – 364 с.
6. Левченко Г. А. Словарь-разговорник в России: типологический и социолингвистический аспекты: автореф. дисс. канд. филол. наук.- М., 2007.- 26 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь.-М.:СЭ,1990.-683 с.
8. Мамадназаров А. Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX и начала XXI вв. / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 415 с.
9. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. ҷ 1. Лугатшиносӣ. - Душанбе, 2010. - 244 с.
10. Наливкин В. П. Руководство к практическому изучению персидского языка.- Казань, 1990.
11. Ожегов С. И. Словарь русского языка.- М.: Русский язык, 1987.- 954 с.

12. *Проблемы лексикографии.* – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1997. – 203 с.
13. *Ромпури Муҳаммад Фӣсуддин. Фӣс-ул-луғот (таҳияи А. Нуров).* ҷ. 1. - Душанбе: Адиб, 1987. - 460 с.; ҷ. 2. -Душанбе: Адиб, 1988. - 416 с.
14. *Русско-таджикский словарь.*-М.:Русский язык,1985.-1280 с.
15. *Старчевский А. В. Переводчик с русского языка на персидский .-* СПб.: А. Траниель, 1886.-171 с.
16. *Фарҳанги забони тоҷикӣ.*-М.: Советская энциклопедия, 1969, ҷ. 1.-951с.; ҷ. 2.-952 с.
17. *Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.*- Душанбе: Сомонаи Фирдавси ҷ.1,-2008, - 949 с.
18. *Хотамтоев Ш. Краткий русско-таджикский словарь.*-Когон, 1889
19. *Ҳошимов С. Луғатшиносии / С.Ҳошимов.*- Душанбе: Маориф ва фарҳанг,2004.-79с.
20. *Шокиров Т. С. Вежагиҳои лексикографии як луғати фаромӯшишуда.*-Т. С. Шокиров //Масъалаҳои мубрами забон ва адаби форсии тоҷикӣ. Маҷм. мақ. конф. илмӣ байналмилали ба шарафи 25-солагии Истиқлоли давлати ҚТ.-Душанбе, 29 сент 2016.- Душанбе: Дониш,2016.-380 с.
21. *Шокиров Т. С., Кенджаева М. Фразеологические единицы в восточных словарях/ Т. С. Шокиров, М. Кенджаева.*//Фундаментальные исследования. Филологические науки.-М., 2015.-№2(14).- С.3196-3200.
22. *Щерба Л. В. Опыт общей теории лексикографии / Л.В.Щерба // Языковая система и речевая деятельность. –Изд. 2-е, стереотип. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 266 с.*

Reference Literature:

1. *Bayevsky S. I. Early Persian Lexicography. The XI-th – the XV-th Centuries / S. Bayevsky.* - М.: Science, 1989. – 169 pp.
2. *Berkov V.P. Bilingual Lexicography / V.P. Berkov.* - М.: Assoc. Ltd. “Astrel” Publishing-House, 2004. - 236 pp.
3. *Vohidov A. From the History of the Tajik-Persian Lexicography / A. Vohidov .-* Samarkand, 1980. - 167 pp.
4. *Gaforov M.A. Persian-Russian Dictionary.*-Saint-Petersburg, 1913, V.1. - 432 pp.
5. *Casares X. Introduction to Modern Lexicography [Text] / X. Casares; translated from Spanish by N.D. Arutyunova, recension and notes: G.V. Stepanov.* - М.: Publishing-House of Foreign Literature, 1958. - 364 pp.
6. *Levchenko G. A. Conversational Glossary in Russia: Typological and Sociolinguistic Aspects. Synopsis of candidate dissertation in philology.* - М., 2007. - 26 pp.
7. *Linguistic Encyclopedic Dictionary.*-М.: Soviet Encyclopedia, 1990. – 683 pp.
8. *Mamadnazarov A. Formation and Development of Tajik Translational Lexicography of the XX-th and the Early XXI-th Centuries. / A. Mamadnazarov.* - Dushanbe: Er-Graph, 2016. - 415 pp.
9. *Majidov H. Modern Tajik Language. – V. 1. Lexicography - Dushanbe, 2010. - 244 pp.*
10. *Nalivkin V.P. Handbook for Practical Study of the Persian Language.* - Kazan, 1990.
11. *Ozhegov S. I. Dictionary of the Russian Language.* - М.: Russian Language, 1982. – 954 pp.
12. *Problems of Lexicography.* - SPb.: Publishing-House of St. Petersburg University, 1997. - 203 pp.
13. *Rompur Muhammad Fiyosuddin. Fiyos-ul-luғot. (preparation by A.Nurov).* - V. 1. - Dushanbe: Man-of-Letters, 1987. - 460 pp.; - V.2. -Dushanbe: Man-of-Letters, 1988. - 416 pp.
14. *Russian-Tajik Dictionary.* -М.: Russian Language, 1985. - 1280 pp.
15. *Starchevsky A. V. Translator from Russian into Persian.* - St. Petersburg: A. Tranchel, 1886. - 171 pp.
16. *Dictionary of the Tajik Language. – М.: Soviet Encyclopedia, 1969, -V. 1. – 951 pp.; - V.2. – 952 pp.*

17. *Explanatory Dictionary of the Tajik Language*. - Dushanbe: Somonai Firdawsi, -V.1., - 2008, - 949 pp.
18. *Khotamtoev Sh. Concise Russian-Tajik Dictionary*. - Kogon, 1889.
19. *Koshimov S. Lexicography / S. Koshimov*. - Dushanbe: Education and Culture, 2004. – 79 pp.
20. *Shokirov T.S. Lexicographic Features of one Forgotten Dictionary/T.S. Shokirov // The most Important Problems of Persian-Tajik Language. Materials of the international conference dedicated to the 25th anniversary of the sovereign Republic of Tajikistan*. - Dushanbe, September 29, 2016. - Dushanbe: Knowledge, 2016. - 380 pp.
21. *Shokirov T.S., Kenjaeva M. Phraseological Units in Oriental Dictionaries/ T.S. Shokirov, M. Kenjaeva // Fundamental Research. Philological Sciences 2015, No. 2 (14)*. - pp. 3196 - 3200.
22. *Shcherba L. V. Experience of the General Theory of Lexicography / L.V. Shcherba // Language System and Speech Activity. The 2-nd edition, stereotypa*. - M.: Editorial URSS, 2004. - 266 pp.

**МУНДАРИҶА
СОДЕРЖАНИЕ**

**07 00 00 ИЛМҶОИ ТАЪРИХ ва АРХЕОЛОГИЯ
07 00 00 ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ и АРХЕОЛОГИЯ**

07 00 02 Отечественная история	5
<i>Аюбов А.Р. Ҷуғрофияи таърихӣ ва топонимикаи мағалҳои қадими ноҳияи Деваитич..</i>	5
<i>Каримзода О. К. (Каримов Осим Косимович). Баъзе андешаҳо оид ба ҷанбаҳои таърихнигории эҷодиёти Садриддин Айни.....</i>	13
<i>Шарифзода А. Марҳилаи муҳим дар самти раҳой ёфтани Тоҷикистон аз бунбасти коммунистсионӣ.....</i>	20
<i>Шахбанов А. Характерные черты занятости молодежи в Республике Дагестан в 1995-2005 годах.....</i>	28
07 00 09 Историография, источниковедение и методы исторического исследования.....	35
<i>Солиходжаева С.А Таърихнигории ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мардумии Чин.....</i>	35

**10 01 00 АДАБИЁТШИНОСӢ
10 01 00 ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ**

10 01 03 Литература народов стран зарубежья.....	42
<i>Ашӯрова Н.Ҷ. Устувори занон дар пойдории асолати хонаводагӣ.....</i>	42
<i>Ғаффорова З.А. “Маҷмаъ-ун-нафоис” – сарчаишмаи нақду сухансанҷӣ.....</i>	58
<i>Ғаффорова У.А. Инсонии комил дар ашғори Камоли Хуҷандӣ.....</i>	70
<i>Маҳмудзода О.Б. Паҷӯҳиши дар матншиносии рубоиёти Назирии Нишопурӣ.....</i>	77
<i>Мирзоев С.Х. Номаҳои Соинуддини Хуҷандӣ.....</i>	87
<i>Мурувватиён Дҷ.Дҷ. Две редакции романа «Фирдоуси» С. Улуг-заде.....</i>	92
10 01 10 Журналистика.....	104
<i>Куликовский А.В.Перспективы функционирования журналистики: роль современных технологий в деятельности СМИ в Кыргызстане.....</i>	104

10 02 00 ЗАБОНШИНОСӢ

10 02 00 ЯЗЫКОЗНАНИЕ

10 02 20 Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание.....	112
<i>Алишерзода Ф.Нақши вожаҳои соматикӣ дар ташиаккули ибораҳои синтаксисии ашғори Фарзона дар қиёс бо «Маснави маънавӣ»-и Ҷалолуддини Балхӣ.....</i>	112
10 02 22 Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии.....	120
<i>Бобочонова Д.А. Калимаҳои ифодагари асбобҳои мусиқӣ ва савту наво дар “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ.....</i>	120
<i>Ғиёсов Н.И., Нуруллозода Ф. Оид ба масоили назариявӣ ва амалии тадвини фарҳангҳои энциклопедӣ.....</i>	128
<i>Тиллохоҷаева М.Н., Хоҷаева М.О. Вижагиҳои корбасти аврупоизмҳо дар лаҳҷаи Хуҷанд (дар мисоли эҷодиёти Анвар Олим).....</i>	135
<i>Шокиров Т.С. Муҳовара ва вежагиҳои фарҳангнигории он.....</i>	144

CONTENTS

07 00 00 HISTORICAL SCIENCES and ARCHEOLOGY

07 00 02 Home history	5
<i>Ayubov A.R. Historical Geography and Toponymy of Ancient Settlements of Devashnich District</i>	5
<i>Karimzoda.O.K.(Karimov Osim Kosimovich). Some Considerations on Historiographical Aspects of Sadriddin Aini`s Creation</i>	13
<i>Sharifzoda A, Important Periods in Tajikistan Republic Way out from Communicational Impasse</i>	20
<i>Shakhbanov A.M. Characteristic Features of Youth Employment in Dagestan Republic in the Periods of 1995 – 2005</i>	28
07 00 09 Historiography, original sources studies and methods of historical exploration	35
<i>Solikhhojaeva S.A. Historiography of Cooperation of the Republic of Tajikistan with the People`s Republic of China</i>	35

10 01 00 LITERARY CRITICISM

10 01 03 Literature of foreign countries peoples	42
<i>Ashurova N.J. Steadfastness of Women in Sustainability of Family Ties</i>	42
<i>Gaforova Z.A. "Majma'-un-nafois" as the Source of Literary Criticism</i>	58
<i>Gaforova U.A. A Perfect Man in Kamoli Khujandi's Poetry</i>	70
<i>Mahmudzoda O.B. To the Issue of Textological Research of Naziri Nishopuri`s Rubayat</i>	77
<i>Mirzoev S.Kh. Soinuddin Khujandi`s Letters</i>	87
<i>Muruvvatiyon J.J Two Recensions of S.Ulugzoda`s Novel "Firdawsi"</i>	92
10 01 10 Journalism	104
<i>Kulikovsky A.V. Prospects for the Functioning of Journalism: the Role of Modern Technologies for MM Activities Kyrgyzstan</i>	104

10 02 00 LINGUISTICS

10 02 20 Comparative, historical and typological linguistics	112
<i>Alisherzoda F. The Role of Somatic Words in the Formation of Syntactical Word-Combinations in Farzona`s Poetry in Correlation with "Masnavii manavi" by Djalaladdin Balkhi</i>	112
10 02 22 Languages of foreign countries peoples of Europe, Asia, Africa, natives of America and Australia	120
<i>Bobodjanova D.A. The Words Nominating Musical Instruments and Melodies in Nizami`s "Pentateuch"</i>	120
<i>Ghiyasov N.I., Nurullozoda F. On Theoretical and Applied Problems Concerned with Compilation of Encyclopedic Dictionaries</i>	128
<i>Tillokhodjayeva M.N., Khojaeva M.O. Peculiarities of the Usage of Europeisms in Khujand Dialect (on the Example of Anvar Olim`s Creation)</i>	135
<i>Shokirov T.S. Conversational Booklets and their Lexico-Graphic Features</i>	144

БАРОИ ИТТИЛОЪ:

Маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ» нашрияи илмӣ-назариявии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон буда, аз силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ ва гуманитарӣ иборат мебошад ва тибқи «Қонун дар бораи матбуот ва воситаҳои ахбори умум» ба нашр омода мешавад.

Аҳдофи маҷаллаи илмӣ тақризишавандаи «Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»

- инъикоси саривақтии натиҷаҳои фаъолияти тадқиқотии олимони ҶТ, ҳамчунин олимони мамолики хориҷаи наздику дур тибқи соҳаҳои зерини илм: улуми таърихшиносӣ ва филология.

- инқишофи ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи таърихшиносӣ ва филология;

- ба муҳаққиқон фароҳам сохтани имкони нашри натиҷаҳои ҷустуҷӯҳои илмӣ;

- инъикоси масоили мубрам ва самтҳои ояндадори улуми таърихшиносӣ ва филология;

- ҷустуҷӯи донишҳои нав барои рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ҶТ умуман ва минтақаҳои он;

- тарғиби дастовардҳои фаъолияти илмӣ тадқиқотии олимони ДДХБСТ, ҳамчунин олимони донишгоҳҳои дигар ва муассисаҳои маорифу илми ҶТ.

Шартҳои нашри мақола дар маҷаллаи «Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ»

- ҳайъати таҳрири маҷалла мақолаҳои илмӣ, тақризи, обзорҳои илмӣ қаблан дар нашрияҳои ҷопию электронӣ нашрнашударо барои баррасию нашр қабул мекунад, ки ғояҳои илмӣ, натиҷаҳои дастовардҳои тадқиқоти бунёдии назарӣ амалиро оид ба соҳаҳои дониш дар улуми таърихшиносӣ ва филология дарбар гиранд;

- қарор дар бораи нашр ё радди нашр дар асоси муҳимият, навоарӣ ва аҳамияти илмӣ маводи пешниҳодгардида қабул карда мешавад;

- муаллифон (ҳаммуаллифон) масъулияти саҳеҳии иттилооти илмӣ пешниҳодгардида ва ҳамаи додаҳои, ки мақола, обзорҳо ва тақризи дар бар мегиранд, ба зимма доранд;

- ҳамаи маводи ба идораи маҷалла омада ҳатман дар сомонаи antiplagiat.ru мавриди тафтиш қарор мегиранд, сипас ҳайати таҳрири муаллифон (ҳаммуаллифон)-ро дар бораи натиҷаи арзёбии дастнавис ва ба тақризи минбаъда қабул шудани мавод ё радди пешниҳоди он ба тақризи огоҳ мекунад;

- мақола, обзор ва тақризи ба идора омада дар сурати ҷавоби мусбат баъди тафтиш дар сомонаи antiplagiat.ru ба мақсади арзёбии онҳо аз ҷониби мутахассисони пешбари соҳаҳои дахлдори илм ба тақризи дохилӣ ирсол мегарданд;

- мақолаҳои ба тақризи дохилӣ пешкашшуда бояд пурра тибқи талаботе, ки дар сомонаи маҷалла: www.vestnik.tj зикр гардидаанд, таҳия карда шаванд;

- агар дар тақризи оид ба ислоҳу такмили мақола тавсияҳо пешниҳод шуда бошанд, ба муаллиф эроду мулоҳизаҳои муқарриз (бе сабти ному насаби ӯ) барои такмилу ислоҳи мавод ирсол мешавад;

- муаллиф маводи такмилдодаро ба идораи маҷалла мефиристад ва идора онро якҷоя бо ҷавоби муаллиф тибқи ҳар моддаи эродҳо ба тақризи тақрорӣ мефиристад.

- ҳайати таҳрири маҷалла бидуни тағйир додани мӯҳтавои илмӣ он ҳақ дорад. Ҳамаи имлоӣ услубро мусоҳиҳ бидуни мувофиқа бо муаллиф (ҳаммуаллифон) ислоҳ мекунад. Дар мавридҳои зарурӣ ислоҳҳо бо муаллиф (ҳаммуаллифон) мувофиқа карда мешавад;

- варианти барои такмил ба муаллиф (ҳаммуаллифон) фиристода бояд дар мӯҳлати муқарраргардида, баъди ворид сохтани ислоҳу тағйирот дар намудҳои электронӣ ва ҷопӣ ба идора баргардонда шаванд;

- мақолаҳое, ки ба ҷоп қабул нашудаанд, ба муаллиф (ҳаммуаллифон) баргардонда намешаванд. Дар мавриди радди ҷопи мавод идораи маҷалла ба муаллиф (ҳаммуаллифон) раддияи муаллиф ирсол мекунад;

- тибқи дархости шӯроҳои коршиносии КОА назди Президенти ҶТ ва КОА ВМИФР идораи маҷалла ба онҳо тақризи пешниҳод мекунад.

Талабот ба таҳияи мақолаҳо (обзорҳо, тақризҳо), ки ба маҷаллаи илмӣ назариявии «Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ» барои чоп ирсол мегарданд

1. Барои чойгир кардан дар маҷаллаи мақола, тақриз ва обзорҳои илмӣ тибқи ихтисосҳои илмӣ **07 00 00 – илмҳои таърих ва археология** (рамзҳои 07.00.02; 07.00.09; 07.00.15; 07.00.06) ва **10 00 00 – илмҳои филология** (рамзҳои 10.01.03; 10.01.10; 10.02.20; 10.02.22), ки қаблан дар ҳеч чой чоп нашудаанд, қабул мегарданд.

2. Муаллифон ба идораи маҷалла ҳатман бояд ҳуҷҷатҳои зеринро пешниҳод кунанд:

- матни мақола ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ, ки дар гунаи чопии он муаллиф (ҳаммуаллифон) имзо гузоштаанд;

- тақризи доктор ё номзади илм, ки ба он шӯъбаи кадрҳои чои кори муқарриз мӯҳр гузоштааст;

- маълумотнома аз чои таҳсил (барои аспирантҳою магистрантҳо)

- гунаи чопии ҳуҷҷатҳо ба идора ба суроғаи зерин ирсол мешавад: 735700, ҚТ, вилояти Суғд, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1, ДДХБСТ, бинои асосӣ, утоқи 307

Гунаи электронии мақола ба почтаи электронии vestnik-tsulbp@mail.ru ирсол мешавад. Телефон барои маълумот: 8 (3422) 2-05-63; суроғаи сомона www.vestnik.tj

Тибқи талаботи КОА назди Президенти ҚТ ва КОА ВМИ ФР мақола бояд унсурҳои зеринро дарбар гирад:

- индекси УДК ва ББК (дар аввали мақола дар шакли сатри алоҳида, дар тарафи чап гузошта мешавад);

- ному насаби пурраи муаллиф (ҳаммуаллифон) ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- унвони илмӣ, дараҷаи илмӣ муаллиф (ҳаммуаллифон), ном ва рамзи ихтисоси илмӣ (тибқи номгӯӣ), ки тадқиқот тибқи он сурат мегирад, ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- аспирантон унвонҷӯён, муаллифон, докторантҳо номи кафедра ва муассисаи илмиро (магистрантҳо – самти тайёриро) ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- зикри мансаб, чои кор, шаҳру мамлакат ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ;

- e-mail;

- номи мақола ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ, ё тоҷикию русию англисӣ (бо ҳарфҳои калон, ҳуруфи Times New Roman 14 ё Times New Roman TJ 14);

- чакида ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ аз 100 то 150 вожа бо сабти мақсаду вазифаи таҳқиқ, баёни муҳтасари кор ва ҳулосаҳои асосие, ки навоварии илмӣ корро дар бар мегирад;

- вожаҳои калидӣ ба забонҳои тоҷикӣ ва русию англисӣ оварда мешаванд (5-7 калима ё ибора, ки ду ё се вожаҳо дарбар мегирад);

- ба мақола ҳатман номгӯи маохизи мавриди истифода бо зикри танҳо сарчашмаҳои иқтибосгардида замима мешавад; Рӯйхати адабиёт дар охири мақола бо назардошти саҳифаи умумии сарчашмаи истифодашуда навишта мешавад. Рӯйхати мазкур аз рӯйи тартиби овардани иқтибосҳо ва мувофиқи талаботи ГОСТ таҳия карда мешавад;

- иқтибосҳо дар қавсайн бо қайди рақами адабиёт аз рӯи рӯйхати сарчашмаҳо ва саҳифаи он бояд ишора шаванд;

- матни мақолаи пешниҳодшаванда нусхаи ниҳой маҳсуб шуда, бояд пурра аз назари таҳрир гузаронида шавад ва аз ғалат тоза бошад.

Мақолаҳое, ки ба идораи маҷалла бо нақзи талаботи мазкур ирсол мегарданд, мавриди баррасӣ қарор намегиранд.

Масъулияти боэътимодии аснод ва мӯҳтавои мақолот бар дӯши муаллифон ва муқарризон мебошад.

Идораи маҷалла

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

«Вестник ТГУПБП» - научно-теоретический журнал Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, публикующий материалы серии общественных и гуманитарных наук, издаётся согласно закону Республики Таджикистан «О печати и средствах массовой информации».

Целями научного рецензируемого журнала «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук» являются:

- оперативное освещение результатов исследовательской деятельности учёных Республики Таджикистан, а также учёных стран ближнего и дальнего зарубежья по следующим отраслям науки: филологические науки, исторические науки и археология;
- развитие международного сотрудничества в сфере языкознания, литературоведения, истории и археологии;
- предоставление возможности исследователям публиковать результаты научных изысканий;
- освещение актуальных проблем и перспективных направлений филологических и исторических наук;
- поиск новых знаний для духовного и социального развития населения Республики Таджикистан в целом и её регионов;
- пропаганда достижений научно-исследовательской деятельности учёных Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, а также исследователей других вузов и учреждений образования и науки Республики Таджикистан.

Условия публикации статей в журнале «Вестник ТГУПБП. Серия гуманитарных наук»:

- редакционная коллегия журнала принимает для рассмотрения и публикации ранее не опубликованные в печатных и электронных изданиях научные статьи, рецензии, научные обзоры, отзывы, содержащие научные идеи, результаты и достижения фундаментальных теоретических и прикладных исследований по следующим отраслям знания: филологические науки, исторические науки и археология;
- решение о публикации или об отказе в публикации принимается на основе актуальности, новизны и научной значимости представленных материалов;
- авторы (соавторы) несут всю полноту ответственности за достоверность представляемой научной информации и всех данных, содержащихся в статьях, отзывах, обзорах и рецензиях;
- все представленные в редакцию журнала материалы в обязательном порядке проходят проверку на сайте antiplagiat.ru, после чего редколлегия извещает авторов (соавторов) о результатах оценки рукописи и сообщает о приёме материала к дальнейшему рецензированию или об отказе от рецензирования;
- поступившие в редакцию статьи, отзывы, обзоры и рецензии в случае положительного ответа после проверки на сайте antiplagiat.ru направляются на внутреннее рецензирование с целью их экспертной оценки ведущими специалистами в соответствующей отрасли науки;
- статьи, допущенные к внутреннему рецензированию, должны быть оформлены в полном соответствии с требованиями, предъявляемыми к публикациям, которые размещены на сайте журнала: www.vestnik.tj;
- если в рецензии содержатся рекомендации по исправлению или доработке статьи, автору направляются замечания и предложения рецензента (без указания сведений о нём) для доработки и исправления материала;
- доработанный материал представляется автором в редакцию журнала и направляется на повторное рецензирование вместе с ответом автора по каждому пункту замечаний;
- Редколлегия имеет право на редактирование статей без изменения её научного содержания. Орфографические и стилистические ошибки исправляются корректором без согласования с автором (авторами). При необходимости правка согласуется с автором (авторами);
- вариант статьи, направленный автору (авторам) на доработку, должен быть возвращён в редакцию в оговоренный срок с внесёнными исправлениями и изменениями в электронном и распечатанном виде;
- статьи, не принятые к опубликованию, автору (авторам) не возвращаются. В случае отказа от публикации материала редакция направляет автору (авторам) мотивированный отказ;

- редакция предоставляет рецензии по запросу экспертным советам ВАК при Президенте и ВАК МОН РФ.

Требования к оформлению статей (обзоров, отзывов, рецензий), присылаемых для публикации в научно-теоретический журнал «Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук»

1. Для размещения в журнале принимаются ранее нигде не опубликованные научные статьи, обзоры, рецензии, отзывы, соответствующие научным специальностям: **07 00 00 – Исторические науки и археология** (шифры 07.00.02; 07.00.09; 07.00.15; 07.00.06); **10 00 00 – Филологические науки** (шифры 10.01.03; 10.01.10; 10.02.20; 10.02.22).

2. Авторы в обязательном порядке предоставляют в редакцию следующие документы:

- текст статьи на таджикском, русском или английском языках объемом 10-15 страниц с обязательной подписью автора (авторов) на печатном варианте статьи;
- рецензию доктора наук, заверенную в отделе кадров по месту его работы;
- справку с места учёбы (для аспирантов и магистрантов).

Печатные варианты документов направляются в редакцию по адресу: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская обл., г. Худжанд, 17 мкр-н, д.1, ТГУПБП, главный корпус, каб. 307. Электронные версии – по адресу электронной почты: vestnik-tsulbp@mail.ru. Телефон для справок: 8 (3422) 2-05-63; адрес сайта: www.vestnik.tj

В соответствии с требованиями ВАК при Президенте РТ и ВАК МОН РФ, статья должна содержать:

- индекс УДК и ББК (размещается в начале статьи отдельной строкой слева);
- фамилию, имя, отчество автора (авторов) полностью на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
- учёную степень, учёное звание автора (авторов), наименование и шифр научной специальности (согласно номенклатуре), по которой ведётся исследование, на русском и английском или таджикском, русском и английском языках;
- аспиранты, соискатели, преподаватели, докторанты указывают кафедру и учебное заведение (магистранты – направление подготовки) на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках;
- указание на должность, место работы, город, страну на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках; - e-mail;
- название статьи на русском и английском или на таджикском, русском и английском языках (заглавными буквами, шрифт Times New Roman 14 или Times New Roman tj 14, выравнивание по центру);
- аннотация на таджикском, русском и английском языках от 100 до 120 слов с указанием цели и задач исследования, краткого хода работы и основных выводов, содержащих научную новизну;
- ключевые слова на русском и английском языках (не менее 6 слов или словосочетаний из двух или трёх слов, через запятую, шрифт TNR 14, начертание – курсив, выравнивание по ширине);
- статья в обязательном порядке должна содержать список использованной литературы с указанием только цитируемых работ. Список литературы приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника. Список использованной литературы оформляется в порядке цитирования в соответствии с ГОСТ;
- ссылки даются в квадратных скобках, в которых указывается номер использованного источника согласно списку использованной литературы, а затем цитируемая страница.

Статьи принимаются в течение года. Редакция оставляет за собой право отбора материала, а также право сокращения публикуемой статьи.

Текст присылаемой рукописи является окончательным и должен быть тщательно выверен и исправлен. Статьи, направляемые в редакцию с нарушением перечисленных требований, к рассмотрению не принимаются.

За содержание публикуемых материалов несут полную ответственность авторы и рецензенты.

Редакция журнала

TO THE NOTICE OF THE AUTHORS

“**Bulletin of TSULBP**” is a scientifico-theoretical journal of the Tajik State University of Law, Business and Politics which publishes the materials referring to the series of the humanities is it edited in pursuance with the law of Tajikistan Republic “On Press and Mass-Media”.

The Objective of the Scientific Reviewed Journal « Bulletin of TSULBP, Series of Humanitarians Sciences» are:

- operative elucidation of the results related to the research activities of the scholars living both in Tajikistan Republic and in the countries of far and near abroad on the following branches of sciences: philological sciences, historical sciences and archeology;
- development of international collaboration in the spheres of linguistics, literary criticism and archeology;
- providing researchers with availabilities of publishing the results of scientific explorations;
- elucidation of actual problems and prospective trends in philological and historical sciences;
- quest of new knowledge for spiritual and social development of the population of Tajikistan Republic upon the whole and its separate areas in particular;
- propaganda of the achievements of scientific-research activities obtained by the scholars of the Tajik State University of Law, Business and Politics and also by those ones working in other higher schools and institutes of education and science of Tajikistan Republic.

Terms and Conditions of Publication of Articles in the Journal “Bulletin of TSULBP, Series of Humanitarians Sciences”

- the journal editorial board accepts for consideration and publication scientific articles, reviews, scientific surveys, comments reflecting scientific opinions, results and achievements of fundamental theoretical and applied researches on the following branches of knowledge: linguistics, literary criticism and archeology:
 - solution on publication or on refuse in it is adopted according to the character of the materials submitted: their actualness, novelty and scientific significance;
 - an author (authors) bears (bear) all the completeness of responsibility for authenticity of the presented scientific information and all the data contained in articles, commentaries, surveys and reviews;
 - all the materials submitted to the editorial board are subjected to compulsory monitoring on **antiplagiat.ru** site after what the editorial board notifies authors (co-authors) about the results of a manuscript assessment and informs about an acceptance of materials for further review or about refuse in it;
 - articles, commentaries, surveys and reviews in case of a positive answer after the monitoring in question are referred to internal review with the aim of their expertise assessment by leading specialists in a respective branch of knowledge;
 - articles admitted to internal review should be framed in full correspondence with the requirements for the publications allocated on the journal site: www.vestnik.tj;
 - If a review contains recommendation on corrections or improvement remarks and suggestions of a reviewer (without information about him\ her) it is sent to the author (authors);
 - an improved material is submitted to the editorial board and referred to the second review together with the author’s answer on every item of remarks;

- the editorial board has a right for recension of articles without changing its scientific contents. Spelling and stylistic mistakes are corrected by a proof-reader without coordination with an author (authors);

- a variant of the article sent to author (authors) for improvement should be returned to the editorial board in a stipulated term with amendments and alterations in the terms of a hard copy and e.mail.ru;

- articles non-accepted for publication are not returned to the author (authors). In case of refusal in publication the the editorial board sends a motivated rejection to the author (authors);

- the editorial board gives reviews to RF ESM HAC (Higher Attestation Commission under Education and Science Ministry of Russian Rederation) expert councils if requested.

Requirement for Framing Articed (Surveys, Commentaries, Reviews) Sent for Publication into the Scientific-Theoretical Journal (Bulletin of the Tajik State University of Law, Business and Politics, series of Humanitarians Sciences

1. For allocation the journal accepts scientific articles (surveys, commentaries, reviews) on respective scientific specialities never published anywhere before: **07 00 00 – Historical sciences and archeology; 10 00 00 – philological sciences.**

The following papers ought to be submitted by authors to the editorial board compulsorily:

- the text of the article (in Russian and English, with Russian translation) or in Tajik with an obligatory author s (authors`) signature (-s) on a hard copy of the article;

- a review of Dr. or Candidate of sciences certified in a staff registration office under the establishment of a reviewer`s place of work;

- certificate from the place of studies (for post-graduates and master`s degree students).

Hard copies of documents are sent to the editorial board according to the address: 785700, Tajikistan Republic, Sughd viloyat, Khujand, microdistrict 17, building 1, TSULBP, main building, office 367. Electronic versions – e-mail address: info@vestnik.tj; vestnik-tsulbp@mail.ru. Telephone for reference, 8 (3422) 2-05-63 , site address, www.vestnik.tj.

In accordance with RF ECM HAC requirements the article should contain:

- UDC index (to be located at the beginning of the article by a separate line from the left);

- LBC index (to be located ibidem);

- author`s last name, first name, patronymic, nomination and code of scientific speciality (according to the range) the research is conducted - in Russian, English or Tajik, Russian and English;

- post-graduates, claimants for Candidate and Doctoral`s degrees, teachers specify a department and an educational establishment (master`s degree students specify speciality of learning) in English or Tajik, Russian and English;

- position, place of work, city, country should be presented in Russian and English, or in Tajik, Russian and English;

- E-mail.ru;

- the title of the article in Russian and English or in Tajik, Russian and English (in capital letters, **print Times New Roman 14** or **Times New Roman Tj 14**, center alignment);

- abstract in Russian and English (**print TNR 14**), italics alignment, width alignment in the range of 100-120 words with indication of goals and objectives of research, brief course of work and major conclusions containing scientific novelty;

- key words in Russian and English (5-7 words or word-combinations of two or three words, through a comma, print **TNR 14**, italics alignment, width alignment);
- the article should compulsorily contain a list of reference literature with indication of cited works only.
- The list of literature is adduced at the end of the article with a general amount of pages of the original source. The bibliographical list of the literature used is framed in alphabetical order in concordance with **GOST** (State Standart).
- references are given in brackets where you should indicate the number of the used original source according to the literature list followed by a cited page.

Articles are accepted throughout a year. The editorial board is entitled to the right of selection in reference to materials and of reduction in regard to the article bound to being published.

The text of the manuscript sent is to be a final one, it must have been verified and corrected thoroughly.

Articles sent to the editorial board with violation of the above-mentioned requirements are not accepted for consideration.

Full responsibility for competence and contents of the materials published rests on authors and reviewers.

Editorial-board of the journal

ЗИ-02.1.099ТJ

ИНДЕКС: 77746

Ахбори ДДХБСТ.
Силсилаи илмҳои гуманитарӣ
2020, №2 (83) 162 с.
Мухаррирон:
Шамурадова О.Б.
(муҳаррири русӣ),
Балтина С.П.
(муҳаррири англисӣ)
Мухаррирони техникӣ:
Раҳмонова Х.Х.
Дадобоева М.М.

Вестник ТГУПБП.
Серия гуманитарных наук
2020, №2 (83) 162 с.
Редакторы: Шамурадова О.Б.
(редактор материалов на
русском языке),
Балтина С.П.
(редактор-переводчик)
Технические редакторы:
Раҳмонова Х.Х.
Дадобоева М.М.

Bulletin of TSULBP.
Series of Humanitarian Sciences
2020, №2 (83) 162 pp.
Editors:
Shamuradova O.B.
(Russian texts),
Baltina S.P.
(English texts)
Technical editors:
Rahmonova Kh.Kh.
Dadoboeba M.M.

Суроғаи маҷалла: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1, ДДХБСТ.
Тел. сармуҳаррир: 8(3422)2-38-11, тел. идора: 8(3422) 2-05-63;
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Гунаи электронии маҷалла дар сомонаи www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj ҷойгир аст.

Адрес редакции: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1, ТГУПБП.
Тел. гл.редактора: 8(3422)2-38-11, тел. редакции: 8(3422) 2-05-63;
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Электронная версия журнала размещена на сайте www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj

Address of the editorial-board: 735700, Tajikistan Republic, Khujand, microdistrict 17, building 1, TSULBP.
Editor-in-chief's telephone: 8(3422) 2-38-11, editorial board's telephone: 8 (3422) 2-05-63
e-mail: vestnik-tsulbp@mail.ru

Full textual version of the journal is placed on site www.vestnik.tj; www.tsulbp.tj

Ба ҷопаш 11.06.2020 имзо шуд. Андоза 84x108/16. Коғази офсет. Ҷопи офсет. 15,4 ҷ.ч.
Тейдоди нашр 146 адад. Супориши № 85. Нарҳаш шартномавӣ.

Нашриёти «Дабир»-и ДДХБСТ, 735700, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1

Матбааи «Кова» (СИ «Шафиев А.К.»), 735700, ш. Хучанд, микроноҳияи 20, КВДК «Кохи матбуот», утоқи 904.

Подписано в печать 11.06.2020 . Формат 84x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная. 15,4 улл.
Тираж 146 шт. Заказ № 85. Цена договорная.

Издательство «Дабир» ТГУПБП, 735700, г. Худжанд, 17 мкр, дом 1

Типография «Кова» (ЧП «Шафиев А.К») 735700, г. Худжанд, 20 мкр, ГУКП «Кохи матбуот», кабинет 904

Signed for printing 11.06.2020. Format 84x108/16. Paper offset, offset print. Circulation 146 copies.
Order #85. Price on contractual agreement

The publishing house «Dabir» under TSULBP, 735700, Khujand, mico-district 17, building 1.

The printing house «Kova», (PB «Shafiev A.K.») 735700, Khujand, mico-district 20, SUI «Kokhi matbuot» cabinet 904

Напечатано согласно предоставленному редакции оригиналу-макету